

KALKINMA YAZILARI

TEORİ VE UYGULAMA

EDİTÖRLER:

Dr. Öğr. Üyesi M. Akif KARA

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAYLAN

YAZARLAR:

Aylin KONU

Eda ÖZEN

Emre GEDİKOĞLU

Enver GÜNAY

Gülferah ERTÜRKMEN

Hüseyin ÇELİK

Levent SEZAL

Mehmet Akif KARA

Mehmet YILMAZ

Mustafa BAYLAN

Mustafa METE

Nisa SEÇİLMİŞ

Oğuz CİĞERLİOĞLU

Yüksel OKŞAK

İKSAD
Publishing House

KALKINMA YAZILARI

TEORİ VE UYGULAMA

EDİTÖRLER:

Dr. Öğr. Üyesi M. Akif KARA

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAYLAN

YAZARLAR:

Aylin KONU

Eda ÖZEN

Emre GEDİKOĞLU

Enver GÜNAY

Gülferah ERTÜRKMEN

Hüseyin ÇELİK

Levent SEZAL

Mehmet Akif KARA

Mehmet YILMAZ

Mustafa BAYLAN

Mustafa METE

Nisa SEÇİLMİŞ

Oğuz CİĞERLİOĞLU

Yüksel OKŞAK

Gaziantep Üniversitesi

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Gaziantep Üniversitesi

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Gaziantep Üniversitesi

Garanti Bankası

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Gaziantep Üniversitesi

Gaziantep Üniversitesi

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Bursa Uludağ Üniversitesi

Copyright © 2020 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of

brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksad.net

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2020©

ISBN: 978-625-7954-82-2

Cover Design: İbrahim KAYA

January / 2020

Ankara / Turkey

Size = 16 x 24 cm

ÖNSÖZ

Günümüzde gelişmişlik ve az gelişmişliğin nedenleri ve sonuçları pek çok araştırmamanın konusunu teşkil eder iken, maddi ve maddi olmayan pek çok unsur da kalkınma kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Kalkınma kavramının ekonomik ve sosyal boyutları olduğu gibi aynı zamanda ulusal ve bölgesel boyutları da söz konusudur. Özellikle az gelişmiş ülkeler sahip oldukları kalkınmışlık seviyesini yükseltebilmek için uygulamakta oldukları politikalarda kalkınmanın bu farklı boyutlarını da dikkate almaları gerekmektedir.

Özellikle II. Dünya savaşı sonrası popüler hale gelmeye başlayan kalkınma kavramı, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerle aralarındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak amacıyla uygulamaya koydukları politikaları içermektedir. O dönemde az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkeleri taklit ederek gelişebileceklerine inanıyorlardı. Ancak tarihsel süreç içerisinde bu ülkeler, bekledikleri olumlu ekonomik ve sosyal dönüşümü gerçekleştirmekte başarılı olamadılar. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren ön plana çıkmaya başlayan ekonomik küreselleşme ve serbestleşme süreci, devlet kontrolünde kalkınma yaklaşımlarını gözden düşürmüştür. Diğer yandan söz konusu bu süreç aynı zamanda gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının daha da açılmasına neden olurken, kalkınma kavramının anlam ve kapsamında bir değişime yol açmıştır.

Kalkınma üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, kalkınmanın değişik boyutlarıyla incelendiği ancak bu incelemelerin genellikle kavramsal ve teorik çerçevede şekillendiği görülmektedir. Kalkınmayı farklı boyutlarıyla ele almaya çalışan bu kitap ise konuları kavramsal ve teorik çerçevenin dışında aynı zamanda uygulamalı olarak ele almaktadır. Okuyucularına bir ders kitabından daha fazlasını vermeyi amaçlayan bu kitabın her bir bölümü alanında uzman akademisyenlerce kaleme alınmış olup bu konuda önemli bir boşluğu dolduracağına inanılmaktadır.

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN

ÖNSÖZ.....i

BÖLÜM 1

AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER VE YOKSULLUK

Dr. Levent SEZAL 1

BÖLÜM 2

GİRİŞİMCİLİK, MEKÂNSAL BİLGİ YAYILIMI VE EKONOMİK GELİŞİM

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif KARA 41

BÖLÜM 3

SOSYAL KALKINMANIN YEREL DÜZEYDE ÖLÇÜMÜ: İLLERDE YAŞAM ENDEKSİNİN ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ, Öğr. Gör. Oğuz CİĞERLİOĞLU..... 71

BÖLÜM 4

SOSYAL SERMAYENİN İKTİSADİ KALKINMADAKİ ROLÜ

Dr. Öğr. Üyesi Aylin KONU..... 107

BÖLÜM 5

AR-GE, YENİLİKÇİ YAPI VE İKTİSADİ KALKINMA

Dr. Öğr. Üyesi Nisa SEÇİLMİŞ..... 129

BÖLÜM 6

DIŞ TİCARET VE KALKINMA STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Öğr. Gör. Emre Gedikoğlu , Doç. Dr. Mustafa Mete 151

BÖLÜM 7

KAYIT DIŞI İSTİHDAM EKONOMİK VE SOSYAL KALKINMA İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAYLAN 175

BÖLÜM 8

KADININ İŞGÜCÜNE KATILIMI VE EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİ: OECD ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Gülferah ERTÜRKMEN, Hüseyin ÇELİK 209

BÖLÜM 9

KALKINMANIN FİNANSAL TARİHİ

Dr. Öğr. Üyesi Enver GÜNAY 231

BÖLÜM 10

TÜRKİYE'DE FİNANSAL KALKINMIŞLIĞIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: ARDL ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel OKŞAK 271

BÖLÜM 11

KAMU BORÇ STOKUNUN İNSANİ KALKINMIŞLIĞA ETKİSİ: ARDL ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Eda ÖZEN 293

ÖZGEÇMİŐLER.....313

BÖLÜM 1

AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER VE YOKSULLUK

Dr. Levent SEZAL¹

¹ Garanti Bankası, levents@garantibbva.com.tr

GİRİŞ

İnsanoğlu ilk günden bugüne yaşam koşullarını iyileştirmeye çalışmıştır. Bilim adamları bu hedef doğrultusunda daha az kaynakla daha fazla üretim yapma yöntemleri üzerinde yüzyıllardır çalışma, araştırma yapmaktadırlar. Bu süreç aynı zamanda ölkelerin sosyal acıdan dönüşümlerini de gerçekleştirmiştir. Ekonomik ve sosyal açıdan dönüşümlerin kalkınma kavramını öne çıkardığı görölmektedir. Üstesinden gelinmesi gereken bir sorun olarak görölmeye başlanan kalkınma, iktisat yazınında ikinci dünya savaşından sıklıkla ele alınmış ve irdelenmiştir. 1950’li ve 60’lı yıllar Birleşmiş Milletler (BM) üçüncü dünya’nın kalkınmasına yönelik projeler geliştirdiği, ölkelerin ekonomik aktivitelerini öne çıkardığı ve sürekli büyüme odaklandığı zaman dilimi olmuştur.

Teknolojik atılımın ve ekonomik büyümenin en hızlı gerçekleştiği dönem yirmi birinci yüzyılın ikinci yarısında nerdeyse tüm dünyada neoliberal politikalar hüküm sürmüştür. Aynı dönemde gelir dağılımı adaletsizliğindeki ve yoksulluktaki artış, başta az gelişmiş ölkelerde olmak üzere, önemli bir sorun olarak kendini göstermiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) kendilerine başvuran tüm ölkelerde her yerde ortodoks istikrar ve yapısal uyum programları uygulamaya başlamıştır. Türkiye’nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan veya az gelişmiş birçok ölkeler temel ekonomi politikaları üzerindeki yetkilerini büyük oranda onlara devretmiş ve neoliberal iktisat politikaları uygulamaya başlamışlardır.

Yoksulluk, sadece az gelişmiş dünyanın sorunu olarak değil, tüm ekonomilerin ortak sorunlarından biri görölmektedir. Batı Avrupa ölkeleri ikinci dünya savaşı’ndan sonra 1970’lere kadar mutlak anlamda bir yoksulluk sorunu yaşamadılar. Çünkü ekonomilerinin hızlı büyümesi bir taraftan işsizliği azaltırken diğer taftan da gelir desteği, eğitim ve genel sağlık hizmetleri ve işsizlik sigortası gibi refah uygulamaları ile yoksulluğu önleyen politikaları başarılı bir şekilde uygulamışlardır (Devos ve Garner, 1991: 267). Ancak yoksulluk 1970’li yıllarda artan işsizlikle etkisiyle bu ölkelerde tekrardan sorun olmaya başlamıştır. Avrupa Topluluğu’na üye ölkelerde, büyüme rağmen yüksek işsizlik o yıllarda nüfusun yaklaşık üçte birini yoksulluk sınırına ittiği görölmektedir. “Üçte ikilik toplum” kavramının buradan yaygınlaşmasına neden olmuştur. Yoksulluk, 1980’li ve 90’lı yıllarda

önemli bir artış göstermesi Avrupa'nın sosyal birlikteliğini tehdit etmiştir.

Ülkeler arasındaki gelir eşitsizliği yeni olmamasına karşın 80'li yıllar önemli bir artış göstermiştir. Bununla birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında gelir adaletsizliği de azalmamıştır. Dış ticarete engelleri kaldırmak, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin kırılmalıklarını daha da artırmıştır. Küresel piyasalara ulaşımın kalkınmada güçlü bir etken olduğu inkar edilemez ancak dünya piyasalarına seçici ve aşamalı bir entegrasyon kalkınma için dahab uygundur.

Günümüzde varlığını her alanda hissettiren küreselleşme kavramı, işletme yapısını, yönetim anlayışını, üretimi ve küreselleşen ülke içerisinde yaşayan kişilerin ekonomik durumlarını etkilemektedir. Küreselleşme ile birlikte yapılar değişime uğramakta yeniden dizayn edilmektedir. Bu değişim ile işletmeler dünyanın hiçbir yerinde kısıtlama yapmadan bir bütün olarak tek bir pazar gibi faaliyet göstermek için çaba harcamaktadır. Bu durumda ülkeler arası sınırlar daha geçirgen bir yapıya sahip olmakta ve gelişmiş ülkelerdeki yeni düzenlemelerin diğer ülkelere empoze edilmesi daha kolaylaşmaktadır. Bununla birlikte uluslararası ticarete serbestlik artmaktadır.

Gelişmiş ülkeler uluslararası ticarete sağlamış oldukları bu serbestlik ile kendi ticaretlerini arttırmayı hedeflemekte ve bu hedeflerini gerçekleştirmek için büyük çaba harcamaktadır. Yaşanan bu serbestlik ile birlikte yerel ülke sınırları içerisinde yer alan küçük işletmeler zor durumda kalmakta ve hatta çoğu kez ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bunun sonucu olarak da, uluslararası pazara açılan işletmeler karşısında yeteri kadar güçlü konumda olmayan yerel işletmeler varlıklarını sürdürmekte zorlanmaktadır. Başlangıçta büyük bir avantaj gibi görünen uluslararası ticaret serbestliği zaman içinde bir bumeranga dönüşmekte ve yerel ekonomik dinamikleri yok etmektedir (Hatıpler, 2017:5).

Bu çalışmada az gelişmiş ülkeler ve özellikleri, yoksulluk, yoksulluk sınırları ve küreselleşmenin yoksulluğa etkisi hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca yoksullukla mücadelede uluslararası kuruluşların almış oldukları önlemlerle ve programlara değinilecektir.

1. AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER

Az gelişmişlik tarihsel, siyasal, sosyal ve ekonomik şartların sonucunda ortaya çıkmıştır. Az gelişmiş ülkelerin karakteristik özellikleri, tasarrufların ve yatırımların yetersizliği, kişi başı milli gelirin az olması, yüksek enflasyon ve işsizlik oranları, toplam üretim ve ihracat içinde emek yoğun malların yüksek paya sahip olması, tarımda verim düşüklüğü ve hızlı nüfus artışı sahip olmasıdır.

Az gelişmiş ülkelerde gelirin büyük kısmı tüketime ayrılmaktadır. Bu durum ise tüketimin toplam harcama içindeki payını yükseltmektedir. Kamu gelirleri düşük seviyede olduğu için eğitim, sağlık gibi hizmetlere yeterince pay ayrılamamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ithalatın GSYİH'ya oranı ihracatın GSYİH' ya oranından fazladır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin üretim ve sermaye mallarında ithalata bağımlı olduklarını gösterir. Sanayileşme yetersizdir ve ihracat emek yoğun mallardan ve tarım ürünlerinden oluşurken ithalat ise sermaye ve teknolojik ürünlerden oluşmaktadır. Teknolojik gerilik üretim yöntemlerini ve araçlarını ilkel kılmakta, yeraltı kaynakları büyük ölçüde israf edilmesine neden olmaktadır. Buna karşılık ticaretin fazla olması, arabulucuların yüksek gelir elde etmesine neden olmaktadır (Özmutlu, 2010: 23).

Ülkelerin sahip oldukları kaynaklar kalkınma için büyük önem arz etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin en büyük problemi sahip oldukları kaynaklarla kalkınma hareketini gerçekleştirememesidir (Armağan, 2014:2).

1.1. Ekonomik Özellikleri

1.1.1. Kişi Başı Milli Gelirin Düşük Olması

Kişi başına düşen milli gelir, bir ülkede yaşayan insanların ortalama refah seviyesini ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişi başına düşen milli gelir hesaplaması, o ülkenin toplam milli gelirin, o ülkede yaşayan toplam nüfusa bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Bir ülkede fertlerin ortalama refah seviyesini toplam milli gelir verileriyle ölçmek olanaksızdır. Bu nedenden ötürü, ülke vatandaşlarının milli gelirden aldıkları payın bilinmesi gerekmektedir.

Kişi başına düşen milli gelir, karşılaştırma kolay olsun diye genellikle ABD doları cinsinden ifade edilir. Kişi başına milli gelir, yalnızca bir ortalama göstergesidir, yani bireylerin gerçek gelirini göstermez, potansiyeli ifade eder ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ortaya koymak için kullanılır. Kişi başı milli gelir hesaplamasında dünyada hesaplanan genel ortalamanın altındaki ülkeler az gelişmiş ülke olarak kabul edilirken üzerindeki ise gelişmiş/kalkınmış ülke olarak ifade edilmektedir.

1.1.2. Gelir Dağılımının Dengesiz Olması

Gelir dağılımı bozuk ülkelerde kişi başına düşen milli gelir, gerçek gelir dağılımı hakkında bilgi veremez. Dahası gelir grupları arasında refahın dağılımı hususunda sağlıklı bir gösterge olduğunu da söylemek pek mümkün değildir. Kişi başına milli gelirin kabul edilebilir bir gösterge olabilmesi için o ülkede gelir dağılımının adaletli olması gerekir. Gelir dağılımı adaleti genel olarak Gini Katsayısı ve Lorenz Eğrisi ile ölçülür. Gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde gelir dağılımında yaşanan dengesizlik o ülkelerde sermaye birikimini de olumsuz etkilemektedir. Gelir dağılımının dengesiz olması, ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin de negatif olmasına neden olmaktadır.

1.1.3. Yatırımların ve Tasarrufların Yetersiz Olması

Az gelişmiş ülkelerde gelir dağılımındaki adaletsizlik aynı zamanda tasarruf dağılımı dengesizliğine ve halkın büyük bir bölümünün tasarrufla ilgisinin bulunmamasına yol açması önemli bir özelliktir. Tasarrufların düşük düzeyde olması bir yana, bu fonların genel olarak geleneksel amaçlı tüketime ya da gösterişe yönelme riski bulunmaktadır. Yetersiz tasarruf eğilimi, yetersiz yatırım sonucunu doğuracaktır. Ayrıca, risk alma ve yatırım isteğinin düşük olması yatırımların istenilen seviyede olmamasında önemli bir etkidir.

1.1.4. Tüketim Harcamalarının Yüksek Olması

Az gelişmiş ülkelerin ortak ekonomik özelliklerinden biri de özel tüketim harcamalarının milli gelire oranının yüksek olmasıdır. Bu ülkelerde kişi başına milli gelirin düşük olması, gelirlerinin büyük bir kısmının temel ihtiyaçlara (gıda, barınma) ayrılmasına neden olmaktadır. Toplam tüketim içinde bilhassa gıda maddelerinin sahip olduğu payın yüksek olması, az gelişmişliğin önemli bir göstergesidir.

1.1.5. Tarım Sektörünün Öncü Olması

Az gelişmiş ülkelerde tarım öncü sektör konumundadır. Az gelişmiş ülkelerde tarım sektörü, istihdam, üretim ve ihracat içinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Birçok az gelişmiş ülkede tarım sektörünün temel özelliği, yoğun nüfus, düşük tasarruf, teknoloji düzeyinde düşüklük, yetersiz yatırım ve bunların sonucunda da düşük verimliliğe sahip olunması şeklinde sıralanabilir. Günümüzde az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde milli gelirin tarımdan aldığı pay azalma göstermektedir. Ancak, gelişmiş ülkelere nispeten hala yüksek seviyelerdedir. Tarım sektörünün milli gelir içindeki payı ve üretim ve istihdamdaki payı giderek azalırken, hizmet ile sanayi sektörlerinin payları artmaktadır.

1.1.6. İşsizliğin Yüksek Olması

İşsizlik, emeğin iktisadi faaliyetlere katılmamasıdır. İşsizlik aynı zamanda kalkınma hızında belirgin yavaşlamaya da neden olmaktadır. Aktif olarak iş arayıp ta bulamayanlar işsiz sayılmaktadır. Dolayısıyla işsizlik işgücü arz ve talebi tarafından belirlenmektedir. Esnek işgücü piyasalarına sahip olmak işsizliği düşürmektedir. İşsizliğin düşük olması gelir dağılımında adaletsizliği azalttığı savunulmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde tarımdan sanayiye geçmekte işsizlik yaratmaktadır.

1.2. Demografik Özellikler

Yüksek nüfus artışı, yanlış ve yetersiz beslenme, eksik ve yetersiz sağlık koşulları ile kontrolsüz şehirleşme ve kötü barınma koşulları

az gelişmiş ülkelerin tipik demografik özelliklerindedir. Az gelişmiş ülkelerin en büyük demografik özelliklerinden nüfusun artışı hızının gelişmiş ülkelere göre nispeten daha yüksek olmasıdır. Nüfus artış hızı, doğum oranının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızı ortalama binde kırk seviyesinde iken bu oran gelişmiş ülkelerde binde on ile on beş arasında değiştiği görülmektedir. Az gelişmiş ülkelerde başlangıçta bebek ve çocuk ölüm oranları oldukça yüksek bir seviyede iken sonrasında sağlık ve hijyen koşullarını iyileştirilmesi ile birlikte çocuk ölüm oranlarında azalmalar olmuştur. Doğum oranlarının da yüksek olması, 0-15 yaşları arasındaki aktif olmayan nüfusun genel nüfus oranı içerisinde genişlemesine yol açmaktadır. Bu gruba, 60-65 yaş grubu da eklendiğinde o ülkedeki aktif olmayan nüfus ortaya çıkmaktadır. Aktif olmayan nüfusun, aktif nüfusa oranı “Bağımlılık Oranını” verir. Bağımlılık oranı demografik analizlerde kullanılan en temel göstergelerden birisidir. Bir ülkede bağımlılık oranının yüksek olması o ülkenin ekonomik yükünün ağır ve az gelişmiş bir ülke olduğunun en temel göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3. Sosyal Özellikler

Düşük gelir, çocuk işçiler, sosyal yaşamdan uzak kadın, geleneksel aile ve toplum, çok dar orta sınıf, yetersiz bir eğitim gibi göstergeler bir ülkenin az gelişmiş sosyal özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ülkelerde geleneklere ve dinsel temele dayalı yapı önemli bir özelliktir. Az gelişmiş ülkelerde, soydaşlık, akrabalık, aynı cemaate bağlı olma, hemşerilik gibi kavramların toplumsal ilişkilerde büyük önemi vardır. Bu grupların birbirleri ile olan ilişkilerde güçlü bağların bulunmaması sosyal bütünleşmeyi sekteye uğratmaktadır. Bu gibi toplumlarda her şeyi devletten bekleyen anlayış neticesinde bireyin yetenek ve girişim eğilimi gelişmemektedir. Gelişmiş ülkelerde ise bu durum kendisini tam tersi olarak göstermekte ve bireyciliğin ülkenin gelişiminde önemli bir katkı sağladığı görülmektedir. Gelenekçi yapıya son derece bağlı olan bu toplum yapısında, modern yeniliklere karşı güçlü bir direniş vardır. Bu direniş çağdaşlaşmayı, iktisadi gelişmeyi olumsuz etkilemekte ve ikili yapıların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu tarz toplumlarda genel reaksiyonlar gerçekçi bir nitelik göstermemektedirler.

Bu toplumlarda sosyal nitelikler arasında en kolay ölçülebilen kuşkusuz eğitimidir. Eğitim durumunu izah etmede en çok kullanılan göstergeler; okul, öğrenci, eğitici öğretici kadro, ara teknik elemanların sayısı, bunlar için yapılan harcamalar ve bütün bunların ülke nüfusuna, milli gelire oranları ile okur-yazar olmayanların oranları şeklinde sıralanabilir. Okur-yazar olmayanların toplam nüfusa oranı az gelişmiş ülkelerde en çarpıcı gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde okur-yazarlık kadın nüfusunda ve o ülkenin geri kalmış bölgelerinde (kırsal kesimde) nispeten daha yüksektir.

1.4. Siyasal Özellikler

Az gelişmiş ülkeler, kendi problemlerini çözümlenebilmek için çok çeşitli siyasal sistem arayışı içerisinde olmuştur. Çok kısa zamana kadar egemenliğini yeni kazanan az gelişmiş ülkelerin birçoğu etkisinde kaldığı o ülkenin siyasal yönetim şeklini kendisine model olarak aldığı görülmektedir. Batı demokrasisini benimsemeye çalışan bu ülkeler tam anlamıyla başarılı olamamış ya istikrarsızlığa ya da uygulanmak istenen model bir müddet sonra diktatörlüğe yol açmıştır. Batı demokrasisini uygulamaya çalışan bu ülkelerde, hala farklı siyasal sistemlerin aranması, çoğu zaman yazılı hukuk kurallarının bile hiçe sayılması sık olarak görülmektedir. Bütün bu uygulamalar, insan haklarının çok önemli olduğu günümüzde az gelişmiş ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel koşullarını modern bir düzeye getirmeleri gerekliliği göstermektedir.

1.5. Yönetimsel Özellikler

Az gelişmiş ülkelerde hükümetler, bir yandan iktisadi kalkınma ile ilgili problemleri çözmeye çalışırken bir yandan da geleneksel yönetim işlevlerini yerine getirmeye çabalamaktadır. Hükümetlerin en önemli görevleri iktisadi kalkınma ile ilgili uygun ortamların oluşturulmasıdır. Az gelişmiş ülkelerde yönetimsel anlamda göze çarpan belli başlı engeller, planlamanın etkin olamaması, vergi sistemi güçsüz ve etkin olmaması ile bütçe uygulamasının başarısızlığı şeklinde belirtmek mümkündür. Bu ülkelerde kamu yönetiminin çok ağır işlediği, yönetimin kendilerine yakın insanlara taraflı davrandığı, bürokrasinin çok yoğun olduğu, yöneticilerin görevlerini kötüye ve kendi menfaatleri doğrultusunda kullandıkları görülmektedir.

2. YOKSULLUK

Yoksulluk kavramı, karmaşık yapısı ve çok yönlü olması sebebiyle tanımlanması güçtür. Bazı araştırmacılar yoksulluğu, “sistemin yapısından ve işleyişinden kaynaklanan güç ve servet dağılımındaki eşitsizliğin bir sonucu olarak görmekteyken bazıları da, yoksul olarak tanımlanan kişilerin, eğitimsizlik, kapasite ve beceri gibi bireysel yetenek ve niteliklerinin düşüklüğü nedeniyle ortaya çıkan imkânlardan yararlanamama durumu olarak tanımlamaktadır (Gündoğan, 2008: 43).” Bilimsel çalışmalarda yoksullukla ilgili çeşitli tanımlara rastlamak mümkündür. Bu çalışmada sadece üç tanım üzerinde durulmuştur. Bunlar; mutlak, görel ve insani yoksulluk kavramlarını aşağıda belirtildiği şekilde özetlenebilir (Taş ve Özcan, 2012: 424-425).

2.1. Mutlak Yoksulluk

Bireyin hayatını sürdürebilmesi için en temel ihtiyaçlarını (gıda, barınma, sağlık, vs) bile karşılayamaması mutlak yoksulluk şeklinde tanımlanmaktadır. Mutlak yoksulluk hesaplamasında günlük alınması gereken kalori miktarı göz önünde bulundurulur. Dünya Bankası’na göre bir insanın hayatını devam ettirebilmesi için minimum kalori miktarı 2400 olan bir gıda sepetinin fiyatını mutlak yoksulluk sınırıdır. Gıda-Tarım Örgütü ve Dünya Sağlık Örgütü’ne göre yetişkin bir insan günlük 2100 kalori harcaması gerekmektedir.

2.2. Görel Yoksulluk

Görel Yoksulluk, bireyin toplumun diğer bireylerine göre ihtiyaçlarını karşılama durumudur. Diğer bir deyişle, bir kişinin yoksul olup olmadığı yalnızca sahip olduğu kendi gelirine bağlı olmayıp, o ülkedeki diğer insanların gelirlerine de bağlı olduğunu ifade etmektedir. Görel yoksulluk, nüfusun düşük gelirli bir oranını yoksul kabul edilerek tanımlanabileceği gibi belirlenen sınırın altında gelire sahip olanları yoksul kabul edilerek tanımlanabilir.

2.3. İnsani Yoksulluk

1997 yılında BM Kalkınma Programı tarafından yayınlanan “İnsani Gelişme Raporunda” ile ilk defa insani yoksulluk kavramı ortaya atılmıştır. Bu kavram, gelir yoksulluğu ile ilişkili bulunmasına rağmen ondan çok farklı bir anlam ifade etmektedir. Gelir yoksulluğu hesaplamalarında mutlak gelir göz önünde bulundurulurken, insani yoksulluk hesaplamasında, okur-yazarlık, kısa yaşam süresi, önlenebilir hastalıklara yakalanmak, yetersiz beslenme, anne-çocuk sağlığının yetersizliği, gibi temel insani imkânlardan yoksun olmak biçiminde ele alınmaktadır. Buna göre temel insani yetenekleri kullanma ve geliştirme imkânı sağlayacak mal, hizmet ve altyapıya erişimin imkânsızlığı ya da kısıtlılığı yoksulluğun insani boyutu olarak kabul edilmektedir. İnsani yoksulluğu ölçmek amacıyla “İnsani Yoksulluk Endeksi” geliştirilmiştir. Bu endeks gelişmekte olan ülkeler için üç unsurdan yola çıkarak hesaplanmaktadır.

- Yaşam süresi; 40 yaş altı nüfusun toplam nüfusa göre oranı
- Eğitim; Okuma yazma bilmeyenlerin toplam nüfusa oranı,
- Kabul edilebilir bir yaşam standardı, (temiz içme suyuna sahip olmayanların, temel sağlık imkânlarından yararlanamayanların, beş yaşın altında olan ve yeterli beslenemeyen, düşük kilolu olan çocukların oranı)

3. YOKSULLUK SINIRI KAVRAMI

Yoksulluk kavramı belirli bir düzeye işaret etmekle birlikte, yoksulluk sınırı ailelerin geçim ihtiyaçlarına imkân tanımayan bir düzeyin altını ifade etmektedir (Erdem, 2006: 327). Yoksulluk hesaplamalarının önemli bir unsuru olan yoksulluk sınırı yaklaşımı, yoksulu aşırı yoksul ve yoksul olmayandan ayırmak için kullanılmaktadır (Uzun, 2003: 156). Fakat bu sınırın nereden başladığı ve nereye kadar sürdüğü ile ilgili önemli anlaşmazlıklar bulunmaktadır.

Yoksulluk sınırının ortalama gelirden bağımsız olarak, her alanda kullanılabilecek bir değer olarak belirlenmesinde üç temel yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi “Asgari Gıda Harcaması” yaklaşımıdır. Buna göre, mutlak yoksulluk sınırı bireyin günlük kalori ihtiyacının karşılandığı bir gıda sepetinin değeri esas almaktadır.

Cinsiyete, yaşa ve yaşanılan yere göre farklı şekillerde hesaplanabilmektedir. İkinci yöntem “Temel Gereksinimler Yaklaşımıdır”. Bu yaklaşımda, asgari gıda harcaması ile gıda dışındaki harcamaları da içermektedir. Üçüncüsü ise hane halkı gıda harcamalarının hane halkı gelirine oranını esas alan yaklaşımdır. Gelirinin yüzde kırkıdan fazlasını gıda harcamalarına ayıran hane yoksul olarak kabul edilmektedir (Önder ve Şenses, 2006: 201-202). Yoksulluk sınırı ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Az gelişmiş ülkelerde günlük kişi başı bir Amerikan Doları, Karaipler ve Latin Amerika ülkelerinde iki, Türkiye ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde dört, gelişmiş sanayi ülkelerinde ise on dört Amerikan doları olarak kabul edilmektedir.

4. YOKSULLUĞU ÖLÇME YÖNTEMLERİ

Yoksulluğun ölçümünde iki önemli etken bulunmaktadır. Bu etkenlerden birincisi, yoksulluk çizgisinin tespit edilmesine olan ihtiyaçtır. Bu çizginin belirlenmesinde, bir başlangıç asgari gelir tespit edilir ve bu miktar yoksullukla ilişkilendirilir. Bu şekilde tespit edilen bir sınırın, o toplumda kabul edilebilecek sosyal bir yaşam biçimini temsil edebilecek asgari bir hayat standardını da ifade edeceği kabul edilebilir. İkincisi ise; yoksul olanlar arasında yoksulluğun yoğunluk derecesidir. Yoksul kesimin kendi içindeki durumudur. Yoksulluk çizgisi altında kalanların, yoksulluktan etkilenme dereceleri nedir? Bu konuda yeterli bir açıklık bulunmamaktadır. Yoksulluk çizgisi altında yer alan gruplar bu çizgiye yakın bir yerde de yoğunlaşabilir, daha aşağılarda da yoğunlaşabilir. Yoksulluğu ölçme yöntemleri son yirmi beş-otuz yılda birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bu süreçte, birçok farklı ölçüm yöntemi ve endeks geliştirilmekle kalmamış, bu endeksleri birbiriyle kıyaslayan, ölçüm sorunlarını en detaylı ayrıntısına kadar inceleyen çalışmalara sıkça rastlanır olmuştur (Şenses, 2006:65).

Yoksulluğu ölçme yöntemleri literatürde en yaygın şekilde yer alan dört adet ölçüm yöntemi bulunmaktadır. Bu yöntemler; Birey Sayım Endeksi (Head Count Index-HCI), Yoksulluk Açığı Endeksi, Sen Endeksi ve Foster Greer Thorbecke (FGT) Endeksi şeklinde sıralamak mümkündür. Aşağıda bu endeksler hakkında kısaca bilgi verilecektir.

4.1. Birey Sayım Endeksi

Birey sayım endeksi, yoksulluk çizgisi altında yer alan nüfusun genel nüfusa oranının yüzde olarak ifade edilmesidir. Birey Sayım Endeksine göre, yoksulluk oranı şöyle ifade edilir:

$$BSE = \frac{Y}{N}$$

BSE: Birey Sayım Endeksi

Y: Yoksulluk çizgisi altında kalan nüfus

N: Toplam nüfus

BSE, yoksulluk çizgisi altında bulunan yoksulların oranlarında meydana gelen değişimleri izlemekte kullanılan bir endekstir. Bu da, yoksulluğun oransal olarak azaltılması için geliştirilen politikaların etkisini ölçmek amacıyla kullanılması durumunda bir anlam ifade etmektedir. Örneğin, yoksulluk çizgisi altındakilerin toplam nüfus içindeki payında meydana gelen azalma yoksulluğun azaldığını gösterir. Aksi durumlarda ise bir yükselmeden söz edilebilecektir (Dumanlı, 1996:23). Kolay anlaşılabilir olmasına karşılık, bu endekse bazı açılardan eleştiriler yöneltilmektedir. Bu eleştirilere göre en önemli eksiklik yoksulluğun şiddeti konusunda herhangi bir anlam ifade etmemesidir. Endeksler ayrıca, gelirin yoksullar arasındaki dağılımına duyarlı olmadığı gibi yoksulluk çizgisi altında bulunan kişilerin gelirlerindeki azalmalara; bu kişiler arasındaki gelir transferlerine ve yoksullardan yoksul olmayanlara yapılan transferlere de duyarsızdır (Karabulut, 2007:14). BSE'ye yöneltilen eleştirilere rağmen BSE, veri problemini ortadan kaldırdığı ve kolayca hesaplanabildiği için gerek ulusal düzeyde gerekse uluslararası düzeyde, araştırmacılar tarafından hala geniş çapta kullanılmaktadır (Şenses, 2006:68).

4.2. Yoksulluk Açığı Endeksi

Yoksulluk açığı, yoksulluk çizgisi altına düşen tüm yoksul kişilerin gelirlerinin toplamıdır. Yani yoksulluk açığı, yoksul olan herkesin yoksulluk çizgisine çıkarılması için gereken para miktarını temsil etmektedir (Aldemir, 2003:14). Bir başka ifade ile yoksulluk açığı, yoksul insanların toplam gelir açığının, toplam tüketimin bir yüzdesi

olarak ifade edilmesidir. Yoksulluk Açığı Endeksinde, Birey Sayım Endeksi'nde olduğu gibi, yoksullar arasındaki gelir dağılımı dengesizliklerine duyarsızdır. Bu endeksi (Dumanlı, 1996:25);

OGY: Ortalama gelir yetersizliği
YOG: Yoksulların ortalama geliri
YÇG: Yoksulluk çizgisi geliri
OGY = YÇG - YOG şeklinde olacaktır.

Yoksulluk Açığı Endeksi (YAE) hesaplamada gelir eksikliğini ölçmek için toplam parasal noksanlığı kullanmak da mümkündür. Bu durumda tüm yoksulların yoksulluk çizgisi gelir seviyesinde bir gelir elde etmelerini sağlamak için gerekli para miktarına ulaşılmış olacaktır. Formüle edersek;

TGE: Toplam gelir eksikliğini
YÇG: Yoksulluk çizgisi gelir seviyesini
YOG: Yoksulların ortalama gelir seviyesini
Y: Yoksul kişi sayısını ifade etmektedir.
TGE: Y(YÇG - YOG) eşitliği yazılabilir (Karabulut, 2007:15).

Yukarıda da belirtildiği gibi bu yoksulluk endeksi gelir dağılımı dengesizliklerine duyarsızdır. Özellikle, 3. Dünya ülkelerinde yaşayan insanların hemen hemen %40'ına yakın kısmı mutlak yoksulluğu temsil eden bir gelir seviyesi altında satın alma gücüne sahiptir. Yine bunların önemli bir kısmı kendileri için hayati önem taşıyan gıdaları almakta güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Yoksulluğun bu boyutu aynı ülkede yaşayanlar arasında olabileceği gibi muhtelif ülkelerde de olabilecektir (Dumanlı, 1996:26).

4.3. Sen Endeksi

Birey Sayım Endeksi ve Yoksulluk Açığı Endeksi'nin yoksullar arasındaki gelir dağılımını göz ardı etmesi ve yoksul insanların sayısını dikkate almaması yeni arayışlara yol açmıştır. Bu arayış yoksul insanlar arasında gelir dağılımını ele alan Sen Endeksini gündeme getirmiştir. Sen Endeksi'ne göre "yoksul bir hane halkının geliri düştüğünde yoksulluk endeksinin de artması gerekir ve yoksul bir hane halkından daha yüksek gelirli yoksul bir hane halkına gelir transfer edildiğinde

yoksulluk endeksinin artması gerekir şeklindeki aksiyom koşullarını yerine getirerek BSE'nin kimi temel eksiklerini gidermesi" şeklinde olmuştur (Şenses, 2006:66).

Sen Endeksini formüle edersek;

Ps: Sen Endeksi'ne göre mutlak yoksulluk,

H: Yoksulluk oranı

I: Yoksulluk açığı

Gp: Yoksul insanlar arasındaki gelir dağılımının gini katsayısı

Ps: $H[I+(1-I)Gp]$ olur.

Yoksullar arasında tam eşitsizlik ($Gp=1$) yoksulluk oranına eşit olur. Yoksul insanlar arasında tam eşitlik durumunda ($Gp=0$) ise yoksulluk açığı endeksine (YAE) eşit olacaktır (Aldemir, 2003:15). Mutlak yoksulluk çizgisini benimseyen yaklaşımlarda, Sen Endeksi en azından mutlak bir yoksulluk tanımına dayanarak, yeteri kadar beslenmek, çocuklarına bakmak, giyinmek ve toplu taşıma hizmetlerinden yararlanmak için yeterli geliri olmayan insan sayısını tespit etmeyi kolaylaştırır. Ama bu durumda, Sen Endeksi daha çok gelişmekte olan ülkeler için anlamlıdır. Gelişmiş ülkeleri de kapsayan, evrensel bir yoksulluk endeksi olarak kullanılamaz (İnsel, 2001:67).

4.4. Foster Greer Thorbecke (FGT) Endeksi

Foster Greer Thorbecke (FGT) Endeksi, genel olarak yoksulluğun; yöresel ve bazı etnik gruplar içindeki yoksulluk seviyelerinden ne ölçüde etkilendiğini göstermek amacıyla geliştirilmiştir. Toplam yoksulluk, alt grupların yoksulluk seviyelerinin tartılı ortalaması olarak elde edilebilmektedir (Aldemir, 2003:16). FGT Endeksine göre yoksulluğun ölçümü; nüfus payının ağırlığı ile ayrıştırılabilecektir. Sen tarafından önerilen temel özellikler tatmin edilecektir ve görece bir yoksulluk kavramı ile doğrulanabilecektir (Foster vd, 1984:761).

FGT endeksinin iki önemli özelliği vardır. Birincisi, endeks toplam yoksulluğu bölgesel veya sosyo-ekonomik gruplar gibi değişik alt gruplara ayrıştırabilmektedir. Her gruba ait yoksulluk oranı ayrı ayrı hesaplanabilmektedir. Nüfus paylarıyla ağırlıklandırılmış alt grupların endeksleri toplandığında toplam yoksulluk oranına ulaşılmaktadır. Böylelikle sadece yoksulların sayısı hakkında değil, aynı zamanda

yoksulluğun derinliği ve gruplar arasındaki görelı yoğunluğu hakkında bilgilere de ulaşılabilinmektedir (Şenses, 2006:67).

5. SOSYAL DIŞLANMA VE YOKSULLUK İLİŐKİŐİ

Yoksulluk deyince sadece maddi imkânlardan mahrumiyet anlaşılmamalıdır. Yoksul insanlar aynı zamanda toplum tarafından da ne yazık ki dıőlanmaktadır (Bora, 2009: 23). Buradan hareketle yoksullukla dışlanma arasındaki bu ilişkiden dolayı “sosyal dışlanma” kavramı ortaya çıkmıştır. Marshall 1999 yılında yazmış olduğu kitabında Sosyal dıőlanmayı, “bireylerin ya da hane halkının ya kaynaklardan ya da daha geniş bir ölçekteki toplumla veya cemaatle sosyal bağlar kurmaktan yoksun bırakılmaları sürecini karşılayan bir terim” olarak tanımlamaktadır (Marshall, 1999: 150). Dışlanma sosyo-kültürel ve ekonomik unsurlarla birlikte şekillenmektedir. Ekonomik dışlanma ise üretim, gelir ve tüketimden mahrumiyeti içermektedir. Bireyin veya hane halkının belirli bir zümre ile olan ilişlerini yeterince sürdürmemesi sosyal dıőlanmanın en belirgin özelliğidir. Diğer bir ifade ile birey veya hane halkının toplumun zengin kesimi ile bağlarının kopması veya zedelenmesini ifade etmektedir. Bir bireyin toplumla bağlarının kopması demek, toplumda dayanışma düşüncesinin azaldığı anlamına gelmektedir (Sapancalı, 2005: 55). Başka bir dışlanma boyutu ise politik dıőlanmadır. Politik dışlanma, bireyin politikaya katılımını ve fırsat eşişsizliğine dikkat çekmektedir (Bhalla ve Lapeyre, 2006: 327). Genel olarak bakıldığında sosyal dışlanma azgelişmiş ölkelerde aslında bir vatandaşlık sorunu olarak karşıya çıkmaktadır (Ekim, 2007: 81). Yoksul insanların var oldukları toplumlarda neredeyse tüm alanlardan dıőlanmaları, yok sayılmaları, yoksulluğun daha da derinleşmesine neden olmaktadır (Erdem, 2006: 328).

6. KÜRESELLEŞME VE YOKSULLUK

Küreselleşme ya da globalleşme; hemen hemen her alandaki değişimi ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Yılmaz ve Horzum, 2005: 105). Küreselleşme, dünya ticaretinin uluslararası düzeyde serbestleşme çabasıdır. Eleştirel açıdan küreselleşme ise kapitalizmin başta ekonomik olmak üzere tüm yönleriyle dünyayı kuşatması olarak tanımlanır (Kiper, 2004: 14).

Ekonomik küreselleşmenin üç temel boyutu vardır (Seyidoğlu, 2013: 226). Bunlardan birisi ticari küreselleşmedir. 1947’de kurulan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması çerçevesinde gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılması ile başlamıştır. Küresel ticaretin gelişmesinde iletişim teknolojisindeki gelişmelerin önemli katkısı vardır. İkinci boyut Mali Küreselleşmedir. Kısa ve uzun vadeli sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılıp ulusal piyasalarını dünya piyasaları ile bütünleştirmesidir. Böylece uluslararası alanda sermayenin dolaşımında büyük artışlar olmuş ve dünya tek bir mali piyasaymış gibi algılanmaya başlanmıştır. Küreselleşme kavramı özellikle mali küreselleşme ile daha konuşulur olmuştur. Üçüncü boyut ise üretimin küreselleşmesidir. Ülke sınırları dışında üretimin yaygınlaşmasını ifade etmektedir. Dünya çapında uluslararası üne sahip üretim işletmelerinin gerek iş gücü gerekse hammadde imkânlarına yakınlığı sebebi ile Çin’de üretim üstleri kurması üretimin küreselleşmesine en güzel örnektir (Memiş, 2014:146).

Küreselleşme süreci genel olarak sermayenin emek karşısında giderek güçlendiği bir çerçevede gelişmektedir. Küreselleşme ortaya çıktıktan bugüne kadar büyük gelişmeler gösterdiği de bir gerçektir. Bu gelişmeler, küreselleşmenin tarihsel bir sürecini oluşturmaktadır. Küreselleşme sadece ekonomi ile değil aynı zamanda politika ile de ilgilidir. Sonuç olarak yeni bir dünya düzeninin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Aksoy, 2010: 3322).

Küreselleşmenin neo-liberal temeli ise, piyasa dinamiklerinin sağlamaştırılmasıdır. 1970 yılı sonrasında küreselleşme kar maksimizasyonunu temel başarı kriteri olarak sunmuştur. Kar maksimizasyonunun önündeki her türlü engeli irrasyonel kabul etmiştir. Ekonomilerin küreselleşme sürecinde kar maksimizasyonunun önündeki tüm sosyal engeller özel alana havale edilmiştir. Ekonomik entegrasyon ve sermayenin serbestliği, hükümetlerin geniş kapsamlı refah politikalarının finansmanında zorlanmasına neden olmuştur. Uluslararası alanda artan rekabet baskısı, ülkeleri ücretleri düşürmeye zorlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler arasındaki işgücü maliyetini düşürme yarışı, ülke insanların sosyal güvenliklerini ciddi ölçülerde zedelemiştir. Bu durum, nüfusun önemli bir bölümünün bütünüyle sosyal güvenlikten yoksun kalmasına neden olmuştur (Özsuca, 2003: 134). 1980’li yıllardan sonra ülkelerarası ekonomik ilişkiler artmış,

ideolojik kutuplaşmalar bitmiş, dünya liberalleşme sürecine girmiş, kültürler benzer bir hale gelmeye başlamıştır (Tağraf, 2002: 35). Bütün bunların neticesinde, üretim bölünerek küreselleşmiş, uluslararası ticaret hacmi artmış, rekabet küreselleşerek yoğunlaşmış ve iletişim ve bilgi teknolojilerinin üretim sürecinde kullanılması yaygınlaşmıştır (Aykaç vd., 2009: 18).

Küreselleşme ve neoliberal politikaların en önemli etkisi refah devleti uygulamaları üzerinde olmuştur. Neoliberal anlayışın egemen olmasıyla zengin güçlü ülkeler Keynesyen politikaları terk etmişlerdir. Finansman kaynaklı krizler, özellikle sosyal politika uygulamalarında devletin rolünün tartışılması sonucunu doğurmuştur. Bu durum bir taraftan sosyal haklarda bir geri çekilmeye neden olurken diğer taraftan gelir dağılımının bozulması yoksulluğu derinleştirmeye başlamıştır (Gümüş ve Koç, 2016: 309-310). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde negatif sarmal başlamış ve devlet yardımlarının alıcıları, devletin kreditorleri haline gelmeye başlamıştır (Chossudovsky, 1999: 25).

6.1. Küreselleşme ve Yoksulluk İlişkisi

Küreselleşmeyi “kapitalizmden” ayrı düşünemeyiz. Temel dayanağını tarihsel süreçte oluşan kapitalizm olgusundan alan küreselleşme, ekonomik alanda ve diğer alanlarda yayılmaya devam etmesini kapitalizme borçludur. Sermayenin günümüzde rahat dolaşmasının, küresel finans sistemlerinin gelişmesinin ve her yere yayılmasının itici gücü kapitalizmdir. Kapitalizm, yüksek karların ve rantın izini sürerken piyasa mekanizması ile de kitleleri yoksullaştırmaktadır.

Kapitalizmin tarihine bakıldığında zıtlıklar içerisinde olduğu görülmektedir. Yoksulluk ile zenginlik, gelişmişlikle azgelişmişlik, zorbalık ile özgürlük kapitalizmin ürettiği ve normalleştirmeye çalıştığı kavramlardır. Yoksulluk, günümüzde yalnızca çok az sayıda ülkenin azaltabildiği, insanlığın karşı karşıya olduğu bir problemdir. Küresel yoksulluk, küreselleşmenin yol açtığı bir yoksulluk çeşididir. Özellikle IMF ve DB'nın gelişmekte olan ülkelere dış borçlarının yeniden görüşülmesinin bir koşulu olarak uygulattığı yapısal uyum ve makro-ekonomik istikrar programları milyonlarca insanın yoksullaşmasına neden olmuştur (Hatipler, 2017:80).

Doğu ve Güney ülkelerine uygulanan programların makro-ekonomik ideolojileri ve teorik dayanakları büyük oranda benzerlik göstermektedir. Neo-liberalizm politikaları ile küresel ekonomik yapılanma zengin ülkeleri de derinden etkilemektedir. Sosyal harcamalar azaltılmakta ve refah devleti kazanımları ortadan kaldırılmaktadır. Bu durum zengin ülkelerin de yoksulluk problemiyle karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Böylece neo-liberalizm gelişmiş ülkelerde düşük ücret, işsizlik, sosyal dışlanma ve marjinalleşme şeklinde kendini göstermiştir. Böylece yoksulluk ve kötü beslenme zengin ülkelerde şehir-metropol yoksulları yaratmıştır (Sapancalı, 2001: 128).

Küreselleşmenin yoksullukla olan ilişkisi, daha çok gelir dağılımı dengesizliği yönünde derinleşmektedir. Buna rağmen bazıları bu etkileri kabul ederken bazıları da böyle bir etkinin olmadığını savunmaktadır. Bu ayırım küreselleşme taraftarlığı ve küreselleşme karşıtlığı olarak ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme taraftarları küreselleşmenin yoksulluğa olumlu katkıları olduğu konusunda ısrarcı olurken küreselleşme karşıtları da küreselleşmenin yoksulluğa neden olduğunu, hatta bir kaldıraç görevi ifa ettiğini ileri sürmektedirler. Küreselleşme taraftarları, küreselleşmenin sağladığı ya da sağlayacağı hızlı büyüme, yüksek yaşam standartları ve yeni fırsatlarla yoksulluğun ortadan kalkacağını iddia etmektedirler. Çünkü sınırların açık olması ve ticaretin serbest olması nedeniyle, teknolojik olarak gelişmiş bir seviyede olan bir ülke, azgelişmiş bir ülkeyi yeni bir pazar olarak kabul edecek ve o ülkeye yatırım yaparak teknolojisini taşımış olacaktır. Bu aynı zamanda o azgelişmiş ülkede yüksek kalitede ürün üretilmesi anlamına gelmektedir. Azgelişmiş ülke; gelişmiş ülkelerin rekabet baskısı nedeniyle de rekabet yoksunluğundan kurtulacak ve gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülkeleri sömürmesi olasılığı kalmayacaktır (Kutlu, 1998:365). Bunun yanında ekonomik olmayan bir gerçek olarak da küresel bir uygarlık ve kültürlerin birbirlerine yakınlaşmasından da söz etmek mümkündür (Ulagay,2001:61).

Küreselleşme karşıtlarına gelince, onlar küreselleşmenin yeni fırsatlar ve yüksek yaşam standartları sunmadığını ve sunmayacağını çünkü küreselleşmenin gelir dağılımını dengesizleştireceğini ileri sürmekte ve küreselleşme ile birlikte yoksulluğun daha da kronikleşeceğini iddia etmektedirler. Onlar bu iddialarını BM tarafından desteklenen

“Küreselleşmenin Sosyal Boyutuyla İlgili Dünya Komisyonu’nun” 2004 yılında yayımladığı rapora dayandırmaktadırlar. Rapora göre, küreselleşmeden faydalananlara sadece gelişmiş ülkelerdir, hatta onların da bir kaçıdır. Bunun yanında küreselleşme yoksul, okuma yazma bilmeyen, kalifiye olmayan işçi ve yerli halklara büyük zararlar vermiştir. Bunun göstergesi olarak dünyanın en fakir yirmi ülkesinde, kişi başına düşen milli gelirin son kırk yılda çok az değişmesi, dünyanın en zengin yirmi ülkesinde bu rakamın üçe katlanmış olması gösterilmektedir (Schifferes, 2004). Bu bağlamda; yoksulluğa ve gelir dağılımına ilişkin göstergelerin, sayısal verileri yayınlayan kuruluşlara göre değişiklik göstermiş olsa bile, neo-liberal küreselleşme gelir dağılımını gerek ülkeler arasında, gerekse ülke içinde bozduğu ve yoksulluğun endişe verici boyutlara ulaştığı ifade edilmektedir (Şenses, 2004).

6.2. Küreselleşen Dünyada Yoksulluğun Görünümü

Günümüzde, küreselleşmenin daha net ortaya koyduğu fotoğraf, zenginlerin daha zengin yoksulların da daha yoksul olduğu gerçeğidir. Bu fotoğrafta çok yalın olarak ortaya çıkan; dünya nüfusunun yüzde onunun, toplam mal ve hizmetlerin yüzde yetmişini üretmekte olduğu ve dünya gelirinin yüzde yetmişine sahip olduğudur. Bunun anlamı, bu yüzde onluk kesimde kişi başına yıllık ortalama gelir 30.000 USD’dir. Bunun yanında dünya nüfusunun geri kalan kısmının yarısı yaklaşık olarak günlük 2 USD’lik sınırın altında bir gelire yaşamaktadır. Bu nüfusun da 1,2 milyarı ise (yani dünya nüfusunun beşte biri), günlük 1 USD’lik sınırının altında bir gelire yaşamaktadır. Bu çarpıklığı başka örneklerle ifade etmek de mümkündür. Ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde yüz çocuk içinde birden az oranda çocuk beş yaşına ulaşmamakta iken yoksul ülkelerde ise bu oran yüzde beşten fazladır. Keza, gelişmiş ülkelerde beş yaş altı çocuk nüfusunun yüzde beşi yetersiz beslenmekte iken, yoksul ülkelerde bu oran yüzde elliyi bulmaktadır. Daha dikkat çekici olan küresel kazanımların dağılımındaki eşitsizliktir. Dünya genelinde en zengin yirmi ülkenin ortalama gelirinin, en fakir yirmi ülkenin ortalama gelirinin otuz yedi katından daha büyük olması, bu çarpık durumun ne kadar endişe verici olduğunun bir göstergesidir (Taş ve Özcan, 2012:425-427).

Dünya genelinde yoksulluğun boyutlarını aşağıdaki şekilde özetlemek mümkün olmakla birlikte gerçek boyutlar elbette aşağıda yazılanlardan çok daha ağırdır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Dünya nüfusunun neredeyse yüzde ellisi yoksulluk ve çok zor şartlar içinde yaşamaktadır.
- Dünyanın en zengin yedi insanın serveti, yüksek borç yüküne sahip kırk bir yoksul ülkesinin gayrisafi yurtiçi hasılasından fazladır.
- Yaklaşık bir milyar insan ismini yazamadan, bir kitap bile okuyamadan yirmibüzyıla girmiştir.
- Dünya genelinde her yıl savunma sanayine harcanan paranın %1'inden çok daha azı ile bütün çocukların eğitim görmeleri mümkün olabilmektedir.
- Dünya genelinde çocukların neredeyse yarısı yoksulluk içinde yaşamakta, her gün yaklaşık yirmi dokuz bin çocuk açlıktan ve çeşitli hastalıklardan dolayı ne yazık ki ölmektedir.
- Tüm dünyada temel eğitim bile alamamış olan çocuk sayısı yaklaşık yüz yirmi bir milyondur.
- Gelişmiş ülkelerdeki nüfusun yüzde yirmisi dünya genelindeki malların yaklaşık yüzde seksen altısını tükettiği ifade edilmektedir. Yoksul ülkelerde yaşayan bir milyondan fazla insan yeterli miktarda suya, yaklaşık üç milyon insan da temel sağlık hizmetlerine bile ulaşamadığı görülmektedir.
- Dünya nüfusunun yalnızca yüzde on ikisi suyun yüzde seksen beşini kullanmakta ve bu insanlar yoksul diye nitelendirebileceğimiz ülkelerinde bile yaşamamaktadır.
- Amerika Birleşik Devletleri'nde kozmetik ve bakım ürünlerine yılda sekiz, Avrupa ve Amerika'da evde beslenen hayvanlara on yedi, Avrupa'da tütün mamullerine elli ve yine Avrupa'da alkollü içeceklere yüz beş milyar dolar harcanma yapıldığı ifade edilmektedir. Diğer taraftan, dünya genelinde yaşayan tüm insanlara temel eğitim-öğretim verebilmek için gerekli olan para altı, beslenme ve temel sağlık harcamaları için gereksinim duyulan para miktarı ise sadece on üç milyar dolardır (Memiş, 2014: 155).

Gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeler arasındaki fark günden güne artmaktadır. Bu artış insanları yoksulluğa itmektedir. XX. yüzyılda yoksulluğu azaltmaya yönelik çalışmalar artmış olsa da yoksulluğun artması engellenememiştir. Küreselleşme ile yoksulluk azalmadığı gibi yoksul insan sayısında istenen istikrar da sağlanamamıştır (Çeken, Ökten ve Levent, 2008: 91).

7. YOKSULLUĞUN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK ULUSLARARASI KURULUŞLARIN ROLÜ

Yoksulluğun çözümü günümüzde uluslar üstü bir yapıda tartışılmaktadır. Bretton Woods üçlüsünden ikisi olan Dünya Bankası ve IMF yoksulluğun çözümüne ilişkin politikalar geliştirmekte ve hayata geçirmeye çalışmaktadır. Öte yandan bu iki kuruluş ekonomik küreselleşmenin de baş aktörleridir. BM ise yaptığı istatistik çalışmaları ve yardım programları ile yoksulluğun çözümüne katkıda bulunmaktadır. Uluslararası kuruluşların yoksulluğu çözmek için yaptıkları tüm çalışmalara alternatif akımlara karşılık da verilmektedir. Bunların en önemlisi Dünya Sosyal Forumu'dur. Bretton Woods kurumlarının kendi çıkarlarına göre hareket ettiğini düşünenler, Dünya Sosyal Forumu altında örgütlenmektedir. Uluslararası kuruluşların yoksulluğu çözüm önerileri uyguladıkları politikalar aşağıda açıklanacaktır.

7.1. Dünya Bankasının Yoksulluk Politikası

Dünya Bankası yoksulluk politikasını açıklamadan önce bankanın kısaca genel bir tarihine bakılmasında fayda vardır. Bretton Woods Konferansı'nda alınan kararlardan biri de, II. Dünya Savaşı'nın yok ettiği ekonomileri tekrardan inşa etmektir. Bu amaçla "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası" kuruldu. Banka, üye ülkelere düşük faizli kredi imkanı sağlamaya başladı. Banka savaşın en çok etkilediği altyapı yatırımlarına kredi sağladı. Ancak Avrupa'ya akan bu finansal kaynak yeterli olmayınca, ABD'nin öncülüğünde bir strateji değişikliği oldu ve ABD Marshall Planı'nı devreye sokarak, daha uygun koşulları olan plan programında, Avrupa ülkelerine faizli kredi yerine karşılıksız para vermeye başladı (Ellwood, 2002:29).

1950’li yıllara gelindiğinde ise Avrupa’da savaşın yaralarının sarılmasından sonra, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası’nın ilgisi Üçüncü Dünya’da sömürgelikten yeni kurtulup, bağımsızlıklarını kazanan yeni ulus devletlere yöneldi. Bundan sonra ilgili kurum, Dünya Bankası olarak zikredilmeye başlandı. Dünya Bankası’nın kalkınmakta olan ülkelere alt yapı yatırımlarını gerçekleştirebilmeleri için uygun koşullarda krediler vermesi, hem bu ülkelerde piyasanın altyapısının oluşması ve piyasanın gelişmesi, hem de sosyalizm alternatifinin ortadan kaldırılmasına yönelikti (Bingöl, 2003:86).

Dünya Bankası’nın sunduğu düşük faizli kredilere karşı en fakir ülkelerin borç ödemelerinde güçlük çecekleri en başından belliydi. Bu sebeple Dünya Bankası 1950’lerin sonuna doğru Uluslararası Kalkınma Kurumunu kurmak zorunda kaldı. Bankanın bu kolu, düşük veya sıfır faizli “kolay krediler sağlayacak ve yeni Üçüncü Dünya ülkelerinin Bretton Woods kurumlarından ayrı olarak BM himayesinde faaliyet gösterecek bağımsız bir kredi kuruluşu oluşturma girişimlerini savuşturacaktı. Banka daha sonra iki farklı departman kurdu. Bunlardan biri, Bankanın onayından geçmiş projelere özel sektörün yatırım yapmasını teşvik eden Uluslararası Finans Kurumu ve diğeri ise bankaya üye ülkelere birinde yatırım yapmayı planlayan yabancı şirketlere risk sigortası imkanı sağlayan çok yönlü Sigorta Garanti Kurumudur (Ellwood, 2002:30).

Dünya Bankası’nın yoksulluk konusuna karşı ilgisi, onar yıllık periyotlar halinde birbirinden çok farklı eğilimlere yol açan kırılma noktalarına sahiptir. 1970’li yılların başı ile başlayan bu kırılma noktaları, sırasıyla 1980’li ve 1990’lı periyotlar ile devam etmiştir. Kırsal yoksulluk ve özellikle 1970’li yılların sonlarına doğru kentsel yoksulluk Dünya Bankası’nın temel ilgi alanlarını oluşturmuştur. Örneğin, Dünya Bankası kredileri içinde yoksullukla mücadele kapsamında tarıma yönelik verilen kredilerin toplamı, bankanın vermiş olduğu tüm kredilerin içerisinde payı bu dönemde %28’den %63’e çıktığı görülmüştür (Şenses, 2006:39).

1980’li yıllara gelindiğinde Dünya Bankası, IMF ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Sonradan “Washington Uzlaşması” olarak da adlandırılan ve neo-liberal ekonomi politikalarının ağırlıklı olarak gündeme geldiği politikaları uygulamaya başlamıştır. Bu birliktelik ile

bütün dikkatler IMF'nin üzerine yoğunlaşırken, 1980'li yılların başlarından itibaren birçok ülkede uygulamaya koyduğu yapısal uyum programları aracılığıyla Dünya Bankası, neo-liberal politikaların yaygınlaşmasında çok daha önemli bir rol üstlenmiştir. IMF, kısa dönem istikrar politikaları üzerinde odaklanırken, dış ticaret liberalizasyonu, finansal liberalizasyon, özelleştirme gibi orta ve uzun dönemli dönüşümde asıl etkili politikalar Dünya Bankası güdümündeki yapısal uyum programları aracılığıyla uygulamaya konulmuştur. 1980'li yıllar, özellikle Dünya Bankası açısından, yalnızca yoksulluğun değil, farklı sorunlarının bir tarafa itildiği hatta bunlardan neredeyse hiç bahsedilmediği, yoksulluk, sanayileşme, eğitim, gelir dağılımı, sağlık ve istihdam gibi konuların gündemde olmadığı bir dönem olmuştur. (Şenses, 2006:39-40).

1990 yılında yayımlanan “Dünya Kalkınma Raporu” ile Dünya Bankası yoksulluk sorununu on yıllık bir aradan sonra yeniden ele almıştır. Raporda, yapısal uyum politikalarının yoksulluk üzerindeki negatif etkilerinin uzun bir süre bertaraf edilmediğini itiraf etmiştir. Ayrıca yoksulluğu geliştirmekte olan ülkelerde en acil çözülmesi gereken sorun olarak tanımlamıştır. Yoksulluğun en aza indirilmesinin Dünya Bankası açısından en önemli amaç olduğu bu raporda ilan edilmiştir (Şenses, 2006:41).

Bankanın yayınladığı raporda yoksullukla ilgili birkaç temel vurgu vardır. Bunları aşağıda kısaca açıklanacaktır (Uzun, 2003:160-161):

Ekonomik Büyüme: Ekonomik büyüme olmadan yoksulluğu ortadan kalkamaz. Bu genel olarak doğru yaklaşım olabilir, fakat önemli olan büyümenin ne şekilde olacağıdır

İnsana Yatırım Yapmak: Dünya Bankası, büyümenin yarattığı nimetlerden yoksulların yararlanması için eğitim, sağlık ve aile planlamasına ağırlık verilmesini önermektedir. Kadınların eğitimine ve iş gücüne olan katkısına önem verildiği görülmektedir.

Dünya Bankası Borçları: Dünya Bankası yoksulluğun azaltılmasına yönelik borç verme hedefini giderek ön plana çıkarmaktadır. Bilhassa, yoksullukla mücadele kapsamında insan kaynaklarının geliştirilmesi, kırsal kesimlerdeki temel hizmetlerinin gerçekleştirilmesi (içme suyu, eğitim, sağlık, barınma, güvenlik vs) sosyal sektörlere daha fazla kaynak sağlanması ve çevrenin korunmasına yönelik alanlarda kaynak sağlama eğilimindedir.

Çevre ve Katılım: Dünya Bankası, yoksulluğun azaltılması için proje hazırlanmasına ve uygulanmasına katılımların sağlanmasını ve bu gayeyle sivil toplum örgütlerinin geliştirilmesini savunmaktadır. Yoksulların yönetime daha aktif ve etkin katılımları için demokratik sistemlerin güçlendirilmesini önermektedir. Dünya Banka, çevrenin korunmasına da ayrıca önem vermektedir.

2000/2001 yılında yayınlanan raporda (World Development Report 2000/2001:Attacking Poverty) 1990 yılında yayınlanan rapordan bir dizi farklılıklar içermektedir. Geçen on yıllık süreçte yoksulluk ile mücadele başlığında öngörülen ilerlemenin söz konusu olamaması nedeniyle küresel yoksulluk söyleminin daha geniş boyutlarıyla ele alınması gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu amaçla, Dünya Bankası yoksulluk başlığında yeni bir düzenlemeye gitmiş, bu süreçte mutlak yoksulluk tanımı geri plana itilerek yoksulluk tanımı farklı bir çerçeveye oturtulmuştur. Barınma, açlık, giyim, sağlık, eğitim gibi başlıkların ötesinde daha geniş kapsamlı bir yoksulluk tanımının yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Buradan hareketle, Amartya Sen tarafından yapılan yoksulluk tanımı raporda yer almıştır. Yapabilirlik tanımı ile “bireyin sahip olduğu yapabilirlikler, değer verdiği, istediği yaşam tarzının kendisini özgür kılıp kılmadığı ile alakalı olarak” açıklanmaktadır. Ancak Afrika’nın herhangi bir ülkesinde yaşayan bir birey ile New York’un merkezi ile yoksul mahallelerinde yaşayan bireylerin yapabilirliklerinin farklılıklar içereceği dikkate alınmamaktadır (Tahsin, 2001:40).

Dünya Bankası’nın yoksulluk politikasının esas amacı; yoksulluğu ortadan kaldırmak gibi görülse de, yoksulluğu yönetme programlarını yerleştirmek ve uygulamaktır. Yani başka bir deyişle Dünya Bankası “balık” vermemekte “balık tutmayı” öğretmektedir. O zaman yoksulluk sorunu ortadan kalkmayacak, yoksullukla yaşar hale ginecektir. Yine bu süreçte Dünya Bankası’nın sivil toplum örgütlerine ve akademiye yaptırdığı çalışmalarla, yoksulların sesine kulak verdirilmektedir. Ancak yoksulların konuşması bir süre sonra yoksulun, kendi yoksulluğunu dinler hale getirmektedir (Minibaş, 2006:72).

Birçok az gelişmiş ülkeyi “istikrar ve yapısal uyum” programlarının sürecinden geçiren Dünya Bankası, süreç sonrasında sayıları her geçen

gün artan yoksulları ve daha da derinleşen sefaleti görmemezlikten gelememiştir. Yoksulluğa günlük bir Amerikan doları bedel biçerek, gündemde tutmayı başarmıştır. Bir dolar geliri elde edemeyenler yardıma muhtaç olarak ifade edilmektedir. Bankanın bu bedel çerçevesinde oluşturduğu gözlemleri pek de iç açıcı değildir. O'na göre dünya nüfusunun yaklaşık 1/5'i mutlak olarak yoksuldur (Köse ve Bahçe, 2009:395).

7.2. Dünya Bankası'nın Yoksulluğun Çözümü İçin Önerileri

Dünya Bankası'nın yoksulluğun çözümü için meydana getirdiği hedeflere bağlı olarak, bir takım çözüm önerileri geliştirmiştir. En eskisi yaklaşık 60 yıl öncesine dayanan (kalkınma) bu çözüm önerileri günümüze kadar revize edilerek gelmiştir. Revizyon sırasında dünya ekonomisinin değişimine bağlı olarak kimi çözüm önerileri önemini azaltırken, kimi çözüm önerileri üzerinde en çok durulan öneri halini almıştır.

7.2.1. Kalkınma

İktisadi kalkınma ile ilgili genel kabul görmüş kesin bir tanım bulunmamaktadır. Günümüzde pek çok iktisatçı kesin bir tanım verememektedir. Bunun yerine iktisadi kalkınmanın varlığına işaret ettiği kabul edilen bazı standartları kullanmayı tercih etmektedir. Bu standartlar belirli bir zaman sürecinde ekonomide üretilen mal ve hizmet miktarı, nüfus yapısı, gelir ve gelir dağılımı, ekonomik yapıda meydana gelen pozitif değişiklikler, vb. olarak benimsenmektedir. Fakat kalkınmanın faktörleri olarak da değerlendirilen bu standartların yardımıyla iktisadi kalkınma bir ülkede belirli bir zaman çerçevesi içerisinde gerçekleştirilecek üretim artışı miktarı ile, o ülkede ekonomik yapıda meydana getirilecek değişikliklerin entegrasyonu olarak tanımlamak mümkündür. Yani iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için ekonomideki gelişmeleri üretim ve gelir artışı ile destekleyen ekonomik büyüme tek başına yeterli olmamakla birlikte, kalkınmanın yapı taşını oluşturmaktadır (Çak, 2007:5).

Yaklaşık 60 yıllık bir süreçte birçok ülkede kalkınma yoluyla gelişme yolunda büyük çabalar sarf edilmiştir. Ancak bu ülkelerin çok azı

gelişmiş ülke statüsüne kavuşmuştur. Bunun en önemli nedeni, detaylarla ilgilenmeyen ve kimi zaman o ülkenin iç dinamikleriyle bağdaşmayan kalkınma planlarının benimsenmiş 60 olmasıdır. Birbirinin kopyası sayılabilecek kalkınma modelleri, kopya eden ülkede başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Çak, 2007:13). Bu durumda kalkınma olgusunun sonuna mı gelinmiştir? Sonuna gelinirse de kabuk değiştirdiğini söyleyebiliriz.

Kalkınma, ulus devlet yeni ekonomik vazifeler yüklemiş ve kalkınmacı devlet tipin yaratmıştır. Kalkınmacı devlet, 1950'leri izleyen çeyrek dönem boyunca yatırımcı, üretici, düzenleyici vasıflara sahip olmuştur. Fakat, neoliberal politikalarla yeni bir küreselleşme dalgası altında misyon kazanan devlet, artık yatırımcı ve/veya üretici özelliğinden arınmış ve gelir dağılımını emek aleyhine düzenleme görevini üstlenmiştir (Yeldan, 2002:25). Uluslararası uzmanlaşmalarını tamamlayan ve küresel pazarlarda kendi imalat ürünlerini pazarlamayı başarabilenler, artık küresel boyutta serbest dolaşım halinde olan sermayeler için ciddi bir cazibe alanı oluşturmaktadır. Gelişmiş Güney'le gelişmemiş ya da gelişmekte olan bir Kuzey arasındaki ilişkiyi tanımlayan geleneksel bağımlılık ilişkilerinin üstüne artık, hem Güney'de hem Kuzey'de, uzun vadede kendi ulusal ekonomisinde rekabeti gerçekleştirmeyi üstesinden gelemeyen, her devleti kırılanlaştırabilecek bir rekabet ilişkisi eklenmiştir (Adda, 2007:147-148).

Son yıllarda özellikle BM ve daha yoğun bir şekilde Dünya Bankası çalışmalarında yoksulluk ile kalkınma kavramı sık kullanılır olmuştur. 1951 yılında yine BM'in öncülüğünde keşif edilen ve dolayısıyla tanımlanan "azgelişmiş ülke" ifadesi beraberinde azgelişmiş ve modern dünyanın nimetlerinden yoksun kesimlerin nasıl gelişeceği/kalkınacağına ait bir dizi teorik açılım ve bu açılımları hayata geçirilen stratejiler geliştirilmişti. Gerek teorik (kalkınma teorileri) ve gerekse pratik önerilerinin (kalkınma stratejileri) temel yönelimi ve meşruiyetini bir dizi söz üzerinden gerçekleştiriyordu. Daha fazla üretim, işsizliğin azaltılması, modern kentsel sektörlerin gelişmesi ve dahası sermaye birikiminin gereklerinin yerine getirileceği ifade ediliyordu. Ama bildiğimiz gibi süreç farklı işledi, sermaye birikimi sağlandı ama işsizlik, yoksulluk azalmadı. Kalkınma iktisadı 1970'lerden itibaren vaat ettiklerini veremediği için yoğun eleştirilere

konu oldu ve daha önce de belirttiğimiz gibi 1970'lerin sonunda kalkınma iktisadının sonu ilan edildi. Ancak 1990'larda "kalkınma" yeniden popüler oldu. Bu seferde kalkınmanın temel yönelimi/amacı yoksulluğun azaltılmasına yönelik olarak tanımlanmıştır. Aslında kalkınma iktisadı ya da düşüncesinin günümüzdeki ifadeleri ile 1950'lerdeki gelişimi arasında önemli farklılıklar bulunmasına karşın, bir dizi yönetsel benzerliğin de var olduğunu söyleyebiliriz. En önemli benzerlik; 1950'li yıllarda az gelişmişliğin nedeni daha çok içsel dinamiklere, yani az gelişmiş ülkelerin maddi ya da sosyo-kültürel özelliklerine bağlanırken, günümüzde DB, BM ya da IMF "yoksulluğun" temel nedenlerini ciddi bir şekilde araştırmadan yine bu yoksulluğu yaşayan ülkelerin içsel dinamiklerine bağlamaya yönelmişlerdir. Son yıllarda liberal iktisatçılara göre az gelişmiş ve gelişmekte olan insanlar birbirine güvenmeyen, yolsuzluk yapan, rüşvet veren, hortumcu, disipline olmayan ev ödevini yapmayan bir ruh hali içinde gösterilmiştir (Ercan, 2006:112).

7.2.2. Mikro Girişimcilik

Dünya Bankası'nın yoksulluğun çözümü için son yıllarda üzerinde çokça durduğu mikro girişimcilik, piyasa temelli ve piyasa aksaklıklarının yoksulları etkilediği ülkelere yönelik bir çalışmanın ürünüdür. Son yıllarda mikro kredi adıyla anılmaktadır. 1970'li yıllardan itibaren özellikle bazı az gelişmiş ülkelerde uygulanıp başarılı sonuçlar vermeye başlayan mikro kredi yönteminin bu tip ülkelerde yaygınlaştırılması çabalarında artışlar gözlenmiştir. Mikro kredi ile kalkınma yaklaşımında az gelişmiş ülkelerin tipik karakteristiklerinden olan yoksulluk ve yoksul kesim üzerinde yoğunlaşmakta, bu insanların öncelikle mevcut bilgileri ile üretken hale getirilmesine çalışılmaktadır. Bu sistemle ulaşılmak istenen insanların birçoğu hayatlarının hiçbir döneminde düzenli bir gelire ya da düzenli bir çalışma hayatına sahip olamamış insanlardır. Buradaki amaç gelir bakımından toplumun en alt tabakasında bulunan insanlara ulaşmak, onları üretim sürecinde değerlendirip düzenli bir gelir elde etmelerini sağlayabilmektir. Böylece ekonomide bir üretim artışı, yani büyüme oranının yükseltilmesi ve gelir artışı sağlanması hedeflenmektedir. Mikro girişimcilik ile büyük ölçekli, modern ve ekonomideki belirli sektörlerle yönelik kalkınma programları yerine, işe kişi başına düşen gelir ve üretim miktarını arttırmakla başlanmakta, bu sayede genelde

emek yoğun bir strateji ile insanların esas olarak doğuştan gelen ya da aile içindeki öğrendiklerinden yararlanmak suretiyle kalkınma hedeflenmektedir (Çak, 2007:14-15).

Mikro kredi uygulamaları, uyguladığında ülkelerde başarılı sonuçlar vermiş olsa bile, özünde piyasanın içine dahil edildiği ve yoksulların neden yoksul olduklarını sorgulayamadığı bir sistemi de beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda mikro kredi sistemi uygulanması sırasında birtakım zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu zorluklardan ilki finansal yetersizliktir. Sistemin en zayıf noktası birçok ülke uygulamalarından da görülebileceği gibi finansal anlamda kendi yeterliliğini sağlayamamasıdır. Birçok mikro kredi kuruluşu tarafından yüzde doksan dokuzlara varan yüksek geri ödeme oranlarından söz edilse bile, bu yüzde şimdilik sunulan hizmetlerin bir kısmının maliyetlerini bile karşılayamamaktadır. Bu nedenle mevcut uygulamaların birçoğunda bağışlardan, çeşitli devlet yardımlarından ve bazı sosyal yardım kuruluşlarınca yapılan bağışlardan yararlanılmaktadır (Çak, 2007:85).

Özetle; yoksulluğun azaltılmasına yönelik politikaların en önemli belirleyenlerinden biri mikro girişimciliği destekleyen politikalar olmuştur. Örnek olarak yoksulluktan en fazla etkilenen kesimler olarak kadınları güçlendirmek için kadın girişimciliğini geliştirmeye yönelik çabalar bu anlamda ilgiye değerdir. Tüm bu politikalar aslında yoksulluğu yaratan sistemik unsurların daha da derinleştirilmesine yol açmaktadır. Yoksulluk artık bir zorunluluk olarak tanımlanmaktadır. Bu zorunluluktan kaçmak için piyasa merkezli çözümler ileri sürülmektedir. Yoksulların en önemli sorunlarının piyasaya girememeleri olarak ifade edilmektedir. Yoksulların piyasaya giriş şartlarını arttırmak için onların emek- yoğun niteliklerine güç kazandırılması ve daha nitelikli müteşebbis olabilmeleri için minimum kredi olanaklarının sağlanmasına yönelik çözüm önerileri öne sürülmektedir. Özel yatırımların cesaretlendirilmesi bu anlamda temel strateji olmaktadır. Eskiden hak olarak tanımlanan eğitim, sağlık ve iş bulma artık fırsat olarak değerlendirilmektedir. Küreselleşen dünyada rekabette ayakta kalma adına taleplerin gelişmesi, aynı zamanda yoksulların daha fazla piyasa sürecine çekilmesi ve daha etkin bir girdiye dönüştürüldüğünü görmekteyiz. Yoksulluk yazını böylece yeniden kalkınma kavramları ile ifade edilmeye başlanmıştır ve adı bütünlükçü kalkınma olarak konmuştur. Böylece bütünlükçü

kalkınmada, piyasa merkezli devletin oluşumunun kurumsal gerekleri yerine getirilmektedir (Ercan, 2006:114).

7.2.3. Piyasa Aksaklıklarının Giderilmesi

Piyasa aksaklıkları bilindiği üzere tam rekabet piyasasından ayrılarak, aşırı kar amacıyla oligapol veya monopol piyasalarına geçilmesiyle arzın kısılması ve kaynak tahsislerinin ortalamadan sapması neticesinde israfın ortaya çıkması şeklinde belirtilebilir. Daha çok Keynesçi ekonomistlerin savunduğu bir görüştür. Piyasanın hiçbir zaman tam rekabet koşullarına ulaşamayacağını ve devlet müdahalesini ve düzenleyiciliğini savunmaktadırlar. Genel olarak devletin piyasa müdahalesinin gerekçeleri şunlardır; Kamusal mallar, asimetrik bilgi, dışsallıklar, eksik rekabet ve işsizlik, enflasyon, eşitsizliklerdir.

Aslında, kapitalizmin işleyiş dinamiklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan piyasa aksaklıkları/yetersizlikleri “sosyal devlet politikaları” söylemi ile bir anlamda perdelenmiş olmaktadır. Sosyal devlet politikaları bütçelerde sosyal nitelikli harcamalara ağırlık veriyordu. Üretim alanlarına ve faaliyetlerine fazlaca müdahale etmeden, sosyal harcamaların arttırılması yoluyla ekonomiye müdahale yönteminde, kapitalizme uygun olarak, kapitalizmin önünü açacak harcamaların arttırılması yanında, sermayenin üretim faaliyet alanları kısılmamış olmaktadır (Önder, 2004:338).

Kalkınma stratejilerine yeniden odaklanma ile birlikte, yoksulluğu azaltmada ekonomik büyümenin ve finansal gelişmenin katkıda bulunabileceği üzerine ilgi artmıştır. Bu ilgi, yaygın bir kredi ve sigorta ile özellikle finansal hizmetlere yoksulların erişimini, geliştirilmesini ve yoksulların verimli gelirlerini güçlendirmeye ve sürdürülebilir geçimlerinin potansiyellerini arttırmaya yöneliktir. Piyasa aksaklıkları yoksulluğun temel nedenidir ve finansal piyasa aksaklıkları özellikle asimetrik bilginin ve kredilerin yüksek maliyetli olmalarından ileri gelmektedir (Jalilian ve Kirkpatrick, 2001:5).

Dünya Bankası'nın yayımlamış olduğu raporunda, piyasalar özel nedenleri yüzünden yoksullara iyi hizmet veremezler. Geleneksel yaklaşımda kredi için kredi verenler borçlulardan teminat talep etmektedir. Ancak bu geleneksel çözüm yoksulların bu teminatları

vermede yetersiz olmaları nedeniyle piyasadan dışlanmalarına yol açmaktadır. Ayrıca, işlem maliyetleri yoksul insanların talip olduğu küçük krediler için göreceli olarak yüksektir. Ve nüfus yoğunluğunun düşük olduğu bölgelerde fiziksel olarak bankacılık hizmetlerine erişim zor olmaktadır (WB, World Development Report, 2000/2001:74).

Sonuç olarak yoksulların piyasa aksaklıklarının ortadan kaldırılması ile kredilere ulaşması kolaylaştırılacak ve kredi alımı ile ortaya çıkan risk sigortalanacaktır. Bu hizmetlerin sunumu yoksulların kredi alma korkuları ortadan kaldırılacaktır. İyi çalışan piyasalar yoksul insanların yoksulluktan kurtulmaları için fırsatlar yaratacaktır. Ancak piyasalar kurulurken - daha iyi çalışması için - yoksulların piyasalara özgür ve adil erişimi zor ve zaman almaktadır. Zaman zaman piyasa reformları yoksullar için istenmeyen sonuçlara yol açabilir. Önemli olan bu hatalardan ders almak ve ülkenin ekonomik, sosyal ve politik koşullarına göre yeniden dizayn etmektir. Piyasa yanlısı reformlar, kazananlar ve kaybedenler yaratır. Kaybeden yoksullara toplumun bu geçiş sürecinde yardımcı olması zorunludur (WB, World Development Report, 2000/2001:76).

7.3. BM'nin Yoksulluk Politikası

24 Ekim 1945 yılında dünya barışını, güvenliğini korumak ve uluslararası toplumsal ve kültürel bir işbirliği oluşturmak amacıyla 192 üye ülke bir araya gelerek BM kurmuştur. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), IMF ve DB'nda kendilerini ifade edemeyen, söz hakkı alamayan ülkeler açısından BM önemli bir kurum olarak görülür. Diğer uluslararası kurumlarda her ülkenin oy ağırlıkları farklı iken, BM'de her ülkenin bir tek oy hakkı vardır. Bu sayede çevre ülkelerin BM çatısı altında kendilerini ifade edebilme şansları daha fazladır (Bingöl, 2003:93). BM'nin 1948 yılında onayladığı İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin 25.maddesindeki “Herkes, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve refahı için yeterli yaşam düzeyi (gıda, sağlık hizmetleri, giyim, barınma ve gerekli sosyal hizmetler vs) hakkına ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık koşullarından kaynaklanan geçinebilme güçlükleri karşısında güvence hakkına sahiptir” şeklinde karar almıştır. Günümüz gündeminde yoksullukla ilgili alınması gereken politika ve temel amaçların büyük bir kısmı o tarihte ele alındığı görülmektedir. Değişik ülke deneyimlerine ilişkin

değerlendirmelerden çıkaracağımız bir temel sonuç, yoksulluğun hafifletilmesi ve zaman içinde ortadan kaldırılması için temel yaklaşımlar ve önlemler konusunda çok büyük bir belirsizlik bulunmadığı, neler yapılması gerektiğinin açıkça ortada olduğu, daha zor sorunun bunların nasıl gerçekleştirileceği ile ilgili olmasıdır (Şenses, 2006:301).

Birleşmiş Milletler, 1997-2006 yılları arasında kalan dönemi Yoksullukla Mücadele Yılları olarak ilan etmiştir. 2000 yılında Milenyum Zirvesi (Millennium Assembly)'ni düzenlemiştir (Şenses, 2006:25). Milenyum Zirvesi 2000 yılının Ekim ayında New York'ta BM genel merkezinde yüz seksen dokuz ülkenin devlet veya hükümet başkanlarının katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Zirvede özgürlük, dayanışma, eşitlik, tolerans, doğaya saygı ve sorumluluğu paylaşma için gerekli olanlar tartışılmıştır. Bu zirvede amaç, 2015 yılında yoksulluk içinde yaşayan insan sayısının yarıya indirilmesi olarak belirlenmiştir. İlk kez 2000 yılında Cenova'da BM Genel Kurulu'ndaki 24. Özel oturumda kabul edilen Milenyum Kalkınma Hedefleri, Milenyum Zirvesi ile kalıcı hale gelmiştir (The United Nations Development Agenda, 2007:7). Milenyum Kalkınma Hedefleri şunlardır (UN:The Millennium Development Goals Report, 2009):

- Yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmaya yönelik kesin çözümler bulmak,
- Erken yaşta çocuk ölümlerini en aza indirmek,
- Dünya genelinde eğitim seviyesini yükseltmek,
- Kadınların sosyal yaşamda ağırlığını artırmaya yönelik politikalar geliştirmek,
- İnsan sağlığını iyileştirmeye yönelik politikalar geliştirmek,
- Öldürücü ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek,
- Çevreye karşı duyarlılığı artırmak ve sürdürülebilirliği sağlamak,
- Kalkınma için tüm ulusların küresel işbirliği içerisinde olmasını sağlamak

Genel olarak yoksullukla mücadele kapsamında geçmişten bu güne uygulanan politikaların etkisi ile bazı müspet gelişmeler olmasına rağmen, dünya genelinde yoksulluk olgusunun varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Birleşmiş Milletler “Milenyum Zirvesi”ndeki kalkınma

hedeflerine ulaşabilmek için gelişmiş ülkelerin yıllık yardım miktarlarını iki katına çıkarması gerektiğini belirtmişti. Dünya Bankası (WB) ise 2002 yılında yayınladığı bir raporunda yoksullukla mücadele için yıllık elli milyar dolar gibi ilave bir ödenek olması gerektiğini öne sürmüştür (Uzun, 2003:159).

7.4. IMF'in Yoksulluk Politikası

Bretton Woods Konferansı'nın doğurduğu diğer bir kuruluş olan IMF dünya genelinde bir krizin bir daha çıkmasını engellemek görevi ile kurulmuştur. IMF ekonomik istikrarı sağlamada küresel düzeyde bir faaliyete ihtiyaç olduğundan meydana getirilmiştir. BM politik istikrarı sağlamak için IMF de ekonomik istikrarı sağlamak için çalışmaktadır. IMF dünya çapında vergi mükelleflerinin ödediği paralarla kurulan, uluslararası bir kuruluştur. Kuruluş devletlerin hazine ve maliye bakanlıklarına ve merkez bankalarına rapor vermektedir. Kuruluşundan bu yana karmaşık bir oylama sistemine sahiptir. Günümüze kadar bu oylama yetkisinde ufak tefek değişiklikler olmasına rağmen ABD'nin fiili veto hakkı vardır (Stiglitz, 2006:33-34). Keynes'in savunduğu Dünya Merkez Bankası önerisinin reddedilmesi de, IMF'nin ABD'ye bağımlı ve üzerinde daha etkili olduğu kuruluşa dönüşmesini sağlamıştır. IMF'nin temel görevlerini şöyle sıralayabiliriz (Çevrimiçi <http://www.tescomb.org.tr>, 30 Ocak 2010):

- Para ile ilgili konularda ulusların birbirleri ile olan işbirliğini sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamak,
- Üye ülkeler arasında daha liberal kambiyo ve dış ticaret ilişkilerini güçlendirmek,
- Uluslararası ticaretin dengeli büyümesi ve yaygınlaşmasını sağlamak,
- Üye ülkelerin ticari bankalar ya da resmi kurumlara olan borçlarını ödeyememeleri durumunda sorunlarını aşmaları için hükümetlere mali kaynak sağlamak ya da taraflar arasında arabuluculuk yapmak,
- Üye ülkelere teknik yardımlar sağlamak,
- Üye ülkelerin kur politikalarını gözetlemek,
- Kurum tarafından uygulanan programların, toplumun yoksul kesimlerini en az şekilde olumsuz etkilenmesini sağlamak,

IMF kurulduğu günden bugüne geçen dönemler içerisinde bariz bir şekilde değişime uğramıştır. Piyasaların iyi işlemediği inancı ile kurulmuşken, günümüzde piyasaların üstünlüğünü savunmaktadır. Kurulduğu dönemde genişlemeci ekonomi politikaları savunucusu IMF ,bugün açıkları kapamak, faiz oranlarını yükseltme ya da vergileri arttırma gibi ekonomide daralmaya neden olacak politikaları benimseyen ülkelere fon sağlama eğilimine girmiştir (Stiglitz, 2006:34).

Uygulanan makro-ekonomik politikaların yoksulluğu çözmesi üzerine yapılan birçok araştırmada gelir dağılımının incelenmesi tuzağına düşülmüştür. Ancak genelde yoksullar uyum politikalarından olumlu yönde etkilenmemektedir, çünkü bu kitlelerin çoğu kırsal ekonomiden çözülen ve enformel sektörde veya geçimlik üretimde çalışanlardır ve toplumdaki güvenlik ağının büyük bir kısmı orta sınıfa aktarılmaktadır. Ekonomideki söz konusu büyüme yoksulun gelirini de arttıracaktır. Bu, toplumların en alttaki beşte birlik dilimi için geçerli olmaktadır ve büyümenin yoksulların geliri üzerindeki etkisi açısından fakir ülkeler ile zengin ülkeler arasında bir fark yoktur. Buradan hareketle IMF ve ortağı DB'nin konuyu makroekonomik politikanın sosyal içeriği yerine, bu politikaların sosyal etkisi üzerine biçimlendirdiklerini söyleyebiliriz. Bu onların programlarında yoksulluk etkileri üzerine odaklandıkları, ancak politika seçimlerini belirleyen “toplumsal güç dengesi”ni dikkate almakta yetersiz kaldıkları anlamına gelmektedir. Sonuç şudur: 1) Büyüme, zorunlu olarak zenginleşenlerden toplumun yoksul kesimlerine doğru bir gelir aktarımını ve sosyal adaleti getirmez; 2) eşitsizliğin kendisi büyümeyi engeller, örneğin eğitim erişiminde eşitsizlik beşeri sermayede düşük kapasite anlamına gelmektedir; 3) geçici güvenlik ağları bir yoksulluk azaltma politikası oluşturmaz (Fine, 2003:77-78).

8. SONUÇ

Küreselleşme kapitalizmin sıçrama yapması ve bu sıçramanın meydana getirmiş olduğu neo-liberalizm; dünyadaki değerler sistemi, iktisadi ve sosyal yapıları dönüşüme uğratmıştır. İletişim araçlarının gelişmesi, sermayenin ve paranın baş döndürücü hızla el değiştirmesi ve bilginin önemli bir güç olması gibi önemli sonuçlar, olumsuzlukları da

beraberinde getirmiştir. Küreselleşmeyi, kapitalizm ilişkisi bağlamında ele alırken; kapitalizmin genel tarihinde; toplumların ortak çıkarlarına hizmet ettiği öne sürülen gelişmeci bir yapıdan toplumsal bütünlüğü parçalayan zıtlıklara doğru bir trend izlediği görülmektedir. Sermaye, toplumun her kesimini ele geçirdikçe kendi varlığının başat kuralını toplumun geneline yaymaktadır. Bu durum, hız ve değersizleşmeyi ortaya çıkarmaktadır. Hız ve değersizleşmenin ulaştığı nokta ise bireyin metalaşmasıdır. Küreselleşme ile birlikte, bireyler nesneleşmektedirler.

En genel tanımıyla yoksulluk; insanın fizyolojik ihtiyaçlarını bile karşılayamaması olarak tanımlanabilir. Son dönemde gelir ve tüketime bağlı yoksulluk ile yaşam koşullarına bağlı yoksulluk çalışmalarında en çok kullanılan yoksulluk tanımlarıdır. Günümüzde ise yoksulluk araştırmalarında çalışan yoksulluğu, kadın yoksulluğu ve çocuk yoksulluğu gibi farklı boyutlarda yoksulluklar incelenmeye başlanmıştır.

Yoksulluk yüzyıllardır dünyada varlığını sürdürürken, son 30 yılda iktisat yazınında önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Yoksulluğun iktisadi yazında inceleniş biçimi yoksulluk kavramına bakış açısını ortaya koymaktadır. Yoksulluk, uluslararası kuruluşların çözüm önerilerine bırakılmıştır. Ancak yoksulluğun çözümü için oluşturulan; programlar, raporlar ve bunların etkilediği politikalar neoliberalizmin kurallarına uygun hareket etmektedir. Bugün dünya nüfusunun neredeyse beşte biri açlık ve yoksulluk içinde yaşarken, bir başka bölgesinde bolluk içinde yaşayan insanların olması; küreselleşme sürecinin insanları yoksulluktan kurtarmada başarılı olamadığını, yoksulluğu daha da arttırdığını göstermektedir. Uluslararası kuruluşların yoksulluğun çözümü için önerdikleri birbirinden bağımsızmış gibi dursa da, aralarındaki organik bağları göz ardı edemeyiz. Örneğin yıllarca uygulanan kalkınma politikaları ile yoksulluğu azaltamayan bir ülkeye, bugün mikro girişimciliği ülkeye yerleştirmesi ve yayması salık verilmektedir.

1980’li yıllara kadar daha önce kırsal bölgelerde yaşanan yoksulluk kentlere, metropollere taşınması ile birlikte yoksulluk kent hayatını da içerisine almaya başlamıştır. Yoksulluk çok çeşitli şekilde ele alınması sebebi ile çözümü konusunda da toplumsal ve kültürel yapı ve toplumun ekonomik yapısı da göz önünde bulundurularak politikaları

ele alınmalıdır. Yoksulluk geçmişten günümüze mücadelesi devam eden, ülkeler içinde ciddi bir sorun olarak önemini sürdürmektedir. Yoksulluk kavramı içerisinde kadınların da ayrıca irdelenmesi gereken temel bir konudur. Kadınların yoksullaşması, toplum içerisindeki cinsiyet eşitsizliğini daha da körüklemektedir. Bu durum, kadınların gerek eğitim olanaklarına gerekse hane içerisinde üretilen işsizliklerde dezavantajlı konuma gelmesine neden olmaktadır. Bu sebeplerden ötürü kadınlar yoksulluğu erkeklerden daha şiddetli yaşamaktadırlar. Yoksulluğu kadınların daha şiddetli yaşamalarının temelinde, kadınların eğitim yetersizliği, genel iş gücüne katılım oranının düşük olması, kadının toplumda genel sahip olduğu rollerin dışında iş yükünün bulunması, çocuk bakımı uygulamalarına erişim olanağının olmaması, çalışan kesim arasında kadın ücretlerinin daha düşük olması, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği sağlamaya yönelik olarak üretilen politikaların yetersiz kalmasıdır. Kadınların yoksulluğunu azaltabilmek için cinsiyet temelli ilişkilerin yerine hak temelli ilişkiler inşa edilmesi, kadınların yeteneklerinin farkına varması, ekonomik ve toplumsal hayata katılımlarının artırılması ile mümkündür.

Dünya nüfusu içerisinde mutlak yoksulluk içinde olanların büyük oranlara ulaştığı görülmektedir. Göreli yoksulluk ise giderek orta gelir grubunu içine almaya başlamıştır. Yaşanan küreselleşme süreci yalnızca ülkeler arası zenginlik farkını daha da açmakla kalmadı aynı zamanda sınıflar arasındaki gelir farkını artırdığı görülmektedir. Literatürde “gelişme paradoksu” olarak adlandırılan bu durum küresel düzeyde etkisini gösteren krizlerinde temel nedenleri içinde yer almaktadır. Sonuç olarak, küreselleşme önemli fırsatlar yaratmasının yanında ciddi problemlerde oluşturabilmektedir.

KAYNAKÇA

- ADDA, J., (2007). Ekonominin Küreselleşmesi, 3.bs, İstanbul, İletişim Yayınları.
- AKSOY, S., (2010). “Yoksulluğun Türkiye Yazılı Basınında Sunumu”, Journal of Yasar University, ss.3221-36.
- ALDEMİR, Ş., (2003). “Küreselleşme Aşamasında Yoksulluk ve Refah Politikaları”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, İstanbul.
- ARMAĞAN, G., (2014). Az Gelişmiş Ülkelerin Özellikleri, Ekin Yayıncılık.

- AYKAÇ, M. PARLAK, Z. ve ÖZDEMİR, S., (2009). Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Artırılması ve Türkiye’de Kobiler, İTO Yayınları, İstanbul.
- BİNGÖL, Ö., (2003). “Küreselleşme Sürecinde Devletin Yeni İşlevi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı.
- BORA, T., (2009). “Sadaka, Sosyal Yardım, Dayanışma, Örgütlenme Birikim”, (241), ss.9-24.
- CHOSSUDOVSKEY, M., (1999). Yoksulluğun Küreselleşmesi, Çiviyazıları, İstanbul.
- ÇAK, D., (2007). “Kalkınmanın Finansmanın Sağlanmasında Mikro Kredi Yöntemi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Düzeltilmiş), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- ÇEKEN, H., ÖKTEN, Ş. ve LEVENT, A., (2008). “Eşitsizliği Derinleştiren Bir Süreç Olarak Küreselleşme ve Yoksulluk”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9(2), ss.79-95.
- DUMANLI, R., (1996). “Yoksulluk ve Türkiye’deki Boyutları”, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara, Haziran.
- EKİM, B., (2007). “Sosyal Dışlanma ile Mücadelede Hak Temelli Yaklaşım: Avrupa Yoksulluk ile Mücadele Ağı”, TES-İŞ Dergisi, Haziran, ss.81-83.
- ELLWOOD, W., (2002). Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu, Çev. Betül Dilan Genç, Metis Yayınları, İstanbul.
- ERCAN, F., (2006a). “İktisat ve Yoksulluk Sempozyumu”, Yoksulluğu Aşmada Yeniden Kalkınma İktisadi mi? Oturumu, 17 Aralık 2005, İktisat Dergisi, Nisan-Ağustos, ss.472- 476.
- ERDEM, T., (2006). “Yoksulluk, Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavramlar ve Süreçler”, T., ERDEM, (ed), Lotus Yayınevi, Ankara, ss.321-365.
- FOSTER, J. GREER, J. ve THORBECKE, E., (1984). “Notes and Comments A Class of Decomposable Poverty Measures”, *Econometrica*, 52(3), ss.761-765.
- GÜNDOĞAN, N., (2008), Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele, Ankara Sanayi Odası (ASO), Ocak Şubat 2008, ss.42-56, <http://www.aso.org.tr/kurumsal/media/kaynak/TUR/asomedya/ocaksubat2008/Dosya.pdf.12.10.2019>.
- HATİPLER, M., (2017). “Neoliberalizmin Öteki Yüzü: Yoksulluğun Küreselleşme Kaldırıcı”, *The Journal of International Scientific Researches The Journal of International Scientific Researches, Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(5).
- İNSEL, A., (2001). “İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, (89), ss.62-73.
- JALILIAN, H. ve KIRKPATRIC, C., (2001). “Financial Development and Poverty Reduction in Developing Countries”, *Finance and Development Research Programme Working Paper Series, Paper.30*, Manchester, University Manchester, Now.
- KARABULUT, T., (2007). “Yoksullukla Mücadelede Mikro Kredi Uygulaması”, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara,
- KİPER, P., (2004). “Küreselleşme Sürecinde Kentlerimize Giren Yeni Tüketim Mekanları ve Yitirilen Kent Kimlikleri”, *Planlama Dergisi*, 30, ss.14-18.

- KÖSE, H.A. ve BAHÇE, S., (2009), Yoksulluk Yazının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflara Dönmek, <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org>, 08.09.2019.
- KUTLU, E., (1998). “Küreselleşme ve Etkileri”, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(1-2), ss.363-386.
- MARSHALL, G., (1999). Sosyoloji Sözlüğü, Çev.: Osman AKINHAY, Derya KÖMÜRCÜ, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- MEMİŞ, H., (2014). “Küreselleşme ve Yoksulluk İlişkisi”, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 5(1).
- MİNİBAŞ, T., (2006). “İktisat ve Yoksulluk Sempozyumu”, IMF, Dünya Bankası ve Küresel Gelir Dağılımı Oturumu, 16 Aralık 2005, İktisat Dergisi, Sayı.472-476, Nisan-Ağustos.
- ÖNDER İ., (2004). “Küreselleşme Sürecinde Kamusal İşlevlerde Görülen Organik Değişim”, Gülten Kazgan’a Armağan, Türkiye Ekonomisi, F., ARAL ve H., AKGÜL, (ed), İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss.325-339.
- ÖNDER, H. ve ŞENSES, F., (2006). Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksulluk Düşüncesi, İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar, Prof. Dr. Kemal Saybaşı’ya Armağan, (Haz: B. Ülman/İ., Akça), Bağlam Yay., İstanbul, ss.199-221.
- ÖZMUTLU, S.T., (2010). “Az Gelişmiş Ülkelere Yapılan Yardımlar: Ekonomik ve Siyasal Boyutları”, T.C. İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZSUCA, Ş., (2003). “Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58(2), ss.133-152.
- SAPANCALI, F., (2005). “AB’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri”, Çalışma ve Toplum, ss.51-70.
- SAPANCALI, F., (2001). “Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(2), ss.115-140.
- SCHIFFERES, S., (2004). “Can Globalization be tamed?” BBC (24 Şubat 2004).
- SEYİDOĞLU, H., (2013). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- ŞENSES, F., (2006). Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, 4.bs, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ŞENSES, F., (2004). “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat Mı, Engel Mi?” Working Paper in Economic, Ankara: METU-Economic Research Center.
- TAGRAF, H., (2002). “Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(2), ss.33-47.
- TAHSİN, E., (2001). “Dünya Bankası Yoksulluk Söylemine Kısa Bir Bakış”, İktisat Dergisi, (418-419), ss.39-40.
- TAŞ, Y. ve ÖZCAN, S., (2012), Türkiye’de ve Dünya’da Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma, International Conference on Eurasian Economies 2012, ss.423-430, <http://www.eecon.info/papers/544.pdf>, 13.10.2019.

- ULAGAY, O., (2001). KreselleŒme Korkusu, TimaŒ Yayınları, İstanbul.
- UZUN, A. M., (2003). “Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası”, C.. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(2), ss.155-173.
- WORLD BANK, (2001). World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty, New York
- YELDAN, E., (2002). “Neoliberal KreselleŒme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi zerine Değerlendirmeler”, Praksis, (7), ss.19-34.
- YILMAZ, K. ve HORZUM, M., (2005). “KreselleŒme, Bilgi Teknolojileri ve niversite”, Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(10), ss.103-121.

BÖLÜM 2

GİRİŞİMCİLİK, MEKÂNSAL BİLGİ YAYILIMI VE EKONOMİK GELİŞİM

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif KARA²

² Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü
akifkara@ksu.edu.tr

GİRİŞ

Girişimcilik ekonomik gelişimin önemli bir unsuru olarak görülür iken, girişimciler yeni firma kurulumuyla yerel ve bölgesel kaynakları harekete geçirmekte, önceden ulaşımı mümkün olmayan ürün ve hizmetlerin arzını gündeme getirerek yerel piyasalarda rekabete ve çeşitlenmeye imkân sağlayabilmekte, yerel kaynakların kârlı dönüşümlerini sağlayıcı biçimde harekete geçirilmesinde ve yerel istihdam, gelir ve refah artışında belirleyici bir unsur olabilmektedirler. Girişimciler aynı zamanda fırsatların değerlendirilmesi ve risk alıcı davranışlarıyla değişimin ve yeniliklerin başlatıcısı olarak görülmektedirler.

Girişimcilik konusundaki pek çok çalışma da girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi bilgi yayılımları yoluyla açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmalarda girişimcilik faaliyetlerinin bilginin aktarılmasındaki rolü incelenmekte ve girişimcilik faaliyetlerinin bilgi yayılım işlevi göz önünde bulundurulmaktadır. Aynı zamanda mekân, bilginin oluşumu ve yayılımı için önemli bir unsur olarak değerlendirilirken, iktisadi aktivitelerin yoğunlaştığı mekanlarda bilgi yayılımının, mesafenin arttığı bölgelere göre daha kolay olduğu ifade edilmektedir. Mekânsal yakınlığın bu tür bilgi yayılımlarına erişim için bir ön şart olduğu ifade edilirken yeni bilgiye yapılan yatırımların, otomatik olarak ticarileşmeye yol açan bilgi yayılımları ürettiğine yönelik bir varsayım söz konusudur. Ancak bilgi yayılımları, bilgiyi üreten kaynağa coğrafi yakınlıkla mekânsal olarak sınırlanmışsa buna bağlı olarak bu yayılımların iletilmesi de mekânsal olarak sınırlanmaktadır.

Diğer yandan bir bölgedeki girişimci sermaye sadece o bölgenin ekonomik performansını değil aynı zamanda komşu bölgelerin ekonomik performansını da etkileyebileceği belirtilmektedir. Bu etkinin belirlenmesinde ise mekânsal ekonometrik tahmin yöntemlerinin kullanılabilirliği görülmektedir. Bu çerçevede, bir bölgenin ekonomik performansı üzerinde kendi girişimcilik sermayesinin yanında komşu bölgelerin girişimcilik sermayesinin etkisini ölçmek de mümkün hale gelmektedir.

Bu çalışmada öncelikle girişimciliğin ekonomik gelişime katkısı genel olarak belirlenir iken özelden ise bu katkı, girişimcilik yoluyla

gerçekleşen bilgi yayılımıyla incelenmektedir. Takip eden bölümde bilgi yayılımı ve girişimciliğin mekânsal boyutu belirlenmekte ve sonrasında bir bölgedeki girişimcilik faaliyetinin diğer bölgeler üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir uygulama yapılarak girişimciliğin, komşu bölgelerden kaynaklanan bilgi yayılımı ve rekabetçi etkilerinin belirlenmesine imkân sağlanmaktadır.

1. GİRİŞİMCİLİK VE GİRİŞİMCİLİĞİN EKONOMİK GELİŞİME KATKISI

Girişimciliğin ülke ekonomilerinde hayati bir güç olduğu yaygın olarak kabul edilmekle birlikte, aslında girişimcilik faaliyetini neyin oluşturduğu konusunda fikir birliği yoktur. Benzer şekilde ülkeler için genel olarak kabul edilen bir girişimcilik tanımı bulunmamaktadır. Bu durum, girişimciliğin çok boyutlu bir kavram olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Girişimcilik faaliyetlerini incelemek veya sınıflandırmak için kullanılan gerçek tanım, belirli bir bakış açısını veya vurguyu yansıtmaktadır. Örneğin, girişimcilik tanımları tipik olarak ekonomik ve yönetim perspektifleri arasında farklılık göstermektedir. Ekonomik açıdan bakıldığında, finansal sermaye arzı, yenilikçilik, kaynakların alternatif kullanımlar arasında paylaşılması ve karar alma süreçlerinde bir girişimci, bu işlevlerin tüm yelpazesini kapsayan bir kişidir. Girişimci, malların, kaynakların veya kurumun yerini, biçimini ve kullanımını belirleyen yargısal kararlar alma ve sorumluluk alma konusunda uzmanlaşmış bir kişidir. Girişimcilik konusundaki en yaygın görüş, yeni ekonomik fırsatların algılanması ve ardından piyasaya yeni fikirlerin girilmesine odaklanmaktadır. Girişimciler değişimin araçları olduğu gibi, girişimcilik de değişim süreciyle ilgilidir (Audretsch ve Keilbach, 2004: 951). Diğer yandan girişimcilik ile ilgili, literatür incelendiğinde girişimciliğin ölçülmesi ile ilgili farklı göstergelerden yararlanıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda girişimcilik göstergesi olarak; serbest meslek sahipleri (self-employment), iş yeri sahibi oranı (business ownership rates), yeni firma kuruluşları (new firm start-ups) kullanılırken, bunlara ilaveten sanayi demografisinde yer alan firma kurulum ve faaliyetleriyle ilgili farklı göstergelerden de yararlanılabilmektedir (Wennekers vd, 2005: 295; Audretsch ve Thurik, 2001:17; Wennekers ve Thurik, 1999:47).

Uygulamalı büyüme literatüründe ekonomik büyümeyi etkileyebilecek çok sayıda ekonomik ve ekonomik olmayan değişkenin varlığı kabul edilmektedir. Bu değişkenlerden bir tanesi de girişimciliktir. Van Stel vd., (2005:311-312)'de girişimciliğin ekonomik büyümeyi etkilemesinin çeşitli yolları olduğunu belirtmektedir. Onlara göre girişimciler yeni ürünlerle veya üretim süreçleriyle pazarlara girerek önemli yenilikler yapabilmekte ve rekabeti artırma yoluyla verimliliği artırmaktadırlar. Piyasada neyin teknik olarak uygulanabilir olduğu ve mevcut ürün ve hizmetlerin çeşitliliği yoluyla tüketicilerin neyi tercih ettiği hakkındaki bilgilerimizi artırabilmektedirler. Sonuçta ortaya çıkan öğrenme süreci, ürün-pazar kombinasyonları için hâkim tasarımın keşfedilmesini hızlandırmakta bilgi yayımları bu süreçte önemli bir rol oynamaktadırlar.

Carree ve Thurik (2005:586-587)'e göre girişimciliği ekonomik büyümeyle ilişkilendirmek, aynı zamanda bireysel seviyeyi, firma ve makro seviyelere bağlamak anlamına gelmekte, bu nedenle üç seviyeli bir analiz yapılması gerekmektedir. Girişimci eylem firma düzeyinde gerçekleşmekte ve girişimciler kişisel niteliklerini ve isteklerini eyleme dönüştürmek için bir araca ihtiyaç duymaktadırlar. Girişimcinin sahip olduğu küçük firmalar böyle bir aracı sağlamaktadırlar. Bu girişimci tezahürlerin firma düzeyindeki sonuçlarının genelde yeniliklerle ilgisi kurulmaktadır. Ürün, süreç ve organizasyonel yenilikler, yeni pazarlara girerek veya yenilikçi firma kurulumları yoluyla gerçekleşmektedir. Endüstriler, bölgeler ve ulusal ekonomiler düzeyinde ise birçok bireysel girişimcilik eylemi yeni deneyimler ortaya çıkarmakta ve bir çeşitlilik yaratmaktadır. Bu oluşan çeşitli yeni fikirler ve girişimler arasında bir rekabet süreci yaşanmakta ve bu da en uygun firma ve sektörlerin seçimine yol açmaktadır. Çeşitlilik, rekabet, seçim ve taklit, eski firmaların değiştirilmesi veya yerinden edilmesi, yeni endüstrilerle birlikte istihdam alanlarının genişletilmesi ve verimlilik artışları yoluyla bölgesel veya ulusal ekonominin üretken potansiyelini genişletebilmekte ve dönüştürebilmektedir.

Bu çerçevede rekabet ve çeşitlilik, girişimciliğin ekonomik büyümeye katkısı konusunda önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Girişimci sermayesindeki artış rekabeti artırarak ekonomik çıktı üzerinde olumlu etkiye sahip olabilmektedir. Örneğin Jacobs ve Porter rekabetin yarattığı bilgi dışsallığının, yerel monopolcü yapıdan daha

fazla olduğunu savunmaktadırlar. Yerel rekabetle, Jacobs ürün pazarlarındaki rekabeti kastetmemekte ekonomik aktörlerde yer alan yeni fikirlerin rekabetine atıfta bulunmaktadır. Artan sayıda firma sadece yeni fikirler için daha fazla rekabet sağlamakla kalmaz, aynı zamanda firmalar arasında daha fazla rekabet olması, bazı yeni ürün oluşumlarında uzmanlaşmış yeni bir firmanın katılımını kolaylaştırabilmektedir. Bunun nedeni ise gerekli tamamlayıcı girdilerin ve hizmetlerin küçük uzman firmalardan temin edilebilmesinin, büyük ve dikey olarak entegre edilmiş üreticilerden temin edilmesinden daha kolay olmasıdır. Girişimcilik sermayesi aynı zamanda firmalar arasında çeşitlilik sağlaması yoluyla da çıktıyı olumlu etkileyebilmektedir. Girişimcilik sermayesinin artması sadece firma sayısını artırmaz, aynı zamanda bölgedeki firma çeşitliliğini de arttırmaktadır. Bir dizi teorik argüman, bir yerdeki homojenliğin aksine, farklılık derecesinin büyüme potansiyelini etkileyeceğini göstermektedir. Çeşitliliği ekonomik performans üzerindeki etkisinin teorik temeli ise Jacobs (1969)'a aittir. En önemli bilgi yayılım kaynağının, firmanın faaliyet gösterdiği sektörün dışı olduğunu ve şehirlerin bilgi kaynaklarının çeşitliliğinin önemli bir yenilik kaynağı olduğunu savunmaktadır. Jacobs'a göre, yeni firmalar için daha fazla getiri sağlayan faktör, çeşitli firmalar ve ekonomik aktörler arasındaki tamamlayıcı bilgi alışverişleridir (Audrestch ve Keilbach, 2004:952-953).

Neoklasik üretim fonksiyonu tarafından tanımlandığı gibi bölgesel ekonomik verimlilik yalnızca emek, sermaye veya doğal kaynak donanımlarına değil, aynı zamanda girişimcilik kültürüne de (bilgi yoğun beceriler dahil) bağlı olduğu söylenebilecektir. Girişimciler değişimin temel aktörleridir ve yeni fikirlerin yaratılmasını, yayılmasını ve uygulanmasını hızlandırmak için hareket etmektedirler. Bunu yaparken, kaynakların yalnızca verimli kullanımını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda iş fırsatlarından yararlanmak için girişimlerde bulunurlar. Politika yapımcıların girişimcilik konusundaki ilgisinin temel nedeni, girişimciliğin doğrudan ve dolaylı olarak istihdam ve refah yaratma konusundaki belirgin kapasitesidir (Fisher ve Nijkamp, 2009:182-183). Diğer yandan Schumpeter de girişimciliği yenilikçiliğin kaynağı, ekonomik kalkınmayı yönlendiren temel unsur olarak belirlemiş ve girişimcilerin ekonomik aktivitelerinin yaratıcı yıkıcılık sürecini beslediğini ifade etmiştir. (Wong vd., 2005:336). Girişimci yenilik yeni

ürünler, yeni üretim süreçleri ve yeni örgütlenme biçimleriyle (Fisher ve Nijkamp, 2009:182) ve dahası fırsat ve risk taşıyan davranışlarla gündeme gelebilecektir (Mcquaid, 2002:911).

Tüm modern ekonomiler arasında ortak kamu politikalarının temel hedeflerinden biri, büyüme ve istihdam olanaklarının yaratılmasıdır. Büyüme ve iş yaratma konusundaki politika tartışmalarının çoğu makroekonomik bir çerçeveye dayanmakta ve geleneksel makroekonomik politika araçlarına odaklanmaktadır. 1990'lı yılların ortalarından itibaren, geleneksel düzenleyici kurumların yetki alanı dışında kalan geniş kapsamlı politika inisiyatifleri ortaya çıkmış ve bu politikalar büyüme ve istihdam yaratmaya yönelik girişimciliği üreten ve destekleyen daha az geleneksel politikalar olarak gündeme gelmiştir. Dolayısıyla, modern ekonomilerin karşılaştırmalı üstünlüğünün, bilgiye dayalı ekonomiye doğru kaydığı artan küreselleşme rejiminde, ekonomik kalkınma ile ilgili politika önerilerinde, girişimciliği temel alan analizlerin ön plana çıktığı görülmektedir. (Carree ve Thurik, 2005:587). Girişimcilik iktisat teorisinde önemli bir yer edinir iken, girişimciliğin ekonomik büyümede kritik bir rol oynadığı giderek daha fazla kabul görmektedir. Teknolojik gelişme ve inovasyonun dışsal bir güç olarak kabul edildiği geleneksel büyüme teorisinin aksine, modern içsel büyüme teorisi, inovasyon ve girişimciliğin, ekonomik sistemlerdeki çeşitli aktörler tarafından yönlendirilen ve akıllı kamu politikasından etkilenebilecek olduğunu kabul eder. Bu yeni teorik çerçeve rekabet, Ar-Ge, bilgi yayılımı, beşerî sermaye, sanayi kültürü ve girişimcilik yeteneği gibi kritik başarı faktörlerine çok fazla önem vermektedir (Fisher ve Nijkamp, 2009:187).

2. GİRİŞİMCİLİK VE BİLGİ YAYILIMI

Bilgi, bireyden firmaya, bölgeye ve ulusa kadar uzanan geleneksel analiz birimlerinin neredeyse tümü için rekabet gücünün önemli bir kaynağı olarak görülmektedir Bilginin ekonomideki rolü ana akım büyüme teorilerinde dikkate alınırken bu teorilerden biri olan neoklasik büyüme teorisinde Solow (1957) dışsal teknik değişimin ekonomik performansın ana belirleyicisi olabileceğini ifade etmiştir. Ancak teorideki varsayımlar nedeniyle bilginin nasıl yaratılabileceği ve ticari olarak nasıl yararlanılabileceği modelde yer almamaktadır. Bilginin ekonomideki rolü uzun zaman önce dikkat çekse de 1980'lere kadar ekonomik büyüme teorilerinde merkezi bir konumda yer almamasına

rağmen iki ana akım teori için bilginin varlığı önem arz etmekteydi. Bunlardan birincisi endüstri ve üniversite araştırma-geliştirme (AR-GE) girdisi ile özel sektörün yenilikçi çıktısı arasındaki ilişkiyi inceleyen bilgi üretim fonksiyonuna ilişkin çalışmalardır. Bilgi üretim fonksiyonu Solow tarafından kullanılan Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna benzemekte ancak mal ve hizmetlerin değil yeniliklerin çıktısına odaklanmaktadır. İkincisi ise içsel büyüme teorileridir (Qian, 2018: 163). İçsel büyüme teorileri, bilginin rolünü ve bunun üretkenlik ve verimlilikteki artışlara katkısını vurgulamakta ve bilgi yayılımlarının önemi üzerinde durmaktadır. Bu teorilerin ilk modelleri bilgiyi kamu malı olarak kabul ederek, bilginin uygun kullanımının kullanıcıları için değerinde bir azaltma yaratmadığı (rakip olmama) ve onun kullanımın hiç kimse tarafından engellenemeyeceği (dışlamama) varsayımına dayanmaktadır (Plummer ve Acs, 2004: 211).

Girişimcilik yoluyla bilginin yayılım mekanizması ise bilginin içselleştirilmesi konusu etrafında dönmektedir. Buna göre firmalar diğer firmaların geliştirdiği fikirlere ve yeni teknolojilere uyum kapasitelerini geliştireceklerdir. Bu nedenle yeni bilgiye yönelik yatırımların getirilerinden bazıları dışsal olabilecektir. Firmalar için dışsal olarak var olan ve zaman içerisinde üstlenilebilecek bilgiye yönelik yatırımlar çıktıda yenilikler yaratabilecektir. İkinci yol ise yeni firma kurulumlarıyla firma sayısının artması rekabeti artırabilecek ve çıktı üzerinde pozitif etki yapabilecektir (Audretsch ve Keilbach, 2004:951). Bu bağlamda çok sayıda çalışma girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini bilgi yayılımları yoluyla açıklamaya çalışmaktadır. Onlara göre, girişimcilik faaliyetleri, ekonomik bir sistem içinde bilginin aktarılması rolünü oynar ve bu nedenle girişimcilik faaliyetlerinin temel bilgi yayılma işlevi göz önünde bulundurulmalıdır (Moon ve Rho, 2012:237).

İçsel büyüme teorilerinde ekonomik aktörlerin yeni bilgi yatırımlarından otomatik olarak yararlanabileceği varsayılmaktadır. Bu yaklaşımın altında yatan genel varsayım, yeni oluşturulan bilginin ekonomik süreçteki tüm aktörler için otomatik olarak elde edilebilirliğidir. Bilginin kamu malı olarak görülmesi nedeniyle, tüm aktörler bilgi temelli ekonomilerde, ekonomik büyüme oranını artıracak bilgi yayılımından maliyetsiz olarak faydalanabileceklerdir. Ancak yapılan araştırmalar bunun doğru olmadığını göstermektedir. Yeni

bilgiye yapılan yatırımlar otomatik olarak rekabet edebilirliğe ve ekonomik büyümeye dönüşmeyebilmektedir (Audretsch ve Keilbach, 2008:1697). Bilgi yayılımları birçok nedenle sınırlanmıştır. Bunlardan ilki firma ya da endüstrinin ürettiği bilgi yayılımları ile bu bilgi yayılımlarını alanlar arasındaki, uygulamaların, yöntemlerin ve teknolojilerin uyguladığının yarattığı sınırlamadır. İkincisi bilgi yayılımları, fikri mülkiyetin korunması gibi yasal kurumların etkinliği ile sınırlanmıştır. Üçüncüsü bilgi yayılımlarının ekonomik etkilerini bilginin yaratıldığı yerden 50 ila 75 mil arasında sınırlayan coğrafi faktörlerle sınırlanmıştır. Bu çerçevede içsel büyüme modellerinin önermeleri ekonomik büyümenin tanımlanmasında ve tahmin edilmesinde daha fazla doğruluk sağlayabilecek bir faktörün eksik olduğunu göstermektedir. Bulgular ışığında bilgi yayılımının maliyetli, coğrafi olarak kısıtlı ve otomatik olmadığını varsaymak daha doğru görülmektedir. Bu çerçevede bazı teorisyenler yayılımların gerçekleştiği mekanizmayı belirleyen bilgi yayılım girişimciliği teorisini gündeme getirmişlerdir (Plummer ve Acs, 2004:211).

Bilgi yayılım girişimciliği, yeni bir firma kurulmasına temel teşkil eden bir organizasyon veya mevcut firmalar bağlamında oluşturulan bilgiyi alarak bir bilgi yayılma kanalı olarak hizmet etmektedirler. Bu sürecin ekonomik anlamı yerleşik bir organizasyon bağlamında bilginin yeni bir ürün veya hizmete dönüşümüdür ki bu dönüşüm bilgi yayılım girişimciliğinin özü olan yeni bir organizasyonda gerçekleştirilir. Dolayısıyla girişimcilik bilginin aktarılmasında ve gerçek yayılma sürecindeki mekanizma olarak kabul edilebilecektir. Girişimcilik başka türlü takip edilemeyecek ve ticarileştirilemeyecek bilgi ve fikirleri ticarileştirerek bilgi yayılımının kolaylaştırılmasına hizmet etmektedir (Audretsch ve Keilbach, 2008:1698). Bu yaklaşımda girişimcilik, bilgi yayılımlarını aktarmanın kilit mekanizmalarından biri olarak görülmektedir. Bilgi yayılım girişimciliği tipik olarak bilimsel girişimcileri içermektedir. Örneğin yerleşik bir firmadaki bilim çalışanı, potansiyel pazar değerine sahip yeni bir fikir geliştirebilir. Ancak firmanın karar vericileri diğer teknolojik fırsatlarla karşılaştırıldığında veya sadece isteksizlik nedeniyle fikri ticarileştiremeyebilir. Yeni fikri başlangıçta geliştiren bilim çalışanının pazar potansiyel beklentisi işverenden daha yüksek olabilmektedir. Girişimciliğin bilgi yayılımı, bilim çalışanının işverenden ayrılmaya, yeni bir iş kurmaya karar verdiğinde ve fikri girişimci olarak

ticarileştirmeye karar verdiğinde gerçekleşebilmektedir (Qian, 2018:167; Moon ve Rho, 2012:236). Bu çerçevede bilgi yayılım girişimciliği, yeni ekonomik bilgiye sahip bireylere odaklanmakta ve bu bilginin üniversitelerde ya da mevcut firmalarda bireysel çalışmalar sonucunda üretildiğini belirlemektedir. Bu yeni bilginin birey için beklenen değeri üniversitelerdeki ve firmalardaki karar vericilerden daha yüksek olabilmektedir. Bu yeni bilgi sonucu belirlenen gelirin yeterince yüksek olması ve yeni bir işe başlamanın başlangıç maliyetinin ise yeterince düşük olması durumunda kişi piyasaya girecek ve kendi işini başlatabilecektir (Pijnenburg ve Kholodilin, 2014:867). Yeni bir organizasyonu veya firmayı başlatmak için kullanılan bu bilginin aslında farklı bir firma veya kuruluşta yaratılması, yeni kurulan firmanın bilgi yayılım girişimciliğini yansıtmaktadır (Audretsch ve Keilbach, 2008:1699).

Bu teoride, bilgi yayımlarını kullanan yerleşik şirketler ve bu bilgiyi kullanmak için oluşturulan yeni girişimlerin yenilikçi uygulamaları ile sağlanan bilgi filtrelenmekte veya bilgi dönüşüm fonksiyonu içeren bir yapıya sahip olmaktadır (Plummer ve Acs, 2004:211). Geniş bir kurum yelpazesi, kurallar ve düzenlemeler ile birlikte yeni bilgileri karakterize eden temel koşullar girişimci bilgi yayılım teorisine göre bilgi filtresi olarak adlandırılmaktadır. Bilgi filtresi yeni bilgi ile Arrow'un ekonomik bilgi olarak adlandırdığı şey arasındaki boşluktur (Audretsch ve Aldridge, 2009:204). Arrow tüm bilgilerin ekonomik açıdan yararlı bir bilgi olmayabileceği ve bu tür bir dönüşümün yalnızca dikkate değer bir çaba ile gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Ayrıca bilgi filtrelemesinin, girişimciliğin yaratılmasına ve motive edilmesine imkân sağladığı düşünülmektedir. Benzer şekilde bilginin bir kısmı, bilgiyi mevcut uygulamalarında veya ürünlerinde kullanan yerleşik firmalar tarafından filtrelenebilmektedir. Dahası bilgi yayılımının alıcısı, yararlı veya firmaya özgü bir bilgi oluşabilmesi için bilgiyi paketlemeli, değiştirmeli, artırmalı ve bunu yapmanın maliyetine katlanabilmelidir. Bilgiyi kârlı bir fırsata çevirmek isteyen yeni girişimciler ve verimlilik artışları için bilgi yayımlarını kullanan mevcut firmalar, bilgiyi faydalı ya da üretken bir bilgiye dönüştürebilmektedir (Plummer ve Acs, 2004:213). Sonuçta bilgi filtresi, yeni bilgide var olan temel koşulların bir sonucudur ve girişimci bilgi yayılım teorisinde girişimcilik için fırsat yaratan bilgi filtresidir (Audretsch ve Aldridge, 2009:204).

Girişimcilik bilgi yayılım teorisi, girişimcilik faaliyetlerinin yeni firmalara yeni bilgiyi üreten kaynaktan yayılan bilgidan başlayabileceği için, yeni bilgiye yapılan yatırımların nispeten yüksek olduğu ortamlarda girişimciliğin daha yüksel olabileceğine işaret etmektedir. Yoksul bir bilgi yapılanmasında gündeme gelebilecek yeni fikir azlığı, girişimcilik fırsatlarını da sınırlandırabilecektir. Bununla birlikte, bireylerin girişimcilik yoluyla bilgi yayılım kanalı olarak hizmet etme istekliliği ve potansiyeli, coğrafi alanda homojen veya sabit değildir. Genellikle yasal, kurumsal ve sosyal faktörlerin girişimciliğe elverişli olduğu bölgelerde girişimcilik sermayesinin de güçlü olduğu görülmektedir. Yüksek seviyede girişimcilik sermayesi ile karakterize olan bölgeler, bilgiyi ticarileştirmek ve yeni bir firma kurma fırsatını yakalamak isteyen girişimciler için elverişli bir ortamdır. Öte yandan girişimcilik sermayesinin azlığı ile karakterize olan bölgeler, bireylerin yeni bir firma kurma becerisini kısıtlayabilmektedir. Yeni firma kurulumları ise bilgi yayılımının bir kanalı olarak düşünüldüğu için, girişimcilik sermayesinin yüksek olduğu bölgelerde yüksek ekonomik büyüme sergilenmesi beklenilmektedir (Audretsch ve Keilbach, 2008:1699).

Diğer yandan daha öncede belirtildiği gibi bilginin ilişkiler yoluyla aktarılması yerel bir boyutla sınırlanmakta ve bu nedenle coğrafi yakınlıkla ilişkilendirilmektedir. Aslında bilgi yayılımları coğrafi olarak sınırlanmış ve gerçek bilgi kaynağına mekânsal bir yakınlık içinde konumlandırılmış olarak kabul edilmektedir (Cantu, 2017:31).

2.1. Girişimcilik ve Bilgi Yayılımının Mekânsal Boyutu

Mekân, bilginin oluşumu ve yayılımı için önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. İktisadi aktivitelerin yoğunlaştığı mekânlarda bilgi yayılımı, mesafenin arttığı bölgelere göre daha kolay olmaktadır. Marshall bu mekânsal yoğunlaşmalarda gündeme gelebilecek karşılıklı bilgi paylaşımı, oluşabilecek güven ortamı ve endüstriyel atmosferin bilgi yayılımına olumlu katkı sağlayabileceğini ifade etmektedir (Asheim, 1995:3). Bu mekânsal yoğunlaşmalar aynı zamanda bölgeye özgü bilgiye, kaynaklara ve kurumlara dayanan bir temele sahiptir ve bilginin kolay yayılımı için birçok fırsatlar yaratabilmektedir (Lambooy, 2005:1149). Ayrıca bu yoğunlaşmalarla birlikte katılımcılar arasındaki mesafe azalması, iş birliğine dayalı etkileşimin maliyetini azaltarak daha düzgün işlemesine imkân sağlayabilmektedir. Ancak bu

mekânsal yakınlık sadece fiziksel mesafenin dışında kültürel ve sosyal yapıyı da içerebilmektedir. Sonuçta bazı bilgi türlerinin paylaşımı karşılıklı güven ve anlaşılmayı gerektirmekte bu ise sadece lisan birliği değil aynı zamanda karşılıklı kültür ve değerlerinde paylaşımını gerektirebilmektedir (Malmberg ve Maskell, 1997:36). Diğer yandan katılımcılar arasında değişimi gerçekleştirebilecek bu bilgiler sözle anlatılmayan, kişiye özgü (tacit) bilgi olabileceği gibi, sistemleştirilmiş, açık ya da diğer bir ifadeyle kodlanmış (codified) bilgide olabilmektedir (Malmberg ve Maskell, 1995:11). Kodlanmış bilgi dil ve sembollerle iletilebilir bir bilgi iken (Malmberg ve Maskell, 1995: 6), tacit bilgi, şahıslara ve onlar arasında gerçekleştirebilecek rekabete bağlıdır (Lambooy, 2005:1141). Tacit bilgi, bilgi tabanın en önemli parçası olarak görülmekte ve sadece bilimsel araştırma faaliyetleriyle değil aynı zamanda yaparak, kullanarak ve etkileşerek öğrenme temelli rutin aktivitelerle de gündeme gelebilmektedir (Lundvall, 1998:414). Dolayısıyla mekânsal yoğunlaşmaların, etkileşim mesafesini kısaltarak, bilgi yayımlarını destekleyebileceği, yüz yüze etkileşimleri kolaylaştırarak yeniliklerle ilgili risk ve maliyetleri azaltabileceği, ekonomik süreç ve üretimde yenilikler yaratabileceği ifade edilmektedir (Feldman ve Florida, 1994:214; Isaksen, 1997: 67; Maskell, 2001: 925-927; Cooke, 2001:949-953; Asheim vd., 2009:4-6).

Howells (2002:873)'e göre mekân bilgi ve bilgi faaliyetini beş yolla etkilemektedir:

1. İnsan bilgisinin gelişimi coğrafyaya özgü ekonomik, sosyal, kültürel ve bilişsel ortamlarla şekillenmektedir.
2. İnsan bilgisinin gelişimi aynı zamanda mesafeye ve mekânın bir fark yaratabileceği sosyal etkileşimlere bağlıdır.
3. Dışsal bilgi yayılımı da benzer şekilde mesafe ve mekândan etkilenmektedir.
4. Öğrenme süreciyle edinilen bilgide, ekonomik, sosyal ve coğrafi olarak sınırlandırılmıştır.
5. Son olarak edinilen bilgiler, geçmiş tecrübeler ve coğrafya tarafından şekillendirilmiş teknik bilgiler kullanılarak filtrelenmekte ve yorumlanmaktadır.

Bilgi ve bilgi yayılımı gibi girişimcilikte ekonomik coğrafyada geniş bir şekilde incelenmiş ve girişimciliğin bölgesel ekonomik performansa pozitif katkılarına yönelik geniş bir literatür oluşmuştur (Qian,

2018:166). Her şeyden önce girişimci sermayeyi ölçmek için dikkate alınan mekânsal birim bir şehir veya bölge olarak kabul edilmektedir. Daha öncede değinildiği gibi bu durum bilgi yatırımlarının coğrafi olarak sınırlandırılmış bir bölgede yerelleşme eğiliminde olduğunu gösteren pek çok çalışma mevcut iken bu çalışmalar mekânsal yakınlığın bu tür bilgi yayılımlarına erişim için bir ön şart olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu çalışmalarda, yeni bilgiye yapılan yatırımların, otomatik olarak ticarileşmeye yol açan bilgi yayılımları ürettiği varsayılmaktadır. Eğer bilgi yayılımları, bilgiyi üreten kaynağa coğrafi yakınlıkla mekânsal olarak sınırlanmışsa bu yayılımların iletilmesi de mekânsal olarak sınırlanmıştır. Bu nedenle girişimciliğin başlatılmasını kolaylaştıran bilgiye erişim yerel erişimi gerektirmektedir. Böylece bilgi yayılım girişimciliği, bu bilgiyi üreten bilgi kaynağına coğrafi yakınlık içinde mekânsal olarak konumlanma eğiliminde olabilecektir. Dolayısıyla girişimcilik sermayesi ulusal bir fenomenden çok yerel olmaktadır. Bu girişimcilik sermayesinin belirli bölgelere özgü olması ve muhtemelen komşu bölgeler üzerinde bir etkiye sahip olmakla birlikte uzak bölgeler üzerinde büyük bir etkiye sahip olmadığı düşüncesini ortaya koymaktadır (Audretsch ve Keilbach, 2007:355).

Yerelleştirilmiş bilgi yayılımları, coğrafi doğası ile birleştirildiğinde, bilgi yayılım girişimciliği yaklaşımının bölgesel kalkınma için iki ana etkisi ortaya çıkabilmektedir. İlki daha yüksek düzeyde yerel bilgi oluşumu daha fazla girişimci fırsatların keşfine ve kullanımına yol açarak firma kuruluşlarını artırabilmektedir. Bu nedenle AR-GE ya da bilgi yaratımına yatırım yapmak daha girişimci bir bölgesel ekonomik oluşuma katkı sağlayabilmektedir. Pek çok uygulamalı çalışmada bölgesel ekonomilerdeki bilgi ve yeni firma oluşumu arasındaki pozitif ilişkiye yönelik bulgular ortaya konulmaktadır. Bilgi yayılım girişimciliği teorisinin bölgesel kalkınma için ikinci anlamı girişimcilerin veya girişimcilik becerilerinin temininde bir sıkıntı olduğunda, yerel olarak yaratılan yeni bilgilerin yerel olarak ticarileşmesinin daha az imkân dahilinde olmasıdır. Yani yeni bilgiler mutlaka bölgesel ekonomiye katkı sağlamayabilmektedir. Girişimcilik coğrafi olarak bilgi yayılımlarının aktarım mekanizması olarak aracılık etmekte ve bilginin ticarileşmesini hızlandırarak, bölgesel kalkınmaya katkı sağlayabilmektedir. Diğer yandan bilgi yayılım girişimciliği, bilgi tabanları, özümleme kapasitesi, rekabet, ağ bağlantıları, çeşitlilik ve

kültür gibi bölgesel girişimcilik ekosistemindeki tarihsel, sosyal ve ekonomik faktörlere bağlı olabilmektedir (Qian, 2018: 172).

Pijnenburg ve Kholodilin (2014:868-869) bir bölgedeki girişimci sermayenin sadece o bölgenin ekonomik performansını değil, aynı zamanda komşu bölgelerinde ekonomik performansını da etkileyebileceğini belirtmektedir. Bu etkiyi ise girişimci sermayenin mekânsal boyutunu dikkate alarak aşağıdaki üç unsur yoluyla açıklamaktadırlar. Bunlardan ilk ikisi girişimci sermayeyi kapsar iken üçüncüsü rekabet konusunu kapsamaktadır.

- İlk argüman araştırma geliştirme yoğun endüstrilerde bilgi yayılımının daha önemli olduğu konusunda oldukça genel bir yaklaşımdan başlamaktadır. Uygulamalı çalışmalar, bilginin bu yenilikçi endüstrilere mahsus bir yapısının varlığını göstermektedir. Diğer yandan bu tür bilgileri iletmedeki zorluk doğrudan etkileşimi zorunlu kılmaktadır. Bu durumun ima ettiği şey ise yüz yüze iletişimin maliyetinin mesafeyle birlikte artması nedeniyle bilgi yayılımında mekânın gündeme gelen önemidir. Çeşitli çalışmalarda yenilikçi aktivitelerin ortaya çıkışında mekânsal kümelenmelerin önemi ortaya konmaktadır. Bilgi yayılım girişimciliği teorisine göre yeni bir firma kurma kararı, o yerdeki firma ya da üniversitenin konumuna bağlı olabilmektedir. Bilgi kaynağına yakın yere yerleşmek kişisel sosyal ağların korunmasına imkân sağlayabilmektedir. Bu yüz yüze bağlantılar, girişimci fırsatlar, kârlılık ve araştırma gelişimleri hakkında bilgi değişimlerine imkân sağlayabilmektedir. Yapılan çalışmalar özellikle bilgi kaynağına yakın yerlerde yeni firma kuruluşlarının varlığını göstermektedir. Bilgi kaynağına yakın bir konumda yeni bir iş kurmak, komşu bölgeleri de kapsamaktadır. Bu durumda girişimci sermayeye erişebilirlik belirleyicidir. Yani belirli bir kuruluş yerinin seçimi, sadece o bölgenin girişimci sermayesine değil aynı zamanda bilgi kaynağının bulunduğu komşu bölgenin girişimci sermayesine de bağlı olduğu ifade edilmektedir.
- İkinci argüman geniş çaplı yenilikçi aktiviteye sahip bölgelerde yüksek düzeyli bilgiye dayalı bir girişimcilik yaşandığı ve yenilikçi aktivitelerin mekânsal olarak kümelenme eğilimi gösterdiği gözlemine dayanmaktadır. Bu ise bilgiye dayalı

girişimcilik faaliyetlerinin kümelenmesi anlamına gelmekte ve bu kümelenmelerde firma kurulumlarını teşvik etmektedir. Diğer yandan kümelenmenin büyüklüğü ile ilgili olarak Porter, kümelenmelerin bölgeyi ve hatta ulusal sınırları aşabileceğini savunmaktadır. Firmanın nerede konumlandırılacağına ilişkin karar sadece bir bölgenin girişimci sermayesi özelliklerine göre değil aynı zamanda çeşitli bölgelerdeki kümelenmelere ve kümelenmelerin gösterdiği özelliklere bağlı olabilmektedir. Bu durumda girişimci sermayesinin erişe bilirliliği belirleyicidir ve erişe bilirlilik sadece bir bölge ile sınırlı değildir.

- Girişimci sermayenin mekânsal boyutu ile ilgili üçüncü argüman, piyasaya daha fazla girişlerin rekabeti artıracığı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Şüphesiz ki rekabet sadece girişimci firmanın kurulduğu bir bölgede değil aynı zamanda komşu ve hatta coğrafi olarak uzak bölgelerde de ortaya çıkabilmektedir. Artan rekabet, rekabet gücünde iyileşmelere yol açacak ve bu nedenle bölgenin ekonomik gelişimi üzerinde olumlu bir etki ortaya çıkabilecektir. Bu komşu bölgelerin girişimcilik sermayesinin bölgenin ekonomik performansı üzerindeki olumlu etkisini açıklamaktadır. Ancak rekabet gücündeki bu gelişmelerin olumsuz etkileri de gündeme gelebilecektir. Belirli bir bölgedeki firmalar, yüksek girişimcilik sermayesi nedeniyle rekabetçi bir yapıya sahipse bu girişimcilik sermayesine erişimi olmayan coğrafi olarak uzak bölgelerdeki piyasaya giriş engelleri de yüksek olabilmektedir. Potansiyel girişimciler kendi firmalarını kurmada kararsız kalabilecekler ve bazı firmalar rekabet avantajı olmadığı için piyasadan dahi ayrılabilirler. Bu durumda diğer bölgelerin girişimci sermayesi, bölgenin ekonomik performansını olumsuz etkileyebilecektir. Böyle bir durumda ise girişimcilik sermayesinin hem olumlu hem de olumsuz mekânsal yayılma etkileri ortaya çıkabilmektedir.

Bununla birlikte bölgesel ekonomistler ve ekonomi coğrafyacılara, bir organizasyon tarafından yaratılan bilginin sadece bu organizasyonla değil, aynı zamanda komşu bölgelerde bulunan diğer organizasyonlara da olumlu etkiler yaratabileceğine inanmaktadırlar (Cantu, 2017: 31).

Diğer yandan mekânsal ekonometrik tahmin yöntemleri, girişimcilik sermayesinin yalnızca bir bölgede ekonomik çıktı üzerindeki etkisini değil aynı zamanda komşu bölgelerden gelen yayılma etkisinin varlığını da belirlemeye imkân sağlamaktadır. Böylelikle girişimci komşuları olan bir bölge acaba daha iyi ekonomik performans sergileyebilir mi? sorusunun cevabı bulunabilecektir. Bu soru çerçevesinde bir bölgenin ekonomik performansı üzerinde kendi girişimcilik sermayesi yanında komşu bölgelerin girişimcilik sermayesinin de olumlu etkisinin varlığını ölçmek mümkün olabilecektir. Eğer böyle bir etki varsa bu bir yandan bölge içi ve bölgeler arası bilgi yayılımının varlığına bir kanıt olarak yorumlanabilecektir. Diğer taraftan hem bölgenin hem de komşu bölgelerin rekabetçi yapılarındaki gelişmelerin, bölgenin ekonomik çıktısı üzerinde pozitif etkisi olabileceği ileri sürülmektedir. Girişimci sermayesi yüksek komşulara sahip olmak, yani girişimci komşular bir bölgenin ekonomik performansını önemli ölçüde etkileyebilecektir (Pijnenburg ve Kholodilin, 870-871).

Bu çerçevede bu çalışmada da kullanılacak olan ve girişimciliğin komşu bölgelerden kaynaklanan bilgi yayılımı ve rekabetçi etkilerinin belirlenmesine imkân sağlayan mekânsal ekonometrik tahmin yönteminin tanıtılması gerekmektedir.

2.2. Mekânsal Ekonometrik Yöntem

Ekonometrik analizlerin mekân kavramını da içerecek şekilde kullanılması sosyal bilimlerde son dönemlerde önemli hale gelerek çalışmalarda yer almaya başlamıştır. Ekonometrik analizlerde amaç verileri kullanarak iktisadi açıdan yorumlanabilir bilgilere ulaşmaktır. Mekânsal analizlerde kullanılan analitik yöntemler coğrafi verilerle modellenmektedir ve bu yaklaşımlarda değişkenler arasında mekâna bağlı ortaya çıkan bağımlılık etkisini araştıran modeller incelenmektedir. Mekânsal etkileşimler komşuluk ilişkilerinden kaynaklanmakta, mekânsal bağımlılık ve mekânsal yayılma gibi kavramları gündeme getirmektedir. Mekânın neden olduğu dışsallıkların tespit edilmesi durumunda mekânsal ekonometrik modeller tanımlanmakta ve sonuçlar tahmin edilmektedir (Anselin, 2003:153).

Mekânsal modellemede zamana-kesite bağılı veriler il, ilçe, ülke vb. coğrafi yapılardan, bölgelerden ve mekânlardan oluşmakta, yapılan regresyon analizleriyle bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisi tahmin edilirken kullanılan yöntemler mekanlar arasındaki bağlantılar ve etkileşimler hakkında bilgi vermektedir (Gülel, 2015:147)

Mekânsal ekonometri ve geleneksel ekonometri arasındaki ayrıma iki temel bakış açısıyla yaklaşılmaktadır. Birincisi bölgesel bilimlerdeki ekonomi modellerinin istatistiksel analizleri mekânsal ekonometri kapsamına girmektedir. Bu sınıflandırma mekânsal ve mekânsal olmayan ekonomi arasındaki ayrıma benzemektedir ve bu bağlamda mekânsal etkileşim modellerinin tahmini, kentsel yoğunluk fonksiyonlarının analizi ve bölgesel ekonometrik modellerin ampirik uygulaması gibi faaliyetlerinin hepsinin mekânsal ekonometri kapsamına girdiği düşünülmektedir. Bu analizlerin çoğu standart ekonometrik teknikler kullanılarak yapılabilmektedir. Ancak fayda sağlayıcı sonuçlar elde edilememektedir. Çünkü bu modellerin yaygın kullanılan istatistiksel analizleri, uygulamaların özel mekânsal yönlerini göz ardı etmektedir. Bu yönden ikinci bakış açısı daha sınırlı bir kapsamda ancak daha ilgili şekilde standart ekonometrik yöntemlerin basit bir uygulamasını öngörerek bölgesel çalışmalarda modellerin ve verilerin mekânsal yönlerine odaklanmaktadır. Sonuç olarak ortaya çıkan mekânsal etkiler, mekânsal bağımlılık ve mekânsal heterojenlik olarak adlandırılmakta ve incelenmektedir (Anselin, 1988:8).

2.3. Mekânsal Bağımlılık (Otokorelasyon) ve Mekânsal Heterojenlik

Mekânsal bağımlılık (otokorelasyon) veri setindeki gözlemler arasındaki coğrafi yakınlık ve komşuluk ilişkilerinden kaynaklanan bağımlılığı açıklamaktadır ve Tobler tarafından coğrafyanın birinci kanunu olarak tanımlanan her şeyin birbiriyle ilişkili olduğu ancak yakındaki etkileşimlerin uzaktakilerden daha fazla ilişki içerisinde olduğu görüşünü esas almaktadır (Anselin, 1988:8). Bu kavram genellikle mesafenin etkisini vurgulayan göreceli alan veya göreceli konum kavramıyla belirlenmektedir. Değişkenlerin benzer değerlerinin birbirine yakın konumlarda ortaya çıkması mekânsal kümelenme

meydana getirmektedir; farklı bir ifadeyle değer benzerliklerinin bölgesel benzerlikler halinde ortaya çıkması mekânsal bağımlılığı tanımlamaktadır (Yılmaz ve Durman 2015, 235).

Ekonometrik uygulamalarda zaman serileri kullanıldığında gözlemlerde geriye yönelik tek yönlü bağımlılık meydana gelirken mekânsal otokorelasyonda i konumundaki bir gözlem j konumundaki başka bir gözlemlerle ilişkili olabilmekte ve çok yönlü gecikmeli değişkenler, uzamsal alanda i lokasyonu her yönde komşuluk meydana getirebilecek sınırsız sayıda j lokasyonları oluşturabilmektedir (Tuzcu, 2016:404). Bölgesel çalışmalarda zaman ve mekânla bağlantılı gözlemler için veri setleri oluşturulmaktadır. Gözlemlerin tanımlanması koordinat sistemleri ya da mesafe uzaklığına bağlı konumlamalarla yapılmaktadır. Belirtilen veriler özellikle sosyo-ekonomi etki analizlerinin gerçekleştirilmesinde gereksinim duyulan yerel ve bölgesel planlamalarda kullanılmaktadır (Anselin, 1988:11).

Bir örnek veri kümesindeki mekânsal bağımlılık, i konumundaki gözlemin j konumundaki başka bir gözleme bağımlı olduğunu göstermekte ve bağımlılık i konumundan j konumuna doğru birkaç gözlem arasında olabilmektedir. Bu durumda i indeksi (1) numaralı denklemde belirtildiği gibi 1 'den n 'e kadar herhangi bir değer almaktadır (Lesage,1999:3).

$$y_i = f(y_j), i = 1, \dots, n \quad j \neq i \quad (1)$$

Mekânsal alanda bir noktada gözlemlenen örnek verilerin, gözlemlenen diğer verilere bağımlılık göstermesi belirli nedenlerle ortaya çıkabilmektedir. Posta kodları, bölgeler, eyaletler ve nüfus sayımı vb. verilere bağlı ölçme hataları mekânsal bağımlılık meydana getirebilmekte veya bir toplumsal yapı, ekonomik veya bölgesel etkinliğin alansal boyutu, modelleme sorununun önemli bir parçası olabilmektedir. Bölgesel etkileşimlerden kaynaklanan mekânsal bağımlılık, mekânsal bağımlılık fonksiyonlarının niteliğini nicelleştirme ve modelleme ihtiyacını ortaya koymaktadır.

Mekânsal heterojenlik durumunda veri setlerindeki gözlemlerin mekânsal alanlardaki noktalarda etkileşim içinde olmadığı, farklılıklar gösterdiği ve sabit olmadığı görülmektedir. Mekânsal ilişkilerdeki değişim hali alandaki ilişkilerin çeşitlilik göstermesine neden olmakta ve her nokta için farklı bir bağlantı meydana getirebilmektedir.

Mekânsal heterojenlik standart ekonometrik analizlerdeki gözlemlenen veya gözlemlenemeyen heterojenliğin özel bir türü olmaktadır. Mekânsal bağımlılığın aksine bu sorunun çözümü ayrı bir yöntem gerektirmemekte ve ekonometrik analizlerle giderilebilmektedir. Mekânsal heterojenlik, incelenen olgunun veya ilişkinin mekânsal düzlem üzerinde kararlılığa sahip olmadığı ve fonksiyonel işlevlerin ve parametrelerinin, mekânsal düzlemdeki birimlerin yerlerine bağlı olarak değişebileceği anlamına da gelmektedir (Anselin, 2010:5).

Mekânsal heterojenlikte alandaki gözlem birimlerinin kendileri homojen değildir ve örneğin nüfus sayımı bölgeleri farklı alan ve biçime sahipken, kentsel alanlarda eşit olmayan nüfuslara veya gelir seviyelerine rastlanmakta ve bölgeler çeşitli teknolojik gelişim derecelerine sahip olmaktadır. Heterojenliğin bu yönlerinin ölçüm hatalarına (eksik değişkenler, işlevsel yanlış tanımlamalar) yansması heteroskedasiteye yol açabilmektedir (Anselin, 1988:13).

Bu iki yaklaşım incelendiğinde mekânsal ekonometri, mekânsal bağımlılık ve heterojenlik sorunlarının giderilmesine çözümler üretmekte ve ekonometrik modellerin oluşturulmasına imkân vermektedir.

2.4. Mekânsal Etkinin Belirlenmesi

Mekânsal ekonometride, değişkenler arasındaki komşuluk ilişkilerini tanımlamak ve geleneksel ekonometrik uygulamalardaki sorunları gidermek için mekânsal ağırlık matrisi (W) kullanılmaktadır. Mekânsal ağırlık matrisi konumları komşuluk ilişkilerine bağlı olarak ağırlıklandırmaktadır ve modellemelere dışsal olarak katılan ağırlık matrisinin teoriyle uyumlu olması önemlidir.

Analizlerde $N \times N$ boyutlu pozitif ağırlık matrisinden (W_{ij}) faydalanılmaktadır. Ağırlık matrisi modeldeki bir gözlemin diğerini nasıl etkilediğini göstermektedir. Matriste, belirtilen i ve j gözlemleri arasında ilişki kontrol edilmektedir. i ve j gözlemleri arasında herhangi bir bağlantının bulunması durumunda matris değeri

1 olmaktadır ve gözlemler arasında ilişkinin yokluğunda bu değer 0 olmaktadır (Anselin, 2001:312-313).

Mekânsal ağırlık matrisinin gözlemleri sınırdışlık ve uzaklık kavramıyla ilişkili ağırlıklara göre düzenlenmektedir (Zeren, 2010:22-23). Sınırdışlığa bağlı ağırlıklandırma da sınırları ayırt edilebilen bir harita bulunmakta ve komşuluğun ilişkisi iki lokasyon arasındaki yakınlığa bağlı olmaktadır. Komşulukta ortak bir sınır paylaşımı bulunmaktadır.

Mekânsal uygulamalarda veri setindeki lokasyonlar fiziksel bir alana tabidir. Alandaki lokasyonların sınır paylaşimleri haritalara yansımakta ve bu haritalarla sınırlar belirlenebilmektedir. Buna bağlı olarak komşuluk ilişkileri satranç oyunundaki gibi vezir, kale ve fil komşuluğu halinde ifade edilebilmektedir (Anselin, 1988:18). Kale komşuluğunda bölgelerin (i ve j) komşuluk ilişkisi ortak bir kenarın paylaşımına, fil komşuluğunda ortak bir köşe paylaşımına ve vezir komşuluğunda ise bir kenar veya köşe paylaşımına dayanmaktadır. Vezir komşuluğu mekânsal etkileşimin tespitinde ve ağırlık matrisi oluşturulmasında daha etkin komşuluk bağlantı noktası sağladığından kale ve fil komşuluklarına göre sık kullanılmaktadır.

Uzaklığa bağlı olarak oluşturulan mekânsal ağırlık matrislerinde gözlemler arasındaki uzaklık dikkate alınmaktadır. Mekânsal bağımlılık ve uzaklık arasında ters ilişki bulunmakta uzaklık arttıkça mekânsal etkileşimler azalmaktadır. Mekânsal ağırlık matrisinin oluşturulmasında temel faktör teoriye uygun seçimlerin yapılmasıdır. Mekânsal ağırlık matrisinin düzenlenmesi sonrasında kümelenme ve yayılma etkilerini ölçümlemek için test istatistikleri yapılmaktadır. Moran (1948) ve Odland (1988) tarafından belirtildiği gibi ağırlık matrislerinin mekânsal analizlerde oluşturulmasıyla birlikte gözlemlerinin değerlerinin bir dizi konum boyunca önemli uzamsal kümelenme gösterip göstermediğini belirlemek için, Global Moran's I istatistiği kullanılabilir (Grieve, 2011:34-35). Moran's I değeri -1 ile +1 arasında değişmektedir, buradaki negatif bir değer yakındaki konumların farklı değerlere sahip olduğunu gösterirken (örn. mekânsal ayrışma), sıfıra yakın önemsiz bir değer yakındaki konumların rastgele değerlere sahip olduğunu belirtir ve anlamlı bir pozitif değer, yakındaki konumların benzer değerlere sahip olduğunu ifade eder. (örn. mekânsal kümeleme).

2.5. Mekânsal Regresyon Modelleri

Mekânsal bağımlılığın regresyon analizlerinde genel mekânsal model, Kelejian-Prucha modeli, mekânsal Durbin modeli, mekânsal Durbin hata modeli, mekânsal gecikme, mekânsal gecikmeli X modeli ve mekânsal hata modelleri kullanılabilir.

Manski (1993) genel mekânsal modeli aşağıdaki denklemle göstermektedir (Elhorst, 2010:11).

$$y = pWY + \alpha_{i_N} + X\beta + WX\theta + u \quad u = \lambda Wu + \varepsilon \quad (2)$$

Modeldeki WY terimi mekânsal gecikmeyi ifade etmektedir. WY komşu bölgelerdeki bağımlı değişken Y'nin ağırlıklı ortalamasıdır ve bir bölgedeki bağımlı değişken diğer bölgelerdeki oluşan komşuluk değerlerinden de etkilenmektedir. Aynı zamanda modeldeki WX bir bölgedeki mekânsal davranış biçiminin diğer bölgelerdeki bağımsız açıklayıcı değişkenlerden etkilendiğini belirtmektedir. Wu hata terimleri arasındaki bağımlılık ilişkisidir ve p modeldeki otoregresif katsayıken, λ mekânsal otokorelasyon katsayısı şeklinde yorumlanmaktadır. Genel mekânsal modeldeki katsayılardan p ve λ 'nın sıfırdan farklı olduğu ve θ 'nın sıfır olduğu durumlarda model:

$$y = pWY + \alpha_{i_N} + X\beta + u \quad u = \lambda Wu + \varepsilon \quad (3)$$

halini almaktadır. Bu model Elhorst (2010) tarafından Kelejian-Prucha modeli olarak adlandırılmaktadır.

Mekânsal Durbin modelinde genel mekânsal modeldeki mekânsal otokorelasyonlu hata terimleri λ sıfır kabul edilerek (4) nolu modele dönüşmektedir.

$$y = pWY + \alpha_{i_N} + X\beta + WX\theta + \varepsilon \quad (4)$$

Lesage ve Pace (2009)'e göre mekânsal Durbin modeli diğer komşu bölgelerdeki bağımlı ve bağımsız değişkenlerin etkilerinin ölçülebilmesini sağlayabilmektedir (Tuzcu, 2016:413). Bir bölgedeki bağımlı değişken komşuların WY değerinden ve WX değerlerinden etkilenmektedir. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerdeki mekânsal etkiler modelde yer almaktadır.

$$y = \alpha_{i_N} + X\beta + WX\theta + u \quad u = \lambda Wu + \varepsilon \quad (5)$$

(5) numaralı mekânsal Durbin hata modelini içeren denklem Manski (1993) tarafından oluşturulan genel mekânsal model denkleminde (2

nolu denklem) p 'ye sıfır değeri verilerek modelde mekânsal gecikmeli değişkenin bulunmamasıyla elde edilmiştir. Bir bölgedeki bağımlı değişken kendi bağımsız açıklayıcılarından aynı zamanda diğer komşu bölgelerdeki bağımsız değişkenlerden ve hata terimleri arasında mekândan kaynaklanan etkileri içermektedir.

Mekânsal otoregresif modeli ise aynı zamanda mekânsal gecikme modeli olarak da bilinmektedir. Model endojen bir etkileşim içermektedir. Mekânsal gecikme modeli aşağıdaki denklemle gösterilmektedir (Anselin, 2001:316).

$$y = pWy + \alpha I_N + X\beta + \varepsilon \quad (6)$$

Mekânsal gecikme modelinde bağımlı değişken kendi bölgesindeki bağımsız değişkenlerden ve mekânsal etkiler nedeniyle komşulardaki bağımlı değişimden de etkilenmektedir. p parametresi bu değişimi göstermektedir.

Bazı durumlarda da bir bölgedeki bağımlı değişken diğer bölgelerdeki bağımsız değişkenlerden etkilenebilir. Bu durumda, mekânsal Durbin ve mekânsal Durbin hata modelinin sınırlandırılmış hali olarak 7 numaralı denklemde belirtilen mekânsal gecikmeli X modeli kullanılır.

$$y = \alpha I_N + X\beta + WX\theta + \varepsilon \quad (7)$$

Mekânsal hata modeli ise, hata terimleri arasındaki etkileşimlerin meydana getirdiği komşuluk ilişkilerinden kaynaklanmaktadır ve mekânsal hata modeli formülü aşağıdaki gibi tanımlanabilecektir (Lesage, 1999:71).

$$y = \alpha I_N + X\beta + u \quad u = \lambda Wu + \varepsilon \quad (8)$$

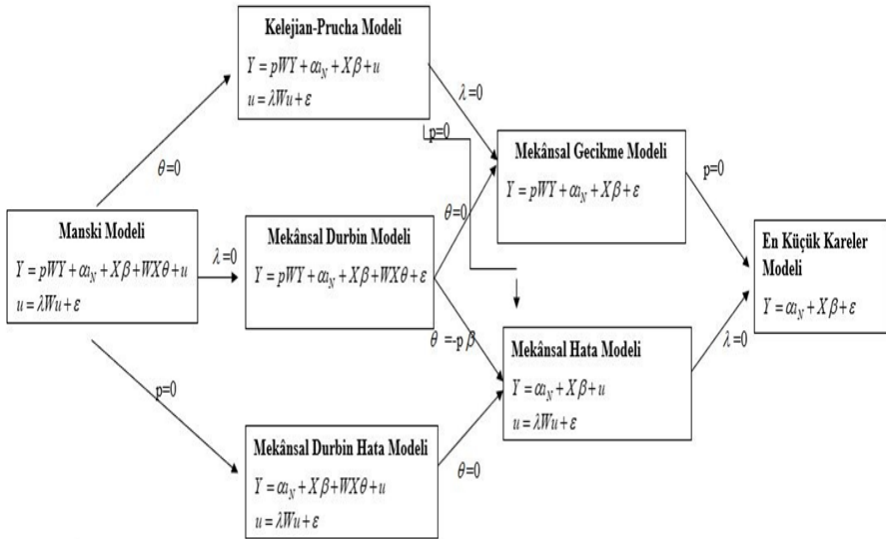
λ mevcut konumun hata terimleriyle komşu konumların hata terimleri arasındaki mekânsal bağımlılığı değerlendirmek için kullanılmaktadır.

Belirtilen modeller incelendiğinde mekânsal Durbin modelinin içsel ve dışsal etkileri aynı anda sağladığı ifade edilmekte ve bu nedenle, Elhorst (2010)'a göre, doğru veri üretim süreci, mekânsal gecikme veya mekânsal hata modeliyle sağlanmakla birlikte, mekânsal Durbin modeli sapmasız parametre tahminleriyle diğer modellere göre üstünlük gösterebilmektedir (Tuzcu, 2016:413). Mekânsal modellemeler farklı komşuluk ilişkilerini izah edebildiğinden iktisadi açıdan klasik

regresyon modellerinden ayrılmakta ve daha geniş içerikli bilgiler sunabilmektedir.

Zeren (2010) mekânsal modellerin tahmin yöntemlerinde mekânsal hata modeli ve mekânsal gecikmeli modelde en küçük kareler metodu ile tahmin yönteminin uygun olmadığını ifade ederek kullanılabilir yöntemlerden birisinin maksimum olabilirlik (ML) yöntemi olduğunu belirtmiştir. Büyük örneklerle karşılaşıldığında araç değişken ve genelleştirilmiş moment metodunu kullanmak gerekmektedir. Ayrıca modeller ML uygulamasıyla analiz edilirken mekânsal otopregresif katsayılar Wald veya asimptotik t, olabilirlik oranı (LR) ve Lagrange Çarpan (LM) testleriyle yapılır. LM testleri uygulamada daha yaygındır çünkü bu test yalnızca olumsuz hipotez altındaki modeli tahminler ve işlem en küçük kareler metoduyla yapılabilir.

Mekânsal bağımlılıkları ifade etmek için kullanılan bu regresyon modelleri Elhorst (2010) tarafından aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

Şekil 1. Kesitsel veriler için farklı mekânsal bağımlılık modelleri arasındaki ilişkiler (Kaynak: Elhorst, 2010:13)

2.6. Model ve Tahmin Sonuçları

Türkiye ekonomisinde 26 adet Düzey-2 alt bölgesindeki verilerden faydalanarak girişimciliğin büyüme üzerindeki mekânsal etkileri Cobb-Douglas üretim fonksiyonuyla tahmin edilmektedir. Girişimcilik değerlerini de içeren üretim fonksiyonunun logaritmik hali aşağıdaki gibidir.

$$\log Y = \alpha + \beta \log K + \lambda \log L + \mu \log T + \phi \log G + \epsilon \quad (9)$$

Modelde gayrisafi yurtiçi hasıla (Y) ile gösterilmiş ve bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bağımsız değişkenlerden özel sermaye stokunun (K) bölge düzeyinde verileri bulunmadığı için, toplam elektrik tüketimi bu veriye yaklaşık bir değer olarak kullanılmıştır. Uygulamalı çalışmalarda özel sermaye stokunun bulunmadığı durumlarda elektrik tüketim verilerinin kullanıldığı görülmektedir (Moody, 1974:50; Schnorbus ve Israilevich, 1987:5; Pirili ve Lenger, 2011:18). Modelde (L) istihdam oranı verisidir. Teknoloji gelişim göstergesi (T) olarak patent, tasarım ve faydalı model tescil sayıları toplamı Düzey-2 bölgeleri düzeyinde değerlendirmeye alınarak modele dahil edilmiştir. Uygulamalı çalışmalarda patentin teknolojik gelişim ve yenilik göstergesi olarak kullanılabilmesi ifade edilmektedir. (Audretsech, 2004:174; Wong vd., 2005). (G) ise girişimci firma sayılarından oluşan girişimcilik değeridir. 2009-2017 dönemi Düzey-2 yıllık verilerinin kullanıldığı modelde, gayrisafi yurtiçi hasıla, istihdam oranı ve özel sektör yatırımlarına yaklaşık değer olarak kullanılan toplam elektrik tüketim rakamlarıyla, girişimciliğin belirlenmesinde kullanılan bölgesel girişimci firma sayısı verileri TÜİK'in Bölgesel İstatistikler sayfasından temin edilmiş, teknolojik gelişme göstergesi olan patent, faydalı model ve tasarım tescilleri toplamı verisi ise il bazında, Türk Patent ve Marka Kurumu'ndan alınarak Düzey-2 bölgelerine dönüştürülmüştür .

Modelin mekânsal yapısını belirlemeden önce havuzlanmış en küçük kareler yöntemi tahmin sonuçları elde edilmiştir.

Tablo 1: Havuzlanmış En Küçük Kareler Yöntemi Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t değeri	Olasılık
log(K)	.2372885	.0637291	3.72	0.000
log(L)	.3038632	.1440529	2.11	0.036
log(T)	.0144455	.0210356	0.69	0.493
log(G)	.86118	.0681908	12.63	0.000
Sabit	4.20732	.3755923	11.20	0.000
R ² : 0.8753	F(4,229)=401.91			
Adj. R ² : 0.8731	Prob>F=0.0000			

Havuzlanmış en küçük kareler tahmin yöntemi sonuçlarına göre teknoloji (T) değişkeni haricinde tüm bağımsız değişkenlerin katsayıları anlamlıdır ve büyüme üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Mekânsal etkilerin varlığını tespit etmek amacıyla Lagrange Çarpanı (LM) test istatistikleri uygulanmış ve en çok olabilirlik yöntemiyle uygun mekânsal modelin seçimi sağlanmıştır. Bu amaçla 26 alt Düzey-2 bölgesini içeren sınır ve köşe komşuluğuna göre oluşturulan ağırlık matrisi modele eklenmiştir. LM test istatistikleri mekânsal hata modelinin kullanımının uygun olduğunu ve bölgeler arasında hata terimlerinden kaynaklanan mekânsal ilişkilerin varlığını göstermektedir. Sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Mekânsal Bağımlılık Test Sonuçları

Test	Değer	Olasılık
LM Gecikme	128.9574	0.0000
Robust LM Gecikme	5.5033	0.0190
LM Hata	256.319	0.0000
Robust LM Hata	132.8978	0.0000

Uygun mekânsal regresyon modelinin belirlenmesi için LM Gecikme ve LM Hata test istatistiklerinin sonuçlarına göre karar verilmektedir. Robust LM Gecikme ve Robust LM Hata test istatistiklerinin kullanımı, LM Gecikme ve LM Hata modellerinin birlikte anlamlı çıkması durumunda gerçekleşmektedir. Test sonuçlarına göre Robust LM Hata test istatistiğinin olasılık değeri daha anlamlı çıkmaktadır. Bu durumda klasik regresyon varsayımı devre dışı kalmaktadır ve mekânsal hata modeli tercih edilmektedir.

Tablo 3: Mekânsal Hata Modeli Tahmin Sonuçları

Değişken	Mekânsal Hata Modeli	Mekânsal Hata Modeli-Sabit Etkiler	Mekânsal Hata Modeli-Rassal Etkiler
log(K)	.0902655 (0.002)	.1383804 (0.000)	.1850268 (0.000)
log(L)	-.1374993 (0.145)	-.0168455 (0.639)	-.0573404 (0.163)
log(T)	.0379816 (0.000)	.00547 (0.224)	.0058952 (0.257)
log(G)	.9629788 (0.000)	.1922662 (0.042)	.7761842 (0.000)
Sabit	5.337333 (0.000)	-	5.600946 (0.000)
Mekânsal Otokorelasyon (λ)	.8693453 (0.000)	.979477 (0.000)	.9751099 (0.000)
R ²	0.8631	0.8583	0.7794

Mekânsal hata modeli sonuçları, mekânsal etkilerin mekânsal hata modelindeki durumunu gösteren sabit etkiler mekânsal hata panel veri çıktıları ve rassal etkiler mekânsal hata panel veri sonuçları Tablo 3’te verilmiştir. Sabit etkiler mekânsal etkileşimde gözlenemeyen değişkenlerin modeldeki bağımsız değişkenlerle ilişkili olduğunu varsaymakta rassal etkiler ise gözlenemeyen değişkenlerin hata terimi içerisinde yer aldığını ve bunun bağımsız değişkenlerle ilişkili olmadığını göstermektedir. Mekânsal otokorelasyon (λ) katsayısının modellerde yüksek çıkması ve anlamlı olması Türkiye’de Düzey-2 bölgeleri bağlamında büyüme faktörünün mekânsal etkileşimlerle gerçekleştiğini ifade etmektedir. Modeller incelediğinde tüm sonuçlarda sermaye stoku ve girişimcilik faktörünün anlamlı olduğu, çıktıya katkıda bulunduğu ayrıca bu bağımsız değişkenlerle ilgili gözlemlenemeyen birtakım değişkenlerin hata terimleri içerisinde yer aldığı ve mekânsal etkileşime neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. SONUÇ

Ekonomik gelişimde bilgi yayılımlarının önemi üzerinde duran içsel büyüme modellerinde bilgi yayılımlarının otomatik ve maliyetsiz

olarak gerçekleşeceği varsayılır iken yapılan araştırmalar bunun doğru olmadığını göstermekte ve bilgi yayılımının maliyetli, coğrafi olarak kısıtlı ve otomatik olmadığı ifade edilmekte ve bilgi yayılımların gerçekleştiği mekanizmayı belirleyen bilgi yayılım girişimciliği teorisini gündeme getirilmektedir. Bilgi yayılım girişimciliği, yeni bir firma kurulmasıyla veya mevcut firmalar bağlamında oluşturulan bilgiyi alarak bir bilgi yayılma kanalı olarak hizmet edebilmektedir. Bu sürecin ekonomik anlamı yerleşik bir organizasyon bağlamında bilginin yeni bir ürün veya hizmete dönüşümüdür ki bu dönüşüm bilgi yayılım girişimciliğinin özü olan yeni bir organizasyonda gerçekleştirilir. Dolayısıyla girişimcilik bilginin aktarılmasında ve gerçek yayılma sürecindeki mekanizma olarak kabul edilmektedir.

Diğer yandan mekân bilginin oluşumu, yayılımı ve girişimci faaliyetler için önemli bir unsur olarak görülmekte, bilgi kaynağına yakın yerlerde girişimci faaliyetlerin yoğunlaştığı ve bilgi yayılımlarının mesafeye sınırlandırıldığı varsayılmaktadır. Aynı zamanda bir bölge gerçekleşen girişimci faaliyetin etkisi sadece o bölge ile sınırlı kalmamakta komşu bölgeler üzerinde de bir yayılım etkisinin olabileceği ifade edilmektedir.

Bu çerçevede Türkiye’de 2009-2017 dönemi Düzey-2 bölgeleri yıllık verilerinin kullanıldığı uygulamada, girişimciliğin ekonomik büyüme üzerindeki yayılma etkisi Cobb-Douglas üretim fonksiyonu kullanılarak mekânsal ekonometri yöntemiyle belirlenmeye çalışılmıştır. Mekânsal etkilerin varlığını tespit etmek amacıyla Lagrange Çarpanı (LM) test istatistikleri uygulanmış ve en çok olabilirlik yöntemiyle uygun mekânsal modelin seçimi sağlanmış ve LM test sonuçlarına göre mekânsal hata modelinin kullanımının uygun olduğu ve bölgeler arasında hata terimlerinden kaynaklanan mekânsal ilişkilerin varlığı belirlenmiştir. Uygun mekânsal regresyon modelinin belirlenmesi için yapılan testler sonucu Robust LM Hata test istatistiğinin olasılık değeri daha anlamlı çıkmış ve mekânsal hata modeli tercih edilmiştir. Mekânsal otokorelasyon (λ) katsayısının modellerde yüksek çıkması ve anlamlı olması Türkiye’de bölgesel ekonomik büyümede mekânsal etkileşimlerin varlığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan mekânsal ekonometrik modellerde girişimcilik faktörünün anlamlı olduğu ve çıktıya katkıda bulunduğu, ayrıca bu bağımsız değişkenlerle ilgili gözlemlenemeyen birtakım

değişkenlerin hata terimleri içerisinde yer aldığı ve mekânsal etkileşime neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani bir bölgedeki girişimci faaliyetlerin mekânsal yayılma yoluyla diğer bölgeleri de etkilediği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ANSELIN, L., (1988), *Spatial Econometrics: Methods and Models*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- ANSELIN, L., (2001). "A Companion to Theoretical Econometrics", Badi H. Baltagi, (ed.), *Spatial Econometrics*, Blackwell Publishing, Oxford, ss. 310-330.
- ANSELIN, L., (2003). "Spatial Externalities, Spatial Multipliers and Spatial Econometrics", *International Regional Science Review*, 26(2), ss. 153-166.
- ANSELIN, L., (2010), "Thirty Years of Spatial Econometrics", *Papers in Regional Science*, 89(1), ss. 3-25.
- ASHEIM, B.T., EJERMO, O. ve RICKNE, A., (2009). "When is Regional "Beautiful"? Implications for Knowledge Flows, Entrepreneurship and Innovation.", *Industry and Innovation*, 16(1), ss. 1-9.
- ASHEIM, B. T., (1995). "Industrial Districts as Learning Regions: A Condition for Prosperity?", Paper Presented at the Conference of the IGU Commission on Interdependent and Uneven Development: Global-Local Perspectives, Seoul, ss. 1-24.
- AUDRETSCH, D. B. ve KEILBACH, M., (2004). "Entrepreneurship Capital and Economic Performance", *Regional Studies*, 38(8), ss. 949-959.
- AUDRETSCH, D. B. ve KEILBACH, M., (2007). "The Localization of Entrepreneurship Capital: Evidence from Germany", *Papers in Regional Science*, 86(3), ss. 351–365.
- AUDRETSCH, D. B. ve KEILBACH, M., (2008). "Resolving The Knowledge Paradox: Knowledge-Spillover Entrepreneurship and Economic Growth", *Research Policy*, 37(10), ss. 1697–170.
- AUDRETSCH, D. B. ve THURIK, R., (2001). "Linking Entrepreneurship to Growth", *OECD Science, Technology and Industry Working Papers*, 2, ss. 1-33.
- AUDRETSCH, D. B. ve ALDRIDGE, T. T., (2009). "Knowledge Spillovers, Entrepreneurship and Regional Development", Zoltan J. ACS ve David B., AUDRETSCH (ed.), *Handbook of Entrepreneurship Research*, Kluwer Academic Publishers, USA.
- AUDRETSCH, D. B., (2004). "Sustaining Innovation and Growth: Public Policy Support for Entrepreneurship", *Industry and Innovation*, 11(3), ss. 167-191.
- CANTU, C., (2017). "Entrepreneurial Knowledge Spillovers: Discovering Opportunities Through Understanding Mediated Spatial Relationships", *Industrial Marketing Management*, 61, ss. 30–42.
- CARREE, M. A. ve THURIK, A. R., (2005). "The Impact of Entrepreneurship on Economic Growth" Zoltan J. ACS, and David B., AUDRETSCH (ed.),

- Handbook of Entrepreneurship Research, Kluwer Academic Publishers, USA.
- COOKE, P., (2001). "Regional Innovation Systems, Clusters and Knowledge Economy", *Industrial and Corporate Change*, 10(4), ss. 945-974.
- ELHORST, J. P., (2010). "Applied Spatial Econometrics: Raising the Bar", *Spatial Economic Analysis*, 5(1), ss. 9-28.
- FELDMAN, M. P. ve FLORIDA, R., (1994). "The Geographic Sources of Innovation: Technological Infrastructure and Product Innovation in the United States", *Annals of the Association of American Geographers*, 84(2), ss. 210-229.
- FISCHER, M. M. ve NIJKAMP, P., (2009). "Entrepreneurship and Regional Development", Roberta CAPELLO, and Peter NIJKAMP (Ed.), *Handbook of Regional Growth and Development Theories*, Massachusetts, Edward Elgar, ss.182-198.
- GRIEVE, J., (2011). The Use of Spatial Autocorrelation Statistics for the Analysis of Regional Linguistic Variation, <https://edoc.huberlin.de/bitstream/handle/18452/2023/grieve.pdf>, 02.02.2019
- GÜLEL, F. E., (2015). "Mekânsal Panel Veri Modelleri", iç. S. GÜRİŞ (Ed.), *Stata ile Panel Veri Modelleri*, Der Yayınları, İstanbul, ss. 147-162.
- HOWELLS, J. R. L., (2002). "Tacit Knowledge, Innovation and Economic Geography", *Urban Studies*, 39, ss. 871-884.
- ISAKSEN, A., (1997). "Regional Clusters and Competitiveness: The Norwegian Case", *European Planning Studies*, 5(1), ss. 65-77.
- LAMBOOY, J. G., (2005). "Innovation and Knowledge: Theory and Regional Policy", *European Planning Studies*, 13(8), ss. 1137-1152.
- LESAGE, J. ve PACE, R. K., (2009). *Introduction to Spatial Econometrics*, Chapman and Hall/Crc.
- LESAGE, J. P., (1999). "The Theory and Practice of Spatial Econometrics", University of Toledo, Toledo, Ohio, ss. 28-33.
- LUNDVALL, B. A., (1998). "Why Study National Systems and National Styles of Innovation?", *Technology Analysis and Strategic Management*, 10(1), ss. 406-421.
- MALMBERG, A. ve MASKELL, P., (1997). "Towards and Explanation of Regional Specialization and Industry Agglomeration", *European Planning Studies*, 5(1), ss. 25-41.
- MASKELL, P., (2001). "Towards a Knowledge-Based Theory of the Geographical Cluster", *Industrial and Corporate Change*, 10 (4), ss. 919-941.
- MASKELL, P. ve MALMBERG, A., (1995). "Localised Learning and Industrial Competitiveness", BRIE Working Paper 80, Berkeley Roundtable on the International Economy, ss. 1-39.
- MCQUAID, R. W., (2002). "Entrepreneurship and ICT Industries: Support from Regional ve Local Policies", *Regional Studies*, 36(8), ss. 909-919.
- MOODY, C. E., (1974). "The Measurement of Capital Services by Electrical Energy", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 36(1), ss. 45-52.
- MOON, I. ve RHO, S., (2012). "Spatial Dependence in Knowledge Spillover of Innovative Activity: Spatial Econometric Growth Regression China", *International Journal of Knowledge-Based Development*, 3(3), ss. 234-249.

- PIJNENBURG, K. ve KHOLODILIN, K. A., (2014). “Do Regions with Entrepreneurial Neighbours Perform Better? A Spatial Econometric Approach for German Regions”, *Regional Studies*, 48(5), ss. 866–882.
- PIRILI, M. ve LENGER, A., (2011). “The Role of Public Capital in Regional Economy” In *International Workshop on Regional Competitiveness and International Factor Movements*, Laboratoire d’Economie d’Orleans-Network for Economic Research INFER, France.
- PLUMMER, L. A. ve ACS, Z. J., (2004). “An Empirical Examination of the Entrepreneurship Knowledge Filter”, *The Arthur M. Blank Center for Entrepreneurship*, ss. 211-223.
- QIAN, H., (2018). “Knowledge-Based Regional Economic Development: A Synthetic Review of Knowledge Spillovers, Entrepreneurship, and Entrepreneurial Ecosystems”, *Economic Development Quarterly*, 32(2), ss. 163–176.
- SCHNORBUS, R. H. ve ISRAILEVICH, P. R., (1987). “The Midwest Manufacturing Index: The Chicago Fed’s New Regional Economic Indicator”, *Federal Reserve Bank of Chicago Economic Perspectives*, 11, ss. 3-7.
- TUZCU, S. E., (2016). “Mekânsal Ekonometri ve Sosyal Bilimlerde Kullanım Alanları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), ss. 401-436.
- TÜRK PATENT VE MARKA KURUMU, (2019), *Resmî İstatistikler*, <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/statistics/>.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK), (2019), *Bölgesel İstatistikler*, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/>.
- VAN STEL, A., CARREE, M. ve THURIK, R., (2005). “The Effect of Entrepreneurial Activity on National Economic Growth”, *Small Business Economics*, 24(3), ss. 311-321.
- WENNEKERS, S. ve THURIK, R., (1999). “Linking Entrepreneurship and Economic Growth”, *Small Business Economics*, 13(1), ss. 27-55.
- WENNEKERS, S., WENNEKERS, A. V., THURIK, R. ve REYNOLDS, P., (2005). “Nascent Entrepreneurship and Level of Economic Development”, *Small Business Economics*, 24(3), ss. 293-309.
- WONG, P. K., (2005). “Entrepreneurship, Innovation and Economic Growth: Evidence from GEM Data”, *Small Business Economics*, 24(3), ss. 335-350.
- YILMAZ, Â. ve DURMAN, M., (2015). “Türkiye’de Doğalgaz Kullanımı ve Kalkınmanın Mekânsal Analizi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (43), ss. 233-252.
- ZEREN, F., (2010). “Mekânsal Etkileşim Analizi”, *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (12), ss. 18-39.

BÖLÜM 3
SOSYAL KALKINMANIN YEREL DÜZEYDE
ÖLÇÜMÜ: İLLERDE YAŞAM ENDEKSİNİN
ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ³,
Öğr. Gör. Oğuz CİĞERLİOĞLU⁴

³ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, mehmety@ksu.edu.tr.

⁴ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, oguzcigerlioglu@ksu.edu.tr

GİRİŞ

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) illerde yaşam endeksi yaşamın farklı boyutlarını içeren göstergelerle hazırlanmıştır. Tek bir bileşik endeks oluşturulması için yaşamın 11 boyutu 41 gösterge ile değerlendirilmiştir. Temel 11 gösterge; konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti unsurlarından oluşmaktadır. Endeksin değer aralığı 0 ile 1 arasındadır ve 1'e doğru yaşam düzeyi iyileşmektedir.

Sosyal kalkınma iktisadi gelişmenin yanında toplumun sağlık, eğitim, konut edinme imkanları, çevre kirliliğinin azaltılması, vatandaşların sosyal ve siyasi hayata katılımının sağlanması, gelir dağılımı adaletsizliğinin azaltılması gibi bir dizi sosyal politika unsurunda iyileşme sağlamayı içermektedir. Amartya Sen'in altını çizdiği gibi, "gelir ve sosyal hizmetlere erişime ilaveten ekonomik ve siyasi özgürlükler, güvenlik ve devletin şeffaflığı gibi yönetsimsel ve sosyal faktörler" de sosyal kalkınmada önemli unsurlardır (Sökmen, 2014: 2).

Sosyal kalkınma açısından sosyal politikalar belirleyici olmaktadır. Devletin pozitif statü hakları olarak sınıflandırılan eğitim, sağlık, çalışma, adil ücret, sosyal güvenlik, sendikalaşma vb. gibi sosyal hakların toplumdaki bütün kesimler tarafından kullanımının sağlanmasına yönelik politikaları, sosyal gelişmeyi sağlayan en kritik faktördür. Bunun yanında sosyal planlama, toplum yararına kamulaştırma, gelir dağılımı adaletsizliğini azaltmaya yönelik transfer politikaları ve vergi politikaları, istihdamın artırılmasına yönelik aktif işgücü piyasası politikaları, dezavantajlı kesimlerin sosyal ve ekonomik hayata katılımının sağlanması politikaları çerçevesinde gerçekleştirilen düzenleme ve uygulamalar sosyal kalkınma ve gelişme sağlanmasında etken rol oynamaktadır.

Sosyal ilerleme göstergelerinde Türkiye'nin durumunun iyileşmesi toplumsal ve çevresel faktörlerin yanında sosyal politika uygulamalarının da geliştirilmesine bağlıdır. Bu çalışmada Türkiye'de TÜİK tarafından yayınlanan "İllerde Yaşam Endeksi" göstergelerinden özellikle sosyal politikalar sosyal kalkınmayla doğrudan ilgili göstergeler seçilmiştir. Çalışma hayatı, gelir ve servet dağılımı, eğitim,

sağlık ve sosyal yaşam göstergeleri, açıklayıcı mekânsal veri analizleri yapılarak kümelenme ilişkileri tespit edilmiştir. Buradan hareketle sosyal ilerleme açısından hangi bölge ve illerin ön plana çıktığı ve diğer illerle etkileşim içerisinde bulunduğu ortaya konmaya çalışılmaktadır.

1. SOSYAL KALKINMA VE SOSYAL İLERLEME YAKLAŞIMI

Sosyal kalkınma yaklaşımının kabulü ve süreçlerin geliştirilmesi 1995 yılına dayanmaktadır. Kavram Kopenhag'da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Sosyal Zirvesi'nde kabul görmüştür. Bu çerçevede yoksulluğun azaltılması ve istihdamın artırılması, sosyal politika ve kalkınmanın yönetsel bir süreç olarak da takibi, sosyal bütünleşmenin sağlanması, hükümetler arası sosyal destek hizmetlerinin geliştirilmesi ve uygulanması gibi boyutları olan; sosyal ilerleme, olgunlaşma ve genişlemeyi içeren sosyal değişme süreci olarak tanımlanmaktadır (BM, 1995). Sosyal kalkınma, sosyal ilerleme ve sosyal gelişme ile eş anlamlı bir kavram olarak da ele alınmaktadır.

Sosyal kalkınma, insanların refahını (veya sosyal iyiliğini) artırmaya yönelik bir kavram olarak tanımlanabilir. Sosyal kalkınma kavramı, sosyal hayırseverlik, sosyal hizmet ve sosyal yönetim gibi ilgili diğer kavramlarla da karşılaştırılabilir. Bütün bu kavramlar sosyal refah anlayışıyla yakından ilgilidir. Sosyal yaşamın eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, çalışma hayatı, konut, vb. gibi bütün alanlarında toplumun bütün kesimlerine dengeli, etkin ve yaygın bir şekilde sosyo ekonomik imkanlar sunmak; fırsat eşitsizliklerini ortadan kaldırmak sosyal kalkınmanın amaçları arasında yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Raporu Türkiye 2010'da sosyal kalkınmayı temel alarak belirlediği sekiz temel amacı şu şekilde sıralamaktadır (DPT ve BM, 2010):

- Mutlak Yoksulluğu ve Açlığı Bertaraf Etmek
- Bireylerin Temel Eğitim Düzeyinin Sağlanması
- Kadınların Konumunu Güçlendirmek ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Geliştirmek
- Çocuk Ölümünü Azaltmak
- Anne Sağlığını İyileştirmek

- HIV/AIDS, Sıtma ve Diğer Salgın Hastalıklarla M¼cadele Etmek
- Çevresel S¼rd¼r¼lebilirliđin Elde Edilmesi
- Kalkınma Amacıyla K¼resel Ortaklıkların Geliştirilmesi

Sosyal kalkınmayı ölç¼lebilir Şekilde tanımlamak amacıyla bu konuda birtakım kriterler geliştirilmeye çalışılmış ve çeşitli teknikler kullanılmıştır. Bu yöntemlerden biri, sosyal koşulları ölçen temel istatistikleri veya göstergeleri karşılaştırma üzerine odaklanmaktadır. Yaygın olarak kullanılan göstergelere örnek olarak işsizlik oranı, bebek öl¼m oranı, suç oranı, okuryazarlık oranı, yaşam beklentisi, okula kayıt olma, yoksulluk ve diğer sosyal koşullar ile ilgili istatistikler zikredilebilir. Suç oranlarının yüksek olması, işsizlik, yoksulluk ve benzeri sorunlar düşük sosyal kalkınma düzeyinin göstergesidir. Tersine, işsizlik, yoksulluk ve suç oranlarının düşük olduğu ve yaşam beklentisi ve okuryazarlık oranlarının yüksek olduğu toplumların, daha yüksek bir sosyal refah düzeyine sahip olduğu dolayısıyla sosyal açıdan kalkınmış oldukları söylenebilir (Midgley, 1999:13-14).

Sosyal kalkınma ölç¼mlerinde kullanılan bir diğer teknik ise sosyal gelişmeyle ilgili göstergeleri tek bir endekste toplayarak endeks değerleri üzerinden değerlendirme yapmaktır. Bu metoda örnek olarak 2016'da “Herkes İçin İnsani Gelişme” temasıyla yayınlanan “İnsani Gelişme Endeksi” (UNDP, 2016) verilebilir. Bu endeksin temeli Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'na dayanmaktadır. Başka bir örnek Sosyal Gelişme Endeksi (Social Progress Imperative, 2013, 2014)'dir. Bunun dışında sosyal iyilik hali, yaşam memnuniyeti araştırmaları gibi saha çalışmaları da sosyal refah düzeyini ölçmede kullanılabilmektedir.

Sosyal kalkınma kavramına (Social development) benzer bir kavram, sosyal ilerleme (Social progress⁵) kavramıdır. Sosyal ilerleme kavramı üç bileşene yoğunlaşmaktadır. Bunlar, toplumun yurttaşlarının esas insani gereksinimi karşılama kapasitesi, yaşamın niteliğini artırma ve

⁵ İngilizce “social progress” kavramı Türkçe'ye “sosyal ilerleme” ya da “sosyal gelişme” Şeklinde çevrilebilmektedir. Bu çalışmada “sosyal ilerleme” Şeklindeki çeviri esas alınacak ve bu kavramdan üretilen “Social Progress Index” kavramı da “Sosyal İlerleme Endeksi” Şeklinde ifade edilecektir.

devam ettirmelerine izin veren yapı taşları oluşturulması ve tüm bireylerin tam anlamıyla potansiyellerine ulaşması için şartlar yaratması şeklindedir. (SPI, 2019a).

Sosyal refah düzeyinin artması, sosyal kalkınmayla birlikte mümkündür. Sosyal refah kavramı ise, birey, aile, grup, topluluk ve bütün toplum nezdinde sosyal problemlerin yönetilme düzeyi, ihtiyaçların karşılanma derecesi, ilerleme için fırsatların ortaya konması ve fırsat eşitliğinin sağlanma düzeyi ile ilgilidir (Midgley, 1999:14). Bütün toplumlar, aile ya da gruplar sosyal problemlerle karşılaşmaktadır. Bazıları örneğin aile problemleriyle yüzleşebilir ve bu problemleri çözme başarısı gösterirken bazıları ailenin dağılması vb. gibi kriz durumlarıyla karşılaşmaktadır. Yine bazı toplumlar, işsizlik sorununu yönetebilirken bazıları yapısal işsizliğin kronik bir problem haline gelmesini engelleyememektedir. Toplum ya da grupların bu sosyal problemleri çözme düzeyi onların sosyal iyilik halini göstermektedir.

Günümüzde, toplulukların ve toplumların yeterli düzeyde eğitim ve sağlık hizmeti, uyumlu sosyal etkileşim, güvenli içme suyu ve sosyal güvenlik seviyelerine sahip olma zorunluluğu olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu sosyal ihtiyaçları karşılayan topluluklar ve toplumlar kolektif bir iyilik duygusu yaşarlar. Öte yandan fırsat eşitliğini hayata geçirmek bakımından eğitim imkânlarının geliştirilmesi, iş imkanları ve bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirebileceği meşru sosyal hareketlilik araçlarının tüm topluma eşit şekilde sağlanabilmesi önemlidir. Vatandaşlarına eğitim veremeyen, iş olanaklarını ve insanların potansiyellerini gerçekleştirebilecekleri diğer araçları sağlamayan toplumlarda, insanlar sosyal statülerini değiştirmek ve geliştirmek için alternatif, meşru olmayan yollara başvuracaklarından genellikle yüksek suç ve şiddet oranlarına sahiptirler (Midgley, 1999:15).

Sosyal kalkınma, sosyal hayırseverlik, sosyal hizmet ve sosyal yönetimden çeşitli açılardan farklılık gösterir. Hayırseverlik ve sosyal hizmetten farklı olarak, sosyal gelişme bireylere mal veya hizmet sağlayarak ya da onları tedavi ederek veya rehabilite ederek ilgilenmez. Tam tersine, sosyal kalkınma, topluma veya topluma ve daha geniş sosyal süreçlere ve yapılara odaklanır.

Sosyal kalkınmayla ilgili olarak geliştirilen diğere bir kavram, insani gelişme kavramıdır. İnsani gelişme (Human Development) kavramı, belirli ölçütler kullanılarak geliştirilen bir endekstir ve İnsani Gelişme Endeksi (İGE / Human Development Index/HDI) aracılığıyla ölçülmektedir. İGE, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı doğrultusunda 1990 yılında yayımlanan ilk İnsani Gelişme Raporu'nda (Human Development Report-HDR) hazırlanmıştır. 1990'lı yıllara kadar maddi zenginlik ve ekonomik ilerlemeye odaklanan insani gelişmeyi, kalkınmada insan merkezli yaklaşım olarak sunmuştur. Bu çerçevede insani gelişme kavramı ilgili raporda şöyle açıklanmaktadır (UNDP, 2016a: 2):

“İnsani gelişme yaklaşımı, kalkınma söylemini maddi zenginlik gütmekten insan esenliğini artırmaya, geliri azami kılmaktan yetkinlikleri artırmaya, büyümeyi optimize etmekten özgürlükleri genişletmeye doğru kaydırdı. Bu kavram, salt ekonomilerin zenginliği yerine insanların yaşamlarının zenginliğine odaklandı ve böylelikle de kalkınma sonuçlarına bakış açısını değiştirdi”.

1.1. İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ve Sosyal İlerleme Endeksi (SİE)

1.1.1. İnsani Gelişme Endeksi (İGE) Göstergeleri

İnsani Gelişme Endeksi'nin ana bileşenleri uzun ve sağlıklı yaşam, bilgiye erişim ve insana yakışır bir yaşam standardı şeklinde sıralanmaktadır. Bu boyutlarda yer alan göstergeler şu şekilde açıklanmaktadır:

“Uzun ve sağlıklı yaşam boyutu, doğuştan beklenen ortalama yaşam süresiyle ölçülüyor. Bilgi birikim düzeyi, yetişkin nüfustaki ortalama öğrenim süresiyle, bir başka deyişle 25 yaş ve üstündeki bireylerin ömürleri boyunca öğrenim gördükleri süreyle ölçülüyor. Öğrenme ve bilgiye erişim ise, okula başlama yaşındaki çocuklar için beklenen öğrenim süresiyle; bir başka deyişle, yaşa özgü okullaşma oranlarının çocuğun yaşamı boyunca aynı kalacağı varsayımıyla, çocuğun eğitim almayı bekleyebileceği toplam süre olarak ölçülüyor. Yaşam standardı ise, satın alma gücü paritesi (SGP) dönüştürme oranları kullanılarak,

2011 yılına sabitlenmiş uluslararası dolara dönüştürülmüş kişi başına Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) rakamı cinsinden ölçülüyor” (UNDP, 2016b: 2).

İnsani Gelişme Endeksi, yıllar itibariyle geliştirilmiş ve 2010 yılında Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (EUİGE), Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE) ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE) kategorileri eklenmiştir. 2014 yılında da Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (CDGE) ölçümü ise endekse eklenmiştir. EUİGE, İGE'nin her gelişme boyutunun ortalama değerinden eşitsizlik düzeyinin çıkarılmasıyla bulunmaktadır. Böylece eşitsizliklerden kaynaklanan kayıplar düşüldükten sonra insani gelişme hesaplanabilmektedir. Eşitsizlikler arttıkça insani gelişmedeki, kaybın da arttığı görülmektedir (UNDP, 2016b: 4).

CDGE, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini açıklamaktadır. CDGE, hesaplamalarda insani gelişmenin üç ana unsurundan faydalanmaktadır. “Bu üç unsur; sağlık (kadın ve erkeklerin doğuştan beklenen ortalama yaşam süresi ölçülüyor), eğitim (kız ve erkek çocuklarının ortalama öğrenim süresi ve 25 yaş ve üstü yetişkinler için ortalama öğrenim süresi ölçülüyor) ve ekonomik kaynaklar üzerindeki hâkimiyet (kadın ve erkek kişi başına tahmini GSMH ile ölçülüyor) olarak belirlenmiştir” (UNDP, 2016b: 5). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksinde üreme sağlığı, kadının güçlenmesi ve ekonomik faaliyetler şeklinde üç gösterge üzerinden ölçüm yapılmaktadır. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi ise İGE Endeksi'ndeki bütün göstergelerin ağırlıklandırılması sonucu yoksunluk ölçütü oluşturulması suretiyle hesaplanmaktadır (UNDP, 2016b, 6-7).⁶

1.1.2. Sosyal İlerleme Endeksi (SİE) Göstergeleri

Sosyal İlerleme Endeksi (Social Progress Index-SPI) gelir ve yatırım gibi geleneksel başarı ölçümlerini vurgulamak yerine, günlük yaşamda

⁶ İnsani Gelişme Endeksi ve İnsani Gelişme Raporları hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.

<https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/search.html?q=insani+kalk%C4%B1nma+raporu>

yaşamın gerçekte nasıl bir şey olduğunu daha net bir şekilde ortaya çıkarmak için 51 sosyal ve çevresel göstereyi ölçmektedir. Endeks, insanların barınma ve beslenmeden haklar ve eğitime kadar alanlarda gerçek yaşam sonuçlarına odaklanmaktadır; bu çerçevede insanların mutluluğunu veya yaşam memnuniyetini ölçen bir yönü bulunmamaktadır. İlk defa 2014 yılında geliştirilen Sosyal İlerleme Endeksi, İGE'ne göre daha kapsamlıdır. Sosyal İlerleme Endeksi 2019 veri seti aşağıda (Tablo-1) gösterilmektedir.

Tablo 1: Sosyal İlerleme Endeksi Bileşenleri 2019

TEMEL İNSANİ GEREKSİNİMLER	REFAHIN TEMELLERİ	FIRSATLAR
Beslenme ve temel sağlık <ul style="list-style-type: none"> . Yetersiz beslenme . Anne ölüm hızı . Çocuk ölüm hızı . Çocuk gelişme geriliği .Bulaşıcı hastalıktan ölümler 	Temel bilgiye erişim <ul style="list-style-type: none"> . Yetişkin okur-yazarlığı . İlköğretimde Okullaşma . Ortaöğretimde Okullaşma .Ortaöğretim okullaşmasında cinsiyet dağılımı . Kaliteli öğrenime erişim 	Kişisel haklar <ul style="list-style-type: none"> . Siyasi haklar . İfade özgürlüğü . Din özgürlüğü . Adalete erişim .Kadınların mülkiyet hakları
Su ve sıhhi temizlik <ul style="list-style-type: none"> . Temel içme suyuna erişim . Borulu suya erişim . Temizlik olanaklarına erişim . Kırsal açık alanda def-i hacet 	Enformasyon ve iletişime erişim <ul style="list-style-type: none"> . Cep telefonu abonelikleri . İnternet kullanıcıları . E-Devlete erişim . Basın-yayın sansürü 	Kişisel özgürlük ve tercih <ul style="list-style-type: none"> . Güvencesiz istihdam . Erken evlilik . Gebelik önleyici araçlara erişim . Yolsuzluk
Barınma <ul style="list-style-type: none"> . Elektriğe erişim . Elektrik arzının kalitesi . İç-alan kirliliğine bağlı ölümler .Yemek pişirmede temiz yakıt ve teknolojiye erişim 	Sağlık ve zindelik <ul style="list-style-type: none"> . 60'ta yaşam beklentisi .Bulaşıcı olmayan hastalıktan erken ölümler . Temel sağlık hizmetlerine ulaşım ve erişim . Kaliteli sağlık bakımına ulaşım 	Sosyal içermeye <ul style="list-style-type: none"> .Eşcinsellere yönelik kabul .Aznlıklara yönelik ayrımcılık ve şiddet .Cinsiyete göre siyasal eşitlik . Sosyo-ekonomik duruma göre siyasal eşitlik . Sosyal gruplar nezdinde siyasal eşitlik
Kişisel güvenlik <ul style="list-style-type: none"> . Cinayet oranı . Algılanan suç düzeyi .Siyasi cinayetler ve işkence .Trafik kazalarından ölümler 	Çevresel Kalite <ul style="list-style-type: none"> . Dış-alan kirliliğine bağlı ölümler . Sera gazları emisyonu . Doğadan su kullanımının göreceli ağırlığı .Biyo-çeşitlilik ve doğal yaşam alanı koruma 	İleri öğrenime erişim <ul style="list-style-type: none"> .Ükseköğretimde okullaşma yılı .Kadınların okulda geçirdiği ortalama süre .Küresel sıralamalara giren üniversite sayısı .Küresel sıralamada yer alan üniversitelerde okuyan öğrenci oranı

Kaynak: (SPI, 2019b: 5) ten çevrilmiştir.

Endeks, sosyal gelişmeyi ölçmektedir. Ölçümde temel insani gereksinimler, refahın temelleri ve fırsatları ana unsurlar olarak kullanılmaktadır. Her boyut altında dört unsur ve bu unsurların altında

da toplam 51 göstergeye ilişkin veri, 149 ülke için ölçülmektedir (SPI, 2019a).

Sosyal ilerleme ile maddi refah artışı arasında doğrusal bir ilişki bulunmasa da en yüksek sosyal ilerleme endeksine sahip ülkeler, kişi başına GSYİH'nın en yüksek olduğu ülkeler arasında bulunmaktadır. Dolayısıyla maddi refah sosyal ilerleme için gereken eğitim, sağlık, adalet, çevresel düzenlemeler vb. gibi kurumsal yapıların organizasyonu ve bu hizmetlere erişim açısından önem taşımaktadır (Attar, 2014).

1.2. İnsani Gelişme Endeksi ve Sosyal İlerleme Endeksinde Türkiye'ye İlişkin Bulgular

İnsani Gelişme Endeksi, Doğumda Yaşam Beklentisi, Brüt Okuryazarlık Oranı ve Kişi Başına GSMH olmak üzere üç ayrı boyutta ülkelerden elde edilen verilerin eşit ağırlıklandırma yapılması suretiyle hesaplanmaktadır. Endeks değeri 0-1 arasında değişmektedir. 0'a yakın değerler düşük insani gelişmişlik düzeyini ifade ederken 1'e yaklaşan değerler yüksek insani gelişmişlik düzeyini belirtmektedir. İnsani gelişmişlik düzeylerine göre ülkeler dört grupta değerlendirilmektedir. Dönemler itibariyle insani gelişmişlik skor aralığı da güncellenmektedir. 2010 ve 2016 yılı İnsani Gelişmişlik Düzeyleri Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: İGE Endeksi İnsani Gelişmişlik Kategorileri

İnsani Gelişmişlik Seviyesi	Endeks Aralığı	
	2010 İGE Raporu	2016 İGE Raporu
Düşük insani gelişmişlik	0-0.479	0-0.549
Orta insani gelişmişlik	0.480-0.670	0.550-0.699
Yüksek insani gelişmişlik	0.671-0.784	0.700-0.799
Çok yüksek insani gelişmişlik	0.785-1	0.800-1

Kaynak: UNDP, 2010: 139,143-146 ve UNDP, 2016: 193'ten oluşturulmuştur.

Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi'ndeki skor durumu yıllar itibariyle gelişme göstermektedir. Endeksin ilk hesaplandığı 1990 yılında Türkiye 0.576 endeks değeri ile orta insani gelişmişlik düzeyinin alt sıralarında yer almaktadır. 2015 yılında 0.767 değeriyle yüksek insani

gelişmişlik düzeyinde 71. sırada yer almıştır. Tablo-3'te ilgili göstergelerdeki değişim durumu gösterilmektedir.

Tablo 3: Tutarlı Zaman Serisi Verilerine Göre Türkiye'nin İGE Düzeyleri 1990-2015

Yıllar	Doğuşta beklenen yaşam süresi	Beklenen öğrenim süresi	Ortalama öğrenim süresi	Kişi başına GSMH (2011 SGP Dolar)	İGE değeri
1990	64.3	8,9	4,5	10,494	0,576
1995	67.0	9,6	4,8	11,317	0,604
2000	70.0	11,1	5,5	12,815	0,653
2005	72.5	11,9	6,0	14,976	0,687
2010	74.2	13,8	7,2	16,482	0,737
2011	74.4	14,3	7,4	17,630	0,750
2012	74.7	14,4	7,6	17,703	0,754
2013	75.0	14,5	7,7	18,074	0,759
2014	75.3	14,5	7,9	18,312	0,764
2015	75.5	14,6	7,9	18,705	0,767

Kaynak: UNDP, 2016b:3

Tablo 3'te yer alan Türkiye'de doğuşta beklenen yaşam süresinin 25 yılda yaklaşık 10 yıl arttığı; beklenen öğrenim süresinin 5 yıl; ortalama öğrenim süresinin 3,5 yıl arttığı; kişi başına düşen GSMH'nin de 8 bin Dolar artarak 10 bin dolardan 19 bin dolara yaklaştığı görülmektedir.

İnsani Gelişme Endeksi yaş, eğitim, gelir gibi niceliksel veriler üzerinden gelişmişlik analizi yapmaktadır. Dolayısıyla bu endeksin sosyal kalkınma ve ilerlemeyi tam olarak yansıtamadığı yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Bu nedenle sosyal ilerlemeyi ölçmek üzere bir inisiyatif geliştirilmiş, Sosyal İlerleme Hareketi (Social Progress Imperative) adı altında örgütlenen bu girişim ve 2014 yılından beri dünya ülkelerinin sosyal gelişmesini; kalkınmanın sosyal boyutlarını daha çok içerecek şekilde Sosyal İlerleme Endeksi adı altında ölçmeye başlamıştır.

Endekste bulunan 3 boyut, 12 unsur ve 51 gösterge ağırlıklandırılmakta ve buradan hareketle ülke için skor oluşturulmaktadır. Ülke endeks değerleri 1 ile 100 arasında bir skor almakta ve ülkeler sosyal ilerleme/gelişme düzeylerine göre 6 katmanda sınıflandırılmaktadır. Türkiye, 1. Katmanda en yüksek sosyal gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerin yer aldığı; 6. Katmanda da en düşük sosyal ilerleme düzeyine

sahip ülkelerin sınıflandırıldığı Sosyal İlerleme Endeksi 2019’da 67.49 puanla 4. Katmanda 149 ülke arasında 71.sırada yer almaktadır (SPI, 2019a). Türkiye’nin alt göstergeler bazında puan durumu ise Tablo-4’te gösterilmektedir.

Tablo 4: Sosyal ilerleme endeksinde Türkiye’nin durumu 2019
(SİE Türkiye Genel Skor: 67.49/100, genel sıra 71/149)

Boyut/Gösterge	Skor	Sıra	PD
TEMEL İNSANİ GEREKSİNİM	85.00	59	ÇDP
Beslenme ve temel sağlık	94.60	51	BP
Su ve sıhhi temizlik	98.26	39	BP
Barınma	87.01	71	ÇDP
Kişisel Güvenlik	60.15	104	ÇDP
	69.97	69	ÇDP
REFAHIN TEMELLERİ			
Temel bilgiye erişim	83.22	77	ÇDP
Enformasyon ve iletişime erişim	73.91	70	ÇDP
Sağlık ve zindelik	70.07	55	BP
Çevresel Kalite	52.67	125	ÇDP
	47.50	95	ÇDP
FIRSATLAR			
Kişisel haklar	39.35	133	ÇDP
Kişisel özgürlük ve tercih	64.30	71	ÇDP
Hoşgörü ve sosyal içermeye	28.03	136	ÇDP
İleri öğrenime erişim	52.67	125	ÇDP

Kaynak: SPI, 2019c’den düzenlenmiştir.

Tablo Açıklamaları: **Skor:** Ülkenin Endeks Değeri, **Sıra:** 149 Ülke arasında ülkenin sırası

PD: Performans Düzeyi:

ÇYP-1 veya 1’den büyük puanla çok yüksek performans;

YP- 1’den düşük puanla yüksek performans;

BP-Beklenen Performans; DP-1’den küçük puanla düşük performans;

ÇDP- 1 veya 1’den yüksek puanla çok düşük performans.

Tablo-4'te de görüldüğü üzere Türkiye'nin Sosyal İlerleme Endeksindeki genel skoruna göre sosyal ilerleme performansı beklenen performansının altında 1'den büyük puanla çok düşük düzeydedir.

2. SOSYAL KALKINMA VE SOSYAL POLİTİKALAR İLİŞKİSİ

Sosyal politika kavramı, dar anlamda kapitalist ekonomik düzende sanayi devrimi ile kullanılmaya başlanmış ve yoksulluğu ve sosyo-ekonomik düzensizliği ortadan kaldırmak amacı ile kullanılmıştır. Dolayısıyla dar anlamda sosyal politika kapitalist toplumda işçi sınıfının korunması ve sınıf çelişkilerinin azaltılması amacıyla sosyal güvenlik, sendikalaşma, toplu pazarlık gibi alanlarda gündeme gelmiştir (Talas, 1995). Türkiye'de tarihsel süreçte özellikle iş hukuku, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri gibi alanlarla sınırlı kaldığı da söylenebilir. Oysa sosyal politika çok farklı alanlarla ilgilenmektedir ve yoksulluk, sosyal dışlanma, yaygın eğitim, hastalık, yaşlılık, işsizlik ve bunlarla ilgili sosyal güvenlik önlemleri ile çalışma hayatının düzenlenmesi konuları bu kapsamda yer almaktadır (Buğra ve Keyder, 2008:8-9).

Geniş anlamda sosyal politika, toplumsal bütünlüğü rahatsız eden, sosyal problemlere yol açan her konuyla ilgilenir. Bu yönüyle toplumun refahı, sosyal barışın sağlanması, gelir adaletsizliği ve sınıflar arası dengesizliğin azaltılması gibi önlemleri içermektedir (Talas, 1997: 5). Sosyal politikanın temel amaçlarından biri, eşitliğe doğru ilerlemek için gelirin yeniden dağıtılmasıdır.

Geniş anlamda sosyal politika, toplumun tüm kesimleri için insan onuruna yaraşır bir hayat standardı sağlanması, gelir ve servet adaletsizliklerinin azaltılması, sosyal hakların tüm vatandaşlar için gerçekleştirilmesiyle ilgili politika ve önlemleri ifade etmektedir. Anayasada da yer alan sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, adil ücret, konut ve çalışma hakları gibi sosyal hakların sağlanmasına yönelik politikalar sosyal politikanın kapsamına girmektedir.

Geniş anlamda sosyal politika, gelir dağılımı, yoksulluk, çevre sorunları, yerleşim sorunları, bölgesel gelişme, kırsal kalkınma ve

demokratikleşmeyi de içerecek şekilde geniş bir sosyal problem skalasıyla ilgili tedbirleri kapsamına almaktadır (Güven, 1996: 2).

Sosyal kalkınmanın da esasen geniş anlamda sosyal politikaların hedefindeki alanlarda gelişme sağlamak olduğunu göz önüne alırsak sosyal kalkınma ile sosyal politikaların hedeflerinin ortak olduğu söylenebilir. Kalkınma kısaca büyüme artı değişme şeklinde ifade edilebilir. Değişim, sırayla, sosyal ve kültürel, ekonomik alanlarda gerçekleşir ve nitel olduğu kadar niceldir. Kalkınmada anahtar kavram insanların yaşam kalitesinin yükselmesi olmalıdır (Hujo ve Yi, 2015:3).

Sosyal kalkınma için esas olan sosyal politika kümeleri arasında, tüm nüfusun temel biyolojik ve sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli miktarda ve nitelikte uygun kaynakların ve uygun bir yelpazenin tanımlanması, seçilmesi ve geliştirilmesidir. Daha sonra, sosyal kalkınma politikaları doğal kaynakların insan yaratıcılığı yoluyla dönüşümü için verimli süreçlerin etkin ve verimli bir şekilde organize edilmesini sağlamalı ve toplumun hayatını sürdürmek ve geliştirmek için gerekli mal ve hizmetlere yönelik emeğe dönüştürmelidir. Son olarak, sosyal kalkınma, dünyanın diğer yerlerinde insanların ve doğal kaynakların sömürülmesi ve tahakkümüne yol açmamalıdır. Gerçek sosyal gelişme asla bu tür tutumlardan kaynaklanamaz çünkü bu tür uygulamalar, ekonomik büyüme ile sosyal gelişme arasında uyumsuzluğa yol açar (Gil, 1976: 248-250).

Sosyal kalkınma ve gelişme göstergelerinde daha olumlu sonuçlara ulaşabilmek açısından, sosyal politikaların üretilmesi ve uygulanması sürecinde sivil toplum, sendika, işveren, dezavantajlı kesimler vb. gibi tarafların katılımının sağlanması gerekmektedir. Avrupa refah devletlerinin sendikal açıdan toplu pazarlık-sözleşme oranı 2000’li yılların başlarında Koray’ın (2006) belirttiğine göre, Belçika’da %90’dır. Bu oran Almanya’da %76 ve Türkiye’de %15 olmuştur. Sivil katılımı beraber insani gelişme ve yenilikçi teknolojilerin geliştirilmesi de sosyal gelişmeyi desteklemektedir (Yolcuoğlu, 2012: 157).

Marshall’a göre de sosyal kalkınma vatandaşlığın üç temel ögesinden biridir. Ona göre vatandaşlık statüsünü elinde bulunduran herkes, haklar ve görevler bakımından eşittir. Vatandaşlık statüsü, Jellinek’in klasik kamu hakları sınıflandırmasındaki üç temel hak grubundan

hareketle üç ögeden oluşmaktadır. Sivil öge, bir toplumda bireysel özgürlükle ilgili hakları sağlarken, siyasal öge siyasal gücün paylaşımını ve sivil haklardan yararlanmayı sağlar. Sosyal öge ise ekonomik refah, sosyal güvenlik, sosyal haklar ve kültürel mirastan pay almayı sağlar (Koray, 2005: 34-35). Dolayısıyla, bir toplumda demokratik katılım, sivil toplum katılımı, gönüllülük vb. gibi vatandaş katılımı arttıkça ve yönetimde vatandaş kararlarına yer verilme düzeyi arttıkça sosyal ilerleme de daha olumlu yönde gelişme sağlanmaktadır. Bu yönüyle sivil katılım, siyasal katılım, sosyal politikaların önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bütün sosyal ilerleme ve yaşam endekslerinde ölçülmektedir. Nitekim bu çalışmada da Türkiye’de iller düzeyinde siyasal katılım göstergeleri, analiz edilen göstergelerden biridir.

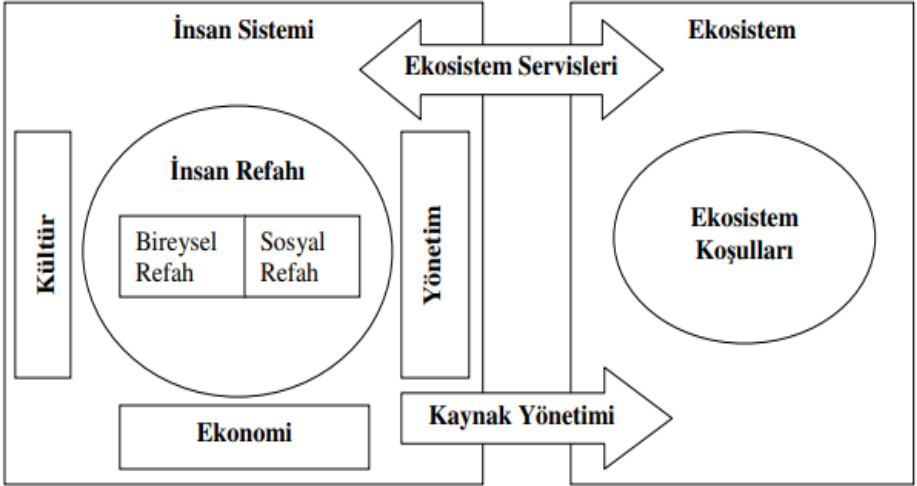
Türkiye’de kamu sosyal harcamalarının GSMH içindeki payı Kalkınma Bakanlığı verilerine göre %20,4 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde bu konuda OECD’nin ölçümü %13,5’tir. Kamu sosyal harcamalarının GSMH’ye oranında OECD ortalaması 2017 verileri ile %21,1’dir. Hem Bakanlık verileri açısından hem de OECD verileri açısından Türkiye’de kamu sosyal harcamalarının düzeyi OECD ülkelerinin çoğundan düşüktür (Taşçı, 2017: 31-32). Sosyal ilerlemenin daha üst seviyelere çıkartılabilmesi için kamu sosyal harcamalarının artırılması gerekmektedir. Öte yandan sosyal politikalarla ilgili bakanlıkların (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı adı altında birleştirilmesiyle, sosyal politikalarla ilgili daha bütüncül yaklaşımlar geliştirilmesi mümkün olabilecektir.

Öte yandan yukarıda vurgulanan sivil ve siyasal katılım konusunda Türkiye’nin yadsınamaz bir potansiyeli bulunmaktadır. Türkiye’nin tarihi ve kültürel mirası vakıf sistemi ve ahilik teşkilatlanması, özellikle sivil katılım ve gönüllülük çalışmaları açısından Türk toplumunun geleneksel toplumsal dayanışma kodlarına uygun, geniş nüfus kitlelerini içerebilecek tüm kesimleri siyasal açıdan da aktif bireyler haline getirebilecek iki önemli sosyal yardım kurumudur (Taşçı, 2017: 11 vd.). Türkiye’nin sosyal ilerleme ve yaşam endekslerinde özellikle sivil ve siyasal katılım göstergelerinde düşük puan aldığı göz önüne alınırsa; bu müesseselerin toplum hayatında yeniden işlevsel hale getirilmesiyle, mevcut olumsuz durumun hem toplum nezdinde hem de

göstergeler düzeyinde daha olumlu sonuçlara kanalize edilebileceği değerlendirilmektedir

3. SOSYAL GELİŞME VE İLLERDE YAŞAM ENDEKSİ GÖSTERGELERİ

Yaşam kalitesi ve bunu ölçmeye yarayan yaşam endeksi, sosyal kalkınma ile bireysel refahın kesişiminde yer alan bir kavram olup ekonomi, kültür ve yönetim şeklinde sıralanan üç temel faktörden etkilenmektedir. Bu faktörlerden hareketle Hall vd. (2010) refahın bileşenlerinin birbiriyle münasebetini Şekil-1’de olduğu gibi şematize etmişlerdir.

Şekil 1: Refah Sistemleri İlişkisi

Kaynak: Hall vd. (2010)'nden aktaran Akar, 2014:3.

Hall vd. (2010), sistem yaklaşımı çerçevesinde insan sistemi ve ekosistem şeklinde iki ayrı sistemin birbiriyle etkileşim içinde bulunduğunu; insan sisteminin ise kendi içinde kültür, ekonomi ve yönetim bileşenlerinden hareketle insanın bireysel ve sosyal refahını oluşturduğunu ifade etmektedirler (Aktaran, Akar, 2014:3).

OECD, bu refah yaklaşımından hareketle insanların yaşamlarını ve refahını şekillendiren en önemli unsurlar hakkında bir endeks oluşturmuştur. Daha İyi Yaşam Endeksi adı verilen bu endekste gelir,

iş, barınma, sağlık, iş-yaşam dengesi, eğitim, sosyal bağlantılar, sivil katılım ve yönetişim, çevre, kişisel güvenlik ve öznel refah/yaşam memnuniyeti şeklinde 11 gösterge bulunmaktadır. Endeks Türkiye'nin de dahil olduğu 34 OECD üyesi ülke ile Brezilya, Kolombiya, Güney Afrika ve Rusya'da uygulanmaktadır. Endeks 1 ile 10 arasında bir değer almakta ve 10'a yaklaşan ülkeler daha iyi bir yaşam kalitesi ve refah düzeyinde olduğu değerlendirilmektedir (OECD, 2019).

Türkiye'nin OECD yaşam endeksi göstergelerinde 2019 yılı itibariyle konut harcamalarını ifade eden konut gösterge puanı 4.7, hane halkı net harcanabilir geliri ve hane halkı finansal varlığını ifade eden gelir puanı 1.6, istihdam oranı, uzun dönemli işsizlik ve işteki kazancı ifade eden iş gösterge puanı 5.0, iletişim kalitesi puanı 3.8, eğitim düzeyi ve öğrenim yıllarını ifade eden eğitim göstergesi puanı 3.0 olarak gerçekleşmiştir. Hava kirliliği ve su kalitesini ölçen çevre göstergesi 2.7, yaşam beklentisini ifade eden sağlık puanı 7.2, seçmen katılımını ifade eden yönetişim puanı 5.9, suçluluk oranını ifade eden güvenlik 7.0, çalışma saatlerini ifade eden iş-yaşam dengesi 3.1 ve yaşam memnuniyeti puanı 2.6'dır (<http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/turkey/> Erişim tarihi:23.12.2019).

TÜİK, OECD'nin kullandığı yaşam endeksi göstergelerini Türkiye'ye uyarlayarak yine 11 boyut altında 41 göstergelyi içerecek şekilde 2013 yılından beri her üç yılda bir "Yaşam Memnuniyeti Araştırması" adı altında ölçmektedir. TÜİK'in 11 boyut altında ölçtüğü Yaşam Endeksi'nin alt göstergeleri şu şekilde sıralanmaktadır (TÜİK, 2019):

- Konut boyutu: Kişi başına düşen oda sayısı, konutta tuvalet varlığı ve konut kalitesinde sorunla karşılaşanların oranı
- Çalışma hayatı boyutu: İstihdam, işsizlik oranı, ortalama günlük kazanç ve işten memnun olma oranı
- Gelir ve servet boyutu: Kişi başı tasarruf mevduatı, hanelerin oranı (orta ve üst gelir) ve temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını ifade eden hane oranı
- Sağlık boyutu: Bebek ölüm hızı, doğuştan beklenen yaşam süresi, doktor başına düşen başvuru sayısı, sağlığından memnuniyet düzeyi ve kamu sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı,
- Eğitim boyutu: Okul öncesi eğitimde net okullaşma oranı, TEOG sistemi yerleştirmeye esas puanı, YGS puan ortalaması,

fakülte veya yüksekokul mezunu oranı ve kamu tarafından yürütülen eğitim hizmetlerinden memnuniyet oranı,

- Çevre boyutu: Hava kirliliği, km²'ye düşen orman alanı, atık hizmeti verilen nüfus oranı, sokaktan gelen gürültü problemi yaşayan nüfus oranı, belediyelerin temizlik hizmetlerinden memnuniyet oranı,
- Güvenlik boyutu: Bir milyon kişide cinayet olayı görülme sıklığı, bin kişide (ölümlü ve yaralanmalı) trafik kazası sayısı, gece yalnız yürürken kendini güvende hissedenlerin oranı, kamunun asayiş hizmetlerinden memnuniyet oranı,
- Sivil katılım boyutu: Mahalli idareler seçimleri katılım oranı, siyasi partilere üyelik oranı, sendika-dernek faaliyetleriyle ilgili nüfus oranı,
- Altyapı hizmetlerine erişim boyutu: İnternet abone sayısı (100 kişide), kanalizasyon ve şebeke suyuna ve havalimanına erişim oranı, belediyelerin toplu taşıma hizmetlerinden memnuniyet oranı,
- Sosyal yaşam boyutu: Sinema ve tiyatro seyirci sayısı (100 kişide), 1000 kişi başına düşen alışveriş merkezi alanı, sosyal ilişkilerden memnuniyet oranı, sosyal hayatından memnuniyet oranı,
- Yaşam memnuniyeti boyutu: Genel olarak hayatında mutlu hissedenlerin oranı.

Sosyal ilerleme ya da insani gelişime endeksi ile yaşam endeksi arasında birçok göstergenin ortak göstergeler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sosyal gelişme ile yaşam endeksi birbiriyle ilişkilidir. Yaşam endeksi, aynı zamanda sosyal gelişmenin de göstergesidir. İnsani gelişme ve sosyal ilerleme endeksleri, ulusal düzeyde ölçüm sağlarken, yaşam endeksi, iller düzeyinde ve kişiler nezdinde ölçüm yapmaktadır.

Bu çalışmada sosyal gelişme ve ulusal düzeydeki sosyal politikalarla ilişkisi bakımından endeksin 2015 yılı verilerinin çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, sosyal yaşam boyutlarında illere göre dağılımı ve kümelenme eğilimleri analiz edilmektedir.

4. TÜRKİYE'DE İLLERDE YAŞAM ENDEKSİ DAĞILIMININ MEKÂNSAL ANALİZİ

4.1. Kapsam ve Yöntem

Ekonomik ölçümlerin yanı sıra sosyal etkileşimler gibi yaşamın diğer boyutlarını da içeren ve bireyi esas alan toplumsal ilerleme ölçümlerinde, objektif kriterler ile bireylerin subjektif algıları beraber hesaplanmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) illerde yaşam endeksi, yaşamın farklı boyutlarını içeren göstergelerle hazırlanmıştır. Tek bir bileşik endeks oluşturulması için yaşamın 11 boyutu 41 gösterge ile değerlendirilmiştir. Temel 11 gösterge; konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti unsurlarından oluşmaktadır. Endeksin değer aralığı 0 ile 1 arasındadır ve 1'e doğru yaşam düzeyi iyileşmektedir.

Bu bölümde, TÜİK 2015 yılı veri setinden faydalanarak Türkiye'de il bazında yaşam endeksi, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim ve sosyal yaşam göstergeleri seçilerek açıklayıcı mekânsal veri analizi (Exploratory Spatial Data Analysis-ESDA) uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre belirtilen göstergeler açısından mekânsal etkileşimlerin yaşandığı il kümelenmelerinin oluştuğu belirlenmiştir. Açıklayıcı mekânsal veri analizinde mekânsal dağılımları ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Dağılımlar görselleştirilirken mekânsal kümelenmeleri ve ayrışmaları bulmak, değişen mekânsal gerçekleştirmeleri ve dengesizlikleri belirlemek için ESDA yönteminden faydalanılabilmektedir (Anselin, 1999:258). ESDA metodu belirli aşamalardan oluşmaktadır. Verilerin komşuluk ilişkisi mekânsal ağırlık matrisiyle tespit edilmektedir. Kutu diyagramları kullanılarak veriler hakkında mekânsal ön değerlendirmelere erişilebilmekte ve dağılım haritaları elde edilebilmektedir Genel düzeyde mekânsal bağımlılık ilişkisinin bulunmasında Moran's I test istatistikleri kullanılmaktadır. Daha sonra bir bölgede yerel düzeyde kümelenme ve ayrışma bağlantılarını belirlemek için mekânsal beraberliğin yerel göstergeleri (Local Indicators of Spatial Association-LISA) yöntemi uygulanmaktadır.

ESDA yönteminde mekânsal ağırlık matrisi (W) modelde yer alan değişkenlerin komşuluk bağlantılarının mekânsal yapısını belirlemekte ve modele dışsal olarak katılmakta ayrıca konumlar için komşuluk ilişkilerine bağlı olarak ağırlıklandırma sağlamaktadır (Zeren, 2010:22). Ağırlık matrisi modele dışsal olarak eklendiğinden düzenlenirken komşuluk ilişkilerine uygun olması gerekmektedir.

ESDA'da $N \times N$ boyutlu pozitif ağırlık matrisi (W_{ij}) modeldeki bir gözlemin diğeriyle nasıl bir etkileşim içinde bulunduğunu göstermektedir. Matristeki i ve j gözlemleri arasında ilişki varsa matristeki değer 1 olmakta eğer ilişki yoksa bu değer 0 olmaktadır (Özcan ve Zeren, 2013:21-22). Veri setlerinde konumlar fiziksel alanlarda yer alabilmektedir. Konumların sınırları paylaşması ve haritaların varlığı farklı komşuluk ilişkileri meydana getirmektedir ve ilişkiler satranç oyunundaki gibi vezir, kale ve fil komşuluğuna benzetilmektedir (Anselin, 1988:18). Mekânsal ağırlık matrisi komşuluk ve kümelenme ilişkilerinin ortaya konulmasını sağlamaktadır.

Mekânsal ağırlık matrisinin düzenlenmesi sonrasında kümelenme ve yayılma etkilerini ölçümlemek için test istatistikleri yapılmaktadır. Moran (1948) ve Odland (1988) tarafından belirtildiği gibi ağırlık matrislerinin mekânsal analizlerde oluşturulmasıyla birlikte gözlemlerinin değerlerinin bir dizi konum boyunca önemli uzamsal kümelenme gösterip göstermediğini belirlemek için, Global Moran's I istatistiği kullanılabilir (Grieve, 2011:34-35). Moran's I test istatistiği -1 ve +1 arasında değerler almaktadır. Negatif bir değer yakındaki konumların farklı değerlere sahip olduğunu gösterirken (örn. mekânsal ayrışma), sıfıra yakın önemsiz bir değer yakındaki konumların rastgele değerlere sahip olduğunu belirtir ve anlamlı bir pozitif değer, yakındaki konumların benzer değerlere sahip olduğunu ifade eder (örn. mekânsal kümeleme).

Moran's I değerleri genel anlamda mekânsal otokorelasyonun varlığını araştırmaktadır. LISA metodu kullanılarak gerçekleştirilen mekânsal testlerde kümelenmelerin yerel bazdaki durumu ve anlamlılık düzeyleri elde edilmektedir. Moran's I test yöntemi mekânsal bağlılık derecesini ölçerek genel seviyede bilgiler aktarırken lokal düzeyde dağılımın nerede ve nasıl gerçekleştiği (mekânsal yakınsama ve ayrışma) LISA

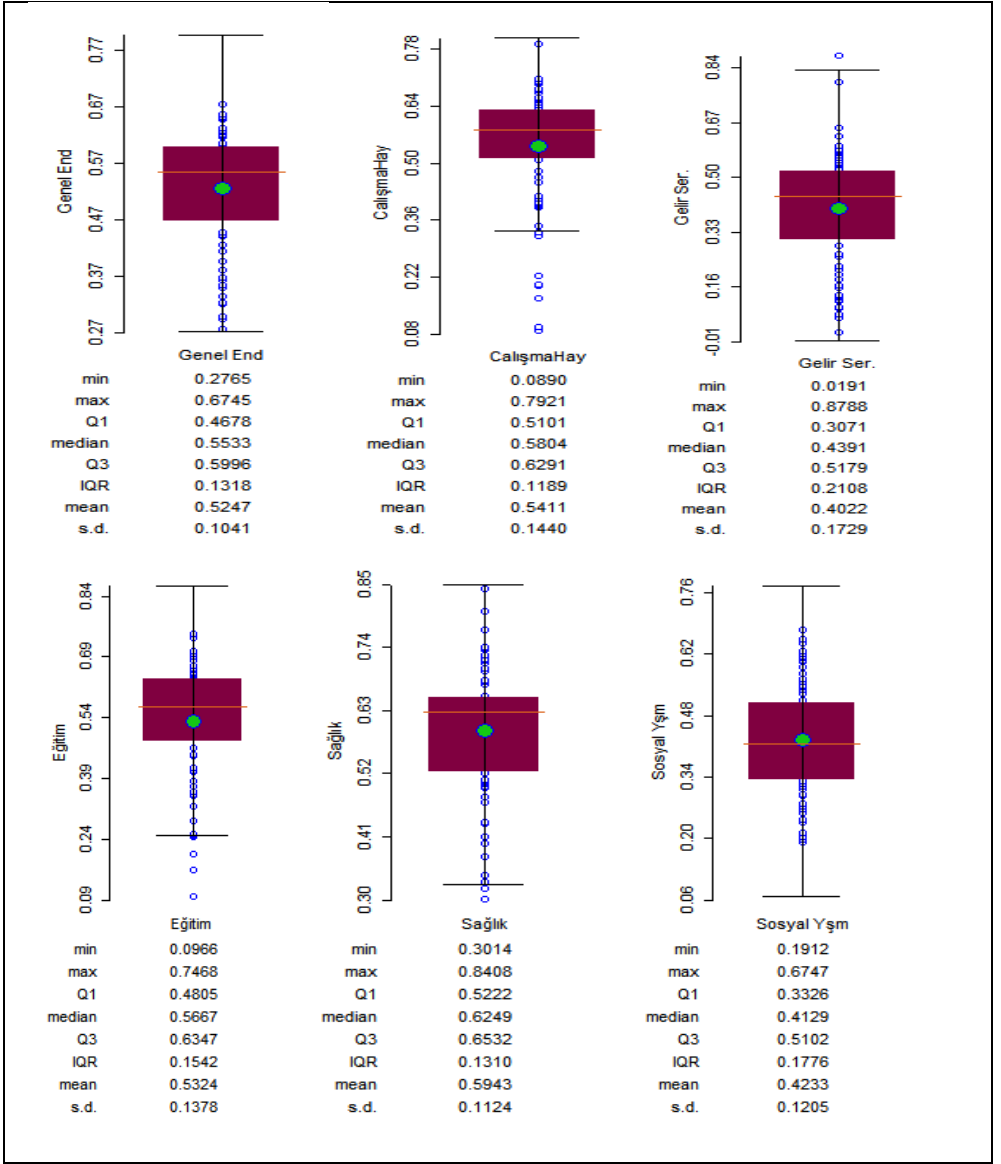
metoduyla bulunmaktadır (Kervankıran, 2015:233).

LISA metodunda mekânsal bağımlılık pozitif ya da negatif olabilmektedir. Mekânsal bağımlılık değeri pozitif çıktığında yüksek değerlere sahip olan bölgelerin yüksek değerli komşularla (Yüksek-Yüksek, YY) veya düşük değerli bölgelerin düşük değerli komşularla (Düşük-Düşük, DD) kümelendiği görülmektedir. Negatif değerlerde düşük-yüksek (Düşük-Yüksek, DY) ya da yüksek-düşük (Yüksek-Düşük, YD) değerli mekânsal ayrılıklar ortaya çıkmaktadır (Altay ve Çelebioğlu, 2011:228-229).

Çalışmada Türkiye’de il bazında genel yaşam endeksi göstergelerinin açıklayıcı mekânsal veri analizinde, ESDA yöntemi kullanılmaktadır. Analizler GeoDa programıyla yapılmaktadır. Mekânsal verilerle ilgili ön bilgiler kutu diyagramıyla gösterilerek, düzenlenen ağırlık matrisiyle Moran’s I test sonuçlarına ulaşılmaktadır. LISA metoduyla yaşam endeksi ve seçili gösterge verilerinin mekânsal kümelemesi gösterilmektedir.

Kutu diyagramında yuvarlak noktalar illeri belirtmektedir ve bu diyagramla farklı bilgilere ulaşılmaktadır (Çelebioğlu ve Dall’erba, 2010:386). Diyagramda en düşük değer, kümülatif dağılımın %25’i olan Q1 değeri, medyan (Q2), kümülatif dağılımın %75’i olan Q3 değeri ve en yüksek değerler verilmektedir.

Diyagramda yeşil daire ortalama değerdir. Medyan turuncu çizgiyle gösterilmektedir. Örneklemdeki veri setinin %25 ile %75 değer aralığı kırmızı renkli alanla tanımlanmıştır. Siyah çizgiler ise normal dağılım aralığıdır (Stieve, 2012:4). Aykırı değerler siyah çizgilerin dışındaki noktalarla temsil edilmektedir. GeoDa programı rastgele 1.5 veya 3 katsayısını kullanarak aykırı değerleri hesaplamaktadır. (Örneğin daha düşük bir aykırı değer alt bir değere tekabül etmektedir [$Q1-1.5*(Q3-Q1)$] ve daha üst aykırı değer yukarı değer [$Q3+1.5*(Q3-Q1)$] olarak tanımlanmaktadır.)

Şekil 2: Endeks Kutu Diyagramları

Endeks kutu diyagramları incelendiğinde minimum yaşam endeksi değeri 0,2765'tir ve bu değeri ifade eden en alttaki nokta Muş ilidir. Muş ilini sırasıyla 0,2936 değerle Mardin ve 0,2975 yaşam endeksi değerine sahip olan Ağrı izlemektedir. En üstteki nokta 0,6745 yaşam

endeksi değeriyle Isparta ilidir. Isparta'dan sonra 0,6737 ile Sakarya ve 0,6553 değeriyle Bolu gelmektedir. Kutu diyagramında alt ve üst kısımdaki siyah çizgiyi aşan noktalar aykırı değerlere sahip olan illeri ifade etmektedir. Yaşam endeksi veri setinde aykırı değere sahip olan il bulunmamaktadır. Q1 düzeyi (0,4678) Adana ilidir. Serinin medyan değeri 0,5533 ile Zonguldak ilidir. Q3 düzeyi (0,5996) yaşam endeksi değerine sahip il İzmir'dir. $IQR=Q3-Q1$ olarak hesaplanan çeyrekler arası farklılık 0,1318'tir. Serinin ortalaması 0,5247'dir.

Çalışma hayatı endeksi bireylerin maddi yönden daha fazla kaynağa ulaşarak daha iyi bir hayat geçirmelerini sağlamaktadır. Endeksin minimum değere (0,0890) sahip olduğu il Batman'dır. Batman'dan sonra Mardin (0,0956) ve Şırnak (0,1663) gelmektedir. Bu endeksin en yüksek olduğu il 0,7921 değerle Zonguldak'tır. Zonguldak'tan sonra Bilecik (0,7063) ve Kütahya (0,7023) gelmektedir. Endeksin kutu diyagramında alt kısımdaki siyah çizgiyi aşan noktalar normal dağılım değeri dışındaki aykırı değerlere sahip olan illeri ifade etmektedir. Bu iller Osmaniye (0,3306), Adıyaman (0,3211), Şanlıurfa (0,2221), Diyarbakır (0,2021), Siirt (0,1975), Şırnak (0,1663), Mardin (0,0956) ve Batman (0,0890)'dır. Q1 düzeyinde (0,5101) Bingöl vardır. Serinin medyan değeri 0,5804 ile Samsun iliyken Q3'te 06291 değeriyle Konya görülmektedir. $IQR=Q3-Q1$ 0,1189 ve serinin ortalaması 0,5411'dir.

Gelir ve servet endeksi bireylerin temel ihtiyaçlarını gidermenin ayrıca ekonomik ve kişisel risklere karşı korunmanın göstergesidir. En son sırada Adıyaman (0,0191) ili yer almıştır. Adıyaman'ı sırasıyla 0,0646 gelir ve servet endeksiyle Ağrı ve 0,0740 ile Ardahan izlemiştir. İstanbul bu açıdan en yüksek değere (0,8788) sahiptir. İstanbul'u Ankara ve İzmir takip etmektedir. Gelir ve servet endeksi kutu diyagramında üst kısımdaki siyah çizgiyi aşan nokta normal dağılım değeri dışındaki aykırı değere sahip olan İstanbul ilini göstermektedir. Q1 düzeyi 0,3071 değeriyle Siirt ilidir. Medyan değeri (0,4391) Amasya ilidir. Q3 düzeyi il 0,5179 gelir ve servet endeksi değerine sahip Bilecik'tir. $IQR=Q3-Q1$ 0,2108 iken seri ortalaması 0,4022'dir.

Bilgi, beceri ve yeterliliklerin elde edilmesinde eğitim endeksinin önemi dikkate alınmaktadır. Eğitim endeksi değerlendirmelerinde Hakkâri en düşük endeks değeri olan 0,0966 ile son sırayı almıştır. En başarısız diğer iller Şırnak (0,1634) ve Ağrı (0,2045) olmuştur. Tunceli

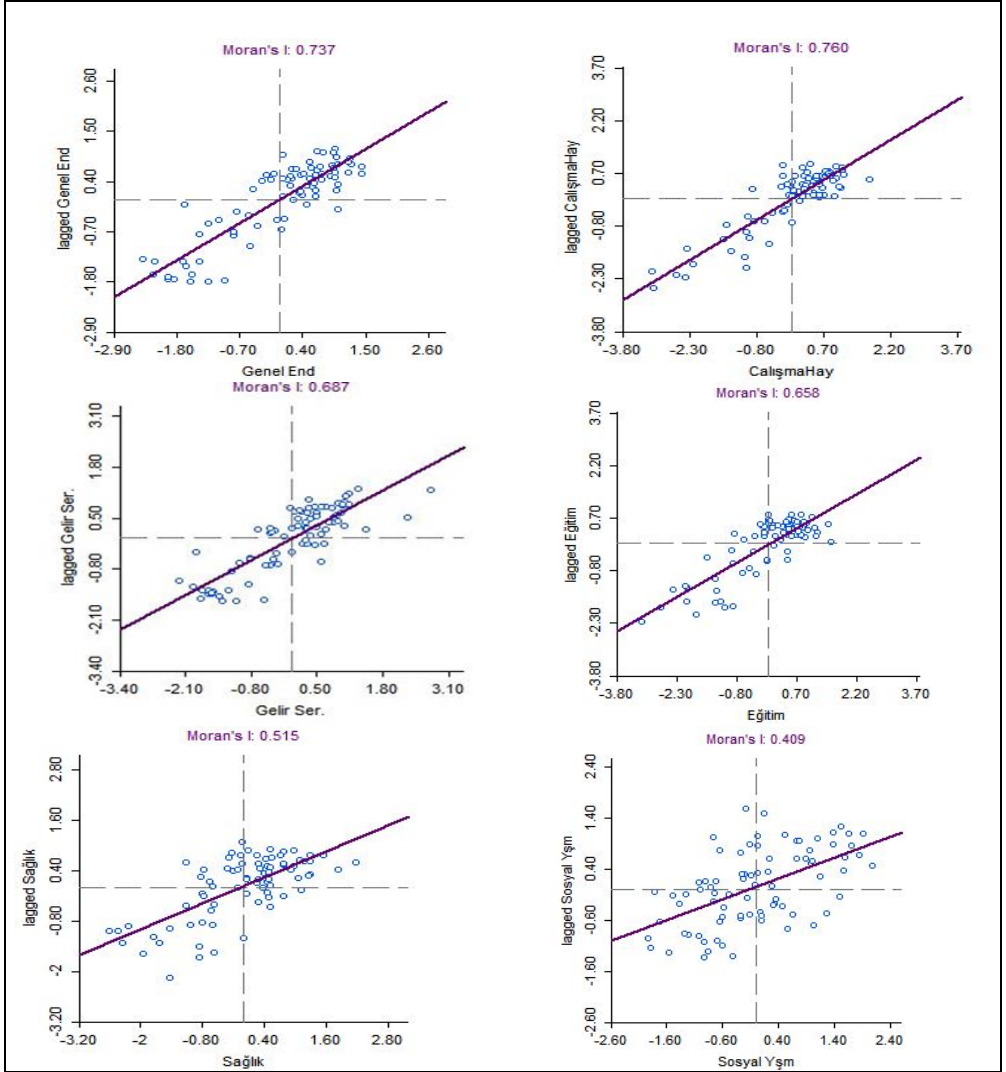
endekste lider ildir. En başarılı diğer iller Isparta ve Amasya'dır. Endeks kutu diyagramında alt kısımdaki siyah çizgiyi aşan noktalar normal dağılım değeri dışındaki aykırı değere sahip olan Hakkâri (0,0966), Şırnak (0,1634), Ağrı (0,2045) ve Şanlıurfa (0,2440) illerini göstermektedir. Q1 düzeyi 0,4805 değeriyle Kahramanmaraş ildir. Medyan 0,5667 ile Konya'dır. Q3 düzeyi il 0,6347 eğitim endeksi değerine sahip Tokat'tır. Çeyrekler arası farklılık değeri 0,1542 ve seri ortalaması 0,5324'tür.

Yaşam kalitesi açısından doğrudan ilintili olan diğer bir endeks sağlık endeksidir. Endeks analizinde genel sağlık durumu, altyapı ve imkanların yeterlilik düzeyi ve sunulan bu hizmetlerden duyulan memnuniyet derecesi ön plana çıkmaktadır. Kutu diyagramında sağlık endeksi incelendiğinde minimum sağlık endeksi değeri 0,3014'tür ve bu değeri ifade eden en alttaki nokta Ağrı ildir. Ağrı ilini sırasıyla 0,3192 değerle Kilis ve 0,3308 sağlık endeksi değerine sahip olan Şırnak izlemektedir. En üstteki nokta 0,8408 sağlık endeksi değeriyle Isparta ildir. Isparta'dan sonra Bolu ve Rize gelmektedir. Sağlık endeksi veri setinde alt kısımda siyah çizginin dışında aykırı değere sahip olan iller Ağrı (0,3014) ve Kilis (0,3192)'tir. Q1 değeri Osmaniye ildir. Sağlık endeksinin medyan değeri Antalya ve Q3 düzeyi il Erzurum'dur. Çeyrekler arası farklılık değeri 0,1310 ve seri ortalaması 0,5943'tür.

Sosyal faaliyetler ve güçlü toplumsal ilişkileri yansıtan sosyal yaşam endeksinde en düşük değer 0,1912 ile Şırnak iline ait olurken Şırnak'tan sonra Mardin ve Adıyaman gelmektedir. Bu endekste ilk sırayı 0,6747 endeks değeriyle İstanbul almaktadır. İstanbul'dan sonra sosyal yaşam açısından en iyi iller Uşak ve Bolu'dur. Sosyal yaşam endeksi verilerinin tamamı normal dağılım aralığındadır ve aykırı değer bulunmamaktadır. Sosyal yaşam endeksi Q1 düzeyi 0,3326 değerle Niğde ildir. Serinin medyan değeri 0,4129'la Bartın'dır. Q3 düzeyi il 0,5102 değerle Çanakkale iken sosyal yaşam endeksinin IQR değeri 0,1776 ve ortalaması 0,4233'tür.

Ayrıca Türkiye'de il düzeyinde yaşam endeksi, çalışma hayatı, gelir ve servet, eğitim, sağlık ve sosyal yaşam endeksi değerlerinin mekânsal otokorelasyon testi yapılmıştır. Genel düzeydeki ilişkilerin varlığını gösteren aşağıdaki grafiklerdeki Moran's I serpm diyagramında endekslere ilişkin sonuçlar sırasıyla 0,737 / 0,760 / 0,687 / 0,658 / 0,515

ve 0,409 çıkmıştır. Bu değerler pozitif mekânsal otokorelasyonu göstermektedir.

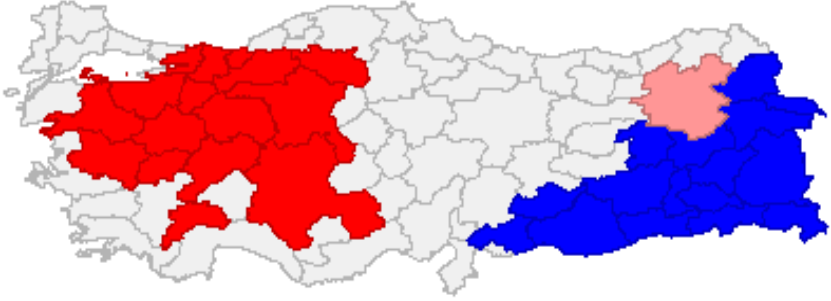

Şekil 3: Endeks Moran's I Diyagramları

Moran's I istatistikleri oluşturulurken kullanılan veriler 999 defa permütasyona sokulmuş ve il düzeyinde seçilen endeks değerlerinin permütasyon işleminin p değerleri anlamlı çıkmıştır.

4.2. Türkiye’de İllerde Yaşam Endeksi LISA Analizi

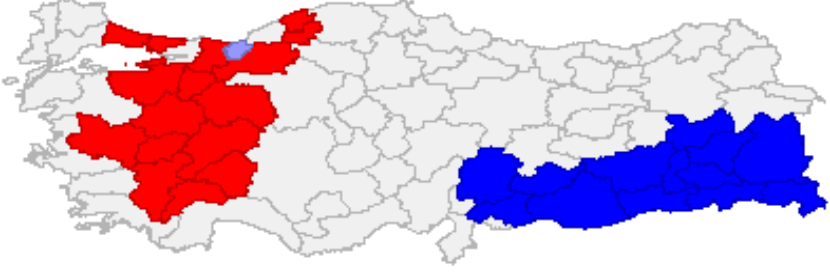
İl ölçeğinde yaşam endeksi, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim ve sosyal yaşam göstergelerinin kümelenme ve ayrışma ilişkilerini göstermek amacıyla LISA metodu kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlarda Türkiye’de il bazında yaşam endeksi değerleri açısından illerin farklı bölgelerde yoğunlaştıkları tespit edilmektedir.

Şekil 5: Yaşam Endeksi LISA Dağılım Haritası

Şekil 5’te Lokal Moran’s I sonuçları genel Moran’s I sonuçlarıyla örtüşmektedir. Analizde pozitif otokorelasyon bulunmaktadır. Kırmızı renkli iller Yüksek-Yüksek (YY) bölgesinde yer almaktadır ve yaşam endeksi değerleri açısından pozitif otokorelasyona sahiptir. Bu iller Türkiye ortalaması ve komşu illerin ortalamalarına göre yüksek değerli illerdir ve birbirini pozitif etkilemektedir. Mavi renkle gösterilen Düşük-Düşük (DD) bölgesindeki iller ise yine pozitif otokorelasyona sahiptir. Ancak bu iller yaşam endeksi değerleri bakımından Türkiye ortalaması ve komşu illerin ortalamalarına göre düşük değerli illerdir. Birbirini negatif etkileyerek düşük değerli yaşam endeksine sahip illerin kümelenmesini vermektedir. Ayrıca pembe renkle gösterilen ve yaşam endeksi değerinin yüksek olduğu ve düşük yaşam endeksi değerine sahip illerle etkileşim halinde bulunan Erzurum ili Yüksek-Düşük (YD) bölgesinde yer almaktadır. Bu il yaşam endeksi değeri açısından Türkiye ortalaması ve komşu illerin ortalamasına göre yüksek değere sahip bir ildir ve çevresindeki komşu illerin düşük yaşam endeksine sahip olmasından olumsuz etkilenmektedir. Türkiye’de il bazında yaşam endeksi değerlerinin pozitif otokorelasyonla YY ve DD bölgelerinde kümelendiği görülmektedir. Ayrıca YY bölgesinde yer

alan iller gelişmiş bölgelerde kümelenirken DD bölgesinde iller görece geri kalmış bölgelerde kümelenmektedir.

Şekil 6: Çalışma Hayatı Endeksi LISA Dağılım Haritası

Çalışma hayatı endeksi için oluşturulan LISA haritasında, ülkenin batısında, kırmızı renkli olan illerde çalışma hayatı endeksinin yüksek olduğu, aynı zamanda bu illerde komşuluk ilişkisinin yüksek olduğu, yani kırmızı renkli alanın, yüksek çalışma endeksi değerine sahip İstanbul, Yalova, Bursa, Sakarya, Bilecik, Bolu, Bartın, Karabük, Eskişehir, Afyon, Isparta, Burdur, Denizli, Uşak, Kütahya ve Manisa illerinden oluşan homojen bir bölge olduğu görülmektedir. Mavi renge sahip Kahramanmaraş ili ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Gaziantep, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Siirt illeri ile Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Muş, Bitlis, Şırnak, Van ve Hakkâri illerinde çalışma hayatı endeksi, Türkiye ortalamasının altındadır. Ülkenin batı bölgesinde yer alan kırmızı renkli illerde çalışma hayatı endeksi, Türkiye ortalamasının üzerindedir. Çalışma endeksi değerleri açısından Türkiye'de bölgesel farklılık gözlemlenmektedir. Ayrıca açık mavi renkle gösterilen ve çalışma hayatı endeksi değerinin düşük olduğu ve yüksek çalışma hayatı endeksi değerine sahip illerle etkileşim halinde bulunan Düzce ili Düşük-Yüksek (DY) bölgesinde yer almaktadır. Bu il Türkiye ortalaması ve komşu illerin ortalamasına göre düşük değerli bir ildir. Ayrıca kendisini çevreleyen illerin yüksek çalışma hayatı endeksine sahip olmasından olumlu etkilenmektedir.

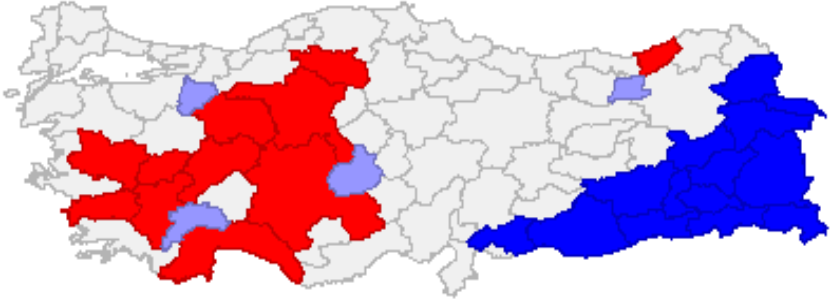
Şekil 7: Gelir Ve Servet Endeksi LISA Dağılım Haritası

Gelir ve servet endeksinin LISA analizini gösteren harita Şekil 6'da özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan mavi renkli iller gelir ve servet endeksinin azalması yönünde birbirlerini komşuluk ilişkisi ile olumsuz yönde etkilemekte ve mekânsal kümelenme oluşturmaktadırlar. İç Anadolu Bölgesi ve ülkenin batı bölgelerinde yer alan kırmızı renkle gösterilen Konya, Eskişehir, Afyon, Burdur, Bilecik, Sakarya, Bolu, Zonguldak, Karabük, Bursa, Yalova, Kocaeli, İstanbul ve Tekirdağ illeri komşuluk ilişkilerinde birbirlerini gelir ve serveti artırmada olumlu yönde etkilemişler ve kümelenme oluşturmuşlardır. Manisa ili ise Düşük-Yüksek (DY) bölgesinde yer almaktadır. Bu il gelir ve servet endeksi değerine göre Türkiye ortalaması ve çevresindeki illerin ortalamasına göre düşük değerlidir. Çevresindeki iller yüksek gelir ve servet endeksiyle bu ili olumlu etkilenmektedir.

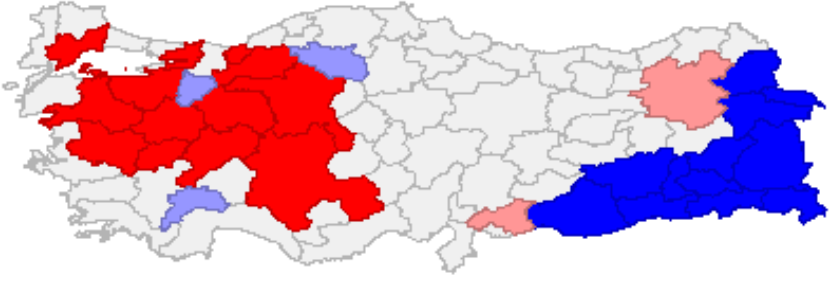
Şekil 8: Eğitim Endeksi LISA Dağılım Haritası

Konya, Antalya, Afyon, Burdur, Muğla, Manisa ve Bursa illeri eğitim endeksi değerleri açısından yüksek değerli iller olup yüksek değerli illerle komşuluk ilişkisi içerisinde eğitim alanında kümelenmeler oluşturmuştur. Mavi renkli kümelenme oluşturan Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerde eğitim endeksi değerleri Türkiye ortalamasının altındadır. Bu alandaki iller eğitiminin düşük değerler alması yönünde birbirlerini komşuluk ilişkisi ile olumsuz yönde etkilemekte ve mekânsal kümelenme oluşturmaktadırlar. Yozgat ili de yine eğitim endeksi değeri açısından Türkiye ortalaması ve komşu illerin ortalamasına göre düşük değere sahiptir. Bu il çevresindeki komşu illerin yüksek eğitim endeksi değerlerinden pozitif yönde etkilenmektedir.

Şekil 9: Sağlık Endeksi LISA Dağılım Haritası

Sosyal kalkınmayı sağlamada önemli kriterlerden olan sağlık endeksinin LISA haritası değerlendirildiğinde, Konya, Ankara, Çankırı, Eskişehir, Antalya, Afyon, Uşak, Denizli, Aydın ve Manisa illeri sağlık endeksi açısından mekânsal komşuluğu yüksek ve ortalama sağlık endeksi değerleri Türkiye'nin ortalama değerinden yüksek olan illerdir. Bilecik, Aksaray ve Burdur bu illerin yüksek sağlık endeksine sahip olmasından olumlu etkilenmektedir. Yine mavi renkle gösterilen Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bazı iller, mekânsal komşuluğu düşük, kendi içerisinde homojen yapı gösteren ve Türkiye ortalamasının altında olan illerdir.

Şekil 10: Sosyal Yaşam Endeksi LISA Dağılım Haritası

Sosyal yaşam endeksi LISA haritası incelendiğinde yüksek ve düşük değere sahip illerin oluşturduğu mekânsal kümelenmeler açıkça gözlenebilmektedir. Sosyal yaşam endeksi açısından Türkiye'nin bölgesel olarak ayrıştığı belirlenmektedir. Kırmızı renkli iller Yüksek-Yüksek (YY) bölgesinde olduğundan birbirlerini olumlu etkilemekte yüksek sosyal yaşam endeksi değerleri için mekânsal kümelenme gerçekleştirmektedirler. Bu iller Konya, Ankara, Bolu, Düzce, Eskişehir, Afyon, Kütahya, Uşak, Kocaeli, Bursa, Balıkesir ve Manisa'dır. Bilecik, Burdur ve Çankırı illeri görece düşük değerlere sahip olmakla beraber (DY bölgesi-açık mavi renkli iller) komşu illerin yüksek sosyal yaşam endeksi değerlerinden olumlu etkilenmektedir. Fakat haritada mavi renkle gösterilen bölgelerde ise pozitif mekânsal otokorelasyonun olduğu ancak bu illerin Düşük-Düşük (DD) bölgesinde yer aldığından birbirlerini olumsuz yönde etkiledikleri ve düşük sosyal yaşam endeksi kümelenmesi oluşturdukları görülmektedir. Bu kapsamda Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Siirt, Şırnak, Hakkâri, Bitlis, Van, Ağrı, Iğdır ve Kars sosyal yaşam endeksi değeri düşük ve mekânsal etkileşimi yüksek olmayan ancak mekânsal homojenlik gösteren illerdir. Erzurum ve Gaziantep illeri görece yüksek değerlere sahip olmakla beraber (YD bölgesi-pembe renkli iller) komşu illerin düşük sosyal yaşam endeksi değerlerinden olumsuz etkilenmektedir.

5. SONUÇ

Sosyal kalkınma, bir ülkenin sosyal politikalarının ne ölçüde başarılı olduğunu gösteren önemli ölçütlerden biridir. Sosyal ilerleme ve insani gelişmişlik düzeyine ilişkin endekslerdeki iyileşmeler, ülkede ulusal

düzeşyde ve yerel ölçekte uygulanan sosyal politika düzenlemelerinin toplumdaki karşılığını göstermektedir. Bu çalışmada da bu ilişkiyi analiz etmek açısından TÜİK İllerde Yaşam Endeksi göstergelerine göre il düzeyinde ve bölgesel düzeyde kümelenmeler ele alınmıştır.

Türkiye’de il bazında yaşam endeksi, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim ve sosyal yaşam göstergelerinin seçilerek mekânsal etkileşimlerinin incelendiğı çalışmada belirtilen göstergeler açısından iller arasında olumlu ve olumsuz etkileşimlere bağılı bir kümelenmenin varlığı belirlenmiştir. Öncelikle Global Moran’s I test istatistiğıyle illerin belirtilen endeksler açısından genel anlamda bir mekânsal otokorelasyon ilişkisinin varlığını tespit edilmiştir. Pozitif mekânsal otokorelasyon sonuçlarına ulaşılmıştır. Yani bu durum seçili endeksler açısından iller arası bir etkileşimin varlığını ortaya koymaktadır. Bu etkileşimlerin dağılımını belirlemek amacıyla yapılan LISA analizine göre yaşam endeksi verilerinde Türkiye’nin doğu ve batı bölgeleri arasındaki ayrışmalar net olarak belirlenmiştir. Çalışma hayatı endeksinde özellikle Ege Bölgesi ve Marmara Bölgesi’ndeki iller Türkiye ortalamasının üzerinde kalmakta ve bu iller birbirlerini komşuluk ilişkisi ile olumlu yönde etkilemekte ve mekânsal kümelenme oluşturmaktadırlar. Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki bazı iller ile Güney Doğu Anadolu Bölgesi’nde yoğunlaşan illerde ise çalışma hayatı endeksi, Türkiye ortalamasının altında kalmakta ve bu iller birbirlerini komşuluk ilişkisi ile olumsuz yönde etkilemekte ve mekânsal kümelenme oluşturmaktadırlar. Gelir ve servet endeksinin LISA analizini gösteren harita dağılımlarında Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan illerin gelir ve servet endeksinin azalması yönünde birbirlerini komşuluk ilişkisi ile etkilemektedir. İç Anadolu Bölgesi ve ülkenin batı bölgelerinde yer alan Konya, Eskişehir, Afyon, Burdur, Bilecik, Sakarya, Bolu, Zonguldak, Karabük, Bursa, Yalova, Kocaeli, İstanbul ve Tekirdağ illeri komşuluk ilişkilerinde birbirlerini gelir ve serveti artırmada olumlu kümelenme oluşturmuşlardır. Konya, Antalya, Afyon, Burdur, Muğla, Manisa ve Bursa illeri eğitim endeksi değerleri açısından yüksek değerli iller olup yüksek değerli illerle komşuluk ilişkisi içerisinde eğitim alanında kümelenmeler oluşturmuştur. Olumsuz kümelenme oluşturan Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki illerde eğitim endeksi değerleri Türkiye ortalamasının altındadır. Sağlık endeksi açısından Konya, Ankara, Çankırı, Eskişehir,

Antalya, Afyon, Uşak, Denizli, Aydın ve Manisa illeri mekânsal komşuluğu yüksek ve ortalama sağlık endeksi değerleri Türkiye'nin ortalama değerinden yüksek olan illerdir. Bilecik, Aksaray ve Burdur bu illerin yüksek sağlık endeksine sahip olmasından olumlu etkilenmektedir. Yine ağırlıklı olarak Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bazı iller, mekânsal komşuluğu düşük, kendi içerisinde homojen yapı gösteren ve Türkiye ortalamasının altında olan illerdir. Yüksek sosyal yaşam endeksi değerleri için mekânsal kümelenme gerçekleştiren iller Konya, Ankara, Bolu, Düzce, Eskişehir, Afyon, Kütahya, Uşak, Kocaeli, Bursa, Balıkesir ve Manisa'dır. Bilecik, Burdur ve Çankırı illeri görece düşük değerlere sahip olmakla beraber komşu illerin yüksek sosyal yaşam endeksi değerlerinden olumlu etkilenmektedir. Ayrıca Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Siirt, Şırnak, Hakkâri, Bitlis, Van, Ağrı, Iğdır ve Kars sosyal yaşam endeksi değeri düşük ve mekânsal etkileşimi yüksek olmayan ancak mekânsal homojenlik gösteren illerdir. Erzurum ve Gaziantep illeri görece yüksek değerlere sahip olmakla beraber komşu illerin düşük sosyal yaşam endeksi değerlerinden olumsuz etkilenmektedir.

Yaşam endeksi göstergelerinin dağılım ve kümelenme sonuçlarından hareketle, bölgelerin gelişmişlik düzeyinin bu illerin sosyal politika uygulamalarıyla ilgili düzenlemeleri gerçekleştirip gerçekleştirememeleri ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan siyasal katılım vb. gibi bu düzenlemelerden yararlanma talebinin göstergesi olan veriler de batı bölgelerinde daha yüksektir. Sosyal politika yapıcılarının öncelikle bölgesel eşitsizlikleri gidermeye odaklanmaları ve illerin birbirini olumlu yönde etkileme potansiyelini harekete geçirmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKAR, S., (2014). "Türkiye'de Daha İyi Yaşam Endeksi: OECD Ülkeleri ile Karşılaştırma", *Journal of Life Economics*, 1(1), ss.1-12.
- ALTAY, H. ve ÇELEBİOĞLU, F., (2011). "Spatial Analysis of Relations Among Democracy, Economic Freedom and Economic Growth: A Research on The European Countries", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), ss.219-234.
- ANSELIN, L., (1988). *Spatial Econometrics: Methods and Models*, Kluwer Academic Publishers, Norwell, MA.

- ANSELIN, L., (1999). "Interactive Techniques and Exploratory Spatial Data Analysis." *Geographical Information Systems: Principles, Techniques, Management and Applications 1*, ss.251-264.
- ATTAR, A.M., (2014). "Türkiye'de Sosyal İlerleme ve Sosyal Politika: Bazı Gözlemler", TOBB ETÜ Sosyal Politikalar Uygulama ve Araştırma Merkezi Sosyal Politikalar Platformu, Platform Notu 14/P-2,09.12.2014
- BM., (1995), Dünya Toplumsal Kalkınma Zirve Toplantısı Eylem Programı, Kopenhag, 6-12 Mart 1995, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/kop_deklar.pdf, 15.10.2019.
- BUĞRA, A. ve KEYDER,Ç., (2008). Sosyal Politika Yazıları, Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, (Der.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÇELEBİOĞLU, F. ve DALL'ERBAS., (2010). "Spatial Disparities Across the Regions of Turkey: An Exploratory Spatial Data Analysis", *The Annals of Regional Science*, 45(2), ss.379-400.
- DPT ve BM., (2010), Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2010, [http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Binyil Kalkinma Hedefleri Raporu_2010.pdf](http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Binyil_Kalkinma_Hedefleri_Raporu_2010.pdf), 10.10.2019.
- GIL ve DAVID, G., (1976), Social Policies and Social Development - A Humanistic-Egalitarian Perspective, *The Journal of Sociology & Social Welfare: Vol. 3:Iss. 3, Article 2.* Available at: <https://scholarworks.wmich.edu/jssw/vol3/iss3/2>, 10.12.2019.
- GRIEVE, J., (2011), The Use of Spatial Autocorrelation Statistics for The Analysis of Regional Linguistic Variation, <https://edoc.hu-berlin.de/bitstream/handle/18452/2023/grieve.pdf?sequence=1>, 02.09.2019.
- GÜVEN, H.S., (1996). Türkiye'de Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politikalar, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- HALL, J. GIOVANNINI, E. MORRONE, A. ve RANNUZI, G., (2010). "A Framework to Measure the Progress of Societies", Paris: OECD Statistics Directorate Working Paper, No 34.
- HUJO, K. ve ILCHEONG, Y., (2015). Introduction: Social Policy and Inclusive Development, *Social Policy and Inclusive Development* HUJO, K. ve ILCHEONG Y. (ed), United Research Institute for Social Development (UNRISD) içinde ss.1-17.
- KERVANKIRAN, İ., (2015). "Turizmde Mekânsal Veri Analizi Tekniklerinin Kullanımı: Türkiye'de İlçelere Göre Konaklama Örneği", *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal Of World of Turks*, 7(2), ss.217-241.
- KORAY M., (2006). "Siyasal Demokrasi Neye Hizmet Ediyor? Sosyal Refah Politikaları ve Demokrasi İlişkisi", içinde ÜLMAN, B. ve AKÇA, İ., (eds), *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar: Kemali Saybaşılı'ya Armağan, Bağlam Yayınları*, 1. Baskı.
- KORAY, M., (2005). "Görölmek İstenmeyen Gerçek: Sosyal Refah Politikaları ve Demokrasi İlişkisi", *Çalışma ve Toplum*, 2005/2, ss.27-60.
- MIDGLEY, J., (1999). *Social Development: The Developmental Perspective in Social Welfare*, Sage Publications, Third Edition, London, UK.
- OECD., (2019), https://www.oecd-ilibrary.org/economics/how-s-life-2013_9789264201392-en, 10.10.2019.

- ÖZCAN, B. ve ZEREN, F., (2013). “Sosyal Güven ve Ekonomik Kalkınma: Avrupa Ülkeleri Üzerine Mekânsal Ekonometri Analizi”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 8(1), ss.7-36.
- SÖKMEN, A., (2014), Sosyal Gelişme Endeksi Türkiye İçin Ne İfade Ediyor? Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Değerlendirme Notu, Haziran 2014, 201421. https://www.tepav.org.tr/upload/files/14037002506.Sosyal_Gelisme_Endeksi_Turkiye_Icin_Ne_Ifade_Ediyor.pdf, 09.11.2019.
- SPI., (2019a). Social Progress Index 2019 -Overview, <https://www.socialprogress.org/index/global>, 20.10.2019.
- SPI., (2019b). 2019 Social Progress Index Executive Summary, <https://www.socialprogress.org/assets/downloads/resources/2019/2019-Social-Progress-Index-executive-summary-v2.0.pdf>, 20.10.2019.
- SPI., (2019c), 2019 Social Progress Index Turkey Scorecard, <https://www.socialprogress.org/?tab=2&code=TUR>, 20.10.2019.
- TALAS, C., (1995). Toplumsal Hizmetler, İmge Kitabevi, Ankara.
- TALAS, C., (1997). Toplumsal Ekonomi, Çalışma Ekonomisi, İmge Kitabevi, Ankara.
- TÜİK., (2019), Haber Bültenleri, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561>, 28.08.2019.
- TÜİK., (2019), İllerde Yaşam Endeksi Hakkında Açıklamalar, <http://www.tuik.gov.tr/OncekiHBArama.do>, 05.10.2019.
- UNDP., (2016a), (2016), İnsani Gelişme Raporu (Özet), <https://www.undp.org/content/dam/turkey/docs/hdr2016/HDR%202016%20Overview%20TR.pdf>, 20.09.2019.
- UNDP., (2016b), 2016 İnsani Gelişme Raporu’ndaki Ülkelerle İlgili Açıklama Notu: Türkiye, <https://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/hdr2019/UNDP-TR-EN-HDR-2019-OVERVIEW-TUR-TR.pdf>, 20.09.2019.
- YOLCUOĞLU, İ. G., (2012). “Türkiye’de Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetlerin Geliştirilmesi”, Toplum ve Sosyal Hizmet, 23(2), ss.145-158.
- ZEREN, F., (2010). “Mekânsal Etkileşim Analizi”, Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi, (12), ss.18-39.

BÖLÜM 4

**SOSYAL SERMAYENİN İKTİSADİ
KALKINMADAKİ ROLÜ**

Dr. Öğr. Üyesi Aylin KONU⁷

⁷ Gaziantep Üniversitesi, akoc@gantep.edu.tr

GİRİŞ

Sosyal sermaye kısaca bir toplumda yerleşik olan, normlar, kurallar, iletişim ağları ve karşılıklı güven olarak tanımlanmaktadır. Sosyal ilişkilerin iktisadi kalkınma üzerinde ne gibi etkiler yaratacağı özellikle 1990'lı yıllardan bu yana yoğun bir şekilde araştırılmaktadır. Sosyal sermaye yaklaşımına göre ekonomik kalkınma ile ilgili sorunların temelinde yalnızca fiziki ve beşerî sermaye yetersizliği değil, bununla birlikte sosyal sermaye yetersizliği de yatmaktadır (Tüylüoğlu, 2006:15).

Geleneksel büyüme teorilerinde tasarruflarda ve fiziksel sermaye miktarındaki artış, nüfus artışı ve sermaye stokundaki artış ekonomik büyümenin temel unsurları olarak kabul edilmektedir. İçsel büyüme teorilerinde ise iktisadi kalkınma ve büyümeye doğrudan ya da dolaylı biçimde katkı sağlayan, her türlü; *politik, entelektüel, kültürel, beşerî, teknolojik* ve *sosyal faktör* de *sermaye* olarak kabul edilmektedir (Karagül ve Masca, 2005:38). Söz konusu faktörler doğrudan ekonomik etkilerinin yanı sıra, kendi aralarında karşılıklı etkileşimde bulunarak da ekonomik kalkınmayı etkileyebilmektedir.

Sosyal sermayenin ekonomik kalkınmayı hızlandırdığına ilişkin literatürde yaygın bir görüş bulunmaktadır. Sosyal sermayenin ekonomik kalkınmaya sağladığı katkı; bir taraftan ülkelerin sosyal sermayeye olan ilgilerini artırırken, diğer taraftan sosyal sermayenin çeşitli göstergelerle tanımlanarak ülkeler arasında karşılaştırma yapma imkânı sağlamasıdır. Sosyal sermayenin ölçümünde çoğunlukla gözlem ve anket türü yöntemler kullanılmaktadır.

Günümüzde sosyal sermaye unsurunun ekonomik kalkınma sürecindeki önemine ilişkin teorik ve uygulamalı çalışmalar devam etmekte ve sosyal sermaye ile ekonomik kalkınma ilişkisini açıklamaya yönelik yeni yaklaşımlar geliştirilmektedir.

1. SOSYAL SERMAYE KAVRAMI

1.1. Teorik Çerçeve

Sosyal sermayenin ekonomik sonuçlar üzerindeki etkileri A. Smith, K. Marks ve M. Weber gibi düşünürler için araştırma konusu olmuştur. Ancak Modern anlamda, ilk olarak Jacobs, Bourdieu ve Loury tarafından tanımlanan sosyal sermaye daha sonraları Coleman (1988), Putnam (1993,1995) ve Portes tarafından geliştirilmiştir. Buna ek olarak Dünya Bankasının (1997) sosyal sermaye konusuyla ilgili olarak yaptığı araştırma faaliyetleri sözkonusu kavramın önemini artırmış, sosyal ve kültürel faktörlerin iktisadi kalkınma üzerindeki etkilerine ilişkin literatürde oldukça önemli bir yer edinmesine neden olmuştur (Sabatini, 2005: 2).

Bourdieu sosyal sermaye konusunda sınıf ayrıcalıklarının korunması gerektiğine ve dışarıdakilerin mevcut halinde kalması durumuna odaklanırken; Coleman sosyal sermayenin yoksullar açısından anlamına yoğunlaşmış ve sosyal sermayenin sadece zenginler için değil yoksullar için de önemli olduğunu belirtmiştir. Coleman'a göre sosyal sermaye; firmalar yada bireyler gibi aktörlerin sosyal yapı içindeki belirli eylemlerine imkan tanımaktadır. Bourdieu'ya göre sosyal sermaye bireysel bir durumu ifade ederken, Coleman'a göre ağlar, normlar ve ağlara üye olmanın yararlarını ifade etmektedir (Balcı,2015:2). Putnam sosyal sermayeyi daha geniş bir açıdan ele almıştır. Sosyal sermayenin kişiler arasındaki sosyal ağlar, normlar ve bunlardan kaynaklanan güvene dayalı ilişkileri kapsadığını belirten Putnam'a göre sosyal sermaye erdemle yakından ilişkilidir. Ancak aralarındaki en önemli fark sosyal sermayenin erdeminde yoğun bulunduğu sosyal ilişkilere gömülü olmasından kaynaklanmaktadır (Bexley, 2007). Putnam, sosyal bağlantıların ve sivil katılımın toplumdaki yaşamımızı ve özel beklentilerimizi önemli bir biçimde etkilediğini dolayısıyla bu sosyal bağlantıların bir bütün olarak, birey ve grupların verimliliğini etkilediğini ifade etmektedir. Putnam çalışmasında, Amerika'da sosyal sermayenin zamanla azalmakta olduğunu, İtalya'nın kuzey bölgelerinin güneyinden daha hızlı kalkınmasının nedeni olarak ise sosyal sermayenin bölgesel olarak farklı olmasından kaynaklandığını ortaya koymuştur (Putnam, 1995: 65).

Tablo 1: Sosyal sermayenin tanımları

Bourdieu (1986)	Sosyal sermaye, bir gruba üyelik ile ilgili olan ve bu grubun her bir üyesinin ortaklaşa sahip olduğu sermayeden destek alan kaynakların toplamıdır.
Coleman(1988)	Sosyal sermaye sorumluluklar, beklentiler, bilgi kaynakları ve normlardan meydana gelir... Sosyal sermaye bireylerin grup içerisinde beraber iş yapabilme becerisidir.
Coleman (1990)	Sosyal sermaye, olmadığında başarılı olunamayan ya da yüksek maliyetler gerektiren birtakım amaçları gerçekleştirmeyi sağlayan sosyal organizasyondur.
Putnam vd. (1993)	Sosyal sermaye koordinasyon gerektiren faaliyetleri kolaylaştırarak toplumun verimliliğini artıran güven, normlar ve ağlar gibi sosyal organizasyon özelliklerini ifade etmektedir.
Putnam (1995)	Sosyal sermaye, bireylerin belirli hedefleri yerine getirmek amacıyla beraber hareket ederek daha verimli davranmasını sağlayan ağlar, normlar, güven gibi sosyal hayat nitelikleridir.
Putnam (2000)	Sosyal sermaye kişiler arasında var olan bağlantıları gösterir – sosyal ağlar, mütakabiliyet normu ve bunlardan doğan güven düzeyidir.
Fukuyama (1997)	Sosyal sermaye grup üyeleri tarafından ortaya konan enformel kurallar veya normların yine üyeler arasında iş birliğini sağlayan bir oluşumdur. Normlar bazen yanlış olabileceklerinden dolayı normların ve değerlerin paylaşıyor olması tek başına sosyal sermaye oluşumunu sağlamaz... Sosyal sermayeyi ortaya çıkaran normlar doğru söyleme, sorumlulukların yerine getirilmesi ve mütakabiliyet gibi davranışları kapsar.
Woolcockvd. (2000)	Sosyal sermaye bireylerin ortak hareket etmesini sağlayan normlar ve ağlardır. Bu tanım tekrarlanma sürecinde ortaya çıkan güven ve mütakabiliyet gibi önemli sosyal sermaye unsurlarını içermektedir. ...
Dünya Bankası	Sosyal sermaye, toplumsal ilişkilerin niteliğini ve büyüklüğünü biçimlendiren sosyal ilişkiler, ağlar ve normlardır.
OECD	Sosyal sermaye, ağlar ve grup içerisinde veya gruplar arasında işbirliği geliştirilmesine yardımcı olan normlar, kurallar ve davranışlardır.

Kaynak: Oğuz, 2006: 85; Winter, 2000: 5; OECD, 2001: 41.

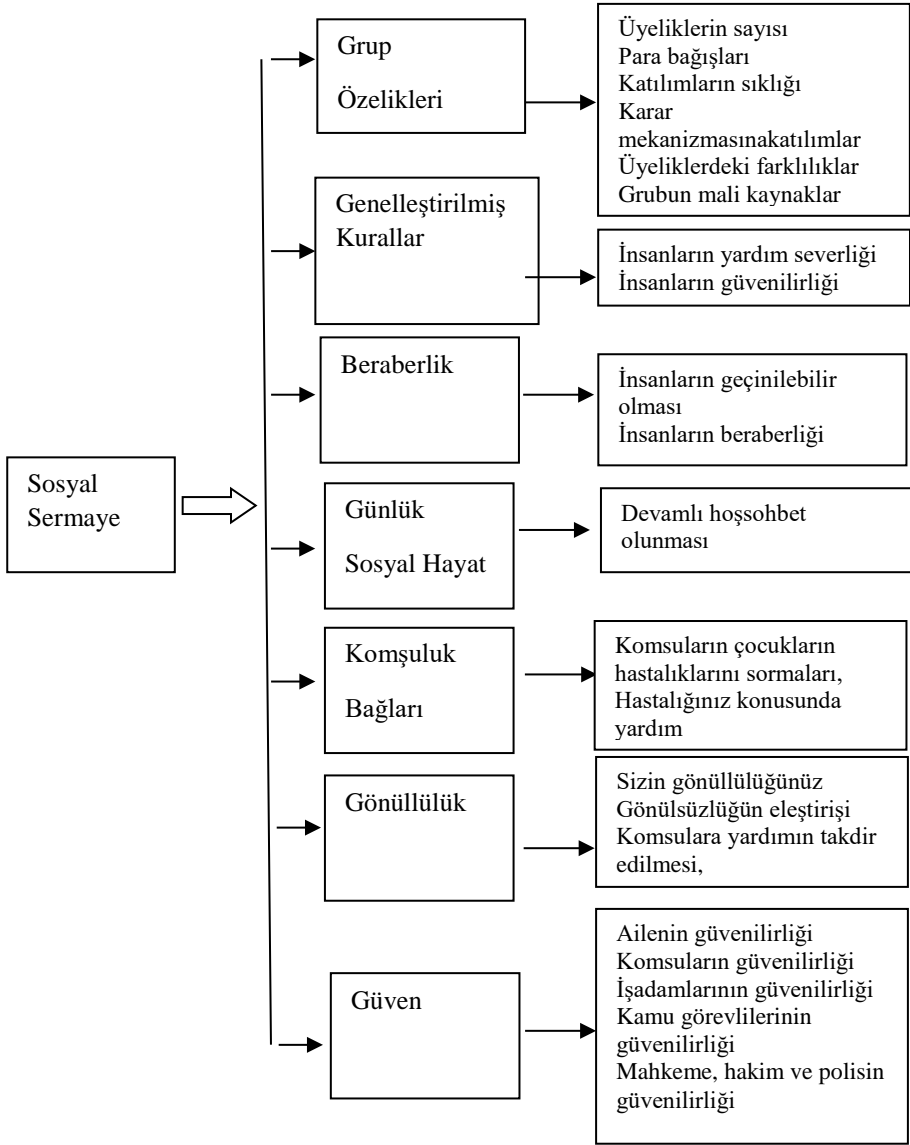
Sosyal sermayenin ekonomik boyutunun tanımlanmasında ise Fukuyama (1995) etkili olmuştur. Fukuyama, Putnam ve Coleman'dan farklı olarak sosyal sermayeyi ekonomik kapsamda inceleyerek, konuyu iktisadi performansları farklılık gösteren kültürler ve ülkeler çerçevesinde araştırmıştır. Fukuyama'ya göre, sosyal sermaye, iktisadi

olarak işlem maliyetlerinin azalmasına neden olmakta, siyasi olarak ise modern demokrasi ve yönetimin başarılı olması açısından gerekli olan birtakım ilişkileri kolaylaştırmaktadır. Sosyal sermaye ekonomilerin verimli çalışması açısından önemli olmakla birlikte liberal demokrasi için de gerekli bir koşuldur (Fukuyama, 2001: 7).

Sosyal sermaye kavramı çok boyutlu bir kavram olduğundan konuya ilişkin literatürde yapılan farklı tanımlamalar söz konusudur. Sosyal sermaye kavramına ilişkin bu tanımlardan bir kısmı yukarıda Tablo 1’de yer almaktadır (Oğuz, 2006: 85).

Sosyal sermaye kavramının üzerinde uzlaşmış bir tanımı olmasa da söz konusu kavram genel olarak, toplumda yer alan bireyler, sivil toplum kurumları ile kamu kurumları arasındaki koordinasyon faaliyetlerinin kolaylaşmasını sağlayarak toplumun verimliliğini yükselten, güven, norm ve iletişim ağı özellikleri şeklinde tanımlanabilir (Temple, 2001:23). İktisadi anlamda ise sosyal sermaye, kişi ve kurumlar arasında meydana gelen güven merkezli ilişkilerin, ekonomik verimlilik ve üretim üzerindeki etkisi olarak ifade edilmektedir (Karagül ve Masca, 2005:39).

Sosyal sermayeyi belirleyen faktörler Şekil 1’de yer almaktadır. Ayrıca, sosyal ilişkilerin güvenilirliği bakımından, iyi işleyen bir hukuk sistemin varlığı ve gelir dağılımında adaletin sağlanması oldukça önemlidir. Bu çerçevede kişisel refahın kalıcı olarak artırılması için öncelikle toplumsal kalkınmanın sağlanması gerektiği belirtilmektedir.

Şekil 1: Sosyal Sermayenin Belirleyicileri
Kaynak: Karagül ve Masca 2005:44

2. SOSYAL SERMAYE TÜRLERİ

Ekonomik kalkınma sürecinde önemli bir role sahip olan sosyal sermaye farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Bu konuda yapılan sınıflandırmalar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Keskin, 2008:15).

2.1. Bağlayıcı, Birleştirici ve Köprü Kuran Sosyal Sermaye

Putnam'a göre bağlayıcı sosyal sermaye yakın arkadaşlara ve diğer akraba ilişkilerine dayanmaktadır ve genellikle aynı türden gruplar arası ilişkileri içermektedir. Bu sınıflandırmaya göre yapılan sosyal sermaye türünde kişiler oldukça yakın ilişkiler kurmakta ve toplum içerisindeki ilişkilerini oldukça önemsemektedirler.

Birleştirici sosyal sermaye, dar kapsamda yatay iş birliğini içermekteyken geniş kapsamda yatay örgütlenmenin yanı sıra dikey örgütlenmeleri de içermektedir. Burada sosyal sermaye organizasyonlar arası ilişkileri de kapsamaktadır. Böylelikle kişiler, kendi sosyal çevreleri dışında yer alan bağlantılar hakkında da bilgi sahibi olurlar.

Köprü kuran sosyal sermaye ise, daha uzak ilişkileri ifade etmektedir. Bireyleri kendilerinden farklı şekilde hareket eden daha uzaktaki tanıdıklarına bağlar. (Yıldız, 2011:206).

2.2. Sivil Toplum Kuruluşları ve Kamusal Sosyal Sermaye

Bu sınıflandırma türünde sosyal sermaye sivil toplum kuruluşları ve kamusal sosyal sermaye olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

Sivil toplum kurumları, sosyal sermayeyi etkileyen bir diğer faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, toplumdaki bireylerin birtakım amaçlar doğrultusunda oluşturdukları sosyal örgütler, bireylerin ortak hedefler doğrultusunda iş birliği yapmalarına olanak sağlamaktadır. Üyelerine ekonomik ve sosyal alanlarda birtakım olanaklar sunan söz konusu kuruluşlar, bireylerin çevresiyle olan iletişimini güçlendirmekte ve bu şekilde onların topluma uyum sağlamasını kolaylaştırabilmektedir.

Bununla birlikte sivil toplum kuruluşlarının sosyal sermaye birikimine katkısı daima olumlu yönde olmamaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalarda, sivil toplum kuruluşlarının olumlu etkisinin yanı sıra olumsuz etkilerinin de olduğu ifade edilmektedir (Groother ve Bestelaer, 2001: 8). Sivil toplum kuruluşunun amaç ve faaliyetlerinin toplumun genel yapısı ve politikalarıyla uyumlu olması bu konuda oldukça önem arz eden bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyal sermayenin kaynaklarından bir diğerini kamu sektörünün politik ve sosyal yapısı meydana getirmektedir. Bireylerin özel ve kamu kesimiyle olan münasebetlerinde duygu ve düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmeleri toplumdaki özgürlüklerin derecesine bağlıdır. Bu konuda kamunun yapılanması ve kişilere yaklaşımı oldukça önemlidir. Kamuda bilgi ve emeğin karşılığını alamaması ve bu yöndeki şüpheler insanların sosyal ilişkilerini önemli ölçüde azaltmaktadır (Karagül ve Masca, 2005: 45).

2.3. Yapısal Sosyal Sermaye ve Kavramsal Sosyal Sermaye:

Bu sınıflandırma türünde, sosyal sermaye, yapısal ve kavramsal olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Yapısal sosyal sermaye, sosyal örgütlenmelerin farklı türleriyle, özellikle iş birliğine katkı sağlayan ilişkilerin çeşitleri gibi roller, kurallar, gelenekler ile ilişkilendirilmiştir.

Kavramsal sosyal sermaye ise, kültür ve ideolojiler ile özellikle ortak davranışlara ve karşılıklı yarar sağlayan ortak faaliyetlere katkı sağlayan normlar, değerler, davranışlar ve inançlarla ilişkilidir. Yapısal sosyal sermayenin kapsamına genel olarak somut kurumlar girerken, kavramsal sosyal sermaye daha çok kişinin kendi içsel nitelikleri ile ilgilenmektedir (Keskin, 2008: 17).

3. SOSYAL SERMAYENİN ÖLÇÜLMESİ

Sosyal sermayenin ölçülmesi ve değerlendirilmesi bu konudaki en önemli sorunlardan biridir. Çünkü sosyal sermayenin ölçümü konusunda güvenilir ve tek bir yöntem söz konusu değildir. Dolayısıyla sosyal sermayenin net olarak ölçümü çok kolay olmamaktadır (Fukuyama, 2000:9). Günümüzde sosyal sermayenin ölçümünde

gözlem ve anket türü yöntemler kullanılmaktadır. Buna göre bir toplumda mal ve cana ilişkin suç oranı, bireyler arasındaki alacak-borç durumunda senet kullanım oranı, ticari firmaların ne oranda küçük ölçekten çıkıp anonimleştiği ve kamu kesimindeki bürokrasi işlemleri ile yolsuzluklar ve boşanmaların sıklığı gibi konular sosyal sermayenin ölçümünde önemli kriterler olarak değerlendirilmektedir (OECD, 2001:43). Söz konusu unsurlarda meydana gelen artışlar, toplumsal açıdan sosyal sermayenin azaldığına işaret etmektedir.

Sosyal sermayenin ölçülmesinde kullanılan başka bir yöntem ise anket yönteminin kullanıldığı çalışmalardır. Bu konuda Dünya Değerler Araştırmaları tarafından yapılan “Dünya Değerler Anketi (WVS-World Value Survey)” önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu anketlerde, bireylere, “Genel olarak insanların çoğunun güvenilir olduğunu yada insanlarla olan ilişkilerinizde aşırı dikkatli davranmaya gerek olmadığını düşünüyor musunuz?” tarzında sorular yöneltilmekte ve bu sorulara verilen yanıtlar yüzdelerle değerlendirilmektedir (Karagül ve Dündar, 2006: 67-68). Söz konusu soruya cevap verenler arasında “evet” diyenlerin oranının fazla olduğu ülkeler sosyal sermaye birikiminin güçlü olduğu ülkeler olarak kabul edilirken, düşük olan ülkelerde ise sosyal sermaye düzeyinin zayıf olduğu kabul edilmektedir.

Tablo 2’de ülkelerin sosyal sermaye seviyeleri ile ekonomik kalkınma göstergeleri olarak kişi başına düşen milli gelir ve insani kalkınma endeksi verileri yer almaktadır. Sosyal sermayeyi temsil etmek üzere güven endeksine (bireylerarası güven düzeyi) yer verilmiştir. Söz konusu göstergelere ait veriler için Dünya Değerler Araştırmaları-World Value Survey (<http://www.worldvaluessurvey.org>) veri sayfasından faydalanılmıştır. Tabloda sosyal sermaye düzeyi en yüksek olan ülkeler yer almaktadır. Bu ülkelerde aynı zamanda kişi başı milli gelir düzeyi ile insani kalkınma endeksi değerlerinin de yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Sosyal Sermaye ve Kalkınma Göstergeleri (2017)

Ülke	Sosyal Sermaye	KBMG (\$)	İnsani Kalkınma Endeksi
İsveç	0.72	53.253	0.933
Hollanda	0.61	48.483	0.931
Almanya	0.60	44.666	0.936
Avustralya	0.59	53.794	0.939
Yeni Zelanda	0.58	42.583	0.917
İspanya	0.56	28.208	0.891
ABD	0.54	59.928	0.924
Japonya	0.51	38.430	0.909
Hong Kong	0.48	46.194	0.933
Polonya	0.46	13.864	0.865
Güney Kore	0.44	29.743	0.903

Kaynak: World Value Survey, World Bank: World Development Indicators, UNDP

Yine aynı şekilde Tablo 3’de ise sosyal sermaye düzeyi en düşük olan ülkeler yer almaktadır. Bu ülkelerde aynı zamanda kişi başı milli gelir düzeyi ile insani kalkınma endeksi değerlerinin de düşük olduğu görülmektedir. Türkiye’nin ise kişi başına milli geliri diğer ülkelere nazaran daha yüksek olsa da sosyal sermaye düzeyi oldukça düşüktür.

Tablo 3: Sosyal Sermaye ve Kalkınma Göstergeleri (2017)

Ülke	Sosyal Sermaye	KBMG (\$)	İnsani Kalkınma Endeksi
Yemen	0.22	1.107	0.452
Ürdün	0.25	4.130	0.735
Libya	0.26	8.809	0.706
Nijerya	0.27	1.968	0.532
Tunus	0.28	3.464	0.735
Ermenistan	0.29	3.937	0.755
Pakistan	0.30	1.548	0.562
Ruanda	0.31	748	0.524
Cezayir	0.32	4.055	0.754
Türkiye	0.33	10.546	0.791
Azerbaycan	0.33	4.135	0.757

Kaynak: World Value Survey, World Bank: World Development Indicators, UNDP

4. SOSYAL SERMAYE ve EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİ

Ülkelerin sosyo-ekonomik anlamda başarılı olması için en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilen sosyal sermayenin geliştirilmesine ilişkin faaliyetler, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma politikalarının uzun vadedeki başarısı içinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Özellikle 1990'lı yıllardan bu yana sosyal sermaye iktisadi kalkınmanın en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Ekonomik kalkınma düzeyinin artırılmasında sosyal sermayeye olan ilginin artmasında, sosyal sermayenin ekonomik kalkınma yaklaşımı açısından göz ardı edildiğini ifade eden Putnam'ın çalışmaları etkili olmuştur. (Putnam vd., 1993) çalışmalarında İtalya'nın çeşitli kesimlerinde yerel yönetimlerin verimliliği ve kalkınma sürecinde meydana gelen bölgesel farklılıkların nedenlerini ortaya koymaya çalışmışlardır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, toplumsal eylemlere odaklanan bireyler sosyal ve siyasal kurumların başarısını önemli ölçüde etkilemektedir. İktisadi açıdan kalkınmış bölgeler daha sivil olmaları nedeniyle daha başarılı bölgesel yönetimlere sahiptirler. Diğer bölgelere kıyasla daha sivil bölgelerde spor kulüpleri, topluluk ve sosyal faaliyet grupları, gençlik grupları ve benzeri gruplara üyelik neredeyse iki katına çıkmaktadır (Putnam vd., 1993:98-99). Bu gibi sosyal birliklerin üyelerine iş birliği, dayanışma ve takım ruhu kazandırdığını ifade etmişlerdir. Böylelikle daha fazla örgütsel yaşamın hâkim olduğu Kuzey İtalya bölgesinde, Güney İtalya'ya oranla ekonomik ve yönetsel başarının sebebi olarak sosyal sermayeyi göstermişlerdir (Putnam vd.,1993: 80-90).

Putnam sosyal sermayenin farklı kalkınma politikalarının geliştirilmesine imkân sağlayabilecek önemli bir faktör olduğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından sosyal sermaye düzeyinin düşüklüğüne vurgu yaparak; bu ülkelerde demokratik kurumların ve piyasa ekonomilerinin güçlendirilmesi yolundaki çabaların çoğunlukla fiziki ve beşerî sermaye konusunda yoğunlaşmış olmasını eleştirmektedir (Tüylüoğlu, 2006:37).

Sosyal sermaye, ekonomik olarak önemli sonuçlar yaratabilecek birtakım unsurlar için kaynak niteliğindedir. Öncelikle sosyal sermaye, kolektif faaliyetlerin güçlenmesine ve birlikte iş yapma isteğinin

artmasına neden olur. Bu sayede bireyler çok yönlü olarak birbirlerini destekleyecek biçimde faaliyette bulunabilirler. İkincisi; sosyal sermaye, beşeri ve entelektüel sermayenin yayılmasında bir katalizör işlevi görür. İşbirliğine dayalı çok çeşitli sosyal ağların oluşumu ve sürekliliğinin sağlanması, bilgi ve yeniliklerin aktarımı ve topluma dağılımında zorunlu bir koşul olarak ortaya çıkmaktadır. Üçüncüsü; sosyal sermaye, sinerji ve işbirliğinin temelini oluşturmaktadır. Buna göre, bir toplumdaki sosyal ilişkiler, sosyal kurumlar ve bunlar arasındaki etkileşimin yapısı ve boyutu, sosyal ilişkilerden kaynaklanan birtakım kurumsal stratejilerin geliştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Özel kesim, kamu kesimi ve sosyal aktörler gibi toplumu oluşturan farklı gruplar arasında işbirliği sağlanarak sinerji yaratılması amaçlanır. Son olarak; sosyal sermaye sosyal ağların ortaya çıkması ve gelişmesi açısından önemli bir unsurdur. Bireyler, işletmeler, kurumlar dolayısıyla tüm ekonomik aktörler birbiriyle etkileşim halindedir (Çetin, 2006: 75).

Sosyal sermayenin ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri doğrudan ve dolaylı olarak ortaya çıkabilmektedir. Sosyal sermayenin ekonomik kalkınma üzerindeki doğrudan etkileri negatif dışsallıkların etkilerini telafi etme ve işlem maliyetlerinin azaltılması yoluyla ortaya çıkmaktadır. Sosyal sermaye aynı zamanda hem fiziksel hem de beşerî sermayeyi etkilediğinden ekonomik büyümeye dolaylı yoldan katkı sağlamaktadır (Whiteley, 2000:451; Boulila vd., 2008:401).

Sosyal sermaye ortak eylem (collective action) problemlerinin çözümünde kişilere olanak sağladığından iktisadi büyümeyi doğrudan etkileme gücüne sahiptir. Ortak kaynakların tahsis edilmesi problemleri ile çevre ve gürültü kirliliği gibi negatif dışsallıklara ilişkin problemler, yüksek güven düzeyine sahip toplumlarda genellikle daha rahat çözümlenebilmektedir. Güven düzeyinin düşük olduğu toplumlarda anlaşmaların ve kamu düzenlemelerinin yasal uygulaması, sözleşmelerin ve mülkiyet haklarının korunması amacıyla daha önemli hale gelmektedir. Çünkü bu toplumlarda söz konusu uygulamaları yerine getirecek sosyal sermaye düzeyi yeterli değildir. Bütün bunlar işlem maliyetlerini artırmakta ve verimliliğin düşmesine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra çevre kirliliği gibi negatif dışsallıklara ve ortak faaliyet problemlerine ilişkin çözümler bulunmadığı takdirde

ortak malların yönetim (tragedy of the commons) sorunu ile karşılaşmaktadır.

Sosyal sermayenin, ekonomik kalkınma sürecinde yarattığı bir başka doğrudan etki asil-vekil probleminin (principal-agent problem) güven düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde daha az önemli hale gelmesidir. Asil-vekil problemi, asilin (örneğin işveren) vekile (örneğin işçi) malları ve hizmetleri teslim etmek üzere güven duyduğu ancak yüksek maliyetlerle karşılaşmadan çalışmasının kalitesini ve üretkenliğini tamamıyla denetleyebilmesinin mümkün olmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır.

Güven düzeyinin yüksek olduğu toplumlarda bireyler, güven düzeyinin düşük olduğu toplumlara kıyasla daha az görevden kaçma davranışı göstermektedirler. Bunun yanı sıra sosyal sermayenin yüksek olması, suçların maliyetlerini azaltması nedeniyle toplum güvenliği açısından merkezi otoritenin fazla miktarda yatırım yapmasını önleyerek, ekonomik verimlilik ve büyümeye katkı sağlayabilmektedir (Granovetter, 2005:34-36; Whiteley, 2000:451).

Dolaylı etkiler ise, sosyal sermayenin büyüme modelinde yer alan beşeri sermaye ve diğer değişkenlerle etkileşimi yoluyla meydana gelmektedir. Dolaylı etkiler aynı zamanda, var olan üretim faktörlerinin daha etkin ve rasyonel kullanımını mümkün kılmasıyla da ortaya çıkmaktadır (Glaeser, 2000: 27). Güven düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde sosyal sermaye ile bağlantılı eğitim yatırımları pozitif dışsallıklar oluşturarak eğitim yatırımlarının daha verimli olmasına imkân vermektedir.

Bir başka dolaylı etki, yatırımlar ile sosyal sermaye arasındaki bağlantıdan kaynaklanmaktadır. Güven düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde yatırımlar nedeniyle ortaya çıkan yeniliğin yayılımı daha kolay hale gelmektedir. Sosyal sermayenin yüksek düzeyde olması toplumun riskten kaçınma (risk-averse) eğilimini azaltmakta böylelikle gerek fiziki gerekse beşerî sermayeye yatırım yapma konusunda daha fazla teşvik sağlamaktadır. Yüksek sosyal sermaye düzeyine sahip ülkelerde yeniliğin yayılması daha kolay ve verimli olduğundan bu ülkelerde daha etkin bir şekilde gelişmiş ülkelere yakınsama eğilimi görülmektedir (Whiteley, 2000:452).

Sosyal sermayenin ayrıca diğer sermaye biçimlerini daha verimli hale getirebileceği, dolayısıyla ekonomik kalkınmaya katkı sağlayacağı bu konuda yapılan ampirik çalışmaların birçoğu tarafından desteklenmektedir (Woodhouse, 2006: 83).

Sosyal sermaye konusunda yapılmış çalışmaların önemli bir kısmı, sosyal sermayenin ekonomik kalkınma üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymasına rağmen, sosyal sermayenin ekonomik kalkınma sürecinde doğrudan veya dolaylı olarak olumsuz sonuçlar yaratabileceğini savunanlar da söz konusudur (Yıldız, 2011:215).

Woolcock ve Narayan (2000) sosyal sermayenin ekonomik kalkınma sürecini olumsuz etkilediği negatif sosyal sermaye durumunun, yolsuzluk, bürokrasinin neden olduğu gecikmeler, bastırılmış sivil özgürlükler, etnik gerilimler ve mülkiyet hakları konusundaki başarısızlıkların, ekonomik kalkınmayı olumsuz etkileyeceğini ifade etmişlerdir. Sosyal sermaye topluluk üyeleri için karşılıklı iş birliği sağlamakta ancak bu iş birliği olumlu sonuçlar doğurabildiği gibi olumsuz da sonuçlar da yaratabilmektedir.

Bu konuda ifade edilen bir eleştiriye göre, birtakım gelenek veya normlar yeni yöntemlerin uygulanması ve benimsenmesini sağlamaktan çok engel olabilmektedir. Çünkü yeni yöntemlerin kullanılması, var olan faaliyetlerin kurulu düzeninin bozulması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, sosyal sermaye her koşulda olumlu faaliyetlere yönelik bir güç ve otorite olarak meydana gelmeyebilir.

Bazı durumlarda sosyal sermaye oluşumu dışında kalanların durumları da bir problem olarak ortaya çıkabilmektedir. Firmaların bir kısmı bazı durumlarda tüketicileri olumsuz etkileyebilecek gizli bir anlaşma yapabilirler. Meslek birlikleri, karteller, mafya, siyasi örgütlenmeler ve lobi faaliyetleri yapan gruplar gibi çeşitli sosyal ağlar kendi üyelerine yönelik birtakım menfaatler sağlayabilmektedirler. Aynı güçlü bağlar üyelerine ayrıcalıklı kaynaklara erişim imkânı sağlarken, diğerleri engellenebilir ve aynı kaynaklara erişim imkanından mahrum kalabilirler (Portes ve Landolt, 2000: 532-533). Bireysel ilişkilerin bu şekilde bir ayrımcılık ve yozlaşmaya yol açabileceği bilindiğinden, birçok ülkede kurumsal düzeyde hukuksal düzenlemeler yapılmıştır (Woolcock, 2001: 68).

Sosyal sermaye, resmi devlet kurumlarının yerel bağlamda kalkınma üzerindeki önemli etkilerini göz ardı ettiği gerekçesiyle de eleştirilmektedir. Ancak resmi kurumların yokluğunda yada zayıflığı durumlarında genellikle gayri resmi örgütlerin kurulması durumu ile karşılaşılmaktadır. Bunun yanı sıra sosyal sermayenin daha yüksek düzeyleri piyasaya daha kısıtlı bir alan bırakmakta ve bu nedenle devlet sosyal sermayenin artırılmasında önemli bir role sahip olmaktadır (Lehtonen, 2004: 205).

Sivil toplumdaki örgütlenme şekillerinin bazı durumlarda zararlı örgütlenmeler olarak kurulabilmesi, sosyal sermayeye yöneltilen bir diğer eleştiri olarak ortaya çıkmaktadır. Kent içinde ortaya çıkan gençlik çeteleri veya başkalarının erişimine engel olan birtakım grupların tekeli durumları gibi çok çeşitli örnekte olduğu üzere sosyal sermaye kötü amaçlara yönlendirilebilmektedir (Woolcock, 2001: 68). Ayrıca sosyal kutuplaşma, etnik farklılıklar ve eşitsizlikler konusunda yapılan birçok çalışmada bu tür kutuplaşmaların ekonomi politikası üzerinde etkili olabileceği ve bu nedenle güven ve sosyal birleşmenin daha yavaş iktisadi büyümenin nedenlerinden biri olarak ortaya çıkabileceği belirtilmektedir.

Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi sosyal sermayenin ekonomik ve toplumsal açıdan başarısı hangi amaçla kullanıldığına bağlı olarak değişmektedir (Tüylüoğlu, 2006: 47). Doğru amaçla kullanıldığında ekonomik kalkınmanın sağlanmasında önemli bir etkiye sahipken, yanlış amaçlar doğrultusunda kullanımı hem ekonomi hem de toplum için zararlı sonuçlar doğurabilmektedir (Yıldız, 2011:216).

5. TÜRKİYE’DE SOSYAL SERMAYE

Sosyal sermaye her ne kadar eski bir kavram olsa dünyada özellikle 1980’lerden sonra daha çok önem kazanmaya başlamış, Türkiye’ye bakıldığında ise ancak 2000’li yıllardan itibaren çeşitli bilim dalları tarafından araştırılmaya başlanmıştır (Şan ve Akyiğit, 2015:128). Türkiye’de sosyal sermaye konusunda yapılan çalışmaların ve analizlerin büyük bir kısmı Türkiye’de sosyal sermaye düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir. Özellikle genel güven düzeyleri ve sivil toplum faaliyetlerinin çeşitliliği ve katılım oranları göz önünde

bulundurulduğunda Türkiye’de sosyal sermayeyi besleyen kaynakların çok yetersiz kaldığı tespit edilmiştir (Aslan, 2016: 190).

Sosyal sermaye ile ilgili olarak Türkiye için 2005 yılında “Infacto Research” grubu tarafından yapılan çalışma oldukça önemlidir. Söz konusu çalışma 15 kentin merkez ve kırsal kesimlerinde, 18 yaş üstü (18-24 yaş arası nüfus) 1,216 kişi ile yapılmış bir örnekleme çalışmasıdır. Çalışmanın sonuçlarına göre, genelleştirilmiş güven seviyesinin ölçülmesi amacıyla sorulan “insanların çoğuna güvenilebilir” görüşünü destekleyenlerin oranı %12,6 iken, “insanlarla ilişkilerde çok dikkatli olunmalı” düşüncesini onaylayanların oranı %85,7 olarak ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar, güven düzeyinin düşük olduğunun açık bir göstergesi şeklinde yorumlanabilir (Yıldız ve Topuz, 2011: 220). Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- Türk toplumunun sosyal sermaye seviyesi düşüktür,
- Sosyal sermaye, politik ve sivil katılım, sorgulamadan itaat ve hoşgörüsüzlük gibi kavramlar birbirleriyle ilişkilidir,
- Derneklerin yaygın hale getirilmesi ve siyasal katılımın artırılması için sosyal sermaye seviyesinin yükseltilmesi gerekmektedir,
- Genelleştirilmiş güven ve sivil katılım gibi unsurlar, düzgün işleyen bir demokrasinin varlığı açısından da önemli role sahip unsurlardır.

Türkiye’nin de aralarında olduğu Avrupa Birliği’ne üye ve aday ülke konumundaki ülkelerle yapılan bir diğer çalışma da Norris’in 2002 yılında yaptığı çalışmadır. Avrupa Birliği üyesi ve aday ülkeler için yapılmış ve sosyal sermaye kıyaslamasını kapsayan çalışmada Türkiye sosyal sermaye seviyesi açısından 47 ülke arasında 45. sırada yer almaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre Kuzey ülkeleri %90 ile ilk sıralarda yer almakta iken, Balkan ülkeleri ortalamasının %60 değerine sahip olduğu belirtilmektedir. Bulgaristan en düşük değere sahip ülke olarak yer almaktadır. Kişilerin sivil kurumlarda aktif rol oynama yoğunluğu bakımından değerlendirildiğinde ise Türkiye % 9.69 ile 44. sırada yer almakta, Çin % 9.33 ile en sonda yer almakta iken, ABD % 15 ile ilk sırada yer almaktadır (Altay, 2007: 352).

Türkiye için yapılmış olan bazı araştırmalar, bir sosyo-ekonomik ağa bağlı olan kişiler arasında birincil ilişkilere dayanmayan, sonradan geliştirilen ve zamanla “yerleşik” hale gelen ilişkilerle güven unsurunun ortaya çıkabildiğini ve sosyal sermaye oluşumunun sağlanabildiğini ortaya koymaktadır (Şan ve Akyiğit, 2015:129).

Türkiye’de sosyal sermaye düzeyinin dūřuk olmasının en önemli nedenlerinden biri, yolsuzluk, rüşvet ve siyasi bunalımlardan doğan politik ve ekonomiye duyulan güvensizlik gibi problemlerin, kişilerin geleceğe yönelik beklentilerini olumsuz yönde etkilemesi ve böylelikle hem birbirleriyle ve hem de toplumla olan ilişkilerinde güvenlerini kaybetmesine sebep olmasındır (Yıldız ve Topuz, 2011: 222). Türkiye’de güven düzeyinin zayıf olması, demokrasi ve sivil toplumun gelişimi bakımından da birtakım sorunlar yaratmaktadır. Güven düzeyinin dūřukluęu, iktisadi, politik ve kültürel ortaklıklar kurulmasını, örgütlenme kapasitesini ve kurumlara üyelik gibi durumları güçleştirmektedir (Erdoęan, 2016: 14).

Türkiye’de sosyal sermaye düzeyinin dūřuk olmasının nedenlerinden bir diğeri de gelir dağılımındaki adaletsizlik ve kişilerin çeşitli sivil toplum kurumlarına ve derneklere üye olup olmaması durumuna göre açıklanmaktadır. Bu tür sosyal ağlar içerisinde yer alan bireyler arasında güvene dayalı ilişkilerin kurulacağı ve böylelikle kişilerin dayanışma ve birlikte hareket etmeye yönelik güdülerinin daha fazla olacağı, sosyal sermaye alanında vurgulanan bir durumdur (Őan ve Akyięit, 2015:129,130).

Sosyal sermaye bir ülkenin ekonomik kalkınma sürecinde önemli bir unsur olmakla birlikte tek başına ekonomik kalkınma ve büyüme için yeterli olamayacağı ortadadır. Bununla birlikte, sosyal sermayenin, ekonomik olarak az gelişmiş olmanın nedeni olduğu kadar sonucu olarak da ortaya çıktığına dikkat etmek gerekir. Bu çerçevede devletin fonksiyonu, yerel düzeyde de kamu hizmetlerinin eksiksiz bir şekilde sağlanarak kolektif harekete olan güvenin oluşumunu sağlamak olmalıdır. Sosyal sermayenin oluşumunun ve gelişiminin sağlanması da oldukça önemlidir. Bu açıdan ulaşım ve coğrafî erişebilirlik, sosyal sermayenin gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Kurumlarla ilişkiler bağlamında ulaşım olanaklarının arttırılması sosyal sermaye üzerinde

olumlu etkiler yaratan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Çekiç ve Ökten, 2009: 211).

6. SONUÇ

Sosyal sermaye toplumsal düzeyde verimlilik artışı sağlayan kurallar, ağlar normlar ve karşılıklı güven şeklinde tanımlanmaktadır. Son zamanlarda yapılan disiplinlerarası çalışmalar, sosyal sermayenin, siyasi kurumların etkinliğini ve çağdaş toplumların ekonomik performansını açıklamada önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Yüksek sosyal sermaye seviyelerini teşvik etmek, başarılı bir ekonominin temel bileşenleri olarak fiziksel ve beşerî sermayenin yanı sıra bir dizi başka girişimin gelişmesine de katkı sağlamaktadır (Woodhouse, 2006: 92).

Sosyal sermaye karşılıklı değişim ilişkilerini artırmak, ortak faaliyet problemlerinin çözümünü kolaylaştırmak, işlem maliyetlerini azaltmak, bilgi paylaşımının sağlanması yoluyla yenilikleri özendirmek ve siyasal süreçlere katılımı sağlayarak yönetimde verimliliği artırmak gibi işlevlere sahiptir. Bu yönü ile sosyal sermaye verimlilik artışı ve maliyet azalışı sağlamakta ve dolayısıyla ekonomik performansı etkileyebilmektedir.

Sosyal sermayenin ekonomik kalkınmayı olumlu yönde etkileyeceği genel olarak kabul edilmekle birlikte; sosyal sermayenin ekonomik kalkınma sürecinde doğrudan veya dolaylı olarak olumsuz sonuçlar yaratabileceğini ileri süren görüşler de söz konusudur. Örneğin yeni tekniklerin kabul edilmesine engel olabileceği, sosyal sermaye ağları dışında kalanların ekonomik kaynaklara erişiminin engellenebileceği, birtakım olumsuz örgütlenmelerin ortaya çıkabileceği ve bu nedenlere bağlı olarak ekonomik büyümenin yavaşlayacağı şeklindeki görüşler sosyal sermaye konusundaki eleştiriler olarak sıralanabilir (Tüylüoğlu, 2006: 54).

Sosyal sermaye konusunda Türkiye üzerine yapılan çalışmalar, sosyal sermaye düzeyinin yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede toplumsal alanda güven düzeyinin yükseltilmesi amacıyla bireysel anlayışın yerini eğitim aracılığıyla toplumsal ve kültürel değerleri önemseyen insan anlayışının alması gerektiği

vurgulanmaktadır. Sosyal ve politik alanlarda güven düzeyinin tesis edilmesi, ekonomi üzerinde de olumlu etki yaratacaktır. Ekonomik etkinlik ve performans artarken, iş yapma maliyetleri ve maliyetleri arttıran dışsalıklar önlenebilecektir.

Sonuç olarak, bireylerarası güven, gayri resmi sivil kuruluşlar ile resmi devlet kurumları arasında uyumlu bir bileşim gerektiren sosyal sermaye yaklaşımı, ekonomik gelişmenin önemli kaynaklarından biri olmakla birlikte, diğer kaynakların da etkin kullanımını sağlayan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALTAY, A., (2007). “Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi”, Ege Akademik Bakış Dergisi, 1(7), ss.337-362.
- BALCI, S.B., (2015., “Dünya Bankası Perspektifinden Sosyal Sermaye ile Kalkınma Yaklaşımları”, Planlama Dergisi, 25(1), ss.1-7.
- BEXLEY, E., (2007). Social Capital in Theory and Practice. Education and Training, (November 2007), ss.1-123.
- BOULILA, G., BOUSRIH, L. ve TRABELSI, M., (2008). “Social Capital and Economic Growth: Empirical Investigations on The Transmission Channels”, International Economic Journal, 22 (3), ss.399-417.
- ÇEKİÇ, T.İ. ve ÖKTEN, A.N., (2009), Sosyal Sermaye Perspektifinden Kırsal Kalkınma Sorunsalına Yeniden Bakış, Megaron Journal, 4(3), ss. 203-213. <http://www.megaronjournal.com/?page=published&ID=20>, 03.05.2019.
- ÇETİN, M., (2006). “Endüstriyel Bölgelerde Sosyal Sermaye ve Güven: Üçüncü İtalya Örneği”, Ege Akademik Bakış Dergisi, 1(6), ss.74-86.
- ERDOĞAN, E., (2016), Sosyal Sermaye, Güven ve Türk Gençliği, <http://www.urbanhobbit.net/PDF/Sosyal%20Sermaye%20emre%20erdogan.pdf>, 12.04.2019.
- FUKUYAMA, F., (2000). “Social Capital and Civil Society”, IMF Working Paper, ss.1-18.
- FUKUYAMA, F., (2001). “Social Capital, Civil Society and Development”, Third World Quarterly, 22 (1), ss.7-20.
- GLAESER, E.L. LAIBSON, D., ve SACERDOTE, B., (2002), “The Economic Approach to Social Capital”, The Economic Journal, No. 112, November, ss.437-458.
- GRANOVETTER, M., (2005). “The Impact of Social Structure on Economic Outcomes”, Journal of Economic Perspectives, 19 (1), ss.33-50.
- GROOTAERT, C. ve THIERRY, B., (2001). “Understanding and Measuring Social Capital: A Synthesis of Findings Recommendations From The Social Capital Initiative”, WB, Social Capital Initiative Working Paper, No: 24.

- KARAGÜL, M. ve DÜNDAR, S., (2006). “Sosyal Sermaye ve Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, Akdeniz İİBF Dergisi, (12), ss.61–78.
- KARAGÜL, M. ve MASCA. M., (2005). “Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, No.1, Bahar, ss.37-52.
- KESKİN, M., (2008). “Sosyal Sermaye ve Bölgesel Kalkınma: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Üyelerinde Sosyal Sermaye ve Belirleyicilerinin Analizi”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniv., Sos. Bil.Enst., Erzurum.
- LEHTONEN, M., (2004). “The Environmental-Social Interface of Sustainable Development: Capabilities, Social Capital, Institutions”, Ecological Economics, 49, ss.199-214.
- OECD, (2001). The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital, OECD Press.
- OĞUZ, H., (2006). “Makroekonomik Politikaların Performansında Sosyal Sermayenin ve Kurumların Rolü”, Akdeniz İİBF Dergisi, 6 (12), ss.79-107.
- PORTES, A. ve LANDOLT, P., (2000). “Social Capital: Promise and Pitfalls of Its Role in Development”, Journal of Latin American Studies, 32 (2), ss.529-547.
- PUTNAM, R.D., (1993), The Prosperous Community: Social Capital and Public Life, The American Prospect, (13), Spring, <http://xroads.virginia.edu/~HYPER/DETOC/assoc/13putn.html>, 03.15.2019.
- PUTNAM, R.D., (1995), “Bowling Alone: America’s Declining Social Capital”, Journal of Democracy, 6 (1), ss.65-75.
- SABATINI, F., (2005), The Role of Social Capital in Economic Development Investigating The Causal Nexus Through Structural Equation Models, Working Paper Series, No.901361, University of Rome La Sapienza, Department of Public Economics, <http://www.socialcapitalgateway.org>, 18.03.2019.
- ŞAN, M. K. ve AKYİĞİT, H., (2015). “Sosyal Sermaye Tartışmaları ve Türkiye’de Sosyal Sermayenin Ölçülmesi Sorunu”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (34), ss.123-134.
- TEMPLE, J., (2001). “Growth Effect of Education on Social Capital in The OECD Countries”, CEPR Working Paper, No.2875.
- TÜYLÜOĞLU, Ş., (2006). “Sosyal Sermaye, İktisadi Performans ve Kalkınma: Bir Yazın Taraması”, Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi, (12), ss.14–60.
- WHITELEY, P.F. (2000). “Economic Growth and Social Capital”, Political Studies, 48 (3), ss.443-466.
- WINTER, I., (2000). “Major Themes and Debates in The Social Capital Literature: The Australian Connection”, WINTER, I.(eds), Social Capital and Public Policy in Australia, Melbourne: Australian Institute of Family Studies, ss.57-81.
- WOODHOUSE, A., (2006). “Social Capital and Economic Development in Regional Australia: A Case Study”, Journal of Rural Studies, 22 (1), ss.83–94.
- WOOLCOCK, M. ve NARAYAN, D., (2000). "Social Capital: Implications For Development Theory, Research, and Policy", The World Bank Research Observer, 15(2), ss.225-249.

- WOOLCOCK, M., (2001).The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes, The Contribution of Human and Social Capitalto Sustained Economic Growth and Well-Being, International Symposium Report, Human Resources Development Canada (HRDC) and OECD, Chapter 5, ss. 65–88.
- WORLD VALUE SURVEY, <http://www.worldvaluessurvey.org>, 15.04.2019.
- WORLD BANK: World Development Indicators, <http://www.worlbank.org>, 02.04.2019.
- YILDIZ, Z. ve TOPUZ, H., (2011). “Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Açısından Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, Sosyal Siyaset Konferansları, (61), ss.201–226.

BÖLÜM 5

AR-GE, YENİLİKÇİ YAPI VE İKTİSADİ

KALKINMA

Dr. Öğr. Üyesi Nisa SEÇİLMİŞ⁸

⁸ Gaziantep Üniversitesi, HUBF, Havacılık Yönetimi Bölümü,
nsecilmis@gantep.edu.tr

GİRİŞ

Günümüz bilgi çağında, bilgiyi edinmenin yanında bilgiyi etkin kullanmak ve yeni değerler yaratmak oldukça önemlidir. İnovasyonun temel amacı daha iyiyi yakalamak üzere yapılan pozitif değişimlerdir. Verimlilik artışına yol açan her türlü yenilik; istihdam, ekonomik büyüme, sosyal refah, sürdürülebilir kalkınma gibi birçok sosyo-ekonomik faktör üzerinde yarattığı olumlu etkilerle toplumsal refahın artmasını sağlamaktadır. İnovasyonun ekonomik ve sosyal fayda üzerindeki öneminin anlaşılması, yeniliğin temelini oluşturan araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri hacminin de artırılması gerçeğini gündeme getirmiştir. Ar-Ge, inovasyonun ve dolayısıyla ekonomik kalkınmanın kilit bir stratejisi olarak kabul görmektedir.

Dünya genelinde gerek münferit olarak ülkeler, gerekse OECD ya da AB gibi ekonomik birlikler, Ar-Ge faaliyetlerinin artırılması için politikalar geliştirerek bu yolla inovasyonu harekete geçirmek yönünde yoğun bir çaba sarf etmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ekonomilerle olan açıklarını kapatmak, gelişmiş ülkeler ise mevcut refah seviyelerini korumak ya da daha da artırmak amacıyla Ar-Ge harcamalarına, bilim ve teknolojiye daha çok kaynak ayırma yolunu seçmektedirler. Bu bağlamda ülkelerin sosyal ve ekonomik yönden gelişmeleri ile, yenilik ve Ar-Ge faaliyetleri arasındaki etkileşimin nasıl bir süreç dahilinde gerçekleştiği ve bu etkileşimin boyutunun ne derecede olduğunun tespiti önem arz etmektedir. Bu bölümde, söz konusu sürecin gelişimi ve boyutu toplumsal dönüşümler ve ekonomik veriler dikkate alınarak aktarılmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın amacına yönelik olarak öncelikle yenilik kavramı, Ar-Ge kavramı ve aralarındaki ilişkiden bahsedilecek, bir sonraki bölümde yenilikçi yapıya geçiş süreci anlatılacaktır. Daha sonra, yenilik ve Ar-Ge'nin kalkınma üzerindeki etkisi açıklanmaya çalışılarak, aynı bölüm dahilinde bilgi, yenilik ve Ar-Ge göstergeleri ile kalkınma göstergeleri arasındaki ilişki niceliksel olarak değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

1. YENİLİK VE AR-GE KAVRAMLARI

Yenilik (innovation); bireyleri, kurumları, sektörleri ve ülkeleri çok çeşitli yönlerden etkileyebilen ve yaşam standartlarının geliştirilmesine katkı sağlayan önemli bir enstrümandır. Yeniliğin dört türü vardır: ürün yeniliği, süreç yeniliği, pazarlama yeniliği ve örgütsel yenilik. Ürün yeniliği, yeni ya da önemli ölçüde geliştirilmiş bir mal ya da hizmet geliştirilmesini kapsar. Yeni teknik özellikler, bileşenler ya da malzemeler; üründe yazılım, kullanım kolaylığı gibi işlevsel iyileştirmeler birer ürün yeniliğidir. Süreç yeniliği, yeni ya da önemli ölçüde geliştirilmiş bir üretim ya da dağıtım yöntemini ifade etmektedir. Pazarlama yeniliği, ürünün tasarımında, ambalajında, yerleştirilmesinde, tanıtımında ya da fiyatlandırmasında iyileştirme yaratacak yeni bir pazarlama yöntemini içerir. Örgütsel yenilik ise, iş ile ilgili faaliyetlerdeki, iş yeri organizasyonundaki veya dış ilişkilerdeki yeniliklerdir. Görüldüğü gibi inovasyon faaliyetleri finansal ve ticari tüm aktivitelerdeki gelişmeyi içeren bir kavramdır (OECD, 2018: 19-21).

Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge); insana ilişkin, kültürel ve toplumsal anlamları da içeren her türlü bilgi birikimini artırmak ve mevcut bilginin yeni uygulamalarını tasarlamak amacıyla gerçekleştirilen, yaratıcı ve sistematik çalışmalar bütünüdür. Bir etkinliğin Ar-Ge kapsamında olabilmesi için beş temel kriter gerekmektedir: yeni, yaratıcı, belirsiz, sistematik, aktarılabilir ve/veya tekrarlanabilir olma. Ar-Ge faaliyetleri temel araştırma, uygulamalı araştırma ve deneysel geliştirme olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Temel araştırmalar, olayların temelini araştırmaya ve gözlemlenebilir gerçekler hakkında yeni bilgiler edinmeye yönelik herhangi bir özel uygulama ya da kullanım olmaksızın yapılan deneysel ya da teorik çalışmalardır. Uygulamalı araştırma orijinal araştırmalardır ve yeni bilgi edinmek için yapılmaktadır. Deneysel geliştirme ise, yeni ürünler veya süreçler üretmeye veya mevcut ürünleri veya süreçleri iyileştirmeye yönelik olarak araştırma ve pratik deneyimlerden elde edilen bilgilerle yapılan ve bilgiye yönelik ek çıktılar sunan sistematik çalışmalardır (OECD, 2015: 44-45).

Ar-Ge faaliyetleri, inovasyonun aktif olmasını sağlayan temel itici güç konumundadır. Temel, uygulamalı ve deneysel Ar-Ge süreçlerinin her

biri sonucunda elde edilen kazanımlar, zaman içerisinde birikerek bilgi rezervlerine dönüşmekte ve bu rezervler yeni fikir ve icatların önemli bir girdisi ve kaynağı olmaktadır (Kawahara vd., 2014: 1,2). Bu nedenle Ar-Ge inovasyonun ön koşulu niteliğindedir. Ar-Ge ile üretilen yenilikçi fikirler firmalar tarafından ticarileştirildiğinde inovasyon ortaya çıkmakta, aksi halde uygulanmamış ya da ticarileşmemiş her yenilikçi fikir işletme ve ülkeler için hem bir kaynak israfı hem de kurumsal isteksizlik yaratan çalışmalar olarak geride kalmaktadır (MÜSİAD, 2012: 56).

Büyük yeni fikirler iyi yürütülen Ar-Ge faaliyetlerine dayanırken, yeni fikirlerin etkili biçimde ticari olarak uygulanabilmesi, sadece araştırma yapmanın ötesinde, piyasanın rekabet derecesi, fikri mülkiyet sistemi ve finansal ulaşılabilirlik gibi birçok faktöre bağlıdır (Bernanke, 2011: 3). Ayrıca genel ekonomik yapı içerisinde değerlendirildiğinde sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve kalkınma için, sadece birkaç firma ya da sektörün kendi içerisinde başarılı olması değil mevcut sektörlerin çoğunluğunun yenilikçiliği benimsemesi gerekmektedir (Trajtenberg, 2009: 374).

Yeniliğin geniş bir kapsamı ve çok çeşitli türü olsa da en çok odaklanılan yenilikler teknolojik olarak ön plana çıkan ve ekonomik kalkınmaya katkısı olanlardır. Gelişmekte olan ülkelerde ise bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle ilişkilendirilen yenilik kavramı yanında, inovasyonun yapılmasına ve yayılmasına yönelik politikalarda da yenilikler yapılması gerekmektedir. Yenilik getiren her adım ekonomik faaliyet yelpazesinin tamamında sayısız, küçük ya da büyük iyileşme getirebilmekte ve ekonomik büyüme ve kalkınma çabaları içerisinde önemli bir aktör olabilmektedir (Trajtenberg, 2009: 369).

2. YENİLİKÇİ YAPIYA GEÇİŞ SÜRECİ

İnsanoğlunun sosyal bir varlık olması sürekli şekilde toplumsal değişim yaşanmasına neden olmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca yaşanan her toplumsal değişimde rol oynayan bazı olaylar vardır ve her değişim bir önceki dönemin getirdiği birikimlerle birlikte yenilikler üzerine kuruludur. İlkel toplumdaki asalak ekonomi şartları, tarım toplumunda üretim ekonomisine, sanayi toplumunda sanayi ekonomisine, günümüz

bilgi toplumunda ise yeni ekonomi sistemine dönüşmüş ve değişimi yakalayan toplumlar kalkınmada hep bir adım öne geçmiştir.

Geleneksel ya da eski ekonomi de denilen sanayi ekonomisi, 18. Yüzyılın ikinci yarısının sonlarına doğru Sanayi Devrimi'nin başladığı İngiltere'de gündeme gelmiş ve bu dönemde küreselleşmenin yavaş yavaş başlamasının etkisi ile, çok kısa sürede öncelikle gelişmiş ülkeleri ve daha sonra tüm dünya ülkelerini etkisi altına almıştır. Gelişen teknolojilerle birlikte, üretim tarım sektöründen sanayi sektörüne, montaj usulü ve seri üretim modeline doğru kaymıştır. II. Dünya Savaşı'na kadar olan bu dönem teknolojik gelişmelerin daha da ilerlemesiyle farklı bir sürece girmiştir (Kılınç Savrul ve Kılıç, 2011: 27).

Sanayi ekonomisinin rijit yapısı yeni ekonomik yapıya geçişle birlikte tamamıyla değişmiştir. Yeni ekonomi, yeniliği ya da yeni teknolojileri üreten ya da yoğun kullanan ekonomi olarak tanımlanmakta, bu çerçevede yenilik ve teknolojik ilerleme ekonomik büyümenin motoru olarak görülmektedir (Bilbao-Osorio ve Rodríguez-Pose, 2004: 439). Bilgi ekonomisi olarak da bilinen bu ekonomide, ulusal olan üretim ve rekabet sistemi global; makineleşmeye dayalı olan teknolojik faktörler dijital; üretim odaklı olan beşeri sermaye yapısı müşteri odaklı; kitlesel üretime dayalı olan üretim organizasyonu tam zamanında ve esnek; belirli bir alanda uzmanlaşan iş gücü yapısı bilgi, tecrübe, çok yönlü beceri, yenilikçi ve yaratıcılığa sahip olan işgücü; tarım ve sanayi ağırlıklı sektörel yapı ise hizmet sektörü ağırlıklı hale dönüşmüştür (Aktan ve Vural, 2016: 1). Yeni ekonomi, insanın teknik bilgi ve becerisini üretime nasıl yansıttığına dayanan bilgi ekonomisidir. Bu nedenle artan bir ekonomik katma değer yaratmak, kas gücü yerine beyin gücünün geçmesi ile sağlanmaktadır (Tabsscott, 2015: 17). Yeni ekonomi ile gelen en önemli değişikliklerden birisi, ekonomik büyüme ve kalkınmanın dayanağının artık sermaye ve işgücüne değil Ar-Ge, yenilik, icatlar ve bilgiye dayalı hale dönüşmesidir.

20. yüzyılın özellikle son on yılında yaşanan hızlı ve kapsamlı toplumsal değişimin belirleyici değişkeni, 17. ve 18. yüzyıldaki değişimlerden farklıdır. 17. yüzyıldaki değişim, bilimsel çalışmalardaki büyük patlamanın yani modern bilimin doğuşunun eseridir. 18. yüzyıldaki Sanayi Devrimi, üretimde organik enerji yerine inorganik

enerjinin kullanılması ile gerçekleşmiştir. Halen etkisinde olduğumuz toplumsal değişimin temelinde ise bilişim ve iletişim teknolojilerindeki akıl almaz gelişmeler yatmaktadır. Teknoloji, bilginin yaşama uygulanmış halidir. Teknoloji kullanarak ortaya çıkarılan araç-gereçler ve bunları kullanma usulleri ile üretimde kullanılan enerji bir ekonominin üretkenlik kapasitesini belirlemekte, bunlardan herhangi birisinde yaşanacak gelişme üretkenlik kapasitesini artırmaktadır. Bilgi stokunu artırıp bunu insan yaşamına sirayet ettiren toplumlarda ya da diğer bir ifade ile ileri teknoloji kullanabilen toplumlarda üretkenlik kapasitesi ve buna bağlı olarak ekonomik gelişme, zenginleşme ve refah seviyesi yükselmektedir. Bilimsel ve teknolojik devrim olarak nitelendirilen bu dönemde toplumların ne kadar zengin ve ileri olduklarını belirleyen unsur ise Ar-Ge'ye ayrılan kaynakların büyüklüğüdür (Şaylan, 2002: 150-168).

ABD'de 1970'li yıllarda başlayıp 1980'den sonra hız kazanan enformasyon ve iletişim yatırımları 1990'lı yıllarda verimlilik artışlarını da beraberinde getirmiştir. Yeni ekonomi ile gelişen makine, elektrikli ekipman, telefon, telgraf ve yazılım sektörlerindeki artış 1977 yılında reel GSYİH'nın %3'nü oluştururken, 1998 yılında aynı oran %9'a yükselmiştir. Yeni ekonomi sektörlerindeki hacim artışı ile orantılı olarak bu sektörlerde sağlanan verimlilik artışları genel olarak ekonominin bütününde de verimlilik artışlarına önemli katkılar sağlamıştır (Nordhaus, 2001: 5).

Bilgi ve iletişim sektörlerindeki gelişmeler yeni ekonomik yapıyı oluştururken diğer yandan da küreselleşme olgusunu beslemiştir. Diğer bir ifade ile, bilgi ve teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve yeni ekonomik sistemin çarklarını döndüren ve her ikisinin de yaygınlaşmasını sağlayan en önemli unsurdur (Yumuşak vd., 2009: 80). Oluşan bu yeni düzen ile sosyal, siyasal ve ekonomik toplumsal yapılar önemli ölçüde değişmiş ve küreselleşmenin etkisi ile de yayılmıştır. Böylece bilginin yansımalarını yeni meslekler, yeni refah anlayışı, yeni ürünler, yeni endüstriler, yeni ticaret bağlantıları... gibi ekonominin her alanında görmek mümkün hale gelmiştir (Harris, 2001: 37).

Bir ülke, diğer ülkeler ekonomik üretim yönünden ilerlerken bu gelişmelere adapte olamazsa geride kalmaya mahkûm olmaktadır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu, Rönesans ve Reform hareketlerinden uzak kaldığı için sanayi devrimini ve üretim teknolojilerindeki

ilerlemeleri yakalayamamış, dolayısı ile ekonomik yönden sürekli gelişemediği için dağılma sürecine girmiştir (Eğilmez, 2018: 134). Diğer bir örnek Sovyetler Birliği'dir. Sovyetler Birliği ile Amerika arasında soğuk savaşın yaşandığı dönemler, iki büyük ekonominin teknoloji yönünden de mücadele ettiği bir dönemdi. Sovyetler Birliği 4 Ekim 1957'de Sputnik 1'i, 3 Kasım 1957'de Sputnik 2'yi uzaya gönderirken, ABD'nin uzay aracı yollama tecrübesi 1958 yılında Explorer 1'in gönderilmesiyle gerçekleşebildi. 1990'lı yılların başına kadar devam eden bu süreç içerisinde ilk adımı Sovyetler Birliği atsa da, ABD 1969'da Ay'a insan yollayarak öne geçmeyi başarmıştır. Sovyetlerin geride kalması için birçok vardır fakat en çok öne çıkanlardan biri elektronik devrimi tam olarak yakalayamamasıdır (Eğilmez,2018: 37-40). Dolayısıyla günümüz dünya ekonomik şartları altında değerlendirdiğimizde yenilikçi yapıya doğru adım atmayan her ekonomi, bilgi ve iletişim teknolojileri gelişmiş olan ülkelerle olan gelişmişlik makasının açılmasına ve uygun politikalar geliştirilemediği sürece de hep geride kalmaya mahkum olacaktır.

İçinde bulunduğumuz bilgi toplumu ve yeni ekonomik düzen içerisinde bilginin nicelik ve niteliği, ülkelerin ekonomik yönden gelişmişliğinin bir ölçütü olarak kullanılmaktadır (Yumuşak vd, 2009: 15). Bu nedenle bilginin derecesini ölçmek amacı ile birçok çalışma yapılmış olup, bunlardan en kapsamlı olanları farklı kurumlarca geliştirilmiş olan bilgi ekonomisi endeksleridir. İleri Dünya Bankası (World Bank-WB) tarafından (1995) "Knowledge Economy Indeks" geliştirilmiş, 2013'e kadar yayınlamıştır. Daha sonra Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (European Bank for Reconstruction and Development-EBRD) da aynı isimle bir endeks yayınlamıştır. Bilinen en güncel endeks, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme-UNDP) ile Mohammed Bin Rashid Al Maktoum Knowledge Foundation (MBRF)'ın 2017 yılında ortak olarak geliştirdiği "Global Knowledge Index-GKI (Küresel Bilgi Endeksi-KBE)"dir. KBE; üniversite öncesi eğitim, teknik mesleki eğitim-öğretim, yükseköğretim, bilgi ve iletişim teknoloji, ekonomi, araştırma-geliştirme ve inovasyon ve genel ortam olmak üzere yedi alt endeksten oluşmaktadır. Oldukça kapsamlı bir çalışma olan ve 134 ülkeyi kapsayan Küresel Bilgi Endeksi 2018 yılı raporu Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Küresel Bilgi Endeksi (2018)

Sıra	Ülke	KBE	Sıra	Ülke	KBE
1	İsviçre	72,725	65	Vietnam	47,033
2	Finlandiya	68,8	66	Suudi Arab.	46,946
3	İsveç	68,605	67	Arnavutluk	46,000
4	ABD	68,48	68	Azerbeycan	46,022
5	Lüksemburg	68,264	69	Moldova Cum.	45,852
6	Hollanda	67,971	70	Yugoslav C.	45,656
7	Singapur	67,901	71	Moğolistan	45,509
8	Birleşik Krallık	66,541	72	Türkiye	45,303
9	Japonya	66,221	73	Kolombiya	45,202
10	İrlanda	65,662	74	Lübnan	45,192
11	Danimarka	65,272	75	Botsvana	44,852
12	Belçika	65,258	76	Ürdün	44,745
13	Norveç	64,749	77	Güney Afrika	44,585
14	Almanya	64,414	78	Panama	44,028
15	İzlanda	64,403	79	İran	43,829
16	Avusturya	63,996	80	Cabo Verde	43,674
17	Fransa	62,673	107	Guatemala	37,588
18	Kore Cumhuriyeti	62,476	108	Lao DHC	37,264
19	Birleşik Arap Em.	61,901	109	Nepal	36,806
20	İsrail	61,802	110	Venezuela	36,772
30	Çekya	58,488	111	Bangladeş	36,602
31	İspanya	57,659	112	Fildişi Sahili	36,413
32	Litvanya	55,775	113	Senegal	36,281
33	Malezya	55,55	114	Tacikistan	36,046
34	Macaristan	55,102	115	Pakistan	35,947
35	Letonya	54,666	116	Madagaskar	35,427
36	Kıbrıs	54,591	117	Tanzanya	35,417
37	Polonya	54,564	118	Malawi	35,389
38	Slovakya	54,307	119	Lesotho	34,916
39	Çin	53,988	120	Benin	34,695
40	Hırvatistan	52,498	121	Kamerun	33,502
41	Uruguay	52,379	122	Uganda	33,447
42	Rusya Fed.	51,654	123	Burundi	33,362
53	Tayland	48,964	124	Gambiya	33,048
54	Ukrayna	48,703	125	Burkina F.	32,613
55	Seyşeller	48,661	126	Etiyopya	31,197
56	Gürcistan	48,659	127	Mozambik	31,115
57	Romanya	48,629	128	Gine	30,737
58	Yunanistan	48,517	130	Suriye	30,219
60	Kazakistan	48,032	133	Kongo	28,530
62	Umman	47,832	134	Yemen	24,805

Kaynak: UNDP, 2018a, <http://knowledge4all.com/en/WorldMap>

Tablo 1'e göre İsviçre 72,725 ile bilgi ekonomisi içerisinde en iyi olan ülke konumundadır. İsviçre'yi Finlandiya, İsveç, ABD ve Lüksemburg takip etmektedir. En düşük değere sahip ülke ise Yemen olup, onu Kongo, Mali ve Moritanya izlemektedir.

3. KALKINMA, YENİLİK VE AR-GE İLİŞKİSİ

Joseph Alois Schumpeter (1883-1950), yeni ürünlere dayalı rekabetin mevcut ürünlerin fiyatlarındaki marjinal değişikliklerden daha önemli olduğunu ifade eden ve inovasyonun ekonomik büyüme ve kalkınmadaki önemine değinen ilk ekonomisttir. Ona göre ekonomik kalkınmanın temelinde yenilikler yer almakta ve girişimcilerin yapacağı yenilikler ekonomik kalkınmanın dinamik bir sürece dönüşmesini sağlamaktadır (Savaş, 2000: 832-836). 1980'li yıllardan sonra teknolojinin Ar-Ge ve beşeri sermaye kanalı ile endojen bir değişken olduğunu savunan büyüme modelleri ortaya atılmıştır. Lucas (1988), P. Romer (1990), Barro (1990), Grossman-Helpman (1991), Aghion-Howitt (1992), D. Romer (1996) gibi iktisatçılar sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesinde Ar-Ge faaliyetlerinin önemini vurgulayan içsel büyüme teorileri geliştirmişlerdir (Harris, 2001: 33; Genç ve Atasoy, 2010: 28). Böylece inovasyon, inovasyon yayımları ve Ar-Ge, uzun vadeli olarak ekonomik kalkınmayı sağlayan kilit faktörler olarak büyüme modelleri içerisindeki yerini almıştır. Günümüzde de inovasyon ve Ar-Ge faaliyetlerini ekonomik girdi ya da çıktı olarak baz alan ve firmaların, bölgelerin ya da ülkelerin ekonomik performansları üzerindeki etkisini araştıran birçok araştırma mevcuttur. Elde edilen bulguların büyük çoğunluğu bu etkinin pozitif olduğu ve ekonomik verimliliği arttırdığı yönündedir (Harris, 2001: 34).

1970'li yıllardan sonra gündeme gelmeye başlayan "kalkınma" olgusu, günümüzde halen üzerinde en çok durulan konulardan birisidir. Kalkınma, kişi başına düşen milli gelirin artırılması yanında ekonomik ve sosyo-kültürel yapının iyileştirilmesi, üretim faktörlerinin verimliliğinin artırılması gibi politik düzenlemeler gerektiren bazı hususları da kapsamaktadır. Dünyadaki tüm ülkeler daha fazla mal ve hizmet üreterek daha yüksek hayat standartları oluşturmayı amaçlamaktadır. Küreselleşen dünya ekonomisi rekabet düzeni üzerine

kuruludur ve hem maddi hem de sosyo-kültürel açıdan yaşam şartlarının iyileştirilmesini isteyen ülkeler sürekli bir yarış halindedir (Han ve Kaya, 1999: 6). Bilgi birikiminin ekonomik büyüme modellerine dahil edilmesi ile Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinin uluslararası rekabet için önemi vurgulanmıştır. Firmaların, endüstrilerin, bölgelerin ya da ülkelerin küresel yarış içerisindeki başarısı ve elde edilen başarının sürdürülebilirliği Ar-Ge faaliyetlerinin sürekliliği ile sağlanabilmektedir. Yenilikçi çözümler üreten ve başarılı bir şekilde ticarileştiren firmaların verimliliği ve üretkenliği artmakta dolayısıyla bunu sağlayabilen ekonomiler rekabet gücünü elinde tutabilmektedir (European Commission, 2017: 3). Diğer bir ifade ile küreselleşen rekabete dayalı dünya ekonomisinde sürdürülebilir ekonomik büyümenin, kalkınmanın ve toplumsal refahın kilit noktasını inovasyon teşkil etmektedir (MÜSİAD, 2012: 33).

Uzun zamandan beri inovasyon, bilgi ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkinin teorik olarak kabul gördüğü bir gerçektir (Howells, 2005: 1221). Bilginin gelişebilmesi için bireysel, örgütsel, bölgesel ve ulusal düzeyde dinamik bir ortam gerekmektedir (Dolfsma, 2005:200). Her şeyden önce yeniliğin temeli insan aklıdır ve bilginin temeli doğal olarak bireylerin zihinsel özellikleridir (Rooney ve Schneider, 2005: 19). Firmalar/örgütler inovasyon sisteminin temel ekonomik birimleridir ve yenilikçi bir teknoloji geliştirmek amacı ile Ar-Ge faaliyetlerinde bulunmaktadır. Teknoloji, Ar-Ge faaliyetlerinden elden edilen bilgilerin zamanla diğer firmalara yayılmasını sağlamaktadır (Konno, 2016: 157). Teknolojik bölge (technological districts), yenilikçi çevre (innovative milieu), ilim bölgeleri (learning regions) gibi kavramlar çerçevesinde yapılan bilimsel araştırmalar, ekonomik coğrafya ve bölgelerin bölgesel inovasyon yaratıcılığı üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır (Doloreux, 2002: 243). Bireysel, örgütsel ve bölgesel olarak yapılan inovatif faaliyetler sonucu elde edilen bilgi akışkandır ve coğrafi ya da zamansal olarak yayılma özelliğine sahiptir (Harris, 2001: 37). Dışsallık, yayılma ve sosyal geri dönüş kaynağı olmadığı sürece yenilikçi değişimler sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı sağlamada yetersiz kalacaktır (Griliches, 1991: 1; UNDP-MBRF, 2017: 23).

Ekonomik kalkınma için inovasyon, yeniliklerin ve teknolojik gelişmenin ötesinde, hem ürün hem de üretim süreçlerindeki her türlü

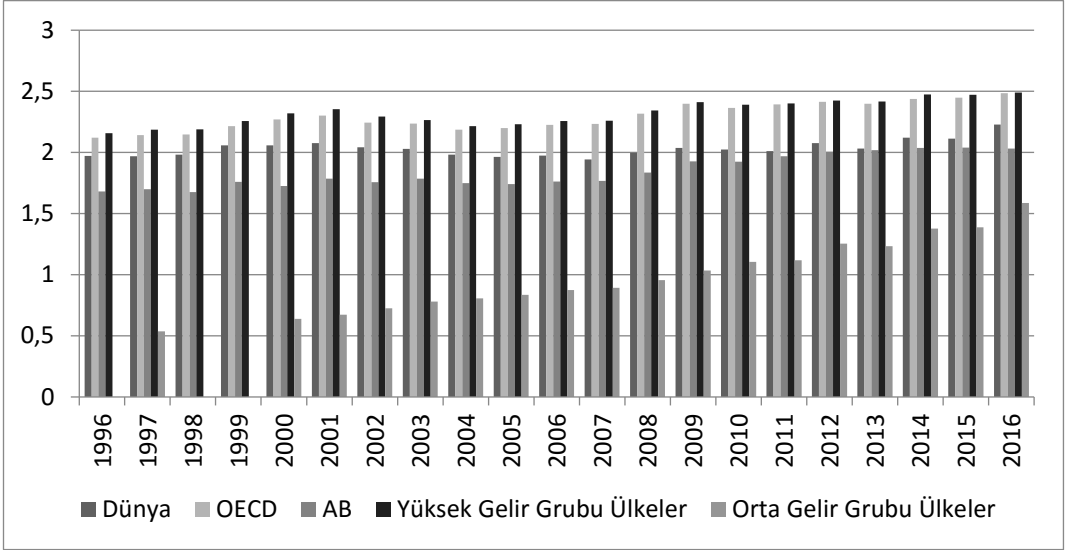
yeniliğin yer aldığı, çalışanlar ve Ar-Ge laboratuvarları da dahil çok daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu nedenle düzenli Ar-Ge çalışmaları neticesinde elde edilecek patentli yeniliklerin nasıl ortaya çıkacağı kadar girişimcilerin ve küçük işletmelerin, verimliliklerini artıracak yatırımlara dahil olmalarını sağlayacak teşvik ve temel politika araçlarının belirlenmesi de bu süreçte önem arz etmektedir. Ar-Ge günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan hemen her ekonomide uluslararası pazarda rekabet edebilmek amacı ile kamu tarafından desteklenmektedir. Bu destekler yapılırken gelişmekte olan ülkelerin ekonomik iklimleri, ihtiyaçları ve sorunları göz önünde bulundurulması gereken çok önemli bir husustur. Çünkü teknolojinin ekonomik büyüme içerisindeki rolü ve başarısı yenilikçiliğin ortaya çıkmasını sağlayacak bu politikaların başarısına bağlıdır (Trajtenberg, 2009: 367). İstikrarlı bir makroekonomik çevre; sağlam bir kamu maliyesi; iyi işleyen finansal, emek ve ürün piyasaları; etkili vergi, ticaret ve düzenleme politikaları ile desteklenen inovasyon politika araçlarının başarısı şansı çok yüksektir (Bernanke, 2011: 3).

Ar-Ge faaliyetleri yüksek yatırım maliyetlerine katlanmayı gerektirmekte ve ayrıca teknolojik ilerleme üretmeden, ekonomik katkılar sağlamadan geçen bir süreci de ihtiva etmektedir. Dolayısıyla bütçe daralması yaşayan firma, bölge ya da ekonomilerin Ar-Ge'ye daha az kaynak ayırması durumunda bu faaliyetlerin getirisi de düşük olabilmektedir. Literatürde, Ar-Ge yatırımları arttıkça pozitif ölçek ve kapsam ekonomilerinin etkisi ile artan getirilerin ortaya çıkacağını, Ar-Ge'ye yapılan yatırımın geri dönüşünün yatırım hacmi ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya çıkaran çalışmalar da bulunmaktadır (Bilbao-Osorio ve Rodríguez-Pose, 2004: 435).

3.1. Ar-Ge Faaliyetlerinin Küresel Ekonomi ve Küresel Rekabetteki Önemi

Ar-Ge faaliyetlerinin büyüklüğünü ölçmek için kullanılan Ar-Ge yoğunluğu, bir ekonomide Ar-Ge faaliyetleri için yapılan harcamaların ülke milli gelirine bölünmesi ile elde edilen bir oran olup, söz konusu ülkede Ar-Ge'ye verilen önemi ifade etmektedir. Dünya genelinde Ar-Ge faaliyetlerinin inovasyon ve ülke ekonomisine yaptığı katkının anlaşılması ile giderek ülkeler söz konusu faaliyetler için daha fazla kaynak ayırmaya ve bu sayede küresel piyasadaki daha fazla pay alma

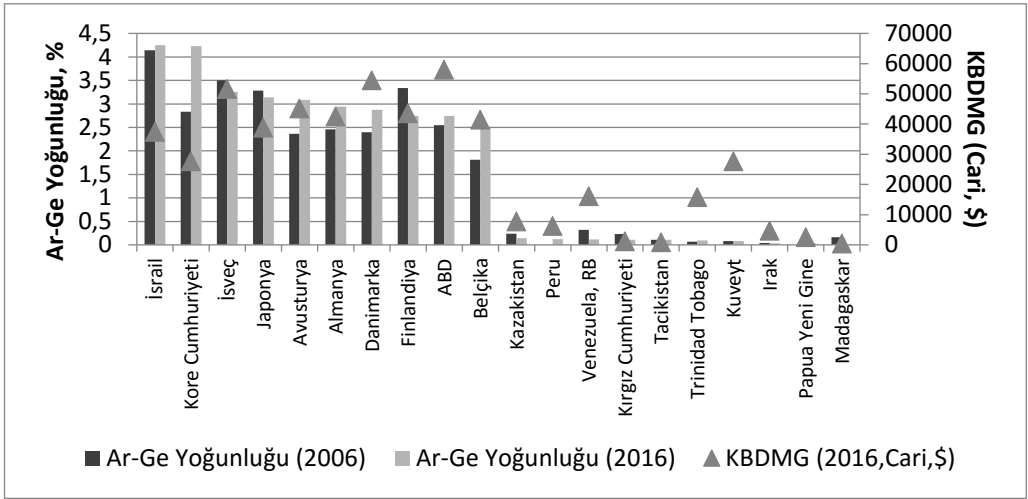
çabasına girmeye başlamışlardır. Şekil 1, yıllar itibari ile dünya ülkelerinin, OECD üyelerinin, AB üyelerinin, yüksek ve orta gelir grubu ülkelerin milli gelirlerinin ne kadarlık kısmını Ar-Ge harcamalarına ayırdığını ifade etmektedir. Orta gelir grubu ülkelerin 1990'lı yıllardaki bazı verilerine ve düşük gelir grubu ülkelerin verilerine ulaşamadığından çalışmaya dahil edilememiştir.

Şekil 1: Dünya, OECD, AB, Yüksek Gelir Grubu ve Orta Gelir Grubu Ülkelerde Ar-Ge Yoğunluğu (1996-2016,%)
Kaynak: World Bank, 2019

Şekil 1'e göre dünya genelinde 1996 yılında % 1,97 olan Ar-Ge yoğunluğu 2016 yılında 0,26 birimlik artışla 2,23'e; OECD ülkelerinde % 2,12 iken 0,36 birimlik artışla % 2,49'a; AB üyesi ülkelerde %1,68 iken 0,35 birimlik artış ile % 2,03'e; yüksek gelir grubu ülkelerde % 2,16 iken 0,33 birimlik artış ile 2,49'a ve orta gelir grubu ülkelerde % 0,54 iken 1,57 birimlik artış ile % 1,59'a yükselmiştir. Doğal olarak orta gelir grubunda diğer tüm gruplara nazaran daha düşük bir Ar-Ge yoğunluğu vardır. Ancak tüm ülke gruplarında bir artış eğilimi olmasına rağmen en fazla yükseliş gelişmiş ülkelerle aralarındaki farkı kapatmaya yönelik çaba sarf eden orta geliri ülkelerde yaşanmıştır. Söz konusu ülkeler, bu süreçte Ar-Ge yoğunluğunu yaklaşık üç katına çıkarmışlardır.

Daha spesifik bir kıyaslama yapmak amacıyla oluşturulan Şekil 2’de, verilerine ulaşılabilen dünya genelinde en fazla ve en düşük Ar-Ge yoğunluğuna sahip on ülkeye ait değerler kullanılmış ve ekonomik performansı ifade etmek için kıstas olarak kişi başına düşen milli gelir (KBDMG) alınmıştır.

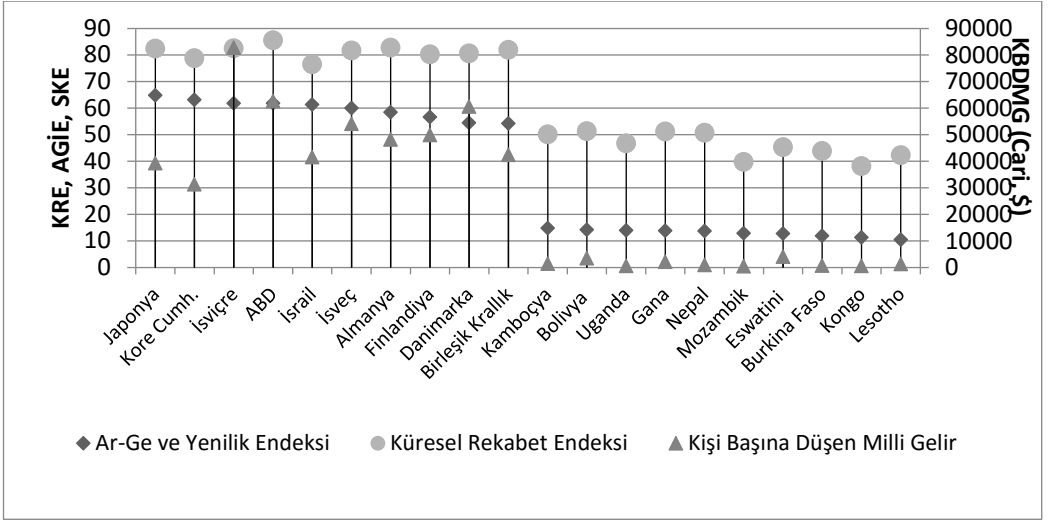
Şekil 2: Ar-Ge Yoğunluğu En Yüksek ve En Düşük On Ülke (2016)
Kaynak: World Bank, 2019

Ticari Ar-Ge’ye yönelik uzun vadeli bir devlet desteği stratejisinin sonucu olarak; yetenekli işgücü potansiyelini ortaya çıkaran İsrail, bilgi ve iletişim teknolojisi gelişiminde bir başarı örneğidir (Trajtenberg, 2009: 368). Yenilikçi politikalara yönelik olarak, istikrarlı biçimde Ar-Ge faaliyetleri yürüten İsrail, % 4,25 ile dünya üzerinde en fazla Ar-Ge yoğunluğuna sahip ülkedir. İkinci sırada yer alan Kore, 1950’lerde ağır bir savaştan çıkmasına rağmen, bilgi ve teknolojiye yaptığı istikrarlı yatırımlar sayesinde Asya kaplanlarından birisi olmayı başarmış ve günümüzde gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek konuma gelmiştir (Şaylan, 2002: 272). Uzakdoğu Modeli’nin öncüsü olan Japonya, İkinci Dünya Savaşı’ndan mağlup çıkmasına rağmen, robotik, enformasyon teknolojileri ve bilgisayar uygulamaları alanlarına aktardığı kaynakları ve eğitimi de kapsayan köklü reformları ile, çeyrek yüzyıllık bir süre içerisinde ABD ile yarışabilen, dünyanın en önemli ekonomik güçlerinden birisi olmayı başarmıştır (Şaylan, 2002: 272-274). 2016 yılı

verilerine göre Japonya en fazla Ar-Ge yoğunluğuna sahip dördüncü ülke konumundadır. Sanayi toplumuna erken geöen İsveç, Avusturya, Almanya, Danimarka, Finlandiya, ABD ve Belçika'nın, yüksek Ar-Ge yoğunluğu ile bilgi toplumuna geöiş sürecinde de aktif bir rol üstlendiği görölmektedir.

En düşük Ar-Ge yoğunluğuna sahip ölkeler sırasıyla Madagaskar, Papua Yeni Gine, Irak, Kuveyt, Trinidad Tobago, Tacikistan, Kırgız Cumhuriyeti, Venezuela ve Peru'dur. İlk grubun Ar-Ge yoğunluğu ortalaması 3,175 iken ikinci grubun ortalaması 0,085; ilk grubun KBDMG ortalaması 44.025 \$ iken, ikinci grubun 8.289 \$'dır. Yani milli gelirlerinden önemli bir payı Ar-Ge faaliyetleri için kullanan ilk grubun, KBDMG bakımından refah düzeyleri yüksek iken; ikinci grup içerisinde Kuveyt, Venezuela ve Trinidad Tobago gibi petrol ihraç eden ölkeler dışında KBDMG düzeyinin Ar-Ge yoğunluğu ile paralel olarak oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca 2006-2016 yılları arasındaki Ar-Ge yoğunluğu değişimine bakıldığında, ilk on ekonomi genelinde bir artış eğilimi olduğu, son on ülke değerlerinin ise genel itibari ile ya değişmediği ya da azaldığı görölmektedir.

Yenilik ve Ar-Ge faaliyetlerine önem veren ekonomilerin kalkınma düzeyi ve uluslararası platformda elde ettiği rekabet avantajını gösterebilmek amacı ile Şekil 3 oluşturulmuştur. Şekil 3'de, dünya genelinde Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerine en fazla önem veren on ülke ile en az önem veren on ülke baz alınmış, kalkınmayı ifade etmek amacıyla kişi KBDMG, rekabet gücünü ifade etmek amacıyla ise Küresel Rekabet Endeksi-KRE (Global Competitiveness Index-GCI) kullanılmıştır. Ar-Ge ve yenilik göstergesi olarak KBE kapsamındaki Araştırma, Geliştirme ve İnovasyon Endeksi-AGİE (Research, Development and Innovation-RDI Index) verileri dikkate alınmıştır. AGİE; Araştırma ve Geliştirme, Üretimde Yenilik ve Sosyal İnovasyon olmak üzere üç alt endeksten oluşmaktadır. Her biri oldukça kapsamlı veriler dikkate alınarak hesaplanan alt endeksler ile, Ar-Ge ve yeniliğin bir ekonomideki ağırlığını ölçmek şüphesiz Ar-Ge yoğunluğuna göre çok daha anlamlı bir ölçüt olacaktır. Bu nedenle Ar-Ge harcamalarının ötesinde ekonomik, sosyal ve politik tüm unsurları içeren AGİE ile kıyaslama yapılması tercih edilmiştir.

Şekil 3: AGİE, KBDMG, SKE ve KRE (2018)

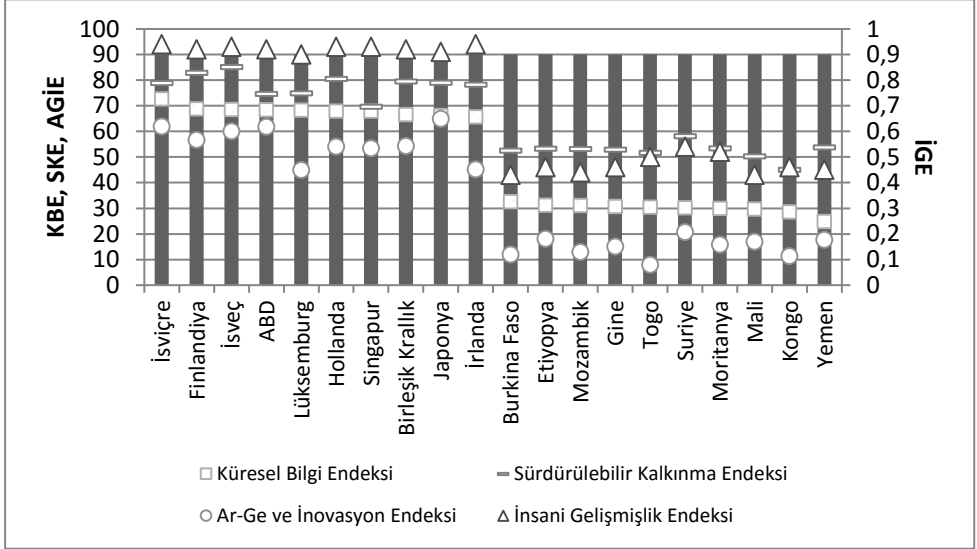
Kaynak: UNDP, 2018a; WEF, 2018; World Bank, 2019

Şekil 3’den de anlaşılacağı üzere; Ar-Ge ve inovasyon faaliyetleri yüksek olan ekonomiler, kişi başına düşen milli gelir düzeyi ve küresel rekabet gücü açısından da oldukça iyi bir performansa sahiptir. Ar-Ge ve inovasyon değeri düşük olan ekonomiler ise, hem kişi başına düşen milli gelir düzeyi hem de küresel rekabet gücü bakımından daha zayıf konumdadır.

3.2. Bilgi Toplumu ve Sürdürülebilir Kalkınma

1990’lı yıllından sonra gündeme gelen “sürdürülebilir kalkınma” kavramı, insan ve çevre anlayışının da dahil edildiği bir kalkınma stratejisini gündeme getirmiştir. Sürdürülebilir kalkınma içerisinde karşılıklı olarak birbirini etkileyen ekonomik, sosyal, mekânsal, kültürel ve çevresel boyutlar bulunmaktadır (Kaypak, 2011: 22-24). Sosyal katılım, çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik kalkınmanın bir bileşimi olan İnsani Gelişmişlik Endeksi-İGE (Human Development Index-HDI) ve Sürdürülebilir Kalkınma Endeksi-SKE (Sustainable Development Goals-SDG Index), ülkelerin kalkınma düzeyini sürdürülebilirlik açısından ifade eden ekonomik göstergeler olarak kullanılmaktadır. Çalışmanın bu kısmında, bir ekonomideki toplam bilgi gücünün, sürdürülebilir bir kalkınma için önemini ortaya koymak amaçlanmıştır ve bu çerçevede KBE verilerine göre en iyi on ülke ve en

düşük on ülke İGE ve SKE verileri ile karşılaştırılmıştır. Ek olarak, KBE' nin bir alt endeksi olan AGİE değerlerine de Ar-Ge ve inovasyonun önemini vurgulamak amacıyla yer verilmiştir.

Şekil 4: KBE, AGİE, SKE ve İGE

Kaynak: SDSN, 2018: 16,17; UNDP, 2018a; UNDP, 2018b

Şekil 4'e göre genel olarak SKE ve İGE verileri KBE verileri ile paralellik arz etmektedir ve iki grup arasındaki segment farkı oldukça barizdir. Buna göre açıkça görülmektedir ki; bir ülkede bilgi ekonomisi yapısı güçlü ise, o ülkelerin sürdürülebilir kalkınma düzeyleri yüksektir. Eğer bir toplumda Ar-Ge ve yenilik çabaları yetersizse ve bilgi toplumuna geçilememişse, bu ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerini yakalama şansı da düşük olmaktadır.

Bilimsel araştırma ve geliştirme çabalarının çağdaş gelişmiş ülkelerin modern ekonomik büyüme süreçlerinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Yüksek büyüme ve kalkınma düzeylerinin sürdürülebilirliğini, bilimsel bilgi stoklarındaki hızlı artışa dayanan teknolojik yeniliklerdeki kitlesel uygulamalar ile bu bilgi stokuna artan zenginlik sayesinde yapılan ilaveler arasındaki etkileşim sağlamaktadır (Todaro ve Smith, 2012: 76,77). Bölüm dahilinde yapılan incelemeler ile de uzun vadeli ekonomik büyüme, kalkınma ve rekabet avantajı için,

ülke şartlarına uygun olarak sürekli şekilde yapılacak inovatif faaliyetlerin ne derece önemli olduğu anlaşılabilir.

4. YENİLİKÇİ EKONOMİ POLİTİKALARI

Ar-Ge faaliyetleri bir ekonomide teknolojik potansiyeli, teknolojideki artış inovasyonu, inovasyon ise ekonomik verimlilik ve ekonomik kalkınmayı artırmaktadır (Bilbao-Osorio ve Rodríguez-Pose, 2004: 435). Sürdürülebilir ekonomik kalkınma için önem arz eden Ar-Ge faaliyetleri yürütülürken, kamu ve özel sektörün ortak hareket etmesi sürecin etkinliğini artırdığından, birçok ülke spesifik politika araçları geliştirerek, yenilik sürecinde firmalara destek olmaktadır (Akçomak ve Kalaycı, 2016: 2). Hükümetler, bilgiye dayalı ekonomik yapılarını ilerletmeye; bunu başarabilmek için yenilik ve Ar-Ge odaklı endüstriler, bilim ve bilgiye dayalı eğitim-öğretim gibi politika modelleri kurmaya çalışmaktadırlar. Bu politikalara ek olarak, hükümetlerin sosyal ve kültürel anlamda da yenilikçilik vizyonunun yerleştirilmesi ve entelektüel liderliğin oluşturulması konularında atacakları adımlar da önem arz etmektedir (Rooney vd., 2005:4). Devletin destek verdiği inovatif faaliyetler vesilesiyle özel sektörün ticari kapasitesi arttığı gibi genel toplum refahı da artmaktadır. Örneğin insan hayatını kolaylaştıran radar, mikro dalga fırın, cep telefonu sistemleri, tıbbi malzemeler, hava taşımacılığı endüstrisi vb. ekonomik değerler, devletin finanse ettiği Ar-Ge faaliyetleri sonucunda geliştirilmiştir (MÜSİAD, 2012: 67,68).

19. ve 20. yüzyılın ilk yarısında basit düzeylerde gerçekleştirilen Ar-Ge faaliyetleri, günümüzde çok daha geniş ölçekte yapılmakla beraber, yüksek düzeyde bilimsel içerik ve oldukça karmaşık bir mesleki uzmanlaşma gerektirmektedir. İnsan refahına hem sosyal hem de ekonomik açıdan olumlu şekilde yansıyan teknolojik buluş ve yenilikler, firma bünyesinde istihdam edilen bilim ve teknoloji insanları tarafından yürütülen, iyi seçilmiş, ayrıntılı şekilde planlanmış, doğru yönlendirilmiş projeler sayesinde hayata geçirilebilmektedir. Daha fazla teknolojik buluş ve yenilik daha fazla sosyal ve ekonomik refah anlamına geldiğinden artık ülkeler kalkınma politikalarında, geri dönüş oranı en yüksek yatırım olan, bilim insanı yetiştirmeye yönelik uzun dönemli yatırımlar yapmayı tercih etmektedirler (Barutçugil, 2009:11,12). Eğitim bilgiye dayalı kalkınmayı teşvik etmekte kilit bir

sektördür. Her aşaması önemli olmakla birlikte özellikle yükseköğretim, ekonomik rekabet edebilirliğin ve kalkınmanın sağlanmasında hayati bir rol oynamaktadır. İş gücü piyasasındaki nitelikli ve eğitilmiş insan sermayesinin bilgi ve yeniliği teşvik etmesi nedeni ile birçok ülke eğitime ayrı önem vermektedir (UNDP-MBRF, 2017: 12, 19). Bilim insanlarının yanı sıra bilgi ekonomisi çalışanları, ekonomik katma değer yaratan temel birim olarak, bilgiyi üretme, işleme, dağıtma ve paylaşma sürecinden sorumlu birer bilgi işçisi konumundadır. Bu nedenle bilgi ekonomisinin bir gerekliliği olarak; yeni bilgi yaratma ve işleme yetilerine sahip, yenilikçilik yeteneği ile donatılmış insan sermayesi yaratmak önemli olduğu gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin yapısına uygun olarak istihdam koşullarının yeniden yapılandırılması ve esnek bir insan sermayesinin oluşturulması da bu süreçte önem arz etmektedir (Uçkan, 2006: 31-33).

5. SONUÇ

Küresel ekonomik düzen rekabet üzerine kuruludur ve ülkeler hem ekonomik hem de sosyo-kültürel açıdan bir üstünlük çabası içerisindedirler. Bu çabayı anlamlı kılan en büyük güç kaynağı ise bilgidir. Ar-Ge, bilgiyi elde etmek, artırmak ve uygulamak üzere yapılan yaratıcı faaliyetler bütünüdür ve aynı zamanda inovasyon sürecinin en önemli aşamasını oluşturmaktadır. Sürekli ve sistematik biçimde yapılan Ar-Ge faaliyetleri sonucunda elde edilen bulgular, zamanla birikip bilgi rezervleri oluşturmakta ve bu rezervler yeni fikir ve icatlar için hem bir girdi hem de kaynak olmaktadır. Toplumsal değişim sürecinde bilgi toplumuna geçiş konusunda başarılı olan ekonomilerden elde edilen tecrübeler ve ayrıca yapılan akademik çalışmalar, yenilik çabalarının ülkelerin ekonomik kalkınma ve refah düzeyleri üzerinde pozitif yansımalar yarattığını ortaya koymaktadır. Ar-Ge faaliyetlerinin inovasyon ve ülke ekonomisine yaptığı katkının anlaşılması sonucunda ülkeler, Ar-Ge yoğunluklarını artırmakta ve bu sayede küresel piyasadaki daha fazla pay almayı amaçlamaktadırlar. Bu bölümde, Ar-Ge ve inovasyonun kalkınma üzerindeki önemini ortaya koymak üzere yapılan niceliksel karşılaştırmalar sonucunda; Ar-Ge ve inovasyona önem veren ülkelerin hem küresel rekabet gücü açısından, hem de kalkınma göstergeleri (insani kalkınmışlık endeksi, sürdürülebilir kalkınma endeksi ve kişi başına düşen gelir) bakımından daha güçlü bir yapıda oldukları tespit edilmiştir. Bu bağlamda; ülkelerin

büyüme ve kalkınma hedeflerine, yenilikçilik ruhunu canlandıracak ve ayakta tutacak politikalar geliştirmek suretiyle ulaşabileceklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Öncelikli olarak önem verilmesi gereken alan ise, yaratıcılığı besleyen bir eğitim sistemi oluşturmak ve insan sermayesinin kalitesini artırmaktır.

KAYNAKÇA

- AKÇOMAK, İ.S. ve KALAYCI, E. (2016), “Ar-Ge ve Yeniliğin Ölçümü ve Ar-Ge ve Yenilik Anketi Verilerinin Araştırmada Kullanılması”, TEKPOL WorkingPaper Series,STPS-WP-16/03, <http://stps.metu.edu.tr/sites/stps.metu.edu.tr/files/WP%2016%3A03.pdf>, 20.02.2019.
- AKTAN, C.C. ve VURAL, İ., (2016).“Bilgi Toplumu, Yeni Temel Teknolojiler ve Yeni Ekonomi”, Yeni Türkiye,Bilim ve Teknoloji Özel Sayısı,1(88).
- BARUTÇUGİL, İ., (2009).ARGE Yönetimi,Kariyer Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul
- BERNANKE, B. S., (2011). “PromotingResearch and Development: TheGovernment’s Role”, New Building Blocks for Jobs and Economic Growth Conference, Georgetown University, May 16.
- BİLBAO-OSORIO,B. ve RODRÍGUEZ-POSE, A. (2004). “From R&D toInnovation and EconomicGrowth in the EU”, Growth and Change, 35 (4), ss.434-455.
- DOLFSMA, W. (2005). “Knowledge, theknowledgeeconomy and welfaretheory”, inDOLFSMA, W. ve SOETE, L. (eds),Understandthe Dynamics of a Knowledge Economy Edward ,Elgar Publishing.
- DOLOREUX, D. (2002). “Whatweshouldknowaboutregionalsystemsofinnovation”, Technology in Society, 24,ss.243–263.
- EĞİLMEZ, M. (2018). Değişim Sürecinde Türkiye, 15. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- COMMISSION, E., (2017). EuropeanInnovationScoreboard 2017. Erişim:<https://ec.europa.eu/docsroom/documents/24829/attachments/1/translations/en/renditions/native>, 27.06.2019.
- GENÇ, C.M. ve ATASOY, Y., (2010).“Ar&Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi”, TheJournal of Knowledge Economy& Knowledge Management, Volume: V Fall, ss.27-34.
- GRILICHES, Z,(1991). TheSearchfor R&D Spillovers, NationalBureau of EconomicResearch, WorkingPaper No. 3768.
- HAN, E. ve KAYA, A.A., KalkınmaEkonomisi Teori ve Politika, Etam A.Ş. Matbaa, Eskişehir.
- HARRIS, R.G., (2001). “Theknowledge-basedeconomy: intellectualorigins and neweconomicperspectives”, International Journal of Management Reviews, 3(1), ss.21–40.
- HOWELLS, J. (2005). “Innovation and RegionalEconomicDeveloment: A Matter of Perspective?”, ResearchPolicy, 34, ss.1220-1234.

- KAWAHARA, K., LIGHT, D., LU S.T., RİSTORİ, P.B. ve STEENHUIS, H.J., (2014). "R&D and Economic Development", IAMOT Conference, At Washington.
- KAYPAK, Ş., (2011). "Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 13 (20), ss.19-33.
- KILINÇ SAVRUL, B. ve KILIÇ, C., (2011). "Eski Ekonomiden Yeni Ekonomiye Yaşanan Yapısal Dönüşümün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", Sosyal Bilimler Dergisi, (2), ss.26-38.
- KONNO, T., (2016). "Network effect of knowledgespillover: Scale-freenetworksstimulate R&D activities and accelerateeconomicgrowth" Physica A 458, ss.157–167.
- MÜSİAD (2012). Küresel Rekabet İçin Ar-Ge ve İnovasyon, Müsiad Araştırma Raporları:76, İstanbul.
- NORDHAUS, WILLIAM D., (2002). "Productivity Growth and the New Economy." BrookingsPapers on Economic Activity, EconomicStudies Program, TheBrookingsInstitution, 33(2), ss.211-265.
- OECD (2015).Frascati Manual 2015.
- OECD (2018). Oslo Manual 2018. 4th (eds),OECD Publishing, Paris/Eurostat, Luxemburg.
- ROONEY, D. ve SCHNEIDER, U. (2005). "Thematerial, mental, historical and socialcharacter of knowledge", in ROONEY, D., HEARN, G. and NİNAN, A. (eds), Handbook on The Knowledge Economy, Edward Elgar Publishing.
- ROONEY, D.,HEARN, G. ve NINAN, A., (2005). "Knowledge: concepts, policy, implementation", inROONEY, D., HEARN, G. and NİNAN, A. (eds),Handbook on The Knowledge Economy, Edward Elgar Publishing.
- SAVAŞ, V. (2000).İktisatın Tarihi, 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- SDSN, (2018). SDG Index and Dashboards Report 2018, Pica Publishing.
- ŞAYLAN, G., (2002). Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- TABSCOTT, D., (2015). TheDigitalEconomy, 20th Anniversary Ed., McGrow-HillEducation.
- TODARO, M.P. ve SMİTH, S.C., (2012).Economic Development, 11th Edition, Pearson.
- TRAJTENBERG, M., (2009). "InnovationPolicyfor Development: an Overview", in FORAY, D.(eds), The New Economics of TechnologyPolicy,Edward Elgar Publishing, ss.367-395.
- UÇKAN, Ö., (2006). "Bilgi Politikası ve Bilgi Ekonomisi: Verimlilik, İstihdam, Büyüme ve Kalkınma", Bilgi Dünyası, 7(1), ss.23-48.
- UNDP, (2018a), Global Knowledge Index, Erişim: <http://knowledge4all.com/en/WorldMap>
- UNDP, (2018b), Human Development Reports, Erişim: <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>
- UNDP-MBRF, (2017), Global Knowledge Index Executive Report, Erişim: http://knowledge4all.com/uploads/files/KI2017/Summary_en.pdf

- WEF, (2018), The Global Competitiveness Report 2018, Erişim: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2018/>
- World Bank, (2019), World Development Indicators, Erişim: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- YUMUŐAK, İ.G., ERARSLAN, C. ve BAYRAKTAR, Y., (2009). KűreselleŐme Sűrecinde Yeni Ekonomi ve İktisat Politikaları, 1. Basım, Nobel Yayın Dađıtım, Ankara.

BÖLÜM 6

DIŞ TİCARET VE KALKINMA STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

ÖĞr. Gör. Emre GEDİKOĐLU⁸, DoÇ. Dr. Mustafa METE⁹

⁸ Gaziantep Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik ABD, gedikoglu@gantep.edu.tr

⁹ Gaziantep Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik ABD, mete@gantep.edu.tr

GİRİŞ

Günümüz dünyasında ülkelerin ekonomileri, üretimleri ve dış ticaretteki konumları ile açıklanabilir. İhracat rakamları ihtiyaçları karşılamak adına üretilen mal ve hizmetin tüketimi ve ihtiyaç fazlasının diğer ülkelere satılmasıyla, ithalat rakamları ise ülke içinde üretimi gerçekleşmeyen hammadde ve ara yatırım mallarının ya da nihai ürünlerin temini ile şekillenmektedir. Peki ülkeler neden dış ticaret yapmaktadırlar? Çünkü ulusların birbirlerinden farklı davranış ve talepleri olmasına rağmen, yerli ürün veya hizmetleri ortak zevk ve talep yani ortak pazar haline getirebilmeleridir (Krugman ve Obstfeld, 2009: 3). Buradan yola çıkarak, ülkelerin zevkleri, ihtiyaçları, istekleri farklılık gösterebilir, yani ülkeler kendi içlerinde üretim farklılıkları göstermektedirler ve bu durum da dış ticareti doğurmaktadır.

Üretim farklılıkları, ülkeleri ihtiyaç fazlasının ihracatına itmekte ve ekonomik anlamda gelir sağlamaktadır. Ülkelerin farklı coğrafi bölgelerde ve farklı iklim koşullarında olması da üretimlerini ve dış ticaretlerini şekillendirmektedir. Örneğin, Pomfret ve Sourdin'in bir ada ülkesi olan Avustralya kıtasına herhangi bir şekilde kara yolu ile ulaşılamamasının bazı ürün gruplarında maliyetleri arttıracığını belirttikleri makalede ülkelerin farklı coğrafi konumlarının dış ticaretlerini etkilediğine değinmişlerdir (Pomfret ve Sourdin, 2009: 1). Ayrıca iş gücüne katılım oranları da şüphesiz dış ticareti etkileyen faktörlerdir. Dünya Bankası verilerine göre Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Peru ve Paraguay gibi gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarında iş gücüne katılımın yüksek olmasından dolayı olduğu tahmin edilmektedir.

Hemen hemen her ülke öncelikli olarak kaynaklarını verimli kullanmak, üretmek ve ihraç etmek ister. Kaynağı olmayan ürünü ithalat yoluyla hammadde ya da ara ürün olarak ithal etmek, daha sonra bu ürünü ihraç etmek hem dış ticaret açığını artıracak hem de ithalat yapılan ülkeye olan bağımlılığı arttıracaktır. Dolayısıyla Adam Smith ve David Ricardo'nun dış ticaret teorilerinde değindiği kaynakların verimli kullanımı hususu ülkeleri belirli ürün ve hizmet gruplarında uzmanlaşmaya yönelteceği düşünülmektedir. Örneğin, Rastgele seçilen A, B, C ve D olarak kodlanmış dört ülke incelendiğinde, görülecektir ki her ülke belirli piyasalara odaklanmış ve ona göre arzı sağlamış,

tüketim fazlası olan bu piyasa ürünlerinden ihracat ile belirli pozitif etkileri elde etmeyi amaçlamış olacaktadırlar (Deardorff, 2004: 8).

Ekonomik gelişme, eğitim, sağlık hizmetleri, hukuk sistemi gibi kalkınmayı direkt etkileyen bir değişkendir. Ülkelerin ihracat rakamları arttıkça gelir seviyeleri de artacak ve ülke için yatırımlar artacak böylece ülkenin kalkınması da olumlu yönde etkilenecektir. “İhracat, sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde kilit rol üstlenmesi nedeniyle kalkınma olgusunun vazgeçilmez unsurlarından birini oluşturmaktadır. İhracat artışı, bir yandan milli geliri artırarak kalkınmayı olumlu yönde etkilerken, diğer yandan döviz darboğazını aşmak suretiyle ekonomik kalkınmaya da destek olmaktadır. Bu nedenle, ihracatın artırılmasına ilişkin çaba ve politikalar, öteden beri uluslararası ticari rekabetin de temel unsurunu oluşturmuştur” (Kaya ve Turgutpbaş, 2012: 3).

Bu çalışmada dış ticarete genel olarak bakılmış ve farklı kalkınma stratejiler incelenerek değerlendirilmesi yapılmıştır. Yine çalışmada farklı kalkınma stratejilerini uygulayan ülke örneklerine yer verilerek incelenmiştir.

1. DIŞ TİCARET VE İKTİSADİ KALKINMA

Kalkınma, bir toplumun hem sosyal hem de ekonomik standartlarını artırarak daha çağdaş, refah seviyesi daha yüksek ve ekonomik anlamda dışarıya daha az bağımlı olma durumu olarak tanımlanabilir. Dünya Bankası verilerine göre ülkeler için kalkınma göstergeleri, altyapı, ekonomi politikası ve borçlar, eğitim, kamu sektörü, mali sektör, sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri ve eğitim düzeyi, çevre ve özel sektör (ticaret) başlıklarıyla sıralanmıştır. Buradan yola çıkarak kalkınmış ülkeler, yaşam standartları yüksek, uluslararası arenada diğer ülkelerle rekabet edebilir, katma değeri yüksek teknolojik ürünlerin üretildiği ve bu sayede istihdamın sağlandığı ancak üretimin çevreci ve istihdam koşullarının da iyi olduğu ve bireylerin iktisadi, siyasi, sosyal ve uluslararası ilişkiler bağlamında tam anlamıyla özgür olduğu toplumlar olduğu anlaşılmıştır.

Ekonomik kalkınma, aynı zamanda bir ülkenin, beşerî sermayenin üretimi ve yenilikleri ile sonuçlanan gayri safi yurt içi hasılası, kişi

başına düşen millî geliri ve ekonomik özgürlüğünün olumlu yönde seyretmesi şeklinde tanımlanabilir. Ekonomik kalkınma ile temel amaç kalkınma konusunda verimliliğinin artırılması yönünde eğitim, sağlık, altyapı, istihdam şartları ve yaşam kalitesi vs. gibi yatırımlar yapılmasıdır.

Ekonomiler ülkelerin sermaye üretkenliği ve kalifiye iş gücünün artmasıyla gelişir. Ayrıca ekonomiler teknolojik teknikler barındıran ürünler ile büyümektedir. Beşerî sermaye eğitilmiş ve deneyimli olursa finansman ve mekanik ekipman ve teçhizat en verimli şekilde kullanılmış olur. Eğer az gelişmiş ülkeler bunları sağlayabilirlerse, o ülkelere yapılan yatırımlar artacak böylece kalkınma pozitif bir ivme yakalayacaktır. Ayrıca sermaye, insan ve fiziksel güçten değil artan verimlilikten elde edilecektir. Bu durum yeni endüstri kollarının kurulmasını, ülke pazarının dışa açılmasını ve büyüme de önemli bir faktör olan uluslararası ticareti olumlu yönde etkileyecek, yabancı yatırımcı için o pazar yatırım yapmaya değer bir hâl alacaktır (Thompson, 2006: 89).

Ekonomik gelişme, bir ülkenin yaşam standardında, uzun vadeli sürdürülebilir kalkınmayı sağlamayı satın alma gücü paritesine göre ayarlamayı amaçlamaktadır. Yaşam standardı, bir ülke ekonomisinin üretkenliği ile yani ulusun insan, sermaye ve fiziksel kaynaklarının birimi başına ürettiği mal ve hizmetlerin değeri ile ölçülür. Verimlilik ise rekabet ile tanımlanır. Verimlilik kavramı, hem değeri (fiyatları) hem de o ülkenin ürettiği ürünlerin pazar paylarını ve ürünün verimliliğini kapsamalıdır (Porter, 2000: 19).

Son yirmi yılda, kalkınma temelleri, ekonomik gelişme teorisi ve pratiğinin oldukça basit bir birleşimi açısından gelişme göstermiştir. Bu birleşim iki temel faktöre dayanıyordu, yabancı teknoloji ve iyi çalışan kurumlar. Bu perspektife göre, neoklasik ekonomik büyüme modelinde de açıklandığı gibi; yoksul ülkeler, modern teknolojiyi elde eder ve hükümetler mülkiyet haklarına saygı duyarsa, kalkınma anlamında gelişmiş ülkelere göre daha hızlı şekilde büyüyeceklerdir. Büyüme ya da kalkınmada başarısızlık iki faktörle açıklanmaktadır. Birincisi “kapalı ekonomi”. Eğer ülkeler yabancı yatırıma, ithal ekipmanlara ve ara mallara erişimde sıkıntılar yaşar, ülke olarak dışa dünyaya kendini kapatırsa teknolojik gelişme gecikir. Bir diğer sorun “yolsuzluk”. Siyasi

liderlerin mülkiyet haklarına saygı göstermediği ve bununla ilgili sorun yaşamadığı toplumlarda, gelişme sadece liderler ve yakınlarına göre şekillenmektedir. Bu sorunların giderilmesine yönelik çözümler ise ticari açıklık ve iyileştirilmiş yönetiştir. Bu hususlarla beraber ekonomik kalkınma kendiliğinden gelişecek ve gerçekleşebilecektir (Hausmann ve Rodrik, 2002: 1).

Ekonomik kalkınma da coğrafik özelliklerin de önemli ve belirleyici faktörler olduğunu savunan çalışmada Gallup vd. göre Angus Maddison Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Organizasyonu verilerine göre, Latin Amerika ülkelerinde 1974 yılında ki gelir seviyesinin 4.521 Amerikan doları olduğu ve bu değerin 18 yıl içinde, 1992 yılında sadece %6,6 arttığını ve 4.820 Amerikan doları olduğunu tespit etmiş, ortalama olarak aynı yıllarda Asya toplumlarının gelir seviyesinin 1965 yılında 1.212 Amerikan dolarından 1992 yılında %270 oranında artarak 3.239 Amerikan dolarına ulaştığı sonucuna varmıştır. Bu veriden yola çıkarak o yıllarda da Asya toplumlarında yatırımların Latin Amerika kıtasına göre daha makul olduğu, ucuz iş gücü ve nitelikli eleman yetiştirmeye yönelik yatırımların daha az maliyetli olduğu düşünülmektedir (Gallup, vd. 1998: 3).

Lucas'a göre kalkınma ülkeler arasında ve zaman içinde, gözlemlenebilecek seviyelerde değişkenlik gösteren ve muhasebeleştirme sonucu kişi başına gelirin büyüme oranlarında ki artış ve ulusal gelirlerin seviyelerinin ve büyüme oranlarının olumu yönde seyretmesi şeklinde tanımlamıştır. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin kişi başına düşen gelir ile açıklanacağını savunmuştur. Ayrıca Dünya Bankası tarafından "endüstriyel pazar ekonomileri" (İrlanda ve İsviçre gibi) kişi başına düşen gelirin 10.000 Amerikan doları seviyelerinde olduğu zamanlarda Hindistan'da kişi başına düşen gelir 240 Amerikan doları, Haiti'de ise 270 Amerikan doları seviyelerindedir. Günümüzde ise Dünya Bankası'na göre bu rakamlar; İrlanda'da 77.500 Amerikan Doları, İsviçre'de 83.000 Amerikan Doları ve Hindistan'da 2.015 Amerikan Doları ve Haiti'de 870 Amerikan Doları civarındadır. 1980'den bu yana artan dış ticaret, kapitalizm ve liberalizm ruhu ile kalkınma, kalkınmış ekonomiler ile kalkınmakta olan ekonomiler arasındaki farkın giderek açıldığını ortaya koymaktadır. Burada etkili olan faktörün ise Avrupa ülkelerindeki

kontrollü nüfus artışı, eğitimli çalışan ve yöneticiler ve finansal kaynak bolluğu olduğu düşünülmektedir (Lucas, 1988: 3).

Kalkınma yalnızca ekonomik politikalarla yön verilen bir süreç değildir. Aynı zamanda mekânsal farklılıkların eşitlenmesi doğrultusunda sağlanır. Bölgeler arası yaşanan mekânsal eşitsizlik koşullarıyla başa çıkmak için politika önlemlerinin alınması gerekmektedir. Aksi takdirde, kalkınma olumsuz yönde etkilenecek ya da kalkınamamanın kalıcı varlığı ortaya çıkacaktır. Son yıllarda bölgesel kalkınma ve kişi başına düşen gelirin değişkenliğiyle ilgili yapılan çalışmalar bölgelerin farklılaşmasında, ekonomik coğrafyanın, bölgesel ekonomilerin, bölgesel bilim çalışmalarının ve ekonomik büyümelerinin etkili olduğunu savunmuşlardır (Capello & Nijkamp, 2009: 1).

Toplumların kalkınması için gerekli olan konular üzerinde yıllardır çalışmalar yapılmıştır ve 22 Kasım 1965'te Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) kurulmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkeleri odak seçen bu kuruluşun günümüzde “sürdürülebilir kalkınma” ile kendine belirlediği 17 hedef vardır ve kalkınma hedefleri yoksulluğu ortadan kaldırmak, dünyayı korumak ve tüm insanların barış ve refah içinde yaşamasını sağlamak temelinde olup, iklim değişikliği, ekonomik eşitsizlik, yenilikçilik, sürdürülebilir tüketim, barış ve adalet gibi konuları da hedef olarak belirlemişlerdir. Bu hedefler aşağıda görsel olarak verilmiştir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, kalkınma konularını ekonomi, sağlık, eğitim, çevre, adalet ve ticaret ana başlıkları altında belirtmiş ve ilgili konulara ilişkin hedeflerini oluşturmuştur (www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html).

Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan uluslararası ticaret kuruluşları ile birlikte kalkınmanın da önemi artmıştır. O zamandan beri gelişen politikalarla bugün birçok ülke savaş sonrasında ki durumuna göre çok daha iyi konumdadır. Kalkınma, sadece ekonomik olarak büyüme olarak algılanmamalıdır, kalkınmanın konuları kapsamlı ve karışıktır. Kalkınmanın kapsamı gelişmiş ülkelere yoksul ülkelere finansal yardım ya da borç affı, karşılıksız olarak gıda veya tıbbi yardımı ya da ticaret partneri olma şeklinde daraltılmamalıdır (Robertson, 2006: 59).

Diğer yandan teorik ve uygulamalı pek çok çalışmada dış ticaretinde iktisadi kalkınmayı etkileyen önemli bir unsur olduğu ifade edilmektedir. Sanayi Devrimi'nin başlattığı ve hızlandırdığı endüstrileşme süreci ile dış ticaret olgusu, Sanayi Devrimi'nden günümüze temellerini atmıştır. Dünya Ticaret Örgütü'ne göre çok eski zamanlardan beri ülkeler ticaret yapmaktadır ancak dış ticaretin temelleri 15. yüzyılda atılmıştır. Coğrafi ticaret yolları ve ülkeler arası etkileşim uluslararası ticareti doğurmuştur. Bozkurt "Britanya adalarından Eskiçağ Yunanistan'ındaki tunç zanaatçılarına kalay getiren kara yolu ile Kuzey Denizi kıyılarından, Baltık'tan Güneye, Doğu Akdeniz'e kehribar, kereste ve kürk taşıyan yollar gibi bazı bağlantı noktaları akla hayale sığmaz yerlerde olup hepimizin açıklama ve hayal gücüne bir meydan okuma niteliğindedir. Avrupalıların 15.yy'da kıtaya varışlarından çok önce var olan, eski Doğu Afrika ticaret yollarından Güneydoğu Asya ve Hindistan'dan Roma İmparatorluğuna karanfil, Hindistan cevizi, biber, tarçın taşındığı için bu önemli bağlantı noktalarına "Baharat Yolu" adı verilmiştir. Tabii en klasik sayılabilecek ticaret yolu ise 1500 yıl boyunca Çin'i Batı'ya bağlayan ve teknolojik yenilik, dinsel değişim ve ticaret konularında bir iletişim kanalı oluşturan "İpek Yolu" olmuştur. Doğu'dan Batı'ya, Çin'den Antakya'ya kadar uzanan İpek Yolu, uygarlıklar arası etkileşimi sağlayan bir iletişim kanalıydı" (Bozkurt, 2002: 157).

Ekonomik anlamda ülkeler kendi menfaatleri doğrultusunda ticaret yapmaktadırlar, üretim kalemleri ve ihtiyaçları ülkelerin dış ticaret kategorilerini belirlemektedir. İhracat, kaynaklar doğrultusunda belirli sektörlerde uzmanlaşmayla ve endüstriyel tecrübeler elde etmeyle başlayan ve ilerleyen bir durumdur. Ülkeler ihracatlarından elde ettikleri gelirler ile yatırım yapar ve büyürler. Yerli üretim ile

karşılanamayan ihtiyaçlar, üretilemeyen mal grupları (hammadde ya da ara yatırım malları) veya ithalatı daha az maliyetli ürün grupları ve diğer ülkelerde üretilen ortak zevk ve benzerlikler gösteren mal ve hizmet kalemleri de ülkelerin ithalatlarını belirlemede önemli bir rol oynamaktadırlar. Dolayısıyla ihracat ve ithalat kalemleri her ülke için benzerlik gösterebilir ancak bire bir aynı değildir. İthalat ve ihracat gereksinimleri her ülke için çok çeşitlidir ve esneklikler barındırmaktadır. Bu konu ile alakalı literatürün hacmi çok büyüktür ve çok sayıda ampirik çalışma söz konusudur (Sawyer ve Spinkle, 1999).

Ülkelerin kaynak donanımlarının farklılığı, talep edilen ürünün hiç üretilememesi ya da üretim maliyetleri karşılaştırıldığında iç pazarın dış pazardan daha yüksek olması, hammadde ve yatırım malların temininde kolaylık, iç piyasada giderek farklılaşan talep v istekler ithalatı, üretilen ürünün ihtiyaç fazlasının olması, ülke dışında da talep görmesi, kalite ve fiyat olarak hedef pazardan daha iyi durumda olması, talep edilen ürünün hiç üretilememesi ya da üretim maliyetlerini karşılaştırıldığında hedef pazarın iç piyasasında fiyatların daha yüksek olması, yeni iş sahaları ve ihracat teşvikleri ihracatı destekleyen unsurlardır (Kaya, 2015: 32)

Küresel anlamda engellerin kalkmasıyla dış pazarlara ulaşmanın giderek kolaylaştığı ekonomik konjonktürde dış ticaret ülkeler için giderek daha anlamlı hale gelmeye başlamıştır. Özellikle, ihracat ile ülkeye düzenli olarak para girişinin olması uluslararası krizlerin yönetiminin kolaylaşması, ekonominin sürdürülebilir olarak büyümesi, karlılığın ve istihdamın artması, yeni pazarlar ile daha çok müşteriye ulaşma, iç pazarla sınırlı kalmama ve ülkenin marka değerinin artması gibi son derece olumlu sonuçlar elde edilebilecektir (Kaya, 2015: 31)

Şerefli'nin büyüme ve dış ticaret ilişkisini incelediği bir çalışmada; kalkınmada dış ticaretin de önemli bir rolü olduğunu, özellikle sanayi sektörü ürünlerinin ihracatının büyümeyi olumlu yönde etkileyeceğini, kalkınma yatırımlarının ihracattan elde edilen gelirle karşılanması gerektiğini ve ülkelerin ihracat oranlarının artmasının GSYİH'ı arttıracığını, yani ihracatın artmasının büyümeyi de arttıracığını belirtmiştir. Aynı çalışmada uygulama konusu Türkiye'nin 1975-2014 yılları arası dış ticaret verileridir ve ekonometrik analiz yöntemiyle elde edilen bulgularda ihracat ile büyüme arasında bir ilişkinin olduğu tespit edilmiş ve Türkiye'nin ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki

etkisinin artması, ülkedeki refah düzeyini yükseltmesi ve istihdam yaratması için katma değeri yüksek ürünler ihraç edilmesi gerekliliğini savunmuştur. Ayrıca, çalışma bir ekonomide büyüme gerçekleşirse kişi başına düşen gelirin de artacağı ve ülkelerin ekonomisinde büyüme olmazsa kalkınma gerçekleşmeyeceği sonucuna ulaşmıştır (Şerefli, 2016: 141).

Kirkpatrick ve George, kalkınma ve ticaret ilişkisini inceledikleri çalışmalarında; Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) üye ülkeleri arasında gerçekleşmekte olan ticaret müzakereleri, ekonomik küreselleşme sürecinin merkezinde olup uluslararası ticaret ve kalkınmanın bir ilişkisi olup olmadığı tartışmasına odaklanmış olduklarını belirtmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın temel bileşenin ise uluslararası ticaret olduğu ve dış ticaret ileri sürdürülebilir kalkınmanın da olumlu şekilde etkileyeceği sonucuna varmış, uluslararası ticarete oluşturulan kurallar uygun değilse veya yetersizse uygulanan politikalar sonucu olumsuz sonuçlar doğabileceğine de dikkat çekmiştir (Kirkpatrick ve George, 2004: 4).

2. EKONOMİK KALKINMADA SANAYİLEŞME VE DIŞ TİCARET STRATEJİLERİ

Günümüzde ülkeler hazinelerine gelir sağlamak, refah seviyesini yükseltmek, rekabetten korunmak için dış ticaret oranlarını arttırmaktadırlar. Dış ticaret, kalkınma ile doğru orantılıdır, özellikle ekonomik kalkınma ve dış ticaret ilişkisi çok kuvvetlidir. “Sanayileşme ve Dış Ticaret Stratejileri, belli bir endüstriyi ilgilendiren özel politikalar ile devletin doğru bir biçimde saptanan yöntemlerden yararlanarak, endüstriyel yapıyı etkilemek için uygulamaya koyduğu planlı koordinasyon olarak tanımlanabilir” (Düğer ve İsgender, 1999: 5).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı ve ekonomik kalkınmayı etkileyen dış ticaret stratejileri incelendiğinde; içe yönelik sanayileşme (ithal ikameci) stratejisi, dışa yönelik sanayileşme (ihraçat ikameci) stratejisi ve karma sanayileşme stratejisi olarak sınıflandırılabilir.

2.1. İe Yönelik Sanayileşme (İthal İkameci) Stratejisi

Globalleşen dünya trendi ile gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler yurt dışından ithal edilmekte olan malları veya hizmetleri bir takım koruyucu ve tüketime özendirici önlemlerle yurt içinde üretilmesini sağlayan stratejiler izlemiştir. Bu durum, ülke içinde kurulan dış ticaret firmalarını dış piyasanın rekabetinden korumayı da sağlamaktadır. Özellikle dış ticaret açığını ileri ki zamanlarda azaltmayı hedefleyen ülkeler üretimi gerçekleştirilemeyen ya da ürün veya hizmetin ithalatı daha az maliyetli olan kategorileri belirleyip, bir süre ithal ettikten sonra ürün üretiminin ya da hizmetin ülke içinde gerçekleşmesini hedeflemektedirler. Egeli 'ye göre, "İthal ikamesi birçok ülkede, ekonomik yapıyı modernleştirmenin ve gelişmiş ülkelerdekine benzer bir sanayi yapısı oluşturmanın etkili bir aracı olarak görülmüştür. Uluslararası piyasalarda rekabet edebilir düzeye gelinceye kadar yurtiçi üretimin dış ticaret politikaları ve çeşitli parasal ve mali araçlarla korunmasını amaçlayan bu strateji, aynı zamanda içe dönük bir sanayileşme politikası olarak da kabul edilmektedir" (Egeli, 2001: 150). Özellikle gelişmekte olan ülkeler satın alınabilir ve üretilmeyen birçok mal hizmet grubunu ithal ederek, ileri ki zamanlarda özellikle diğer ülkelerle rekabet hususunda ithal ikameci politika ile ithal edileni yerli üretim haline getirmeye çalışmışlardır.

2.2. İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Aşamaları

İthal ikameci politika iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama (kolay aşama) amaç iç piyasayı genişletmektir. Bu amaç hammadde veya yarı mamul olmayan, üretimin son aşamasında olan nihai ürün üretimi ile gerçekleşmektedir. Kısa sürede, teknolojik olmayan ürün üretimi ile iç pazarda ticaret hacmini arttıracak hedefler belirlenmekte olup, talep artışı hedeflenmektedir. Bu noktada önemli olan konulardan biri dışa bağımlılığı belirli bir seviyede tutmak için ülkeler ithal mallara koruma politikaları uygulamaktadır. Nihai ürün ithalatına kısıtlamalar ve yüksek tarifeler uygulanırken; ara malı ve yatırım malı ithalatında düşük tarifeler ve gümrük muafiyeti uygulanmaktadır. Böylece yerli üretim için verimli bir koruma sağlanır. Ayrıca, işletmelere düşük faizli kredi imkânı, döviz tahsisi, düşük fiyatlarla enerji ve hammadde temini ve vergi muafiyeti de sağlanır (Çarıkçı, 1983: 20).

İkinci aşamanın konusu ise ara ve yatırım mallarıdır. Teknoloji barındıran pahalı ürünlerin üretimi hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda ülkeler uzun vade de dayanıklı ve teknolojik ürünler üretmek ve dış ticaret açıklarını azaltmak veya dış ticaret fazlasını arttırmak için bu politikayı uygulamaktadırlar. Global dünya düzeninde rekabet koşullarına uyum sağlamak ve uluslar arası pazarlarda tutunabilmek ancak ileri seviye teknolojik ürün ihracatı ile sağlanmakta olduğundan bu ürünlerin hammadde ve ara ve yatırım mallarını ithal etme yoluna gitmektedirler.

Maxfield ve Nolt (1990)'un Sermaye korumacılığı ve uluslararasılaşma konusunda ki çalışmalarında, ilgili ülkelerden (Filipinler, Türkiye ve Arjantin) Filipinler'in ithal ikame politika için güçlü bir iç politik temel sağlayabilecek kadar yeterliğe sahip olmadığından ülkede bulunan birçok ABD ihracatçısının serbest ticareti mümkün olduğu kadar uzun süre tutmayı tercih ettiğini, Filipinler'in ise ihracata yönelik ekonomiden bağımsız olma amacıyla yaptığı ticarete, Büyük Buhran döneminde koruma altında olan ABD tarım ürünlerine (hindisyan cevizi, şeker ve abaca) ayrıcalıklı erişim sebebiyle Filipinli ihracatçıların ithal ikame politika sayesinde diğer gelişmemiş ülkelere göre daha güçlü bir ekonomiye sahip olduğu saptamışlardır. Ancak, bu durumun rekabetin ve büyüme fırsatlarının bulunmadığı Filipin ekonomisinin ABD'ye olan ticaret bağımlılığı arttıracağını sonucuna vararak çözümün, ABD'nin Filipinler'de ki ihracatçıların ülkenin sanayileşmesini sübvansetmelerine yardımcı olmak adına yapılan ihracat üzerinden Filipinler'e vergi vermesi şeklinde bulunduğunu da belirtmişlerdir.

Türkiye ise Filipinler'den ithal ikameci politika konusunda ayrılmaktadır. 1930 yılından itibaren ülkede sanayileşmeyi teşvik etmesi adına devlete ait şirketlerle otomotiv sektörüne yatırım yapılmıştır. Almanya, ABD ve diğer Avrupa ülkeleri ile de takas usulü olarak ticaret gerçekleştirmiştir. Ülkede ithal ikameci politika mevcuttu, ancak bunlar genel olarak özel yatırımları hedefleyen hafif endüstrilere yönlendirmek için kullanılmazdı. 1950 yılından itibaren ülke hem hafif hem de ağır sanayi için yatırım yapılması gerekliliğini ön görmüş ve bu doğrultuda yerel, emek-yoğun sanayileşmiş sektörlere özel yatırım çekmek için kredi ve para ve maliye politikalarını revize

etmiş ve ithal ikame ile önce ürün grubunu elde etmeyi sonrasında o ürün ile ilgili uzmanlaşmayı hedeflemiştir. Bu noktada ABD ticaret partneri olarak seçilmiş ve Türkiye ithal ikameci politikayı birkaç yıl içinde benimsemiş, ABD'nin yatırımları ile Türkiye'nin de ihracatı da artmıştır.

Arjantin de ise dönemin başkanı Juan Peron, ABD ile ithal ikameci politika stratejisini benimsemiştir. Sermaye malları ithalatı ve kar gelirleri için döviz önceliklerini belirlemek ve hedeflenen tüketici ve ara mal endüstrilerine yönelik krediyi yönlendirmek Arjantin'in stratejileri içinde bulunmaktaydı. Ancak Peron, hafif sanayinin yanı sıra ağır sanayi ürünleri ve sermaye malları ithalatını ve kârlı para kazancını sınırlayan sıkı döviz kontrolleri uygulamıştır. ABD ise Peronist sanayileşme planlarını, ABD iş dünyasının konumunu iyileştirmeyi ve Arjantin'in yarım küre güvenlik planındaki işbirliğini sağlamayı amaçlayan yapıcı bir politika ile desteklemiş, Peron'un sanayileşme dürtüsünden kar elde etmek isteyen Arjantin'de ihracat ve yatırım ilgisi olan ABD şirketleri ve ABD hükümetinin uzlaşma ve işbirliği politikasını benimsemiştir. Bunun sonucunda ise Arjantin'in ithal ikameci politikası sonucunda ABD ile olan ticari partnerlik sermaye genişletme bakımından sanayileşme çabalarında ithal ikamenin derinleşmesine ve doğrudan yabancı yatırımlara dönüşmesine yol açmıştır (Maxfield ve Nolt, 1990: 49-81).

İthal ikameci politikanın dış ülkelere bağımlılığı arttıracığı ve bununla ilgili ülkelerin tasarruflarının farklı şekillere büründüğü sonucuna varan bir çalışmada ise 1960'lı yıllarda ithal ikameci politika uygulayan Latin Amerika ülkelerinde (Brezilya, Arjantin vb.) etkin koruma ve yabancı yatırımcıların tekel karlarının seviyesini azaltmak ve böylece yerel firmalara operasyonlarını rasyonelleştirmek için bir teşvik verilmesi, Brezilya, Arjantin ve Peru gibi ülkelerde, yabancı otomobil firmalarının sayısını azaltmak ve böylece ölçek ekonomileri tarafından düşük maliyetli üretimi için önlemler alınmasını savunmuştur. Talepten çok arzın gerçekleşmesi yüksek nüfus artış hızlarının etkisiyle tüketimi ve dışa bağımlılığı da arttıracığı ön görüldüğünden ülkelerin yüksek tüketim ihtiyacından kaynaklanan çelişkili talepleri dengelemek zorunda olduklarını ve daha eşitlikçi sosyo-ekonomik politikalar uygulamaya başlamaları gerekliliği belirtilmiştir. (Baer, 1972: 110-111).

İthal ikame ile çeşitli ürün gruplarında uzmanlaşmayı ve ihraç etmeyi hedefleyen Dominik Cumhuriyeti'nde Rafael Trujillo döneminde Dominik Cumhuriyeti'nin sanayi gelişmesi, dayanıklı tüketim malları ithalatının yerini alan ve II. Dünya Savaşı'nın ardından 15 yıl içinde genişleyen iç pazardan yararlanmak için yeni girişimler yaratma çabalarında bulunulmuş, katılımcı girişimcilerle ihracatı arttırmak ve yeni işveren kaynakları yaratmaya yardımcı olması adına ikame endüstrilerine yatırımlarını kaydırmaları için verilecek teşvikleri, muaf tutulacak vergileri ve muafiyetlerin sürelerini belirten sözleşmeler imzalamışlardır. Böylece yerel sanayilerin korunması gerçekleşmiş, tüketici vergileri yoluyla ithalatın vergilendirilmesine yönelik bir maliye politikasını uygulanmış, ortaya çıkan yeni bir yerel endüstri varsa bunun için siyasi seçkinlere sınai girişim ve üretim yapılması doğrultusunda doğrudan devlet yatırımları imkânı sağlanmış ve böylece ithalat azaltılmıştır. Bu durumda ülkenin dış ticaret açığını azaltmış ve ülkenin kalkınması artmıştır (Pons, 1990: 575).

2.3. Dışa yönelik sanayileşme (ihracat ikameci) stratejisi

1980'li yılların başlangıcında ortaya çıkan serbest ticaret politikası ile dünya globalleşme, sınırların ortadan kalkması ve küreselleşme olgularının ülkelere getirisi dış ticaret hacimlerinin artması şeklinde olmuştur. Ülkeler önceki dönemlere göre daha çok ihracat yapmış, tüketimin artmasıyla da aynı zamanda ithalat rakamlarında da artış gözlemlenmiştir. Ülkelerin kalkınmasını doğrudan etkileyen dış ticaret rakamları (özellikle ihracat oranı) yıllar boyunca genel bağlamda artmıştır.

Dışa yönelik sanayileşme stratejisinin temelleri ise II. Dünya Savaşı'ndan itibaren atılmıştır. Savaşın, 1950'lerin sonlarına kadar uluslararası ekonomik ilişkiler literatürünün korunması ve uluslararası iş bölümüne ve dünya pazarına sınırlı katılım için birçok argüman olduğu, bazı istisnalar dışında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ulus devletlerin ekonomik politikaları, dünya ekonomisine katılımlarıyla oluşmuştur. Son yıllarda ise literatürde "içe dönük" politikalara karşı tartışmalar daha sık ortaya çıkmış ve "dışa dönük"

politika için güçlü bir durum ortaya çıkaran bir analiz yapısı ortaya çıkmıştır (Farley, 1973: 610).

Giderek artan ticaret hacmi ülkeleri sanayileşme ile birlikte zamanla toplam ticaret hacmi içerisinde ki paylarını arttırmaya itmiştir. Böylece ülkeler kalkınma hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmış ve hem ekonomik güçleri hem de refah seviyeleri artmıştır. Küreselleşen dünyada ülkelerin ticaret hacimlerini arttırmaları ileri seviye teknoloji ihracatı ile hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Gelişmiş ülkelerin ticaret anlayışı içinde üretimde beden gücü yerine zihin gücü kullanımı yer edinmiş ve otomotiv, makine ve ekipman, bilgisayar, cep telefonu vb. ürünler üretmeye başlamışlardır.

Karlı (2018)'nin dışa yönelik sanayileşme stratejisini tam anlamıyla uygulayan (Güney Kore) ve uygulamayan (Arjantin ve Türkiye) üç ülkenin incelendiği çalışmada, Türkiye, Cumhuriyetin ilanından 1980 yılına kadar çeşitli kalkınma planları uygulamış özellikle 1950'li ve 1960'lı yıllarda uygulanan ithal ikameci politika ile kalkınmayı sağlamaya çalışmıştır. Ancak, bu politika sermaye yetersizliği temelinde dışa bağımlılığı arttırmış, istihdamı düşürmüş, üretimde ve ithalatta yaşanan düşüş sanayi malları üretimini de olumsuz şekilde etkilemiştir. O yıllarda ki veriler incelendiğinde 1929 yılında büyüme hızı % 6,9 iken, 1945 yılında % -15,5'e düşmüştür. 1939 yılında enflasyon oranı 4,8 iken 1945 yılında 54,1'e yükselmiştir. Ve bu durum Türkiye'ye yüksek dış borç, kronik dış ticaret açığı, üretimde ve ücretlerde düşüş ve yüksek enflasyon oranları şeklinde geri dönüşleri sağlamıştır.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisini uygulamayan bir diğer ülke olan Arjantin'de, II. Dünya Savaşı sonrasında ülke birçok sanayileşme politikası uygulamış ancak başarılı olamamıştır. Genellikle enflasyonun düşürülmesi amacıyla sabit kura dayalı istikrar programlarının uygulanmış olması, küresel faktörlerin de katkısıyla çok sık kur krizlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Arjantin'de, Türkiye'ye benzerlik göstererek 1978 yılında ihracata yönelik sanayileşme stratejisini benimsemiş ve Türkiye'de görünen dışa bağımlılık, düşük istihdam ve üretim yetersizliği ile birçok kriz ortamı yaşamıştır.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi uygulayan Güney Kore’de, 1961 yılında gerçekleştirdiği ticari atılımlar ülkenin geleceğini sanayi liderliği ve kalkınmaya götüren bir dönüm noktası olmasına neden olmuştur. Dış ticaret politikası ihracat temelli şekillenmiştir. Özellikle teknik eğitim, Ar-Ge merkezleri, teknoloji parklarına olan yatırımlar doğrultusunda ileri seviye teknoloji ürünleri üretimi ile ihracatçı sektörlerin devlet tarafından sürekli ve yüksek oranlı teşvik edilmesi ve korumasıyla Güney Kore hedeflediği başarı yakalayabilmiştir (Karslı, 2018: 53).

Farley çalışmasında, İrlanda ekonomisinde ki gelişmelerin ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile gerçekleştiği, uygulanan politika ile II. Dünya Savaşı sonrasında ülkenin büyüme oranı 1958 yılına gelindiğinde dört kat arttığını, endüstriyel dürtünün derinleştiğini ve çeşitli endüstrilerin hem büyüklüklerini hem de önemlerini geliştirdiklerini belirtmiştir. Özellikle, imalat sanayi sektörü, cam, kil, çimento, metal sanayi, mühendislik ürünleri ve kimyasal ürünler üzerinde olumlu etkilerini gösterdiğinden, ülke de bu gelişmeler ışığında hızlı bir oranda büyümeye başladığını saptamıştır. İhracatın artması ilgili dönemde olağanüstü bir başarı ile kalkınmayı da olumlu yönde etkilediğini, sayısal veriler ile analiz etmek gerekirse, giderek artan ihracat faaliyetlerinde imalat sanayinin toplam ihracatta ki payı 1950’de % 34,1; 1958’de % 55,5 ve 1966’da % 61,9’unu oluşturduğunu bulguları arasında yer vermiştir. İmalat sanayi dışında ilgili yıllarda ki gıda endüstrisinin ihracat verilerinde 3 yıllık rakamlar % 11,7, % 25,9 ve % 40,4 olduğunu belirtmiş ve bu artan grafik ile kişi başına düşen gelirin dışa dönük sanayileşme stratejisi temelinde oluşan güçlü bir sanayi sektörünün gelişmesi ile sağlandığı sonucuna ulaşmıştır (Farley, 1973: 628).

Donges, çalışmasında ithal ikame politikadan dışa yönelik sanayileşme politikaları uygulayarak kalkınmanın arttığını saptadığı 15 ülkede (Gayrı Safi Milli Hasılası dikkate alınarak geniş, orta ve küçük ölçekli ülkeler kategorileri ile, geniş ülkeler; Hindistan, Brezilya, İspanya ve Meksika, orta ölçekli ülkeler; Kolombiya, Güney Kore, Türkiye ve Yugoslavya küçük ölçekli ülkeler ise; Mısır, Hong-Kong, İsrail, Malezya, Pakistan, Singapur, Tayvan) endüstriyel gelişmelerinde farklılıklar barındırmakla beraber (Hindistan, Malezya, Pakistan ve

Kolombiya da GSYİH %20, İspanya, Tayvan ve Yugoslavya GSYİH %30 büyüme) gerçekleştiğini saptamıştır (Donges, 1976: 627).

2.4. Karma sanayileşme stratejisi

Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmede hangi stratejiye ağırlık ve öncelik vereceği birçoğu için aynı anda hem içe yönelik hem de dışa yönelik sanayilerin gelişmesini sağlayacak karma bir strateji uygulamak yönünde de olabilir. Bu tür bir sanayileşme stratejisini geçmişte Japonya uygulamış, son zamanlarda da Güney Kore uygulamaktadır (Akt. Düğer ve İsgender, 1999). Karma sanayileşme stratejisi ithal ikamesi stratejisi ve dışa yönelik sanayileşme stratejisinde ki bazı riskleri giderebilir. İthal ikamesi stratejisi ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğüne ve rekabetine olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Aynı zamanda, dışa yönelik sanayilere verilen aşırı sübvansiyonlar da aynı etkiyi yaratabilir. Bu tarz olumsuz etkiler uygulanacak doğru karma strateji ile giderilebilecektir (Düğer ve İsgender, 1999: 24).

3. KALKINMA VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİNE YÖNELİK ÖRNEK ÜLKELER

3.1. Nijerya

Yaklaşık 195 milyon nüfus ile Afrika kıtasının batısında yer alan Nijerya federal başkanlık cumhuriyeti şeklinde yöneltilmekte olup 2018 için ortalama 400 milyar dolar Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya sahiptir. Kişi başına düşen milli gelir ise 6.000 Amerikan dolarıdır (<https://data.worldbank.org/country/nigeria>). Dünya Bankası 2008 yılı verilerine göre Nijerya'nın okur yazar oranı %51 civarındadır, aynı yıl dünya okur yazar ortalaması ise %83,8'dir. Bu bağlamda Nijerya dünyanın gerisindedir. Olaniyan ve Okemakinde (2008)'nin eğitime yapılan yatırımlar ile kalkınmanın ve refahın arttığını saptadıkları Nijerya örneği incelendiğinde; Dış ticaret ile ekonomik büyüme ve kalkınmayı inceleyen birçok araştırma eğitimin ve beşeri sermayenin önemine değinmiştir. Doğu Asya'da bulunan birçok ülkenin eğitime ve insan sermayesine yatırımları sonucu önemli geri dönüşler aldığı bilinmektedir. Hong Kong, Kore, Singapur ve Tayvan bu örneklerden birkaçıdır. Dünya Bankası'nın 1993'te yaptığı bir araştırmaya göre bu

ülkelerin ekonomik büyümelerinin eğitime yaptıkları büyük yatırımlar sonucu elde ettiğini saptamıştır. Ekonomik büyümeyi harekete geçirecek büyük eğitim harcamalarının birkaç yolu vardır; ilki, beşeri sermaye oluşturma adına eğitim. Eğitim toplumun bir parçasıdır ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Çoğu araştırmacıların çalışmalarında büyüme ile eğitim arasında pozitif yönlü ilişki bulmuşlardır. Yenilikçi üretimin yolu eğitilmiş insan gücü ve beşeri sermayedir. Yeni düşünceler ve yeni teknolojiler geliştirmek ülkelerin ekonomik büyümelerine ve kalkınmalarına ortam sağlayacaktır. Garba'nın (2002) yaptığı bir ampirik araştırmaya göre halkın eğitilmiş olması ve ekonomik büyüme ve kalkınma arasında pozitif korelasyon ilişkisi bulunmuştur. Nijerya halkını eğitim yoluyla beşeri sermayesini arttırmak için ciddi yatırımlar yapmıştır. Bu yatırımlar ülkenin, ekonomik anlamda beklenen yararların fırsat maliyetleri ile direkt olarak ekonomik kazanç sağlayacağı, ekonomik eğitim alanındaki özel taleplerin ileride ülkeye fayda sağlayacağı, coğrafik ve sosyal dağılımın eğitim için fırsat oluşturacağı, finansal yükümlülüklerin eğitim ile karşılanacağı gibi sonuçlar elde edilmesine yardımcı olacaktır (Olaniyan ve Okemakinde, 2008: 480-481).

3.2. Avustralya

Güney yarım kürede bulunan yaklaşık 25 milyon nüfusu ile bir kıta ülkesi olan Avustralya federal monarşi ile yönetilmektedir. Güçlü bir ekonomik yapıya sahip olan ülkenin 2018 yılı Gayri Safi Milli Hasılası 1.4 trilyon Amerikan dolarıdır ve dünyanın en geniş Gayri Safi Milli Hasılası sıralamasında 13. sıradadır. 51.500 Amerikan doları ile de kişi başına düşen milli gelir ile dünya sıralamasında 23. Sıradadır (<https://data.worldbank.org/country/australia>). Avustralya'nın yönetiminde uyguladığı değişiklikler ile bölgesel kalkınmanın gerçekleştiği örnekte; Avustralya'da bölgesel kalkınma neo-liberal politika ve uygulamalarının 4 ana karakteristiğinin etkileşimi altında toplanmaktadır. Hükümet ve toplumun dış felsefesi; uluslararası politika transferleri; ajans öğrenme ve tecrübe; siyasal baskı ve çatışma. Her biri önemli değişkenlerdir ve zamana ve lokasyona göre göreceli olarak önemleri vardır. Örneğin, 1970 yıllarındaki "büyüme merkezli" politikalar uluslararası tartışmalara yol açmış ve bu deneyim zaman almıştır ancak bu politika belirgin şekilde gerçekleşmiştir. Ülkenin siyasileri kalkınmanın bölgesel olarak eşitsizlik doğuracağı yönünde endişe

duymuşlardır, büyükşehir baskınlığı, sosyal adalet ve büyümenin gerçekleşmediği bölgelerin merkezden ayrılmaları gibi sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu durumda halktan gelen tepkilerle hükümet “gerçek politika” anlayışından uzaklaşmış ve ekonomiye müdahale etmek durumunda kalmıştır. Neo-liberal politikanın dış ticaret ile büyüme ve kalkınma üzerindeki negatif sonuçlarını saptayan ülke kişi başına gelirin azaldığını, “ulusal” ekonomi anlayışından uzaklaştığından dolayı bölgesel kalkınmayı “ürün” bazlı gerçekleştirmeyi hedeflemiş, kaynaklarını ve hem beşeri hem emek gücünü doğru şekilde kullanarak daha başarılı işler yapmayı hedef haline getirmiştir (Beer vd., 2005: 52-56).

Ülkelerde kararı alınan siyasi gelişmeler ve uygulanan politikalar sonucunda ekonomilerin o yönde etkilendiği birçok araştırmacı tarafından belirtilmiştir. Aynı durum Avustralya’da da yaşanmış, bölgesel kalkınma da uygulanan politikalar doğrultusunda, politikanın ve siyasilere görüşlerinin ülkenin ekonomisini direkt etkilediği görülmüştür. Kaynakları, beşeri sermayeyi, emek gücünü ve maliyetleri “ürün” bazında şekillendirerek dış ticaret yapmanın daha başarılı olduğu belirtilmiş ve uygulanacak bölgesel politikaların o bölgedeki dış ticaret potansiyelini arttırdığı çoğu araştırmalarda ortaya çıkmıştır.

3.3. Çin

Dünya Bankasına göre 1,3 milyar nüfus ile dünyanın en kalabalık ve 9,3 milyon kilometre karelik toprak alan ile dünyanın en büyük ikinci ülkesi olan Çin, Doğu Asya’da tek parti rejimi ile yönetilmektedir (<https://www.listofcountriesoftheworld.com/area-land.html>).

Dünya’nın en büyük ikinci ekonomisi olan Çin’in Gayri Safi Milli Hasılası 13,6 trilyon Amerikan dolarıdır. Çok büyük bir nüfusa sahip olduğundan dolayı dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olan Çin’in kişi başına düşen milli geliri 9.770 Amerikan doları civarındadır (<https://data.worldbank.org/country/china>). Dünya Bankası verileri incelediğinde 1987 yılından bugüne kadar Çin’in Gayri Safi Milli Hasılası sürdürülebilir bir biçimde artış göstermiştir. Ticarete benzerlikler teorisi düşünüldüğünde hem coğrafik olarak uzak hem de talepler ve istekler bakımından birbirleri içinde az benzerlikler gösteren Amerika ve Çin’in ticari partnerliklerinin sonucunda Çin’in ekonomik kalkınma yaşadığını inceleyen örnekte; Son 40 yılda Çin önüne

geçilemeyecek şekilde az gelişmiş bir ülke statüsünden günümüzde büyük bir ekonomik güç haline gelmiştir. 1979'da başlattığı ekonomik reformlar sayesinde Çin günümüze kadar Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'nı her yıl ortalama %10 civarında büyütülmüştür.

Dünya Bankası, Çin'e tarihte en hızlı sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştiren büyük ekonomi unvanını vermiştir. Böylesine büyük bir kalkınma süresi içinde de 800 milyondan fazla insan yoksulluktan kurtulmuştur. Çin'in büyük bir güç olmasında ki toplum açısından ekonomik boyutu satın alma gücü paritesi temelli, dış ticaretin katma değerli imalat, mal ticareti ve döviz rezervi ile şekillenmesidir. 1979'da başlayan ticari reformlar ile Çin, 2018'e kadar, Çin'in yıllık reel GSYİH'sı ortalama olarak %9,5 arttırmıştır. Bu, ortalama olarak Çin'in ekonomisinin boyutunu her sekiz yılda bir reel olarak ikiye katlayabilmesi anlamına gelmektedir. 2008'de yaşanan global kriz sonucu Çin'de 20 milyon göçmen işçi, mali kriz sonucu ülkeye dönmüş, 2008 yılının son çeyreğinde Çin ekonomisi %6,8 daralmıştır. Çin hükümeti 586 milyar dolarlık ekonomik teşvik paketi uygulayarak çeşitli para politikaları uygulamış ve 2010 yılının sonunda %9,7 büyüme gerçekleştirmiştir. Çin'in ekonomik kalkınmasında önemli bir payı olan Amerika ile aralarındaki ticaret verileri 1980 yılında 5 milyar Amerikan dolarıyken 2018 yılında bu rakam 660 milyar Amerikan doları seviyesine ulaşmıştır. Çin şu anda ABD'nin en büyük ticaret ortağı, üçüncü en büyük ihracat pazarı ve en büyük ithalat kaynağıdır (<https://fas.org/sgp/crs/row/RL33534.pdf>).

4. SONUÇ

Ekonomilerin hacminin genişlemesi ve bu doğrultuda altyapı, ekonomi politikası ve borçlar, eğitim, kamu sektörü, mali sektör, sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri ve eğitim düzeyi, çevre ve özel sektör (ticaret) konularına yapılan yatırımlar ile ülkelerin kalkınmaları dış ticaretle doğru orantılıdır. Dış ticaret teorilerinin kalkınmayı olumlu yönde etkisi incelendiğinde hepsi kendi içinde değişkenlik gösterse de dış ticaret noktasında özellikle de ülkelerin sınırlarının dışına ürün veya hizmet satışı ile gelir elde etme noktasında tüm teoriler ülkelerin dış ticaret yapımlarıyla kalkınmalarının olumlu yönde etkileeneceğini savunmuşlardır.

Ekonomik kalkınmada dış ticaret teorileri ve kalkınma olguları birbiriyle genel bağlamda koordineli olarak işleyiş göstermiş ve özellikle ekonomik kalkınma da dışa yönelik sanayileşme (İhracat İkameci) stratejisi ülkelerde gelişme göstermiş, bu politikayı uygulayan bazı ülkelerin GSYİH’da %30 artış göstermiştir. İthal ikameci politika ise ülkede üretilmeyen malların ithalatı yoluyla, eğer başarılı olursa ülkeler ithalat yapmak zorunda olduğu ürünleri “uzmanlaşma” yoluyla üretilip ithalat oranlarını düşürebildikleri saptanmıştır.

Sonuç olarak ülkelerin kalkınmalarının temelinde üretimin farklı faktörlere ya da değişkenlere göre gerçekleşmesi göz önünde bulundurulmaksızın sınırları dışına ürün ihraç ederek gelir elde etmeleri ile doğru orantılıdır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın belirttiği konular kalkınmanın göstergeleridir. Sağlık hizmetleri ile toplumu oluşturan bireylerin yaşantılarını, eğitim hizmetlerine yapılan yatırımlar ile ekonomik büyümenin ve kalkınmanın gerçekleşeceği, altyapı ve çevreye yapılan yatırım ile insani gelişmişliğin yakalanacağı, sanayi sektörüne ve işletmelere destek olarak ekonominin büyüyeceğini ve hepsinin kendi içinde kalkınmayı pozitif şekilde etkileyeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- BAER, W., (1972). Import Substitution and Industrialization in Latin America: Experiences and Interpretations, The Latin American Studies Association, Amerika.
- BEER vd., (2005). Neoliberalism and The Institutions for Regional Development in Australia, Geographical Research, United Kingdom.
- BOZKURT, N., (2002). Ticaretin Felsefesi, Tarihiçesi ve Etik Olan Sıkı Bağına İlişkin Bazı Saptamalar, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, İstanbul.
- CAPELLO, R. ve NIJKAMP, P., (2009). Handbook of Regional Growth and Development Theories, Edward Elgar Publishing Limited, United Kingdom.
- ÇARIKÇI, E.,(1983). Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları. Ankara: Turhan Kitabevi.
- DEARDORFF, A.V., (2004). Local Comparative Advantage: Trade Costs and The Pattern of Trade, The University of Michigan.
- DONGES, J. B., (1976). A Comparative Survey of Industrialization Policies in Fifteen Semi-Industrial Countries, Weltwirtschaftliches Archiv, Almanya.
- DÜĞER, İ. H., (1999). “Ekonomik Kalkınma Stratejileri ve Bazı Ülke Deneyimleri”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kütahya.

- EGELİ, H. A., (2001). "Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", Sosyal Bilimler Dergisi, Manas.
- FARLEY, N. J. J., (1973). Outward-Looking Policies and Industrialization in a Small Economy: Some Notes on the Irish Case, Economic Development and Cultural Change, Chicago.
- GALLUP, vd., (1998). Geography and Economic Development, Nber Working Paper Series, National Bureau of Economic Research, Cambridge.
- HAUSMANN, R. ve RODRIK D., (2002). Economic Development As Self-Discovery, Nber Working Paper Series, National Bureau of Economic Research, Cambridge.
- KARSLI, F., (2018). İhracata Yönelik Sanayileşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri: Güney Kore ve Arjantin ile Kıyaslamalı Analiz, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- KAYA, F., (2015). Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- KAYA, F., TURGUTTOPBAŞ N., (2012). Dış Ticaret İşlemleri, T. C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- KIRKPATRICK, C. ve GEORGE C., (2004). Trade and Development Assessing the Impact of Trade Liberalisation on Sustainable Development, Institute for Development Policy and Management, University of Manchester, Manchester.
- KRUGMAN, P. R. ve OBSTFELD, M., (2009). International Economics, Pearson Addison Wesley Publishing, Boston.
- LUCAS, J. R. E., (1988). On The Mechanics Of Economic Development, Journal of Monetary Economics, North-Holland.
- MAXFIELD, S. ve NOLT, J. H., (1990). Protectionism and The Internationalization of Capital: U.S. Sponsorship of Import Substitution Industrialization in The Philippines, Turkey and Argentina, Wiley on behalf of The International Studies Association.
- OLANIYAN, D.A. ve OKEMAKİNDE, T., (2008). Human Capital Theory: Implications for Educational Development, Pakistan Journal of Social Sciences, Pakistan.
- POMFRET, R. ve SOURDIN P., (2009). Why Do Trade Costs Vary? The University of Adelaide School of Economics. Avustralya.
- PONS, F. M., (1990). Import-Substitution Industrialization Policies in The Dominican Republic, The Hispanic American Historical Review, Duke University Press. Amerika.
- PORTER, M. E., (2000). Economic Development Quarterly, Sage Publications, California.
- ROBERTSON, D., (2006). International Economics and Confusing Politics, Edward Elgar Publishing Limited, United Kingdom.
- SAWYER, C. ve SPRINKLE, R. L., (1999). The Demand for Imports and Exports in The World Economy, Ashgate Publishing, New York.
- ŞEREFLİ, M., (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Kastamonu.

THOMPSON, H., (2006). International Economics Global Markets and Competition,
World Scientific Publishing, USA.

Elektronik Kaynaklar

<http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html>

<https://fas.org/sgp/crs/row/RL33534.pdf>

<https://data.worldbank.org/country/nigeria>

<https://data.worldbank.org/country/australia>

<https://www.listofcountriesoftheworld.com/area-land.html>

BÖLÜM 7

KAYIT DIŞI İSTİHDAM EKONOMİK VE SOSYAL KALKINMA İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAYLAN¹⁰

¹⁰ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü
m_baylan@ksu.edu.tr

GİRİŞ

İktisat yazınında kayıt dışılık ilk kez Keith Hart tarafından 1971 yılında Kuzey Gana’da ücretli iş bulamayan vasıfsız göçmenler arasındaki düşük gelirli iktisadi faaliyetleri tanımlamak için “kayıt dışı sektör (informal sector)” olarak kullanılmıştır. Bir yıl sonra da ILO tarafından yaptırılan “istihdam araştırmaları (employment missions)” kapsamındaki Hans Wolfgang Singer ve Richard Jolly’nin Kenya Raporu’nda (Chen, 2014:398) ve 1976 yılında Dipak Mazumdar’ın “Kentsel Kayıt Dışı Sektör” makalesiyle Dünya Bankası çalışmalarında ilk kez yer almıştır (Mazumdar, 1976). O yıllarda kullanılan “kayıt dışı sektör” ile sadece kayıtlı ekonomi içerisinde kayıtlı olmayan, güvencesiz çalışma kastedildiğinden kavramın dar bir kapsama sahip idi (ILO, 2002:2). Kavramın kapsamını genişletmek üzere ILO tarafından 1997 yılında bir çalışma başlatıldı. Bu çalışmada, genişletilmiş tanımın, işletmelerin özelliklerine ek olarak istihdamın doğasına odaklanması, kayıtlı ve kayıt dışı işletmelerdeki tüm kayıt dışı istihdamın her türlü çeşidini içermesi amaçlanmıştı. Böylelikle kayıt dışı sektör yerine “kayıt dışı ekonomi” kavramı kullanılmaya başlandı ve 2003 ILO Konferanslarında da “kayıt dışı ekonomi” kavramı onaylandı. Kayıt dışı ekonomiyi Uluslararası Çalışma Konferansı (ILC) “çalışanlar ve tüm ekonomik birimlerin-yasal veya uygulamada-resmî düzenlemeler tarafından hiç veya yeterince kapsanmayan tüm ekonomik faaliyetler” olarak tanımlamaktadır (ILO, 2002).

Kayıt dışı ekonomi kavramı ile birlikte kayıt dışı istihdam kavramı da geliştirilmiş ve genişletilmiştir. Kayıt dışı istihdam artık sadece kayıt dışı sektörde çalışan işgücü olarak görülmemektedir. ILO’nun çalışmaları sonucu günümüzde kayıt dışı girişimler ve işletmelerdeki bütün kademedeki çalışanlar, kayıtlı işletmelerdeki tüm kayıt dışı çalışanlar ile birlikte ücretsiz aile işçilerini de kayıt dışı istihdam içinde kabul edilmektedir.

Kayıt dışı istihdam tanımının geliştirilmiş ve genişletilmiş olması bugün hala nedenleri ve etkileri hususundaki tartışmaları nihayetlendirememiştir. Özellikle kayıt dışı istihdam ile ekonomik ve sosyal kalkınma arasındaki ilişki netliğe kavuşmamıştır. Örneğın, bazı iktisatçılar kayıt dışı istihdamın gelir yaratma kapasitesine ve dolayısıyla yoksulluğın azaltma gücüne sahip olduğunu ve bununda

kalkınmayı pozitif etkilediğini savunmuştur. Birçok ekonomist ise kayıt dışı istihdamın marjinal ve çevresel olduğunu, kayıtlı ekonomi ile ya da modern kapitalist kalkınmayla bir bağlantısının olmadığını ileri sürmektedir. Bazı akademisyenlere göre de gelişmekte olan ülkeler yeterli düzeyde büyür ve modern endüstriyel gelişme elde ederlerse kayıt dışı istihdam bu ülkelerde kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Karşı görüşte olanlar ise endüstriyel kalkınmanın gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelerde olduğundan daha farklı bir model alabileceğini ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genişleyeceğini ve ortadan kalmayacağına inanmaktadırlar.

Bu çalışmada öncelikli olarak kayıt dışı istihdam kavramı, kayıt dışı (ekonomi) istihdam teorileri incelenmektedir. Sonrasında dünyada ve Türkiye’de kayıt dışı istihdam ele alınmaktadır. Takip eden bölümlerde ekonomik ve sosyal kalkınma kavramları irdelendikten sonra kayıt dışı istihdam, ekonomik ve sosyal kalkınma ilişkisi teorik ve ampirik çalışmalarla ortaya konulmaktadır. Ampirik uygulama bölümünde ise Türkiye açısından bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto testi ile incelenmektedir.

1. KAYIT DIŞI İSTİHDAM

Kayıt dışı istihdam kavramının 1970’lerden buyana gelişmiş ve genişlemiş olduğu görülmektedir. Ancak istihdam durumlarının resmi görünürlüğü ile pratik gerçeklikleri arasındaki olası tutarsızlık kayıt dışı istihdamın tanımlanmasında önemli bir sorun yaratmaktadır. Teoride çalışanlar, iş kanunları, sosyal güvenceyle ve istihdam hakkı ile korunuyor olarak görünseler de pratikte tüm haklarını talep edecek bir konumda olmayabilirler. Çünkü mevcut yasal ve yönetsel düzenlemeleri tam ve doğru uygulayacak mekanizmalar ya yoktur ya da eksiktir. Ayrıca çalışanlar daha yüksek ücret almak için yasal ve sosyal koruma haklarından feragat etmeyi kabul ettikleri zaman da istihdam ile ilgili düzenlemeler uygulanmamaktadır (Hussmanns, 2004). Bu nedenlerden ötürü üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanım bulunmamaktadır. Buna rağmen, SGK (2019) kayıt dışı istihdamı; *“sosyal güvenlik açısından niteliği itibarıyla yasal işlerde çalışarak istihdama katılan kişilerin çalışmalarının gün veya ücret olarak ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmemesi veya eksik bildirilmesi”* olarak tanımlamaktadır. Bangasser (2009) kayıt dışı

istihdamı, ekonomik olarak iş sahibi, ancak resmi olarak çalışmayanlar olarak ifade etmektedir. Kayıt dışı ekonomi ile istihdam kavramlarının bağıntı öne çıkaran Dam vd. (2018) kayıt dışı istihdamı “*kayıt dışı ekonominin çalışma hayatındaki karşılığı*” olarak görmektedirler. Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansı (ICLS) da kayıt dışı istihdamı, kayıt dışı sektörün içinde ve dışında, yasal ve sosyal korunması olmayan istihdam olarak kabul etmektedir.

1.1. Kayıt Dışı İstihdamın Kapsamı:

17. ICLS tarafından onaylanan kavramsal çerçeve, kayıt dışı sektördeki girişim temelli istihdam kavramı ile iş temelli kayıt dışı istihdam kavramını ilişkilendirmektedir. Buna göre kayıt dışı istihdam:

a) Kayıt dışı sektördeki kendi işyerinde çalışanlar ve işverenler: Kendi hesabına çalışanlar ve işçilerin istihdam durumu, sahip oldukları işletme türünden neredeyse hiç ayrılamaz. İşin kayıt dışılığı doğrudan işletmenin kayıt dışılık özelliğinden kaynaklanmaktadır.

b) Kayıtlı veya kayıt dışı sektör girişimlerinde çalışıp çalışmadıklarına bakılmaksızın aile çalışanlarına katkıda bulunurlar: Aile işçilerine katkıda bulunmanın kayıt dışılık niteliği, yazılı iş sözleşmesinin, istihdamın iş hukuku, sosyal güvenlik düzenlemeleri veya toplu sözleşmeler kapsamında olmamasından kaynaklanmaktadır.

c) Kayıt dışı iş tutan işçiler: Burada işçinin aldığı sektörün kayıtlı olup olmadığı bir önemi olmadığı gibi aile işi yapanlar için de ücretinin hane halkı tarafından ödenip ödenmediğinin bir önemi yoktur. İstihdam ilişkisi herhangi bir nedenden dolayı, hukuken ya da uygulamada, ulusal iş mevzuatının, gelir vergisinin, sosyal koruma ya da diğer istihdam hakları sağlayan düzenlemelerin dışında kalmış veya tutulmuş işçileri kapsamaktadır.

d) Kayıt dışı üretici kooperatiflerin üyeleri: Genellikle üretici kooperatifleri yasalara uygun bir şekilde kurulmuş, bağımsız girişimler olduğundan kayıtlı ekonominin bir parçası olarak kabul edilirler. Bu tür kayıtlı olarak kurulmuş üretici kooperatiflerinin üyelerinin kayıtlı işleri olduğu kabul edilir. Ancak bazı üretici kooperatifleri yasal bir varlık olarak, kayıtlı bir şekilde ve bağımsız tüzel kişilik olarak kurulmamış

olabilmektedir. Bunlar birkaç hane halkının sahip olduğu özel ve bağımsız işletmeler olarak değerlendirilmektedir.

e) Kendisi veya yalnızca kendi hane halkı için çalışanlar: Herhangi bir ticari faaliyete konu olmayan kendi ve ailesi için geçimlik tarımsal ürün üretenler veya kendi evini kendisi yapanları kapsamaktadır.

f) Kayıtlı ekonomideki işletmelerinde gayrı resmi işler yapan çalışanları veya hane halkı tarafından ücretli olarak istihdam edilen ev işçileri,

g) Kayıtlı sektör işletmelerinde iş yapan aile fertlerine katkıda bulunanları,

h) Hane halkı için kendi nam ve hesabına çalışan, üretim yapanları (Husmanns, 2004) içermektedir.

1.2. Kayıt Dışı İstihdam Teorileri:

Akademik çevrelerde kayıt dışı ekonomi ile ilgili devam eden tartışmalardan biride onun teorisi ile ilgilidir. Kayıt dışı ekonominin kökeni, dinamiklerini ve devamlılığı açıklamaya yönelik başlıca teorik yaklaşımlar düalist (ikili) yaklaşım, legalist (neoliberal) yaklaşım ve yapısalcı (straktürist) yaklaşım olmak üzere üç tanedir. İlk iki yaklaşım, kayıt dışı ekonomiyi kapitalizm öncesi ekonomilerin bir özelliği olarak görmekteyken, üçüncü yaklaşım ise onu kapitalist kalkınmanın bir özelliği olarak görmektedir (Chen, 2005: 29).

1.2.1. Düalist (İkili) Yaklaşım

Bir çok çalışma düalist yaklaşımı kayıt dışı ekonomiyi anlamada bir başlama noktası olarak kabul etmektedir (Cohen 2012: 13). Bu yaklaşım Lewis'in sınırsız emek arzıyla ekonomik kalkınma düşüncesine dayanmaktadır. Lewis emek piyasasında ikili bir yapı olduğunu ileri sürmektedir. Birincisini kapitalist, kayıtlı, modern, endüstriyel ve kentli olarak adlandırırken ikincisini de kayıt dışı, tarımsal ve kırsal olarak isimlendirmektedir. Lewis'e göre işgücü piyasası düalizminin temelini ücret farklılığı oluşturmaktadır. Kayıt dışı ekonomideki ücretler, kayıtlı ekonomideki ücretlere zemin hazırlar ve genellikle kayıtlı ekonomideki işçiler kayıt dışı ekonomideki işçilerden

hem nominal hem de reel olarak daha fazla gelir elde etmektedir. Nominal fazlalık kayıtlı ekonomideki yüksek yaşam maliyeti nedeniyle ortadan kalkarken reel fazlalık ise kentlerde yaşamının psikolojik getirisi, sektörde tecrübe kazanımı ve sosyal saygınlık ile varlığını korumaktadır. Bunda da işçi sendikaları ve asgari ücret politikaları önemli rol oynamaktadır (Fields, 2004:2).

Lewis diğer tüm klasik iktisatçılar gibi ekonomide işsizliğin varlığını kabul etmemiş ancak eksik istihdamı (*underemployment*) kabul etmiştir. Lewis'e göre işgücü talebi, nüfus artışından daha hızlı bir şekilde genişleyebilmektedir. Kayıt dışı işçiler her zaman kullanılabilir bir işgücü deposu oluşturmaktadırlar. Bu durum reel ücretlerin yükselmemesine neden olacaktır. Bu depo, sadece, talep ve arz tarafından içsel nedenlerle belirlenen tek bir ücret düzeyinin geçerli olduğu bütünleştirilmiş bir işgücü piyasasına ulaşıncaya tükenecektir (Findlay, 1980: 62-79). Bu noktada ekonomi gelişmiş ve ekonomik gelişme devam ettiği müddetçe kayıt dışılığın azalacağı kabul edilmektedir (Cohen 2012: 13).

Emek piyasasında dual (ikili) yapıyı açıklayan iki görüş geliştirilmiştir: Katmanlı işgücü piyasası yaklaşımı ve karşılaştırmalı üstünlük hipotezi. Bu iki görüş emek piyasasında ikili yapı arasında işgücünün sınırsız mobilitesinin olmadığını iddia etmektedir. Katmanlı işgücü piyasası yaklaşımına göre, işgücü piyasası çalışma koşullarının farklılık gösterdiği üst ve alt katmanlardan oluşmaktadır. Üst veya birincil katmanda daha iyi çalışma koşulları, daha yüksek ücretli “iyi işler” bulunmakta, alt veya ikincil katmanda ise düşük ücretli ve üst katmana nispeten daha kötü çalışma koşullarının var olduğu “kötü işler” bulunmaktadır (Aydın, 2005:5-9). Günther ve Launov (2012)'e göre üst katmanda yüksek gelirli işçiler vardır. Bu işçilerin geliri kayıtlı çalışanların gelirinden de yüksektir. Bundan dolayı kayıtlı ekonomiyi tercih etmek yerine kayıt dışı emek piyasasının üst katmanında olmayı tercih etmektedirler. Ayrıca emek, katmanlar arası hareketliliği engelleyen faktörlerden dolayı iki katman arasında hareket edememektedir. Bu durum kayıt dışı istihdamın ortadan kalkmasını engellediğinden Lewis'in öngörülerine tezat oluşturmaktadır.

Karşılaştırmalı üstünlük hipotezi ise bireylerin kayıt dışı çalışmada da karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olabileceğini, bunun da kayıt dışı

çalışmanın gelir veya fayda maksimizasyonu olduğu ve bu nedenle bazı bireylerin gönüllü olarak kayıt dışı istihdamı tercih edebileceğini iddia etmektedir. Dolayısıyla, kayıt dışı sektör, hem kayıt dışılığın işsizliği önleme konusunda son çare stratejisi olan bireyleri hem de kayıt dışı sektörde karşılaştırmalı üstünlüğü olan bireyleri içermektedir. İstenmeyen kayıt dışı istihdamın tahmini büyüklüğü kayıt dışı sektörün yaklaşık%45'idir. (Günther and Launov, 2012:89).

1.2.2. Legalist (Neoliberal) Yaklaşım

Bu yaklaşım 1990'lı yıllarda Hernando de Soto öncülüğünde gelişmiş ve ekonomik liberalizme dayanmaktadır. Neo liberal iktisadi düşünce, devletin rolünü en aza indiren ve özel işletme sektörünü en üst seviyeye çıkararak ekonomik politikaları desteklemektedir. Daha yüksek refah düzeyine erişebilmek için ekonominin kontrolünü kamudan özel sektöre devredilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Hernando De Soto da kayıt dışı ekonomiyi aşırı devlet düzenlemelerinin bir sonucu olduğunu savunmaktadır. Legalist yaklaşım kayıt dışı emeği yasal (kayıtlı ekonominin) maliyet yükünden kaçınmak için kayıt dışılığı seçmiş mikro-girişimciler olarak kavramsallaştırmıştır (Cohen 2012: 13). Bu yaklaşıma göre, mülkiyet haklarının eksikliği devam ettiği, finans ve teknoloji gibi verimli kaynaklara erişim zorlaştığı ve de kamu hantal ve maliyetli bürokrasiyi arttırdığı müddetçe kayıt dışı üretim ve istihdam devam edecektir (Yusuff, 2011: 627).

Legalist yaklaşım ekonomik seçkinler ile bürokratların bir araya gelerek kendi çıkarları lehine ancak çalışan yoksulların aleyhine çok hantal ve maliyetli olan düzenlemeler ve politikalar tasarladığını savunmaktadır. Bundan dolayı da De Soto kayıt dışı ekonomide kendileri ve aileleri için çalışanları “*gerçek devrimciler*” olarak tanımlamaktadır. Kayıt dışı çalışanları aşırı devlet düzenlemelerine kahramanca karşı koyduklarından, serbest piyasa doktrininin esas savunucuları olarak görmektedir. Ona göre, işçiler kapitalizme karşı bir cephede değil, kendilerinin tam kapitalist olmalarını engelleyen bürokratik, devlet yönetiminde bir ekonomiye karşı mikro-girişimciler olarak birleşmelidir. Kayıt dışı ekonominin yalnızca zenginlik yaratma, maliyetleri düşürme ve politikaları demokratikleştirme potansiyeline sahip olmadığını, aynı zamanda kayıtlı ekonominin yerine geçebilecek potansiyele sahip olduğunu iddia etmektedir (Yusuff, 2011: 627).

Legalist yaklaşım ile karşılaştırmalı üstünlük hipotezi kayıtlı veya kayıt dışı ekonomide kalmanın maliyet ve faydalarını tartıştıktan sonra kayıt dışı olarak faaliyet göstermeyi tercih eden mikro girişimcilere odaklanmıştır. Bu iki yaklaşım birey ve firmaların gönüllü olarak fayda veya kar maksimizasyonu kararı sonucu kayıt dışı kalmayı tercih ettiklerini iddia etmektedir.

Bu yaklaşım temel varsayımları ve önermeleri açısından ciddi eleştiriler almıştır. En önemli eleştirilerden biri, Kuzey Avrupa ekonomileri örneğinde olduğu gibi yüksek oranda düzenlenmiş ekonomilerde kayıt dışı istihdam yüksek oranda görülmemesidir. Diğer bir eleştiri, iktisadi faaliyetlerdeki devlet düzenlemelerinin kapitalist pazarı ortadan kaldıracığı vurgusudur. Oysa düzenlemeler rekabetçi pazarı güçlendirmekte ve modern piyasalar oldukça düzenlenmiş kurumlar olarak kabul edilmektedir. Devlet kurumlarının işlemleri denetlemesi ve sözleşmeleri izlemesi gerekli görülmektedir. Aksi takdirde, uzun vadeli yatırım planları için gerekli olan zeminin olamayacağı savunulmaktadır. Devlet kontrollerinin kaldırılmasının düzenli ekonomik faaliyetlerin dağılmasına neden olacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca, serbest piyasa ekonomisine geçmeye çalışan Latin Amerika ülkeleri gibi ülkelerde kayıt dışılık azalmadığı hatta daha çok arttığı ileri sürülmektedir (Portes ve Schauffler, 1993:47).

1.2.3. Yapısalci (Straktürist) Yaklaşım

Yapısalci yaklaşım Marksist teorinin olanaklarını kullanarak emek piyasasındaki katmanlaşmayı emek ile sermaye arasındaki mücadele ile açıklamaktadırlar (Ercan ve Özar, 2000:46; Cohen 2012: 13). Kayıt dışılığın kazara veya işçilerin rızası ile ortaya çıkmadığını, kapitalist birikim mantığı ile sermaye tarafından yaratıldığını ileri sürmektedir. Ondandır dolayı da kayıt dışı çalışanları gizli proletarya olarak görmektedirler (Wilson, 2011:206- 208).

Yapısalci yaklaşım kapitalizmindeki politik ve ekonomik güçlerin bölünmüş emek piyasalarını yarattığını ve bölünmüş piyasaların nedenlerini ekonomik sistemin dışında aramanın yanlış olduğunu savunmaktadır. Emek piyasasında segmentasyonun rekabetçi kapitalizmden tekelleri kapitalizme geçişte ortaya çıktığını iddia

etmektedir. Yani, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerin ayna anda var olduğunu, birbirleri ile yakından ilişkili ve birbirine bağımlı olduğunu kabul etmektedir. Çünkü bu yaklaşım kayıt dışı istihdamı kapitalizmin gerekli bir parçası, bir ihtiyacı olarak görmekte ve kapitalizmin kayıt dışı ekonominin küçülmesine müsaade etmeyeceğini savunmaktadır (Reich, Gordon, and Edwards, 1973: 359-360). Gerekçe olarak ta kayıt dışı istihdamın kapitalist firmaların maliyetleri azalttığını ve bu nedenle onların rekabetçi büyümesine neden olduğunu göstermektedir.

Yapısalcı yaklaşım kayıt dışı üretim ilişkilerini kapitalist azgelişmişlik ile değil, tersine kapitalist gelişmişlik ile açıklamaktadır. Bu yaklaşımın savunucuları kayıt dışı ekonomiyi üretim ve ticaret ilişkilerine göre sınıflandırmaktadır. Dolayısıyla, kayıt dışı ekonomi benzer aktivitelerin yer aldığı sosyal çevreler tarafından ve devlet tarafından etkin bir şekilde düzenlenen tüm gelir getirici faaliyetleri içermektedir. Bu tanıma dayanarak yapısalcı yaklaşım kayıt dışılığı üçüncü dünya ülkelerinin azgelişmişliği ile değil modern, post-modern ve post-endüstriyel sektörlere sahip ekonomilerle ilişkilendirmektedir (Katalin, 2015: 63).

Yapısalcı yaklaşım ile diğer yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde şu noktalar öne çıkmaktadır. Öncelikle, yapısalcı yaklaşım kayıt dışı istihdamı, kayıtlı ekonomiden tümüyle ayrılmış bir şekilde ele almadığı için katmanlı işgücü yaklaşımından ayrılmaktadır. Sonra, yapısalcı yaklaşıma göre kayıt dışı ekonomi, düalist ve legalist yaklaşımda olduğu gibi basitçe emek arz fazlası ve aşırı düzenleme ile açıklanamaz. Bir diğeri ise kayıt dışı ekonomide yapısalcıların da vurguladığı gibi tek bir istihdam türü yoktur. Kayıt dışı ekonomi heterojendir. Legalistler emek piyasasına yapılacak düzenleyici müdahalelerin, kayıt dışı istihdamı artıracığını ileri sürerken, yapısalcılar kayıtlı istihdamı azaltacağına inanmaktadırlar.

Bu yaklaşımın diğer yaklaşımlarla ayrıştığı birçok nokta olmasına rağmen fikir birliği içinde olduğu yerlerde vardır. Örneğin, legalist ve yapısalcılar kente göçün yürürlükteki ağır iş mevzuatı ve vergi yükü ile birlikte hem emek arzı fazlalığı hem de aşırı kentleşme yarattığı, ayrıca bu durumun işletmelerin işgücü maliyetini düşürdüğü buna bağlı olarak ta işletmelerin karını artırdığı hususunda hem fikirdirler (Wilson, 2011:206- 208).

1.3. Kayıt Dışı İstihdamın Belirleyicileri

Kayıt dışı istihdamın belirleyicileri arasında devlet düzenlemeleri, vergi yükü, işsizlik, enflasyon ve tarım sektörünün büyüklüğü önemli yer tutmaktadır.

Devlet düzenlemeleri, kayıt dışı istihdamın makroekonomik belirleyicileri arasında sayılmaktadır hatta neo-liberal (legalist) teoriye göre kayıt dışılığın varlık sebebidir. Loayza, Oviedo, ve Servén (2006) ve Schneider vd (2010) göre işgücü piyasasındaki aşırı düzenlemeler, sosyal güvenlik mevzuatı, iş yeri açma ve işe alma süreçlerinde darboğazlar oluşturan düzenlemeler kayıt dışı çalışmaya veya kayıt dışı kalma kararları üzerinde önemli bir etkisi vardır. Sosyal güvenlik primleri kayıtlı ekonomideki işgücü maliyetini artırdığından dolayı kayıt dışı istihdamı artırmaktadır. Özellikle, işverenler, çalışanlarının sosyal güvenlik primlerini üstlenir ve çalışanlarına yansıtamaz iseler üretim maliyetleri artar ve kar marjları azalır. Üstlenmez ve de sosyal güvenlik primlerini işçilere yansıtırlarsa, işçilerin fiili ücretleri düşer. Bu durum iki yönden kayıt dışı istihdamı etkilemektedir. Birincisi, eğer işgücü maliyetleri çok artar ve kar marjları çok düşerse, işverenler üretim maliyetini düşürmek ve de karlarını artırmak için kayıt dışı işçi çalıştırmayı tercih edebilirler. İkincisi, sosyal güvenlik primlerini çalışanlar yüklenirse, işçiler daha yüksek gelir elde etmek için birinci işlerinde olmasa da ikinci işlerinde kayıt dışı çalışmaya yönelebilirler (Igudla vd., 2016:4). Ouédraogo (2017)'e göre bürokrasi ve yolsuzluk kayıt dışı çalışmayı artırmaktadır. Krakowski (2005)'e göre de devlet düzenlemeleri ile kayıt dışı istihdam oranı arasında pozitif ilişki vardır. Ancak bazı akademisyenler Kuzey Avrupa ekonomilerini örnek göstererek, devlet düzenlemelerinin kayıt dışı istihdam oranını artırdığı argümanına karşı çıkmaktadırlar.

Kayıt dışı istihdamın bir diğer belirleyicisi de vergi yükü olduğu ileri sürülmektedir. Artan vergi yükü, bireylerin harcanabilir gelirinde düşüş yaratacağından çalışanları alternatif gelir kaynakları aramaya mecbur bırakmaktadır. Bu gelir kaynakları kayıtlı ekonomi içinde olamayacağından, çalışma arzusu içinde olanlar kayıt dışı ekonomiye yönelecektirler. Bu yöneliş kayıt dışı istihdamı artıracaktır (Giles et al., 2000; Sookram ve Watson, 2008). Buna bağlı olarak yani kayıt dışı

istihdamın artması nedeniyle gelir kaybına uğrayan hükümetler vergileri artırma mecburiyetinde kalmaktadır. Artan vergi yükü ise çalışanları kayıt dışı olmaya veya kalmaya zorlamaktadır. İşveren açısından ise kayıtlı ekonomide toplam işgücü maliyeti ile vergi sonrası kazanç arasındaki fark kayıt dışı ekonomiye katılmak için bir saik oluşturmaktadır. Kayıtlı ekonomide toplam işgücü maliyeti ile vergi sonrası kazanç arasındaki fark ne kadar yüksek olursa, bu farktan kaçınmak isteyen işverenlerin kayıt dışı kalma arzusu o kadar şiddetli olacaktır (Schneider ve Enste, 2000).

Kayıt dışı istihdamın ile vergi yükü arasındaki ilişkiyi inceleyen Krakowski (2005), 109 ülkeyi içeren çalışmasında vergi oranları ile kayıt dışı istihdam oranı arasında pozitif ilişki bulmuştur. Benzer bir sonucu Slonimczyk'ın çalışmasında görülmektedir. Slonimczyk (2011) çalışmasında 2001 yılında Rusya'da gerçekleştirilen ve vergi oranında azalışları içeren vergi reformun kayıt dışı istihdam üzerinde ki etkisini analiz etmiştir. Elde ettiği sonuca göre Rusya'daki söz konusu vergi reformu, kayıt dışı çalışanların oranında yüzde 2,5 ve kayıt dışı düzensiz faaliyetlerin büyüklüğünde yüzde 4,0 azalma yaratmıştır. Son olarak, vergi reformu reform sonrası dönemde emek piyasasına giren birisinin kayıt dışı çalışma ihtimalini yüzde 14 oranında azalttığını tespit etmiştir. O'na göre vergi oranlarındaki düşüş, kayıt dışı olmanın faydalarını azaltıp çalışanların kayıtlı sektöre geçmelerinde önemli rol oynamıştır.

Yüksek işsizlik oranı hem önemli bir makroekonomik gösterge hem de kayıt dışı çalışmanın başka bir önemli belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. İşsizlik, kayıtlı ekonomide iş yokluğu ve geçim sağlayacak gelir eksikliği anlamına gelmektedir. Bundan dolayı da insanlar toplum içinde hayatlarını sürdürebilmeleri için kayıtlı ekonomi dışında kaynak arayışı içine girmektedirler. Bu durumda insanların kayıt dışı çalışmak için makul ve geçerli nedenleri olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı istihdam toplam ekonominin büyük bir parçasını oluşturmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, işsizlik ile kayıtlı istihdam arasında özellikle negatif ekonomik şoklarda tampon görevi görmektedir. Kayıt dışı istihdam geleneksel olarak hep işsizliğe bir alternatif ve hayatta kalma stratejisi olarak görülmüştür. Kayıtlı istihdam imkânı yeterli miktarda artmayınca kayıt dışı istihdam toplam talep yetersizliğinden ve ekonomideki yapısal nedenlerden

kaynaklanan işsizliğin bir alternatifi olmaktadır. Kayıt dışı istihdam kayıtlı emek talebinin azlığından kaynaklanmaktadır (Chen, 2005: 21). Kayıt dışı istihdam ile kayıtlı iş imkânı arasındaki ilişki Bajada ve Schneider (2005) tarafından analiz edilmiştir. Yazarlar kayıtlı istihdam ile büyüme oranı arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Onlara göre büyüme aslında işsizliği azalttığından kayıt dışı istihdamı da azaltmaktadır.

İşsizlik ile kayıt dışı istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri Mauleón ve Sardà (2017)'ya aittir. Bu çalışmada yüksek işsizlik oranına sahip (Yunanistan ve İspanya) ülkelerde kayıt dışı istihdam oranı yüksek, düşük işsizlik oranına sahip (İtalya ve Almanya) ülkeler de ise kayıt dışı istihdam oranının düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Dobre ve Alexandru (2009) da işsizliği, İspanya'daki kayıt dışı istihdamın ana nedenlerinden biri olarak görmektedir. ABD ekonomisini inceleyen Dell Anno ve Solomonl (2006), işsizlik ile kayıt dışı ekonomi arasında doğrudan ve önemli bir ilişki olduğunu ve ABD'nin kayıt dışı ekonomisinin ortaya çıkmasında ana faktörün işsizlik olduğunu ortaya koymuştur. Maddah (2014) çalışmasında gelişmekte olan ülkelerde işsizlik yüzde 1 artırsa kayıt dışı ekonominin GSYH içindeki payı yüzde 0,04 artacağını ileri sürmektedir. Launou and Günther (2012) çalışmasında ise farklı bir sonuca ulaşmıştır. O'na göre kayıt dışı istihdam işsizlikle değil tercih ile alakalıdır.

Genel fiyat seviyelerindeki artış kayıt dışı istihdamı belirleyen diğer önemli bir faktör olarak kabul görmektedir. Enflasyon ile kayıt dışı istihdam arasındaki ilişki maliyetlerdeki artış ve satın alma gücündeki azalma olarak iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, fiyatlardaki artış genellikle kur ve faiz artışları ile birlikte yaşanmaktadır. Bu durum ekonomik belirsizliğin temel kaynakları arasındadır. Belirsizliğin arttığı ekonomilerde yatırımlar azalmaya başlar. Böylelikle üretim faktörlerine talep azalır ve işsizlik artar. İşsizlik ile kayıt dışı istihdam arasındaki ilişkiye daha önce detaylı bir şekilde değinilmişti. Bunlara ek olarak, kayıt dışı istihdamdaki artış birçok çalışmaya göre ücret kaynaklı enflasyonunu düşürmektedir. Kısa vadede olumlu bir etki olarak gözükün bu durum uzun vadede olumsuz bir etkiye dönüşmektedir. İkincisi ise enflasyon bireylerin satın alma gücünde bir az azalma meydana getirmektedir. Bu durum sabit gelirli hane

halklarının gelirleriyle giderleri arasında negatif farka neden olmaktadır. Aradaki farkı kapatmak çabası ise kayıt dışı çalışma arzusunu tetiklemektedir. Özellikle, enflasyon nedeniyle geçim sağlamak için gerekli asgari satın alma gücünün altına düşmüş olmak kayıt dışı çalışmak için haklı bir gerekçe sayılmaktadır.

Enflasyon ile kayıt dışı istihdam arasındaki ilişkiyi konu edinen çalışmalardan en yenilerinden birisi Bracha ve Burke (2017)'e aittir. Yazarlar çalışmasında Amerika'da ücretlerdeki artışın kayıt dışı çalışma saatlerinde azaltma yarattığını tespit etmiştir. Bracha ve Burke'e göre ücretlerdeki artış işçilerin satın alma gücünde iyileşme meydana getirdiğinden işçiler de kayıt dışı çalışmayı azaltmaktadır. Maddah (2014) ise çalışmasında gelişmekte olan ülkelerde enflasyon ile kayıt dışı ekonomi arasında pozitif bir ilişki bulmuştur.

Ülke ekonomisinin tarım ve hizmetler sektörüne dayalı olması, tüm sektörlerde işletmelerin şahıs, küçük veya aile şirketlerinin olması kayıt dışı çalışmaya ortam hazırlayan önemli unsurlardandır. Gelişmekte olan ülkelerde tarım ve hizmetler sektörünün izlenme ve denetlenmesi zor olmasından dolayı kayıt dışı çalışmaya daha elverişli sektörlerdir. Yine küçük işletmelerin yüksek oranda olması sadece izleme ve denetlemeyi zorlaştırmamakta aynı zamanda bu işletmelerin pek çok yasal düzenlemelerin dışında kalmalarına da neden olmaktadır. (DPT, 2001: 3). Yani işletmeler küçüldükçe kayıt dışı çalışma ve kayıt dışı işçi çalıştırma imkânı da artmaktadır. Çünkü küçük şirketler, büyük firmalarla rekabet edebilmek için imkân buldukları anda hemen kayıt dışı çalışma veya kayıt dışı işçi çalıştırmaya yönelebilmektedirler.

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI İSTİHDAM

2.1. Dünya'da Kayıt Dışı İstihdam

ILO'nun 2018 yılında yayımladığı “Kayıt dışı Ekonomide Kadınlar ve Erkekler: İstatistiksel Bir Tablo” raporuna göre dünyada, 15 yaş ve üstü, iki milyar çalışan kayıt dışı çalışmaktadır. Bu rakam küresel istihdamın %61,2'sine denk gelmektedir. Ancak bu oran bölgelere göre farklılık göstermektedir. Beş ana bölge arasında en büyük kayıt dışı istihdam oranı %85,8 ile Afrika bölgesinde görülmektedir. Arap Devletlerinde ise bu oran %68,6, Asya ve Pasifik bölgesinde ise oranı

%68,2'dir. Dolayısıyla bu iki bölgenin aynı kayıt dışılık seviyesine sahip olduğu söylenebilir. Amerika bölgesinde kayıt dışı istihdam oranı %40, Avrupa ve Orta Asya'da %25'tir. Yani bu bölgelerde istihdamın yarısından azı kayıt dışı çalıştığı görülmektedir. Tarım sektörü hariç tutulduğunda, küresel kayıt dışı istihdam oranı %50,5'e düşmekte, ancak tarım dışı kayıt dışı istihdam üç bölgede (Afrika, Arap Devletleri ve Asya ve Pasifik) dünya ortalamasının üstünde kalmaktadır (ILO,2018:13-116).

Küresel olarak sosyo-ekonomik gelişme düzeyi ile kayıt dışı istihdam arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığı göze çarpmaktadır. Yükselen ve gelişmekte olan ülkelerin kayıt dışı istihdam oranları gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir. Dünya istihdam oranının %82'si ve dünya kayıt dışı istihdamının %93'ü bu ülkelerdedir. Bu ülkelerde çalışan nüfusun üçte ikisinden fazlası kayıt dışı istihdam edilmektedir (%69,6). Gelişmiş ülkelerde ise çalışanların ancak beşte biri kayıt dışı çalışmaktadır.

Dünya genelinde kayıt dışı istihdam oranında değişimler yaşandığı görülmektedir. Latin Amerika ülkelerinde örneğin Arjantin ve Peru'da yakın geçmişte kayıt dışı istihdam oranı azalırken buna karşılık, Rusya ve Sırbistan'da bir artış olduğunu görülmektedir. Pakistan ve Fildişi Sahili gibi bazı ülkelerde de belirgin bir şekilde değişme olmadan kayıt dışılık halen yüksek düzeyde kalmaktadır (ILO,2018).

2.2. Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdam

Türkiye'de kayıt dışı istihdamın seyri yıllar itibariyle incelendiğinde ise diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi yüksek kayıt dışılık göze çarpmaktadır. Tablo1'de de görüldüğü üzere Türkiye'de 1990'lı yıllarda %45'ler düzeyinde olan kayıt dışı istihdam 2001 krizi nedeniyle %53'e kadar çıkmış ancak krizden hemen sonra azalma trendine girmiştir. 2008 krizine ve bu sırada kayıt dışı çalışanların sayısı artmış olmasına rağmen kayıt dışı istihdam oranında azalma devam etmiştir. Kayıt dışı istihdamın %40 seviyelerinin altına inmesi 2011 yılından sonra gerçekleşmiştir. Söz konusu oranda azalma devam etse de günümüzde %30'ların altına inmemiş ve gelişmiş ülkelerle

kıyaslandığında halen çok yüksektir. En düşük kayıt dışı istihdam oranının yaşandığı yıl 2018 ve oran ise %33,4 olmuştur (SGK, 2019).

Tablo 1: Sektörlere Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranları (%)
(www.sgk.gov.tr, 01.08.2019)

Yıllar	Tarım	Tarım Dışı	Sanayi	Hizmet	İnşaat	Genel
2014	82,27	22,32	20,26	21,09	36,61	34,97
2015	81,16	21,23	19,13	20,05	35,58	33,57
2016	82,09	21,72	20,2	20,35	35,76	33,49
2017	83,33	22,1	20,03	20,95	35,8	33,97
2018	82,73	22,28	20,29	21,46	34,39	33,42

Türkiye’de kayıt dışı istihdam sektörleri göre incelendiğinde, tarım kayıt dışı istihdamın en yoğun olduğu sektördür. Tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payının yüksekliğine bağlı olarak 2000’li yılların başında kayıt dışı istihdamın %90’ından fazlası tarımda çalışmaktayken, 2018 yılına gelindiğinde bu oran %82’ye kadar düşmekle beraber kayıt dışı istihdamda tarım sektörü ağırlığını muhafaza ettiği gözlemlenmektedir. Yine, 2010’dan önce kayıt dışı istihdamın %30’undan fazlası tarım dışı sektörlerde çalışmaktaydı. Bu oran 2012’den sonra %25’in altına inmiş ve en düşük değerine 2017 yılında ulaşmıştır. Tarım dışı sektörler içinde kayıt dışı çalışanlarda 2014-2018 arası en büyük paya yaklaşık %35 oranıyla inşaat sektörü sahip olduğu görülmektedir. İnşaat sektörünün kayıt dışı istihdam içindeki payı son beş yılda 0,2 puan azalmış ve 2018 yılında %34,4 olmuştur. Kayıt dışı istihdam içinde en düşük pay sanayi ve hizmetler sektörlerine aittir. Bu sektörler 2014-2018 arasında ortalama %20’lik kayıt dışı istihdamı barındırdığı görülmektedir (SGK, 2019).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2019)’a göre 2014-2018 döneminde işteki pozisyonuna göre kayıt dışı istihdam içinde en yüksek pay %37’lik bir oranla ücretli veya yevmiyeli çalışanlara aittir. Kendi hesabına çalışanlar ile ücretsiz aile işçileri kayıt dışı istihdam içinde hemen hemen eşit paya sahiptirler ve toplam kayıt dışı istihdam içinde payları %30’lar civarındadır. Bu oran son beş yılda hemen hemen hiç azalmamıştır. Kayıt dışı istihdam içinde en düşük payı işverenler almaktadır. Bu oran %2’yi geçmemektedir.

Türkiye’de kayıt dışı çalışanlar cinsiyetlerine göre incelendiğinde üstünlüğün kadınlarda olduğu göze çarpmaktadır. Çalışan kadınların %40’dan fazlası kayıt dışı çalışmaktadır. Kayıt dışı çalışan kadınların da %90’ından fazlası tarım sektöründedir. Tarım dışı sektörlerde çalışan kadınların yaklaşık %25’i, erkeklerin yaklaşık %30’u kayıt dışı olarak çalışmaktadır. Tarımda çalışan erkeklerin %76’sı kayıt dışı çalışmakta, tarım dışı sektörlerde bu oran %20’lere düşmektedir.

Eğitim düzeyine göre kayıt dışı istihdam incelendiğinde eğitim düzeyi ile kayıt dışılık arasında sıkı bir bağ olduğu söylenebilir. 2017 verilerine göre yükseköğrenim görenlerde kayıt dışı istihdam oranı %6 iken, lise mezunları arasında kayıt dışılık %19’a, ortaokul mezunlarında %46’ya ve okuma yazma bilmeyenlerde ise bu oran %88’e çıkmaktadır (TUİK, 2019).

Kayıt dışı istihdamda iller arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye’nin batısından doğusuna doğru gidildikçe kayıt dışı istihdam oranında arttığı görülmektedir. Kayıt dışı istihdamın en yoğun olduğu iller Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan, Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane Van, Muş, Bitlis, Hakkâri, Şanlıurfa ve Diyarbakır’dır. Bu illerde kayıt dışı istihdam oranı %60-70 arasındadır. Buna karşın en düşük kayıt dışı istihdam oranı ise Ankara, İstanbul, Bursa, Eskişehir, Kocaeli, Sakarya ve Bilecik’te görülmektedir. Bu illerde kayıt dışı istihdam oranı ise %30’u aşmamaktadır (SGK, 2019).

Türkiye’de kayıt dışı istihdam oranının yüksek olmasına rağmen azalma trendinde olmasında KOBİ’lere tanınan faizsiz ya da düşük faizle kredi imkanlarının, iş ve sosyal güvenlik müfettiş sayılarındaki artışların, işyerleri denetimlerindeki artışların, sosyal sigorta primlerinin düşürülmesinin, eğitim ve sigortalı olma bilincinin artmasının, işsizlik sigortasının yürürlüğe girmesinin, Kitup I, Kitup II ve Kidep projelerinin uygulanmasının önemli rol oynadığı söylenebilir. (Mahiroğulları, 2017: 552; Kalaycı ve Kalan, 2017:25).

3. EKONOMİK VE SOSYAL KALKINMA

Ekonomik ve sosyal kalkınma, birbirlerini tamamlayan ve kalkınmanın iki farklı boyutunu öne çıkaran kavramlardır. Ekonomik kalkınma, bir ekonomide yaşam standartlarının yükselmesidir. Bunu ölçme yollarından biride mili gelirdeki değişimdir. Dolayısıyla, ekonomik kalkınmayı bir ülkenin üretim hacminde veya kişi başına düşen milli gelirindeki artış olarak tanımlamak mümkündür. Ekonomik büyüme herkese otomatik refah artışı getirmediği bilinmektedir, bundan dolayı sosyal kalkınma gelir artışını, kendi içinde bir sonuç olarak değil, kalkınma için bir araç olarak görmektedir. Bu açıdan, milli gelirdeki artışın yani refah düzeyinin dengeli dağılımının sağlanması gereklidir. Sosyal kalkınma ise insanı ilk sıraya koyarak kalkınmanın sosyal boyutunu öne çıkartan kalkınma yaklaşımıdır. Böylece sosyal kalkınma, toplumdaki her bireyin refahını iyileştirmek ve böylece kendi potansiyellerine tam olarak ulaşabilmeleri ile ilgilenmektedir (WB,2019). Sosyal kalkınmadan söz edebilmek için ise ülke vatandaşlarına düşen kişi başı gelirden ziyade sahip oldukları sağlık, eğitim ve bilgi düzeylerine bakılmaktadır. Bundan dolayı da sosyal kalkınma nicel değerlendirmelerden ziyade nitel değerlendirmeler yapmaktadır.

Sosyal kalkınma, Beşerî Kalkınma Endeksi (BKE) ile ölçülmektedir. BKE, insani gelişmenin üç temel boyutuna odaklanan ve uzun vadeli ilerlemeyi değerlendirmek için kullanılan bir bileşik endekstir. Söz konusu üç temel boyut; uzun ve sağlıklı yaşam, bilgiye erişim ve insana yakışır iyi bir yaşam standardı olarak sıralanmaktadır. Uzun ve sağlıklı yaşam boyutu, beklenen ortalama yaşam süresiyle ölçülürken, bilgi birikim düzeyi ise yetişkin nüfustaki ortalama öğrenim süresiyle ölçülmektedir. Yaşam standardı da dolara dönüştürülmüş kişi başına Gayrisafı Milli Hasıla (GSMH) ile ölçülmektedir. Kısaca BKE, tek bir sayı ile insanların sağlığı, eğitimi ve geliri hakkında bilgi veren özet bir ölçüm yöntemidir ve üç endeksin geometrik ortalamasıdır:

$$BKE = (E_{Sağlık} , E_{Eğitim} , E_{Gelir}) / 3 \quad 1)$$

BKE'nin alabileceği en düşük değer 0, en yüksek değer ise 1'dir. 1'e yakın değerler yüksek beşerî kalkınmışlığı, 0'a yakın değerler ise düşük beşerî kalkınmışlığı göstermektedir.

BKE, ülkeler ve bölgeler arasında hatta ülke içinde insani gelişmişlik farklarını ölçme ve de karşılaştırma yapma imkânı vermektedir. Bu bağlamda 1990 yıllardan bu yana yıllık Beşerî Kalkınma Raporları yayımlanmaktadır. Rapor, her milletin beşerî kalkınma göstergelerindeki uzun dönemli değişmelerine bakarak dünya geneli kalkınma hakkında genel bir bakış sunmaktadır. 2018 raporu da 189 ülke ve bölge için BKE değerlerini içermektedir. Bu ülkelerden 59'u çok yüksek, 53'ü yüksek, 39'u orta ve 38'i düşük beşerî kalkınma grubunda yer almaktadır. 2010 yılında 49 ülke düşük beşerî kalkınma grubunda idi. Dünya genelinde 2018 BKE sıralamasında Norveç (0.95), İsviçre (0.94), Avusturalya (0.94), İrlanda (0.94) ve Almanya (0.94) ilk beş ülke içinde yer almaktadır. En düşük BKE'ye sahip ülkeler ise Burundi (0.42), Çad (0.40), Güney Sudan (0.39), Orta Afrika Cumhuriyeti (0.37) ve Nijer'dir (0.35). 2012-2017 yılları arasında BKE sıralamasında en çok yükselişleri İrlanda, Türkiye, Dominik Cumhuriyeti ve Botsvana; en büyük düşüşleri ise Suriye (27 sıra aşağı), Libya (26 sıra aşağı) ve Yemen (20 sıra aşağı) yaşamıştır (UNDP, 2018:2).

Tablo 2: Bölgelere Göre Beşerî Kalkınma Endeksi (www.undp.org, 01.08.2019)

	1990	2000	2010	2012	2014	2015	2016	2017
Arap Devletleri	0,56	0,61	0,67	0,69	0,69	0,69	0,70	0,70
Doğu Asya ve Pasifik	0,52	0,60	0,69	0,71	0,72	0,72	0,73	0,73
Avrupa ve Merkez Asya	0,65	0,67	0,73	0,75	0,76	0,76	0,77	0,77
Latin Amerika ve Karayipler	0,63	0,69	0,73	0,74	0,75	0,75	0,76	0,76
Güney Asya	0,44	0,50	0,58	0,60	0,62	0,63	0,63	0,64
Sahra Altı Afrika	0,40	0,42	0,50	0,51	0,53	0,53	0,53	0,54

Tablo 2'de de görüldüğü üzere 1990'lı yıllardan buyana küresel beşerî kalkınma önemli ilerleme kaydetmiştir. 1990'da 0,598 olan küresel beşerî kalkınma endeksi 2017 yılında 0,73 olmuştur. Diğer bir ifade ile günümüzde insanlar daha uzun yaşamakta, daha uzun süre eğitim alabilmekte ve daha yüksek gelir elde edebilmektedirler. Yine Tablo 2'de görüldüğü üzere 1990-2017 arasında BKE'da en iyi gelişme %45,3 ile Güney Asya'da meydana gelmiştir. Güney Asya'yı %41,8 ile Doğu Asya ve Pasifik, %34,9 ile Sahra Altı Afrika takip etmektedir. OECD ülkelerinde iyileşmenin %14 olduğu göze çarpmaktadır.

Dolayısıyla bu gelişmelere ışığında, küresel anlamda, bölgeler arasındaki beşerî kalkınmışlık farkının azalma trendinde olduğu söylenebilir.

Tablo 3: Tutarlı Zaman Serisi Verileri ve Yeni Hedef Ölçütlerine Göre Türkiye'nin BKE Eğilimleri (www.hdr.undp.org, 2019)

Yıl	Beklenen Yaşam Süresi	Beklenen Öğrenim Süresi	Ortalama Öğrenim Süresi	Kişi Başına GSMH (2011 SGP Dolar)	BKE Değeri
1990	64,3	8,9	4,5	11,214	0,579
1995	67,0	9,6	4,8	12,089	0,607
2000	70,0	11,1	5,5	13,656	0,655
2005	72,5	11,9	6,0	16,129	0,690
2010	74,2	13,8	6,7	17,804	0,734
2015	75,5	15,2	7,8	23,125	0,783
2016	75,8	15,2	8,0	23,500	0,787
2017	76,0	15,2	8,0	24,804	0,791

Küresel beşerî kalkınmaya paralel olarak Türkiye'de de 1990'lı yıllardan bu yana beşerî kalkınmada önemli gelişmeler yaşanmıştır. Tablo 3'teki verilere göre 1990-2017 yılları arasında Türkiye'nin BKE değeri 0,579'dan 0,791'e yükselmiştir. Bu, toplamda %36,6'lık bir artış anlamına gelmektedir. Yine Tablo 3'e göre 1990-2017 yılları arasında Türkiye'de beklenen yaşam süresi 11,7 yıl; ortalama öğrenim süresi 3,5 yıl ve beklenen öğrenim süresi 6,3 yıl arttı. Türkiye'de kişi başına Gayrisafı Milli Hasıla (GSMH) 1990-2017 yılları arasında yaklaşık %121,2 oranında bir artış göstermiştir.

2016 yılında 72.sırada olan Türkiye, 2017 yılında yüksek insani gelişme kategorisindeki ülkeler arasında yer almış ve bu değerle küresel sıralamada 64. olmuştur. Türkiye'nin sekiz sıra yukarıya yükselişini, 76 yıl ortalama hayat beklentisi, 15,2 okullaşma yılı beklentisi, 8 yıl ortalama okullaşma yılı ve 24,804 \$'lık kişi başına gayri safi milli gelir ile sağlamıştır. Türkiye'nin 2017 yılı BKE değeri yüksek insani gelişme kategorisindeki ülkeler ortalamasının ve ayrıca Avrupa ve Orta Asya ülkelerinin BKE değerinin üzerindedir olduğu görülmektedir. Avrupa ve Orta Asya ülkeleri arasında 2017'deki İGE sıralaması ve nüfus büyüklüğü anlamında Türkiye'ye yakın ülkeler, 80. sıradaki Azerbaycan ve 67. sıradaki Sırbistan'dır.

4. KAYIT DIŞI İSTİHDAM EKONOMİK VE SOSYAL KALKINMA

Kayıt dışılık, ekonomik ve sosyal kalkınma ile yakından ilgilidir ancak ekonomistler arasında kayıt dışı istihdamın ekonomik kalkınmayı hangi yönde etkilediği hususunda tam bir fikir birliğine varıldığı söylenemez. Bazı araştırmacılar kayıt dışı istihdamın ekonomik kalkınma üzerinde pozitif bir etki, bazıları ise negatif bir etki meydana getirdiğine yönelik bulgular elde etmişlerdir. Çalışmaların çok azında da kayıt dışı istihdamın ekonomik kalkınmayı etkilemediği sonucuna varılmıştır. Kızılot ve omaklı (2004), gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonomi %1 arttığında kayıtlı ekonominin %8-10 civarında büyüyeceği yani pozitif bir etkinin meydana getirdiğini tespit etmiştir. Heintz ve Pollin (2003), incelemiş olduğu yirmi gelişmekte olan ülkenin on dördünde kayıt dışı istihdamın ekonomik büyümeyi artırdığı ortaya koymuştur. Loayza ve Rigolini (2006)'e göre kayıt dışı istihdam resesyon dönemlerinde genişleyerek bir tampon görevi görmekte ve böylece GSYİH'nın düşmesini azaltmaktadır. Galli ve Kucera (2006) ise ekonomilerin küçülme yaşadığı dönemlerde kayıt dışı istihdamın büyümeye pozitif katkı sađladđını vurgulamaktadır. Yine Mauleón ve Sardà (2017) ve Maddah (2014)'e göre kayıt dışı istihdam işsizlere iş yaratarak, Adam ve Ginsburg (1985)'e göre kayıtlı ve kayıt dışı işletmelere ucuz işgücü sağlayarak ekonomik kalkınma olumlu etkilemektedir. Çetintař ve Vergil (2003)'e ise kayıt dışı istihdamın harcanabilir geliri artırarak tüketimi artırması ile ekonomik kalkınmaya pozitif katkıda bulunduğunu ileri sürmektedir. Ancak ekonomiler büyüdükçe söz konusu katkı devam etmemektedir.

Bazı araştırma sonuçlarına göre de kayıt dışı istihdam ekonomik küçülme yaratmaktadır. Örneğin, Kızılot ve omaklı (2004)'e göre gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin %1 büyüdüğünde kayıtlı ekonominin %5 küçülmektedir. Heintz ve Pollin (2003) ise incelemiş olduğu yirmi gelişmekte olan ülkenin dördünde kayıt dışı istihdamın ekonomiyi küçülttüğünü tespit etmiştir. Loayza ve Rigolini (2006) de kayıt dışı istihdam genişleme dönemlerinde GYSİH'yi azalttığını ileri sürmektedir. Galli ve Kucera (2006) ise ekonomilerin büyüme yaşadığı dönemlerde kayıt dışı istihdamın büyümeye negatif katkı sađladđını vurgulamaktadır.

Kayıt dışı istihdamın büyüme üzerindeki negatif etkinin verimsizlikten kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Kayıtlı işçi ve işletmelerin kayıt dışı işçi ve işletmelerden daha verimli olduğu kabul edilmektedir. Kayıt dışı emeğin eğitim düzeyinin düşük ve iş deneyiminin nispeten az olduğu kabul edilirse, düşük verimli işgücünün büyümeye katkısının da az olması kaçınılmaz olacaktır. Ancak kayıt dışı ekonomide genel anlamda verimliliğin düşük olması sadece emeğin verimliliğinin düşük olmasından kaynaklanmamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde emeğin haricindeki diğer üretim faktörlerinin de verimliliğinin düşük olması emeğin verimliliğini daha da düşürmektedir. Burada diğer önemli bir nokta ise verimliliğin ölçülmesidir. Sanayi sektöründeki işçinin verimliliğinin ölçülmesi ve düşüklüğü veya yüksekliği hakkında kanaat oluşturulması nispeten kolaydır. Ancak sokak satıcısının, eve gelen temizlikçinin ve dahası iklim şartları ile teknolojiye sıkıca bağlı olan tarım sektöründe emeğin verimliliğinin ölçülmesi ve ilan edilen değerlerin tam anlamıyla gerçeği yansıtmaması çokta kolay olmamaktadır. Diğer bir ifade ile kayıt dışı istihdamın yaratmış olduğu katma değer tam ve doğru olarak ortaya konulamamaktadır. Bunun için de kayıt dışı istihdamın katkısının yeterince ölçülmesi, kayıt dışı işletmelerin katkılarının yanı sıra kayıt dışı istihdamın kayıtlı ekonomiye katkısının da iyi ölçülmesi gerekmektedir (wiego, 2019).

Çok az da olsa kayıt dışı istihdamın büyümeyi etkilemediği sonucunu ortaya koyan çalışmalar vardır. Bunlardan biri Heintz ve Pollin (2003)'e aittir. Yazarların incelemiş olduğu yirmi gelişmekte olan ülkenin ikisinde kayıt dışı istihdamın ekonomik büyümeyi etkilemediğini tespit etmişlerdir.

Kayıt dışı istihdamın ekonomik kalkınmayı etkilediği gibi ekonomik kalkınma da kayıt dışılığını etkilediği ileri sürülmektedir. ILO (2018)'e göre kişi başına düşen milli gelir düzeyi ile kayıt dışı istihdamın oranı arasında da ters yönlü bir ilişki vardır. Kişi başına düşen milli gelirin düzeyi ve büyümesi kayıt dışılığın azaltılmasında ve istihdamın yaratılmasında önemli rol oynayan unsurlardır (ILO, 2018:45-48). Ekonomik büyüme kayıt dışı istihdamı talep ve arz yönüyle etkilemektedir. Yüksek ekonomik büyüme, işletmelerin faaliyetlerini genişlettiği ve üretimlerini artırdığı anlamına gelmektedir. Bu durum işletmelerin üretim faktörlerine olan talebini de artırmaktadır. Bundan

dolayı işverenler işçileri çekmek için, daha iyi ücret, sosyal hak ve sosyal koruma sunmak mecburiyetinde kalmaktadır. Öyle ki, kamu otoritesinin zorlamasına gerek kalmadan işletme kendi karını artırmak için bile olsa çalıştırdığı işleri kayıtlı hale getirecektir. Büyüme aynı zamanda çalışanlara, kayıtlı ekonomide daha iyi iş imkânı yaratmaktadır. Kayıtlı ekonomide daha iyi iş fırsatlarının olması, çalışanların kayıt dışı çalışma arzularını azaltacaktır. Ayrıca, hane halkının kayıtlı ekonomide çalışan üyeleri nispeten daha yüksek gelir elde ettiklerinde, hanenin diğer üyeleri üzerinde kayıt dışı çalışmamaları hususunda baskılarını artıracaklardır (ILO, 2018:45-48).

Ülke verilerine bakıldığında yüksek kayıt dışılığa sahip ülkelerin BKE değerlerinin düşük olduğunu görülmektedir. Örneğin, gelişmekte olan ve yükselen ekonomilerde kayıt dışı istihdam oranı ortalama %69,6 iken gelişmiş ülkeler arasında bu değer %18,3 olduğu görülmektedir. Ülke örnekleri de bu durumu desteklemektedir. Örneğin, Çad'ın toplam istihdamının içinde kayıt dışı istihdamın oranı %94,9, BKE değeri 0,404'tür. Sierra Leonean için bu değerler %92,5 ve 0,419, Burkina Faso için %96,6 ve 0,423, Mali için ise %92,7 ve 0,427 dir. Buna karşılık Norveç'in toplam istihdamının içinde kayıt dışı istihdamın oranı %7,4, BKE değeri 0,953'tür. İsviçre için bu değerler %10,4 ve 0,944, Avusturalya için %10 ve 0,939, İrlanda için ise %10,2 ve 0,938 dir (ILO, 2018; UNDP, 2019).

Sosyal kalkınmada önemli bir rol oynayan eğitim, kayıtlı ve daha üretken bir işe erişimin garantisi olmasa da erişimde önemli bir etken olduğu kabul edilmektedir. Bu olumlu ilişki, dünyadaki tüm bölgelerde ve çalışma hayatındaki tüm statüler için gözlenmektedir. Kayıt dışı ekonomide çalışanların çoğu, örgün eğitim ve öğretime erişememiştir. Bunların çoğu bilgi ve becerilerini işyerinde, evde, kayıt dışı çıraklıklarda veya yaparak öğrenmektedirler (ILO, 2008). Küresel ve bölgesel veriler kayıt dışı istihdam oranı ile işçilerin eğitim seviyesi arasında ters yönlü bir bağlantı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İkisi arasındaki nedensellikte, kayıt dışılıktan eğitime nedensellik tespit edenlerin yanında eğitim düzeyinden kayıt dışılığa nedensellik tespit eden çalışmalar da vardır. Örneğin, Kolm ve Larsen (2016), Carpio (2015) ve Ekin (1995) çalışmalarında kayıt dışı istihdamın düşük eğitim düzeyinin nedeni olduğunu ortaya koymuşlardır. Kolm ve Larsen (2016) düşük eğitimliler için kayıt dışı çalışma ihtimali daha yüksek

olduğunu, kayıt dışılığın bireylerin yüksek eğitim alma istahlarını azalttığını tespit etmişlerdir. Onlara göre, kayıt dışı ve düşük eğitimli işçi istihdam eden işyerlerine yönelik daha fazla denetimin gerçekleştirilmesi, düşük eğitimli işçi stokunu azaltacaktır. Carpio (2015) ise kayıt dışı çalışan ebeveynlerin çocukları, ebeveynlerine özenerek çabucak iş hayatına atılmak ve bir an önce para kazanmak arzusu ile daha ortaokuldayken okulu bırakıp kayıt dışı çalışmaya başladıklarını tespit etmiştir. Ekin (1995) de kayıt dışı ekonominin varlığının özellikle çocuk işçi sayısını artırdığını ve böylece genel anlamda eğitim düzeyinin düşmesine neden olduğunu ileri sürmektedir. Bu çalışmalara karşın ILO (2019) ve Gerxhani ve Werfhorst (2013)'e ait çalışmalarda ise eğitim düzeyinin kayıt dışı istihdamın nedeni olduğu tespit edilmiştir. ILO (2019)'a göre dünya geneli eğitimsiz işçilerin %93,8'ü kayıt dışı çalışmaktadır. Bu oran ortaöğretim mezunlarında %51,7'ye, yükseköğretim mezunları için ise %23,8'e düşmektedir. Oranların yüksek çıkmasında gelişmekte olan ülkelerin payı büyüktür. Çünkü bu ülkelerde kayıt dışı istihdam oranı çok yüksektir. Gelişmiş ülkelerde eğitimsiz işçilerin %52,7'si, yüksek tahsillilerin ise sadece %16,1'i kayıt dışı olarak çalışmaktadır. Yani, ülkelerin gelişmiş düzeyi artıkça yüksek ve düşük eğitimli işçiler arasında kayıt dışılık oranları da azalmaktadır. Kayıt dışı çalışanlar arasında eğitim eksikliği Afrika ve Arap Ülkelerinde kritik öneme sahiptir. Afrika'da kayıt dışı istihdamdaki işçilerin dörtte üçünden fazlasının en yüksek eğitim düzeyi ilkökuldür, yükseköğretim tahsili olanların oranı ise %2'nin altındadır. Gelişmiş ülkelerde durum farklıdır. Bu ülkelerde ortaöğretim standart olmakla birlikte, yüksek tahsilin ise kayıt dışı istihdamı engelleyici bir başarısı yoktur. Ana iş kolunda kayıt dışı çalışanlar içinde en yüksek oran ilkökul veya hiç okula gitmemişler oluşturmaktadır ancak bu oran %10'un geçmemektedir. Bu ülke grubunda, kayıt dışı çalışanların önemli bir kısmı yükseköğrenim seviyesine sahiptir ve bu oran tüm gelişmiş ülkeler ortalaması %44'tür. Kısaca, kayıt dışı iş bulma imkânı kolay ve var olduğu müddetçe eğitim için motivasyon yaratmak güçleşecektir. Eğitim düzeyi yükselmedikçe de kayıt dışı istihdamı azaltmak ve kalkınmak daha da zorlaşacaktır.

Sosyal kalkınmada önemli bir rol de sosyal güvenlik sistemlerine düşmektedir. Sosyal güvenlik sistemleri, bireysel ve toplumsal refahın artırılmasını veya yaygınlaştırılmasını sağlayan bir sosyal politika aracı

olarak kabul edilmektedir. Ancak kayıt dışı ekonomideki çalışanlar, genellikle yasal kapsamın dışında tutulma, sınırlı ve düzensiz prim ödeme, düşük ve değişken kazançlar ve karmaşık idari prosedürler gibi çeşitli faktörler nedeniyle, sosyal sigorta ve sosyal yardım programlarının dışında da kalmaktadırlar. ILO'ya göre dünyadaki çalışma çağındaki nüfusun yalnızca %40'ı (ve ailelerinin) sosyal güvenliğe erişebilmektedir. Küresel GSYİH'nın ancak %8,6'sı sosyal koruma harcamalarına tahsis edilmektedir. Afrika'da GSYİH'nın %5'i, Asya ve Pasifik'te %5,3'ü, Latin Amerika ve Karayipler' de %13'ü, Kuzey Amerika'da %19'ü ve Batı Avrupa'da ise %27'si tahsis edilmektedir. Dünya genelinde kayıt dışı istihdam oranı ile sosyal koruma harcamaları arasında ters yönlü ilişki göze çarpmaktadır ki kayıt dışılığın sosyal koruma sistemini zayıflattığı açık bir şekilde görülmektedir. Oysa sosyal koruma politikaları, insanların gelir güvencesinden yararlanmalarını, sağlık hizmetlerine ve diğer sosyal hizmetlere etkin bir şekilde erişebilmelerini sağlayarak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı kısa ve uzun vadede olumlu etkilediği yaygın olarak kabul edilmektedir (ILO, 2017: 176). Scheil-Adlung (2014)'e göre daha iyi sosyal koruma ve sağlık hizmetlerine kolay erişim, daha düşük devamsızlık, daha yüksek iş tutma ve daha fazla motivasyon yoluyla işgücü verimlik ve rekabet edebilirlik üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Lee ve Torm'a (2017) göre de sosyal güvenlik kapsamını %10 artıran firmaların işçi başına %1,1 ile %2,6 arasında gelirlerini ve yaklaşık %1,3 ila %3 arasında karlarını artırmaktadır.

5. DATA VE METODOLOJİ

Çalışmada, Türkiye'de kayıt dışı istihdam ile ekonomik ve sosyal kalkınma arasındaki ilişki zaman serileri ekonometrisi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu gaye ile 1990-2017 dönemini kapsayan yıllık seriler kullanılmıştır. Çalışmada kayıt dışı istihdam verisi olarak esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanların toplam istihdama oranı (u), ekonomik kalkınma verisi olarak gayri safi yurtiçi hâsiladaki artış oranı (y) ve sosyal kalkınma verisi olarak Beşerî Kalkınma Endeksi (BKE) kullanılmıştır. Seriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Dünya Bankası (World Bank) ve Birleşmiş Milletler (United Nations)'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Analizde, başlangıçta Augment Dickey Fuller Birim Kök Testi kullanılarak serilerin durağanlıkları sınanacaktır. Birim kök testi sonuçlarına göre (sonuçların uygun olması halinde) uzun dönemdeki ilişkilerin sınanması için VAR (Vector Autoregressive) modelinde yer alan uygun gecikme katsayısı Schwarz Bilgi Kriteri ile ortaya konulacak ve ardından Johansen eş bütünleşme veya ARDL sınır testi uygulanacaktır. Elde edilen sonuçların uzun dönemli analiz için uygun olmaması halinde model, Granger veya Toda-Yamamoto nedensellik testleri ile sınanacaktır. Ayrıca modele, referans yıllar içerisinde yer alan kırılmaların etkilerini ortadan kaldırabilmek için trend eklenecektir.

5.1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Çalışmanın ilk aşamasında, serilerin karakterlerini ortaya koyabilmek için ADF birim kök testi uygulanmıştır ve test sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Birim Kök Testi Sonuçları (Seviye)

BKE			y			u			İstatistik
I.	T. & I.	None	I.	T.& I.	None	I.	T.& I.	None	Değerleri
0.27	-2.83	10.50	-6.00	-5.92	-1.05	-	-1.69	-2.14	Level
						0.21			t-ist.
-2.97	-3.59	-1.95	-2.97	-3.59	-1.95	-	-3.62	-1.95	5% Level
						3.00			
0.97	0.19	1.00	0.00	0.00	0.25	0.92	0.72	0.03	Prob.*

*: %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait serilerin düzeyde (I_0) durağan olmadıkları görülmektedir. Bu yüzden serilere birinci farkta birim kök testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5: Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci ve İkinci Fark)

BKE			y			u			İstatistik Değerleri
I.	T.& I.	None	I.	T.& I.	None	I.	T.& I.	None	1st
3.63	-3.48	-1.30	-9.73	-9.51	-9.93	-3.58	-6.81	-2.85	t-ist.
-	-3.59	-1.95	-2.98	-3.59	-1.95	-2.99	-3.62	-1.95	5% Level
2.98									
0.01	0.06	0.17	0.00	0.00	0.00	0.01	0.00	0.00	Prob.*
0.00	0.00	0.00	-	-	-	-	-	-	2nd*(Prob.)

*: %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 5'e göre ekonomik kalkınma (y) ve kayıt dışı istihdam (u) serilerinin birinci farkta, sosyal kalkınma (BKE) serisinin ise ikinci farkta durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, seriler aynı dereceden eş bütünleşik olmadığından Johansen eş bütünleşme testi model için uygun değildir. Farklı seviyelerde ortaya çıkan durağanlık düzeyleri durumunda uygulanabilecek olan ARDL sınır testinin de model için uygun olmadığı tespit edilmiştir.

5.2. Nedensellik Testi Sonuçları

Modelde yer alan serilerin farklı seviyelerde durağan olması nedeniyle, farklı seviyelerde durağan serilerden oluşan modeller için kullanılan Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Testi uygulanacaktır. Toda-Yamamoto tarafından 1995'de geliştirilen nedensellik testi ise serilerin durağanlık ve eş bütünleşme bilgisine ihtiyaç duymadan nedensellik analizi yapmaya imkân sunmaktadır. Bu test için öncelikle VAR modelinde uygun gecikme seviyesi (p) belirlenir. Daha sonra p gecikmeye maksimum bütünleşme derecesi (dmax) eklenir. Bir sonraki aşamada p+dmax gecikme için serilerin orijinal değerleri ile EKK modeli tahmin edilir (Büyükakın vd., 2009:111).

Toda ve Yamamoto testinde kullanılan VAR (p+dmax) modeli:

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{1(i+d)} Y_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{2(i+d)} X_{t-(i+d)} + \varepsilon_{1t}$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p+dmax} \beta_{1(i+d)} Y_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+dmax} \beta_{2(i+d)} X_{t-(i+d)} + \varepsilon_{2t}$$

şeklinde tanımlanmaktadır (Toda ve Yamamoto, 1995:230). Son olarak değişkenler için sırasıyla kısıt konur ve p gecikme için standart Wald testi kullanılarak bu kısıtların anlamlılığı sınanır (Büyükakın vd., 2009:111). Örneğin ilk eşitlik için $\alpha_{2(i+d)} = 0$ temel hipotezi

reddedilemezse, X'ten Y'ye doğru nedenselliğin olmadığı sonucuna ulaşılır. Benzer şekilde diğer nedensellik ilişkileri de analiz edilebilir.

Tablo 6: Nedensellik Testi Sonuçları

H₀ Hipotezi	Ki kare İstatistiği	Olasılık Değeri
u, BKE'nin nedeni değildir.	0.106264	0.7444
y, BKE'nin nedeni değildir.	3.578414*	0.0585
BKE, u'nun nedeni değildir.	3.119686*	0.0774
y, u'nun nedeni değildir.	5.305560**	0.0213
BKE, y'nin nedeni değildir.	0.934370	0.3337
u, y'nin nedeni değildir.	0.114216	0.7354

Not: *, ** sırasıyla %10 ve %5 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Uygun VAR modeli için p değeri Schwarz Bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Gecikme uzunluğu (p=1)+(dmax=1)=2 şeklinde belirlenmiştir. Modele trend eklenmiş ve değişkenler trendden arındırılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda ekonomik kalkınmadan sosyal kalkınmaya, ekonomik ve sosyal kalkınmadan da kayıt dışı istihdama tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile, Türkiye'de ekonomik ve sosyal kalkınma kayıt dışı istihdam üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucu elde edilmiştir.

6. SONUÇ

Yasal ve sosyal korunmadan mahrum kalan veya bırakılan istihdam olarak tanımlanan kayıt dışı istihdam, gelişmiş, gelişmekte olan veya az gelişmiş bütün ülkelerin ortak sorudur. Bu sorun düalist (ikili) yaklaşıma göre emek piyasasının ikili yapısı, legalist (neoliberal) yaklaşıma göre emek piyasasındaki aşırı devlet düzenlemeleri ve yapısalıcı (straktürist) yaklaşım göre ise kapitalist birikim mantığı ile sermaye tarafından yaratılmaktadır. Yaratılan kayıt dışı istihdam küresel istihdamın %61,2'sine denk gelmektedir. Yükselen ve gelişmekte olan ülkelerin kayıt dışı istihdam oranlarının gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olduğu diğer bir gerçektir. Türkiye'de de kayıt dışı istihdam oranının diğer gelişmekte olan ülkelere olduğu gibi yüksek olduğu göze çarpmaktadır.

Ekonomik ve sosyal kalkınma, kalkınmanın iki farklı boyutunu öne çıkaran ve birbirlerini tamamlayan kavramlardır. Çünkü ekonomik

kalkınma kişi başına düşen gelir ile ölçülmekteyken, sosyal kalkınmada ise ülke vatandaşlarının sahip oldukları sağlık, eğitim ve bilgi düzeylerine bakılmaktadır. Kayıt dışılık ile ekonomik ve sosyal kalkınma arasında sıkı bir ilişkinin varlığı hususunda akademisyenler arasında fikir birliği olmasına rağmen ilişkinin yönü ve işareti hususunda fikir birliği yoktur. Ancak yüksek kayıt dışılığa sahip ülkelerin düşük sosyal kalkınmışlığa sahip olduğu aşikardır.

Bu çalışmada, , Türkiye’de kayıt dışı istihdamın ekonomik ve sosyal kalkınma üzerine etkisi VAR Modeli yardımıyla sınanmıştır. 1990-2017 dönemini kapsayan yıllık seriler aynı dereceden eş bütünleşik olmadığından Johansen eş bütünleşme testinin ile sosyal kalkınma (hdi) serisinin ikinci farkta durağan olması nedeniyle ARDL sınır testinin model için uygun olmadığı tespit edilmiştir. Serilerin farklı seviyelerde durağan olması nedeniyle Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Testi uygulanmıştır. Yapılan nedensellik testi ile elde edilen sonuçlar şu şekildedir: Ekonomik kalkınmadan sosyal kalkınmaya, ekonomik ve sosyal kalkınmadan da kayıt dışı istihdama tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiş ancak kayıt dışı istihdamdan ekonomik ve sosyal kalkınmaya doğru nedensellik tespit edilememiştir.

KAYNAKÇA

- ANGELURDINOLA, D. F. ve TANABE, K., (2012), Micro Determinants of Informal Employment in The Middle East and North Africa Region, SP Discussion Paper No. 1201, <http://siteresources.worldbank.org/SOCIALPROTECTION/Resources/SP-Discussion-papers/Labor-Market-DP/1201.pdf>, 28.06.2019.
- AYDIN, E., (2009). “Formel ve Enformel Sektör Ücret Farklılıkları: Katmanlı İşgücü Piyasası Kuramının Türkiye Emek Piyasasına Uygulanması”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- AZAKLI, S. B., (2009), “ Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Ekonomik Boyutu”, Yüksek Lisans Tezi, Karaman.
- AZUMA, Y. ve GROSSMAN, H. I., (2008).“A Theory of The Informal Sector”, Journal Compilation, 20(1), ss. 62-79.
- AZUMA, Y. ve GROSSMAN, H. I., (2002), A Theory of The Informal Sector, Working Paper No. 8823, <http://www.nber.org/papers/w8823>, 30.06.2019.
- BAJADA, C.ve SCHNEIDER, F., (2009). “Unemployment and The Shadow Economy in The Oecd”, Revue Economique, 60(5), ss. 1033-1067.

- BAŞLEVENT, C. ve ACAR, A., (2015), Recent Trends in Informal Employment in Turkey, *Yıldız Social Science Review*, [https://www.academia.edu/30017604/Recent Trends in Informal Employment in Turkey](https://www.academia.edu/30017604/Recent_Trends_in_Informal_Employment_in_Turkey), 12.06.2019.
- BEŞEL, F., (2017). “Türkiye’de Vergi Denetiminin Çeşitli Göstergeler ile Analizi”, TOSUN, N., (ed.), *Sayıştay Dergisi*, 28(107), ss. 65-98.
- BİLGİN, H. K., (2011). “Türkiye’de Vergi Ahlakının Belirleyicileri”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Adana.
- BRACHA, A. ve BURKE, M. A., (2017), Wage Inflation and Informal Work, *Current Policy Perspective*, <https://ssrn.com/abstract=3339323>, 31.06.2019, 31.06.2019.
- CARPIO, S. ve ARCAND, J. L., (2014), Education and The Informal Sector: Evidence from Venezuela and Brazil, <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-01168572>, 01.07.2019.
- CESARONI, C., (2017), Optimal Long-Run Inflation And The Informal Economy, Working Paper Series No. 46, <https://www.lb.lt/en/publications/no-46-optimal-long-run-inflation-and-the-informal-economy>, 28.06.2019.
- CHEN, M., (2014). “Informal Employment and Development: Patterns of Inclusion and Exclusion”, *Europe and Journal of Development Research*, 26(4), ss. 397–418.
- COHEN, J. E., (2012), Macroeconomic And Microeconomic Determinants of Informal Employment: The Case of Clothing Traders in Johannesburg, South Africa, UMI Number: 3545913, <https://scholarworks.umass.edu/dissertations/AAI3545913/>, 02.07.2019.
- TOPÇU, Ç. ve KOÇ, S., (2017). İşsizlik İle Kayıt dışı İstihdam Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi, *Küv Yayınları*, Kocaeli.
- DAM, M. M., ERTEKİN, Ş. ve KIZILCA, N., (2018). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Boyutu: Ekonometrik Bir Analiz”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), ss. 293-318.
- DICKEY, D., FULLER, A. ve WAYNE, A., (1979). “Distribution of the estimators for auto regressive time series with a unit root”, *Journal of The American Statistical Society*, 75, ss. 427–431.
- DOBRE, I. ve ALEXANDRU, A. A., (2009). “The Impact of Unemployment Rate on The Dimension of Shadow Economy in Spain: A Structural Equation Approach”, *European Research Studies*, 12(4), ss. 180-197.
- DPT, (2001), Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_KayitdisiEkonomioik614.pdf, 07.07. 2019.
- FIELDS, G. S., (2004), Dualism in The Labor Market: A Perspective on The Lewis Model After Half a Century, Cornell University ILR School, <https://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1270&context=articles>, 03.07.2019.
- FINDLAY, R., (1980). “On W. Arthur Lewis Contributions to Economics”, Çev.: S. Özdemir, *The Scandinavian Journal of Economic*, 82(1), ss. 62-79.

- FOLAWEWO, A. O., (2006), "Determinants of Informal Sector Labour Demand: An Application of Alternative Methodological Approaches to South Western States of Nigeria", *Applied Econometrics and International Development*, 6(2), ss. 147-160.
- GAL, K., (2015), "The Informal Economy: Conceptual Background And Theoretical Framework, Arhipelag XXI Press Tîrgu Mureş", Christian University, Oradea.
- GIBSON, B. ve KELEY, B., (1994), "A Classical Theory of The Informal Sector", *The Manchester School*, 12(1), ss. 81-96.
- GRANGER, C. W., (1969). "Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, ss. 424-438.
- GRANGER, C.W.J., (1988). "Some Recent Developments in a Concept of Causality", *Journal of Econometrics*, 39, ss. 199-211.
- GUNTHER, I. ve LAUNOV, A., (2012). "Informal Employment in Developing Countries Opportunity or Last Resort", 97(1), ss. 88-98.
- HART, K., (1973). "Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana", *The Journal of Modern African Studies*, 11(1), ss. 61-89.
- HAZANS, M., (2011), What Explains Prevalence of Informal Employment in European Countries: The Role of Labor Institutions, Governance, Immigrants, and Growth, IZA Discussion Paper No. 5872, <https://pdfs.semanticscholar.org/58bd/2100e60a0e2ac84dd7af9c95db88a444f750.pdf>, 28.06.2019.
- HEINTZ, J. ve VALODIA, I., (2008), Informality in Africa: A Review, WIEGO Working Papers, http://www.wiego.org/sites/default/files/publications/files/Heintz_WIEGO_WP3.pdf, 03.07.2019.
- HOHMANN, J., (2017), Extending Coverage: Social Protection and The Informal Economy, Research Network and Support Facility, <http://europa.eu/capacity4dev/iesf> , 29.06.2019.
- ILO, (2015), Key Indicators of The Labour Market 8 (KILM 8), Employment in Their Formal Economy, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_422437.pdf, 07.07.2019.
- ILO, (2013), The Informal Economy and Decent Work: A Policy Resource Guide Supporting Transitions to Formality https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/-emp_policy/documents/publication/wcms_212689.pdf, 26.06.2019.
- ILO, (2018), Women and Men in The Informal Economy: A Statistical Picture, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_626831.pdf, 26.06.2019.
- KOLM, A. S. ve LARSEN, B., (2016), Kolm and Larsen IZA Journal of Labor Economics, 5(8), ss.1-36.
- KUDVA, N. ve BENERIA, L., (ed.), (2005), Rethinking Informalization, Poverty Precarious Jobs and Social Protection, <https://ecommons.cornell.edu/handle/1813/3716>, 25.06.2019.

- MACIAS, J. B. ve CAZZAVILLAN, G., (2010). "Modeling The Informal Economy in Mexico. A Structural Equation Approach", *The Journal of Developing Areas*, 21(1), ss. 345-365.
- MADDAH, M ve SOBHANI, B., (2014). "The Effective Factors on Informal Economy in Developing Countries (Panel Data Model)", *International Journal of Regional Development*, 1(1), ss. 12-25.
- MAPP, T. ve MOORE, W., (2015). "The Informal Economy and Economic Volatility", Department of Economics, University of The West Indies, Bridgetown, Barbados, 8(1), ss. 185-200.
- MAZUMDAR, D., (1976). "The Urban-Informal Sector", Printed in Great Britain, *World Development*, 4(8), ss. 655-679.
- OUÉDRAOGO, I. M., (2017), Governance Corruption and The Informal Economy, *Modern Economy*, <https://www.scirp.org/journal/me>, 30.06.2019.
- OVIEDO, A. M., THOMAS M. R. ve OZDEMIR K. K., (2009), Economic Informality Causes Costs and Policies A Literature Survey, World Bank Working Paper No. 167, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5917>. 03.07.2019.
- PORTA, R. L. ve SHLEIFER, A., (2014). "Informality and Development", *Journal of Economic Perspectives*, 28(3), ss. 109-126.
- PORTES, A. ve SCHAUFFLER, R., (2019). "Competing Perspectives On The Latin American Informal Sector", *Population Council*, 19(1), ss. 33-60.
- PORTOA, E. D., ELIAB, L. ve TEALDIC, C., (2017). "Informal Work in A Flexible Labour Market", *Oxford Economic Papers*, 69(1), ss. 143-164.
- PRELIPCEAN, G., BUCACIUC, A. ve BAICU, C. S., (2016). "Social Economy and Informal Economy Interactions and Effects", *Ecoforum Journal*, 5(2), ss. 102-108.
- REICH, M., GORDON, D. M. ve EDWARDS, R. C., (1973). "Dual Labor Markets: A Theory of Labor Market Segmentation", *American Economic Review*, 63(2), ss. 359-365.
- SANDALC, U. ve SANDALCI, İ., (2017). "Vergi Ahlakı ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi: Oecd Ülkeleri Özelinde Bir İnceleme", *Sakarya İktisat Dergisi*, 6(1), ss. 70-93.
- SCHNEIDER, F., (2014), The Shadow Economy and Shadow Labor Force: A Survey of Recent Developments, Discussion Paper No. 8278, <https://pdfs.semanticscholar.org/fc81/9a0741fecc20e5890423b806801c157f389f.pdf>, 20.06.2019.
- SKENDERI, N., ISLAMI, X. ve MULOLLI, E., (2017). "The Impact of Informal Economy in The Development of SMEs – Evidence from Kosovo (2008-2012)", *International Journal of Management, Accounting and Economics*, 4(5), ss. 554-564.
- SLONIMCZYK, F., (2011), The Effect of Taxation on Informal Employment: Evidence from The Russian FlatTax Reform, International College of Economics and Finance Higher School of Economics, MoscowRussia, http://conference.iza.org/conference_files/InfoETE2011/slonimczyk_f6969.pdf, 20.06.2019.

- STUART, E., SAMMAN, E. ve HUNT, A., (2018), Improving The Lives of Workers at Risk of Being Left Behind, Working Paper No. 530, <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/11993.pdf>, 30.06.2019.
- ŞAHİN, M., (2018). “İşverenler Perspektifinden Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Temel Belirleyicileri: Bir Anketten Sonuçlar”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(3), ss. 2055-2071.
- TODA, H. Y. ve YAMAMOTO, T., (1995). “Statistical Inference in Vector Auto Regression With Possibly Integrated Processes”, Journal of Econometrics, 66, ss. 225–250.
- TÜİK, “Konularına Göre İstatistikler”, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist>, 15.09.2019.
- UNDP, “Human Development Data (1990-2017)”, Human Development Reports, <http://hdr.undp.org/en/data>, 15.09.2019.
- WB, “World Development Indicators”, Databank, <https://databank.worldbank.org>, 15.09.2019
- WILLIAMS, C. C. ve KEDİR, A., (2018), Evaluating Competing Theories Of Informal Sector Entrepreneurship: A Study Of The Determinants Of Cross-Country Variations In Enterprises Starting-UpUnregistered, International Journal of Entrepreneurship and Innovation, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1465750318782766>, 05.07.2019.
- WILSON, T. D., (2011). “Introduction: Approaches To The Informal Economy”, Urban Anthropology, 40(3), ss. 205-221.
- YENDİ, İ., (2011). “Kayıt Dışı Ekonominin İktisadi Mali Ve Kurumsal Nedenlerinin Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- YURDAKUL, F. B., (2014). “Almanya’da Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları Ve Uygulamalarının Yabancı İşgücüne Etkilerinin Değerlendirilmesi”, Yurtdışı İşçi Hizmetleri Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.
- YUSUFF, O. S., (2011). “A Theoretical Analysis of The Concept of Informal Economy and Informality in Developing Countries”, European Journal of Social Sciences, 20(4), ss. 624-636.

BÖLÜM 8

KADININ İŞGÜCÜNE KATILIMI VE EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİ: OECD ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Gülferah ERTÜRKMEN¹¹, Hüseyin ÇELİK¹²

¹¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, gbozkaya@ksu.edu.tr

¹² Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, huseyinclk17@gmail.com

GİRİŞ

1970’li yıllara kadar, kalkınma kavramı, ekonomik yapıdaki değişimleri içine alırken; sosyal yapıdaki değişimlerle beraber kavramın kapsamı da değişmiştir. Kalkınma sürecinde sosyal yapıdaki değişimleri temsil eden faktörlerden birisi kadınların iş gücüne katılma oranlarıdır. Ülkeler açısından incelendiğinde kalkınmanın sürdürülebilir olması için kadın istihdamının artması önemli bir faktördür.

Ekonomik kalkınmanın meydana gelmesi yalnızca üretim faktörlerinin tam olarak aktif kullanılmasına bağlıdır. Üretim faktörlerinden biri olan işgücünün aktif kullanılmama nedenlerinden biri de cinsiyet ayrımı yapılmasıdır. İstihdam kavramına cinsiyet açısından incelendiğinde, erkeklerin kadınlara göre daha yüksek oranlarda istihdam edildikleri tespit edilmektedir. Kadınların iktisadi hayata katılmaları gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde farklılık arz etmektedir. Gelişmiş ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranları yüksek iken gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranları düşüktür. Kadınların işgücü piyasasına katılmalarını etkileyen faktörlerin arkasında düşük eğitim seviyesi, yaş faktörü, medeni durum, çocuk sahibi olma, kayıt dışı istihdam, ücretsiz aile işçiliği, zor çalışma koşulları gibi pek çok neden vardır.

Ekonomik etkinliklerin içinde yer alan kadınların işgücüne katılım oranlarında yükselme meydana gelmesi II. Dünya Savaşı ile olmuştur. Kalkınmanın ilk aşamalarında kadınların ekonomik etkinlikleri tarım sektörü ile sınırlıyken, sanayi devriminden sonra sanayi sektörüne doğru bir kayma meydana gelmiştir. Bilgi ekonomisi ve bilgi teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte kadın istihdam alanında değişimler meydana gelmiştir. Kadın istihdamı tarım, sanayi ve hizmet sektörleri içerisinde değerlendirildiğinde, özellikle ekonomik büyümenin sağlanması ile birlikte tarım sektöründen ayrılan işgücünün kırsal alandan kente göç etmesi, kadınların eğitim alması ve siyasal, sosyal ve hukuki haklarda eşitliğinin sağlanması vb. nedenlerden dolayı, hizmetler sektörüne kaydığı görülmektedir.

Türkiye açısından kadın istihdamı incelendiğinde 1950’li yıllarda kırsal alandan kentsel alana göç olaylarının meydana gelmesiyle beraber kadınların işgücüne katılım oranlarında değişimler meydana gelmiştir.

Fakat bu dönemde kadın istihdamında kısmen artışlar olsa da; bu artışlar hedeflenen düzeyde olamamıştır. Bu durumun en önemli sebepleri arasında kadınların eğitim seviyesinin durumu gösterilmektedir. Kadınların eğitim seviyelerinin düşük olması; kadınların daha çok emek gerektiren ama bu emeğin karşısında daha az ücret ödenen işlerde çalışmalarına neden olmaktadır. Eğitim seviyesinin yüksek olması ise bu durumun aksine, kadınların daha kalifiye işlerde çalışıp, hak edilecek ücreti almalarını sağlamaktadır.

Ekonomik kalkınma ve kadın işgücü arasındaki ilişkinin ele alındığı çalışmanın ekonometrik uygulama kısmında, bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme, bağımsız değişkenler ise 15 yaş üstü kadınların işgücüne katılım oranları ve sermaye birikimi alınmıştır. Değişkenlere ait veriler Dünya bankasından elde edilmiş olup, 1990-2017 dönemini kapsamaktadır. Yöntem olarak yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testinden sonra AMG katsayı tahminci ve Emirmahmutoğlu-Köse(2011) nedensellik testi uygulanmıştır. Seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı ve serilerin homojen olduğu tespit edildikten sonra elde edilen AMG katsayı sonuçlarına göre ekonomik büyüme ve kadın istihdamı arasında istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu, sermaye birikimi ile istatistiki olarak pozitif ve anlamlı görülmüştür. Nedensellik sonuçlarına göre ise ekonomik büyüme ve kadın işgücüne katılımı arasında çift nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca ekonomik büyümeden sermaye birikimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

1. DÜNYA'DA KADIN İŞ GÜCÜ

1.1. Tarihsel Açıdan Kadın İşgücü

Sanayi devrimi kadın işgücünün tarihsel gelişimi yolunda önemli bir dönüm noktasıdır. Sanayi devrimiyle beraber kadın ilk defa, ekonomik alanda bir ücret (gelir) karşılığı emeğini satmaya başlamıştır. Sanayi devriminden önce geleneksel rollerinin dışına çıkamayan kadınlar, sanayi devrimiyle beraber ücret karşılığında “işçi” pozisyonunda çalışmaya başlamışlardır.

Dünyanın hemen hemen birçok yerinde nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan kadınlar; geçmişten günümüze emek piyasalarında “ikincil

işgücü” pozisyonu ile yer aldığı gözlemlenmiştir. Kadınların emek piyasalarındaki ikincil işgücü olarak yer almalarının nedenlerinin büyük bölümü geleneksel iş bölümü ile alakalıdır. Cinsiyet temelli işbölümü her toplumda farklı düzeylerde olsa da genel anlamda hemen hemen her toplumda kadınların görevleri arasında çocuk doğurmak ve büyütme, ev işlerini yapmak yer alırken, çalışıp para kazanma görevi erkeklere atfedilmiştir (Özer ve Biçerli, 2004:57).

Dokuma sektöründeki gelişmeler sanayi devrimiyle beraber olmuştur. Dokuma sektöründe meydana gelen gelişmeler, kadın işgücü sayısında hızla artışı da beraberinde getirmiştir. Özellikle teknik gelişmeler kadın emeğinden yararlanmayı kolaylaştırması, dokuma sektöründe kadın gücünün, erkeklere göre daha tercih edilebilir olması sonucunu doğurmuştur (Altan ve Ersöz, 1994: 21). II. Dünya savaşı yıllarında ise kadınların işgücüne katılımında önemli ölçüde artış olduğu gözlenmiştir. Erkeklerin savaşa gitmeleriyle beraber ailenin gelir düzeyinde düşüşler meydana gelmesi; bu dönemde kadın emek arzının artmasında önemli bir etken olmuştur (Koray vd, 2000: 214-215).

Ekonomi açısından üretim sürecinde üretimin gerçekleştirilebilmesi için üretim faktörleri olan emek, sermaye ve doğal kaynakların bir başka üretim faktörü olan girişimci aracılığıyla bir araya getirilmesi gerekmektedir. Üretim aşamasında emek, işin arz tarafında yer alırken; emek talebi tarafında girişimciler yer almaktadır. İşgücü piyasası, üretim faktörlerinin bir araya toplanarak üretimi gerçekleştirebilmeleri için gerekli olan, emek faktörünün arz ettiği, girişimcilerin ise talep ettiği emeğin bir araya gelip bunun yanında çalışma koşulları ile ücretlerin belirlendiği yerdir. Bu tanımlamada yer alan işgücü, 15-64 yaş aralığındaki aktif nüfusun istihdam edilmiş, iş arayan ve işsiz nüfusun toplamından oluşmaktadır (Öztürk, 2007: 53).

İşgücü piyasasını diğer piyasalardan ayıran birtakım özellikleri vardır. İşgücünün mal ve hizmet piyasalarından ayrılan taraflar: piyasada mal gibi alınıp satılmaması, piyasa koşullarında fiyatının belirlenememesi, işgücünün toplumsal ve kültürel açıdan etkilenen bir faktör olması, mal ve hizmetlerin alınıp satıldığı piyasalarda kalite ve fiyat gibi normları belirleyen ölçütler mevcutken işgücü piyasalarında tek ölçünün işgücünün niteliği olmasıdır (Lordoğlu ve Özkaplan, 2003: 79).

Türkiye’de işgücü piyasasının genel özellikleri; işgücüne katılım oranlarının (özellikle de kadınların işgücüne katılımlarının) düşük olması, işsizlik oranlarının (genç nüfusta) yüksek olması, istihdamın çoğunlukla tarım sektöründe olması, eğitim düzeyinin düşük olmasıdır (Öztürk, 2007: 57).

1.2. Kadın İşgücünün Durumu

Yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele kapsamında kullanılabilir en önemli araçlardan biri kadınların ekonomik faaliyetlerin içinde aktif bir şekilde yer almasıdır. Yapılan araştırmalarda, birçok OECD ülkesinde kadın istihdamı ile gelir eşitsizliği arasında ters yönlü ilişki bulunduğunu saptanmıştır (Harkness,2014:233). Bu saptamaya paralel olarak 2014 yılında G20 liderleri bir araya gelerek işgücüne katılım oranlarında görülen kadınlar ve erkekler arasındaki farkı 2025 yılı itibarıyla %25 oranında azaltma hedefi üzerinde mutabakata varmışlardır. “25’e kadar 25” (25 by 25) olarak da tanımlanan bu hedefe ulaşılması durumunda, küresel ekonomiye 5,8 trilyon dolarlık ek katkı sağlanacağı hesaplanmaktadır. Türkiye’de ise kadınların işgücüne katılma oranının OECD ortalamasına yakın bir düzeye gelmesi halinde de, Türkiye’nin milli gelirinin 2025’e kadar %20 oranında artacağı tahmin edilmektedir (McKinsey ve Company,2016)

2018 yılı itibarıyla Türkiye, OECD ülkeleri arasında kadınların işgücüne katılımında %38,3 ile en düşük orana sahip ülke durumundadır. Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranının bu kadar düşük olmasının esas nedeninin kadın istatistiklerindeki olumsuz ayrışmadan kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Bu oran OECD ülkelerinde ortalama %64,6 seviyesinde bulunmaktadır. OECD ülkeleri arasında kadınların işsizlik oranlarının en düşük olduğu ülkeler Japonya (% 2,4), İzlanda (% 2,6), Meksika (% 3,6), Norveç (%3,7), A.B.D. (%3,9) ‘dir. OECD ülkeleri arasında kadınların işsizlik oranlarının en yüksek olduğu ülkeler ise Yunanistan (% 24) , İspanya (%17,1), İtalya (%11,9) ‘dır.

Tablo 1. OECD Ülkelerinde Kadınların İşgücü, İstihdam ve İşsizlik Durumu (2018)
(15-64 Yaş aralığı)

Ülke	İşgücüne Katılım Oranı	İstihdam	İşsizlik
Avusturalya	73,2	69,2	5,5
Avusturya	72,0	68,6	4,7
Belçika	64,3	60,7	5,2
Kanada	75,1	71	5,6
Şili	57,9	53,2	8
Çek Cumhuriyeti	69,6	67,6	2,8
Danimarka	76,6	72,7	5,2
Estonya	75,5	71,4	5,5
Finlandiya	76,3	70,6	7,4
Fransa	68,5	62,5	8,8
Almanya	74,3	72,1	3
Yunanistan	59,9	45,3	24,4
Macaristan	64,9	62,3	4
İzlanda	84,5	82,3	2,6
İrlanda	67,4	63,4	5,9
İsrail	69,2	66,4	4,1
İtalya	56,2	49,5	11,9
Japonya	71,3	69,9	2,4
Kore	59,4	57,2	3,8
Letonya	75,1	70,1	6,6
Litvanya	75,8	71,6	5,6
Lüksemburg	67,4	63,4	5,9
Meksika	47,3	45,6	3,6
Hollanda	75,8	72,8	4
Yeni Zelanda	76,6	73	4,6
Norveç	75,5	72,7	3,7
Polonya	63,3	60,8	3,9
Portekiz	72,4	66,9	7,6
Slovak	65,9	61,2	7,1
Slovenya	71,7	67,5	5,8
İspanya	69,7	57,8	17,1
İsveç	81,2	76	6,4
İsviçre	79,9	75,7	5,3
Türkiye	38,3	32,9	14,2
İngiltere	73,6	70,5	4,2
A.B.D.	68,2	65,5	3,9
OECD Ortalaması	64,6	61,0	5,6

Türkiye’de %14,2 olan kadınlar arasında işsizlik oranının, %5,6 olan OECD ortalamasının hâlâ çok üstünde olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, Türk ekonomisinin son yıllarda işgücüne katmayı

başardığı kadınlara yeteri kadar iş sahası yaratamadığını söyleyebilir. Kadınların istihdam durumu incelendiğinde OECD ortalaması %61.0 'dır. Kadınların istihdam durumunda OECD ortalamasının altında kalan ülkeler Türkiye (%32,9), Yunanistan (% 43,5), İtalya (% 49,5), Meksika (%45,6) 'dır.

2. KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

2.1. Eğitim Düzeyi

Kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörlerin başında eğitim gelmektedir. Eğitim sadece işgücü piyasasını etkilemekle kalmayıp bunun yanında topluma ilişkin yaşama da düzen vermektedir. Teknolojik gelişmeler, küreselleşme, talebin sürekli değişmesi karşısında üretim şekillerinin değişmesi emek faktöründe eğitimi daha önemli hale getirmektedir. İşgücü faktörü için yaşam boyu öğrenme mevzubahistir. Bunun için sadece eğitim kurumlarından mezun oluncaya kadar olan süreyi kapsamaz. Yaşam boyu öğrenme ile işgücü, sürekli değişim içerisinde olan işgücü piyasasının ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir (Bozkaya,2013:75.)

Eğitim düzeyi, işgücünün özelliklerinin belirlenmesinde en etkili araçtır. Eğitim alanında meydana gelen gelişmelerle işgücünün niteliksel gelişimi arasında doğrudan bir bağlantı olup, eğitim düzeyinin yükselmesi kadını çalışmaya sevk ederken; kadınların işgücüne katılım oranını artırmada oldukça etkilidir (Öz, 2011:22).

Eğitim düzeyinin yükselmesiyle beraber, iş fırsatları ve ücretler pozitif yönde etkilenirken; ev işlerini yapmak dışında, ev dışında çalışmak kadınlar için daha cazip hale gelmektedir. Ücretlerin eğitim düzeyine paralel olarak artış göstermesi, eğitilmiş kişilerin işgücü piyasasından çıkmalarının fırsat maliyetini yükseltmektedir. Dolayısıyla, eğitilmiş kişilerin işgücü piyasasında olma olasılıklarının daha yüksek olması beklenmektedir. Kadınların hane halkındaki ve toplumdaki konumlarını eğitim faktörü güçlü kılarak, işgücüne katılımı önündeki toplumsal engelleri aşmalarında etkin olmaktadır (Cameron vd. 2001).

Ülkemizde kadınların ve erkeklerin okullaşma oranları karşılaştırıldığında, kadınların erkeklere göre okullaşma oranları daha düşüktür. Bu durumun başlıca nedenleri; erkek egemen yapıya sahip toplumsal özellikler, kısıtlı ekonomik olanakların erkek çocuk lehine kullanılması, iç göçte yoğunlaşma sonucunda göç eden nüfusun kentlerde kümelenerek oluşturduğu düzensiz kentleşme sayılabilir. Erken yaşta yapılan evliliklerin temelinde kadınların eğitim hakkından mahrum bırakılmasıdır. Kadının bu şekilde kabul ve saygı gördüğü toplumda ise, çocuk sayısına göre kadının toplumsal konumu yükselmekte, ama eğitim, sosyal ve mesleki alanlarda yol alması da önlenmiş olmaktadır (Bozkaya,2013:76).

2.2. Ücretsiz Aile İşçiliği ve Kayıt Dışı İstihdam

Kadınların işgücüne katılım oranını etkileyen unsurlardan diğeri ücretsiz aile işçiliğidir. Ücretsiz aile işçiliğinin yaygın olduğu alanlar daha çok kırsal alanlar olup; düşük oranlarda da olsa kentsel yaşam alanlarında da görülmektedir. Bu nedendir ki kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan kadınların istihdam oranları birbirinden farklı görünmektedir. Kırsal alanlarda kadınlar genellikle tarım sektöründe faaliyet göstermektedir. Kadınlar emek sektörü içinde yer almaktadır fakat konumları ücretsiz aile işçisidir (Özer ve Biçerli, 2004: 66). Kadınların ücret almadan yaptıkları diğer faaliyetler sıralanacak olursa; temizlik ve bakım hizmetleri, kışık gıda ve giyim eşyası üretimi ve özel bakım hizmetleri kapsamına giren çocuk, yaşlı ve hasta bakım hizmetleri vs. (Doğrul, 2007: 74). Diğer taraftan bölgesel geri kalmışlık, iç göç ve hızlı nüfus artışı gibi faktörlerin neden olduğu kayıt dışı istihdam kavramı, işgücünün eğitim ve uzmanlık gerektirmeyen, sermaye ihtiyacı olmayan işportacılık, pazarcılık gibi işlerde çalışmasına neden olmaktadır (Erdoğan ve Yaşar, 2018:27).

2.3. Medeni Durum

Her toplumun kendine has, kültürüne, tarihsel oluşumuna göre çeşitlilik gösteren kadın ve erkek arasında işbölümü düzenlemesi bulunmaktadır. Toplumlarda kabul görmüş görüşlere göre, kadına tanımlanan görevler çocuk doğurmak, çocuk bakmak, temizlik, bulaşık, çamaşır gibi ev işlerini yapmaktır. Bu işler tanımlamalarında kadın ev içi üretim faaliyetlerinin yapıldığı özel alana kapatılmaktadır. Bu açıdan

bakıldığında kadının işgücü piyasasına katılımını belirleyen faktörler kadının doğurganlık oranı, çocuk bakımının eşler arasında dağılımının nasıl olduğu, ev işleri ve yaşlı bakımı gibi faaliyetlerinin dağılımı ve bu işlerin yoğunluğu karşımıza çıkmaktadır (Dedeoğlu, 2000: 151).

Kadınların işgücüne katılımını etkileyen bir başka faktörde medeni durumdur. Medeni durum evliliği, boşanmayı ve çocuk sahibi olmayı içeren unsurlar topluluğudur. Evlilik ve çocuk sahibi olma kadınların istihdamını farklı yönlerden etkilemektedir. Kadınların emek piyasasında yer almak yerine evde olmayı tercih etmelerinin önemli nedenlerinden biri çocuk sahibi olmaları ve bu çocukların okul öncesi yaşta olmalarıdır. Kadınların işgücüne katılımlarını etkileyecek önemli bir unsur da boşanma oranlarındaki değişimlerdir. Boşanma olgusunun kadınların üzerindeki etkisi çoğu zaman tahripkârdır. Boşanma sürecini ve etkilerini yaşayan bir kadın kendini yoksulluk, ailesinden ya da çevresinden alacağı yardım veya boşanmadan önce çalışmıyor ise iş arama süreci içinde bulacaktır. Bu nedenle boşanma sonrasında yaşanacak ekonomik etkilerin azaltılması amacıyla kadınlar faal iş hayatı içinde yer almak istemektedir (Biçerli, 2003: 62-63).

3. EKONOMETRİK ANALİZ

3.1. Veri Seti ve Model

Çalışma 1990-2017 yılları arası OECD-20¹³ ülkesi için kadın istihdamı ve ekonomik kalkınma ilişkisini araştırmaktadır. Verisi seti Dünya Bankası'ndan elde edilmiştir. Verileri ait bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Değişken	Kısaltma	Değişkenin Kapsamı
Ekonomik Büyüme	Grw	Ülkelere ait ekonomik büyüme oranları
Sabit Sermaye Miktarı	LnCap	Toplam sabit sermaye miktarı
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	LnLab	15 yaş ve üzeri kadınların işgücüne katılım Oranı

¹³ Avusturalya, Avusturya, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa Almanya, Yunanistan, İsrail, İtalya, Japonya, Güney Kore, Hollanda, Norveç, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere, ABD.

Ekonometri uygulama, Cobb-Daugles üretim fonksiyonu temelinde modellenmiştir.

$$Grw=f(LnCap, LnLab) \quad (1)$$

Aşağıdaki şekilde bir regresyon modeli kurulmuştur.

$$Grw_{it} = \varepsilon_{it} + LnCap_{it} + LnLab_{it} + \mu_{it} \quad (2)$$

Modelde Grw_{it} , ekonomik büyümeyi, $LnCap_{it}$, sabit sermaye miktarının logaritmasını, $LnLab_{it}$, kadınların işgücüne katılımının logaritmasını, ε_{it} , sabit terimi ve μ_{it} hata terimini ifade etmektedir.

3.2. Yöntem ve Bulgular

3.2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenite Testi

Bir ülkede meydana gelen bir ekonomik şok, diğer ülke veya ülkelerdeki parametreleri de etkileyebilmektedir. Bu nedenle ülkeler arasında bir etkileşim ve bağımlılık söz konusu olabilmektedir. Değişkenlerde bağımlılığın olup olmadığını yatay kesit bağımlılığı testi ile araştırılmaktadır.

En yaygın kullanılan testlerden birincisi, Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen Lagranger Multiplier(LM) testidir. LM testi nispeten N 'nin küçük, T 'nin büyük olduğu örneklerde etkili sonuçlar vermektedir. Aşağıdaki şekilde formüle edilebilmektedir.

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i' x_{it} + u_{it} \quad (3)$$

için; $i = 1, 2, 3, \dots, N$; $t = 1, 2, 3, \dots, T$

i , birim (ülke/bölge vb.) sayısı, t zaman periyodu sayısı, x_{it} açıklayıcı vektör değişkenleri α_i ve β_i bireysel kesit ve eğim katsayılarını ifade etmektedir.

$H_0: \forall(u_{it}, x_{it}) = 0$ yatay kesit bağımlılığı yoktur.

$H_1: \forall(u_{it}, x_{it}) \neq 0$ yatay kesit bağımlılığı vardır.

İkinci yatay kesit bağımlılık testi olarak Pesaran (2004) tarafından LM istatistiğinin geliştirilmiş versiyonudur. $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğu büyük durumlar için etkili sonuçlar vermektedir.

$$CD_{LM} = \left(\frac{1}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T(\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (4)$$

Sıfır hipotezi altında, CD_{LM} testi standart normal dağılıma yakınsamaktadır. Pesaran (2004) tarafından $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ iken her panel için geçerli daha genel bir yatay kesit bağımlılık testi geliştirmiştir. CD test olarak adlandırılmakta ve şu şekilde hesaplanmaktadır (Pesaran, 2004):

$$CD = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)} \right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^n \hat{\rho}_{ij} \quad (5)$$

Sıfır hipotezi altında, CD testi asimptotik standart normal bir dağılıma sahiptir. CD Testi sabit T ve N için sıfıra tam sıfır değerine sahip olduğunu ve eğimde birden fazla kopmalar dâhil olmak üzere heterojen dinamik modellere karşı dayanıklıdır. Koşulsuz bağımlı araçların olması şartıyla katsayılar ve/veya hata farkları ve bağımsız değişkenler zamanla değişmemektedir ve bunların yenilikleri asimetrik dağılıma sahiptir. Ancak ikili korelasyonların ortalaması sıfır olduğu durumda, CD testi zayıf kalmaktadır. Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) tarafından LM testinin bir değişik versiyonunu geliştirilmiştir. Bu test, tam ortalama ve LM istatistik varyanslarını kullanmaktadır (Pesaran, Ullah ve Yamagata 2008). Düzeltilmiş LM test aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)} \right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^n T \hat{\rho}_{ij} \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{U_{Tij}^2}} \quad (6)$$

Denklemdaki μ_{Tij} ve U_{Tij}^2 , $(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2$ 'nin tam ortalama ve varyanslarıdır. Sıfır hipotezi altında LM_{adj} testi, standart normal olarak asimptotik dağılımştır.

Ayrıca incelenmesi gereken bir durum ise eğitim homojenlik durumudur. Çünkü panel ver analizlerinde homojenlik varsayımına bağlı olarak ülkelerin kendilerine özgü özelliklerinin olmadığı şekline dayanan yöntemler sapmalı sonuçlara neden olabilmektedir. Pesaran ve Yamagata (2008) büyük panellerde eğimin homojenliğini belirlemek için Swamy testinin geliştirilmiş şekli olan Delta testini geliştirmişlerdir.

Delta testi aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır.:

$$\Delta = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\check{S}-k}{\sqrt{2k}} \quad (7)$$

Düzeltilmiş delta testi ise

$$\Delta_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\check{S}-E(Z_{it})}{\sqrt{Var(Z_{it})}} \quad (8)$$

Bu testin hipotezi şu şekildedir:

H_0 : Eğim katsayısı homojen ($\beta_i = \beta$)

H_1 : Eğim katsayısı heterojendir ($\beta_i \neq \beta$)

Tablo 2: Yatay-kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

YatayKesitBağımlılık Testleri:	Grw	LnCap	LnLab
<i>LM</i> (BP,1980)	1487.278* [0.000]	3238.328* [0.000]	2345.978* [0.000]
<i>CD_{lm}</i> (Pesaran, 2004)	65.523* [0.000]	155.350* [0.000]	109.573* [0.000]
<i>CD</i> (Pesaran, 2004)	65.152* [0.000]	154.979* [0.000]	109.203* [0.000]
<i>LM_{adj}</i> (PUY, 2008)	34.278* [0.000]	44.652* [0.000]	24.606* [0.000]

*, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 3: Homojenite Test Sonuçları

Homojenlik testleri:	t-istatistik	Prob.
$\tilde{\Delta}$	5.858*	0.000
$\tilde{\Delta}_{adj}$	6.310*	0.000

*, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 2’de yatay kesit bağımlılık test sonuçları gösterilmiştir. Sonuçlara bakıldığında tüm testlerde panelde yatay kesit bağımlılığının %1 anlamlılık düzeyinde olduğu görülmektedir. homojenite test sonuçları da Tablo 3’de gösterilmiş olup, Ho hipotezinin reddedildiği, alternatif hipotezin kabul edildiği gözlemlenmektedir. Yani serilerin heterojen olduğu sonucu elde edilmiştir.

3.2.2. Parametre Tahmincisi

Yapılan bağımlılık ve homojenlik testleri sonucunda yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik varsayımlarının geçerli olduğu görüldü. Bu nedenle ülkeler için yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik varsayımı geçerli olması durumunda kullanılan ve Bond ve Eberhart (2013) tarafından literatüre kazandırılan Augment Mean Grup (AMG) tahmincisi ile model tahmini yapılacaktır. AMG tahmincisi, durağan olan ve olmayan tüm serilerde kullanılabilir. Yani testin herhangi bir ön koşulu (birim kök gibi) yoktur. Ayrıca AMG tahmincisi gözlemlenemeyen ortak faktörleri temsilen ortak dinamik süreçler içermektedir. Test öncelikle temel modelin fark değerlerinde ve T-1 periyot kukla değişkenleri ile birlikte regresyon tahminine başlamaktadır (Bond ve Eberhart, 2013).

$$\Delta Grw_{it} = \gamma_1 \Delta LnCap_{it} + \gamma_2 \Delta LnLab_{it} + \sum_{t=2}^T p_t (\Delta D_t) \quad (9)$$

Denkleminde, ΔD_t , fark alınmış T-1 periyot kuklalarını, p_t , periyot kuklalarının parametrelerini göstermektedir. Tahmin edilen p_t parametreleri, ortak dinamik sürecin dönüşümünü iade eden, φ_t değişkenine dönüştürülmektedir. Sonraki aşamada şu iki işlem yapılmaktadır. :

$$\Delta Grw_{it} = \gamma_1 \Delta LnCap_{it} + \gamma_2 \Delta LnLab_{it} + d_i(\varphi_t) + \mu_{it} \quad (10)$$

$$\Delta Grw_{it} - \varphi_t = \gamma_1 \Delta LnCap_{it} + \gamma_2 \Delta LnLab_{it} + \mu_{it} \quad (11)$$

Grup-spesifik regresyon modeli önce φ_t ile uyarlanmış, daha sonra grup spesifik modelin parametrelerinin ortalamaları alınmıştır.

Tablo 4: AMG Parametre Tahmincisi Sonuçları

Ülkeler	lnCap		lnLab	
	Katsayı	t-ist	Katsayı	t-ist
Avustralya	4.509	0.145	-28.782	0.310
Avusturya	18.607*	0.000	-13.980*	0.071
Kanada	9.387*	0.000	-30.628	0.228
Danimarka	7.987*	0.000	20.798**	0.016
Finlandiya			-	
	20.829*	0.000	120.494*	0.000
Fransa	12.211*	0.000	2.046	0.874
Almanya	12.652	0.156	12.300	0.541
Yunanistan	5.248*	0.006	6.351	0.635
İsrail	0.246	0.941	3.199	0.855
İtalya	4.416**	0.022	24.066*	0.001
Japonya	-1.745	0.822	-13.053	0.575
Güney Kore	0.108	0.988	10.299	0.833
Hollanda			-	
	14.665*	0.000	11.899**	0.038
Norveç	3.028**	0.040	-2.588	0.730
İspanya	8.784*	0.000	-0.136	0.975
İsveç	16.476*	0.000	-97.474*	0.000
İsviçre	16.00*	0.001	-43.647	0.184
Türkiye	9.184*	0.000	-	0.079
			11.391***	
İngiltere	14.004*	0.000	-19.343	0.380
ABD	6.211*	0.000	2.379	0.794
PANEL	9.140*	0.000	-	0.025
			17.678**	

*, **, *** simgeleri sırasıyla %1, %5 ve %10 temsil etmektedir.

Kadınların işgücüne katılımı ve sabit sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin tahmin edildiği, AMG tahmin sonuçları tablo 4.3'te gösterilmiştir. Tabloda hem ülke bazında hem de panelin geneline ait sonuçlara yer verilmiştir. Panelin geneline ait sonuçlara bakıldığında, sabit sermaye miktarının ekonomik büyüme üzerinde %1 anlamlılık düzeyinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Sabit sermayede meydana gelen 1 birimlik artış, ekonomik büyümeyi 9.14 arttırmaktadır. Ülke bazında sonuçlara göre, Avustralya, İsrail, Japonya ve Güney Kore hariç diğer tüm ülkelerde farklı istatistiki anlamlılık düzeylerinde sabit sermaye ve büyüme arasında pozitif bir

ilişki görülmektedir. Sermaye miktarı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye ait sonuçlarda, beklenen yönde sonuçlar elde edilmiştir. Diğer taraftan kadınların işgücüne katılım oranı ile ekonomik büyüme arasında ilişkiye bakıldığında ise değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde negatif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Danimarka ve İtalya'ya ait sonuçlara göre kadınların işgücüne katılımı ile büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Diğer ülkelere ait sonuçlarda kadınların işgücüne katılımının ekonomik büyüme üzerindeki panel geneline ait sonuçlarla paralel olup, beklentilerin tersi bir sonuçlar göstermiştir.

3.2.3. Panel Nedensellik Analizi

Modele dâhil edilen değişkenler arasında nedensellik ilişkisi Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi ile analiz edilecektir. Emirmahmutoğlu ve Köse(2011) nedensellik testi durağanlık mertebeleri farklı olan serilere uygulanabilmektedir. Testin birim kök gibi herhangi bir ön şartı yoktur (Emirmahmutoğlu ve Köse,2011;872).

Bu test iki VAR modeli kullanarak tahmin yapmaktadır. Bu modeller aşağıdaki şekildedir.:

$$\partial_{it} = \mu_i^{\partial} + \sum_{j=1}^{ki+dmaxi} A_{11,ij} \partial_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{ki+dmaxi} A_{12,ij} y_{i,t-j} + \mu_{it}^{\partial} \quad (12)$$

$$y_{it} = \mu_i^{\partial} + \sum_{j=1}^{ki+dmaxi} A_{21,ij} \partial_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{ki+dmaxi} A_{22,ij} y_{i,t-j} + \mu_{it}^{\partial} \quad (13)$$

Panel için “Granger nedensellik yoktur” hipotezini test etmek için aşağıda formüle edilen Fisher istatistiği geliştirilmiştir.

$$\lambda = -2 \sum_{i=1}^N \ln(\pi_i) \quad (14)$$

Tablo 5: Emirmahmutoğlu & Köse (2011) Panel Nedensellik Sonuçları

lkeler	Uyg. Gec	Grw=>LnLab		LnLab=>Grw	
	Uzunluğu	W _i	P _i	W _i	P _i
Avustralya	3	4.831	0.185	1.050	0.789
Avusturya	1	0.309	0.579	0.670	0.413
Kanada	2	1.870	0.393	0.738	0.692
Danimarka	1	0.973	0.324	0.807	0.369
Finlandiya	2	12.576*	0.002	3.296	0.192
Fransa	1	0.014	0.906	0.381	0.537
Almanya	2	2.174	0.337	1.021	0.600
Yunanistan	2	0.409	0.815	2.363	0.307
İsrail	1	0.007	0.934	2.759***	0.097
İtalya	3	4.331	0.228	3.220	0.359
Japonya	2	0.811	0.667	0.866	0.648
Güney Kore	1	0.156	0.693	4.754**	0.029
Hollanda	1	20.968*	0.000	0.170	0.680
Norveç	1	6.853*	0.009	5.813**	0.016
İspanya	1	0.826	0.363	0.013	0.909
İsveç	1	3.879**	0.049	0.279	0.597
İsviçre	2	14.994*	0.001	6.745	0.034
Türkiye	1	0.006	0.940	5.123**	0.024
İngiltere	2	3.478	0.176	3.050	0.218
ABD	3	9.735**	0.021	2.347	0.504
Fisher Test İst.		96.987*	0.000	56.485**	0.044

Maksimum gecikme uzunluğu 3 seçilmiş ve her ülke için uygun gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 5'te ekonomik büyüme ve sermaye miktarı arasındaki panel nedensellik verilmiştir. Panelin geneline ait sonuçları yansıtan Fisher test istatistiğine göre ekonomik büyümeden sabit sermaye miktarına doğru %1 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi vardır. Sabit sermaye birikiminden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Dolayısıyla panelin geneli için tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilir. lke bazında nedensellik sonuçlarına göre Avusturya, Almanya, Yunanistan, Güney Kore ve Hollanda'da ekonomik büyümeden sabit sermaye miktarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, sabit sermaye birikiminden ekonomik

büyümeye doğru nedensellik sonuçlarında ise sadece İspanya’da tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 6: Emirmahmutoğlu & Köse (2011) Panel Nedensellik Sonuçları

Ülkeler	Uyg. Gec.	Grw=>LnCap		LnCap=>Grw	
	Uzunluğu	W_i	P_i	W_i	P_i
Avustralya	3	3.064	0.382	3.560	0.313
Avusturya	2	5.991**	0.050	2.373	0.305
Kanada	2	0.899	0.638	0.147	0.929
Danimarka	1	0.417	0.518	0.472	0.492
Finlandiya	2	0.740	0.691	0.049	0.976
Fransa	1	0.033	0.856	1.592	0.207
Almanya	3	7.559***	0.056	3.024	0.388
Yunanistan	1	6.936*	0.008	0.761	0.383
İsrail	2	0.055	0.973	1.507	0.471
İtalya	1	0.344	0.558	0.847	0.357
Japonya	2	1.084	0.582	3.599	0.165
Güney Kore	2	16.430*	0.000	2.586	0.274
Hollanda	2	6.942**	0.031	0.707	0.702
Norveç	1	2.053	0.152	0.204	0.652
İspanya	3	5.516	0.138	11.192**	0.011
İsveç	1	0.748	0.387	0.000	0.989
İsviçre	3	5.144	0.162	4.443	0.217
Türkiye	1	0.199	0.656	0.243	0.622
İngiltere	1	1.514	0.218	0.000	0.995
ABD	2	2.369	0.306	0.867	0.648
Fisher Test İst.		71.705*	0.002	35.553	0.535

Maksimum gecikme uzunluğu 3 seçilmiş ve her ülke için uygun gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

4. SONUÇ

Ekonomik kalkınma ve kadın işgücü arasındaki ilişkinin ele alındığı çalışmanın ekonometrik uygulama kısmında, bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme, bağımsız değişkenler ise 15 yaş üstü kadınların işgücüne katılım oranları ve sermaye birikimi alınmıştır. Değişkenlere

ait veriler Dünya Bankasından elde edilmiş olup, 1990-2017 dönemini kapsamaktadır. Yöntem olarak yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testinden sonra AMG katsayı tahminci ve Emirmahmutoğlu-Köse(2011) nedensellik testi uygulanmıştır. Seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı ve serilerin homojen olduğu tespit edildikten sonra elde edilen AMG katsayı sonuçlarına göre ekonomik büyüme ve kadın istihdamı arasında istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu, sermaye birikimi ile istatistiki olarak pozitif ve anlamlı görülmüştür. Nedensellik sonuçlarına göre ise ekonomik büyüme ve kadın işgücüne katılımı arasında çift nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca ekonomik büyümeden sermaye birikimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

OECD-20 ülkelerinde kadınların işgücüne katılmanın kalkınma üzerine etkilerini analiz etmek amacıyla 1990-2017 dönemine ilişkin panel veri kullanarak yapılan ekonometrik çalışmada; panelin geneline ait sonuçlara bakıldığında, sabit sermaye miktarının ekonomik büyüme üzerinde %1 anlamlılık düzeyinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Sermaye miktarı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye ait sonuçlarda, beklenen yönde sonuçlar elde edilmiştir. Diğer taraftan kadınların işgücüne katılım oranı ile ekonomik büyüme arasında ilişkiye bakıldığında ise değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde negatif bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Günümüzde işgücünün niteliğinin ne olduğu teknolojiyle beraber daha da önemli hale gelmiştir. Eğitim, işgücünün niteliğinin en önemli göstergelerinden birisidir. Üretim faktörlerinden biri olan işgücü, cinsiyet kavramı çerçevesinde incelendiğinde; kadınların çalışma hayatında yeterince yer almadığı görülmektedir. Bununda altında yatan en önemli neden kadınların eğitim düzeylerinin düşük olmasıdır. Bunun yanında kadınların istihdam içinde yer almamalarında etkili olan nedenlerden bir diğeri de mevcut eğitim sisteminin piyasanın ihtiyaç duyduğu nitelikte iş gücünü yetiştirememesidir. Ülkenin gelişimi ve ekonomik verimlilik açısından bakıldığında nüfusun neredeyse yarısına yakını oluşturulan kadınların, eğitim almış işgücü profilinde işgücü piyasası içinde yer almaları oldukça önemlidir. Eğitim düzeyi yükselmesinin getirileri kadınlar için oldukça fazladır. Bunlar; kadınların iş hayatına katılımını teşvik etmenin yanında, iş gücü piyasasındaki statüsünü yükselten, ekonomik bağımsızlık kazanmasına

olanak sağlayan önemli bir unsurdur. Düşük eğitim düzeyi kadınların işteki statülerinin yükselmesini engellemek bir tarafa aynı zamanda, kayıt dışı sektörlerde zor şartlar altında , sosyal güvence sağlanmadan çalışmaya mecbur etmektedir.

KAYNAKÇA

- ALTAN, Ş. ve ERSÖZ, A., (1994). “ Kadının Çifte Yükümlülüğü”, Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadın Statüsü ve sorunları Genel müdürlüğü Bülteni,(2), Mart.
- BİÇERLİ, K., (2003). Çalışma Ekonomisi, Beta Basım Yayın, İstanbul
- BOND, S. ve MARKUS, E., (2013), “Accounting For Unobserved Heterogeneity İn Panel Time Series Models”. Universidad de Oxford, 12s.
- BOZKAYA, G., (2013). “ Kadınların İşgücüne katılımını belirleyen faktörler: Türkiye Üzerine Bir Analiz”, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss. 69-89.
- BREUSCH, T. ve PAGAN, A., (1980). “The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics.” The Review of Economic Studies, 47 (1), ss. 239–254.
- CAMERON, L. A., MALCOM DOWLING, J. ve WORSVICK, C., (2001). “Education and labor market participation of women in Asia: Evidence from five countries” Economic Development and Cultural Change, 49(3), ss. 459-477.
- DEDEOĞLU, S., (2002). “Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emeği”, Toplum ve Bilim, (86), Güz, ss.139-170.
- DOĞRUL, H.G., (2007). “Kentsel Alanlarda Kadın İşgücü Arzının Belirleyicileri ve Kadın İşgücü Arzının Ücret Yapısı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- EKİN, N., (1991), Batı Toplumlarında Kadın İşgücü ve İstihdamı ve Kısmi Süreli Çalışma’daki Gelişmeler, Hukuki Esasları ve Sosyal Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma, Hazırlayan: İrfan Çaybolu, T.C. Başbakanlık ve Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Genel Yayın No: 23, Ankara: Öz-El Matbaa, s.19-21.
- EMİRMAHMUTOĞLU, F. ve KÖSE, N., (2011). “Testing For Granger Causality İn Heterogeneous Mixed Panels. Economic Modelling”, 28, ss.870-876.
- ERARSLAN, İ., (2009). “Türkiye’de Kadın İstihdamının Artırılması: Tespit ve Öneriler”, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul.
- ERDOĞAN, S. ve Y., S., (2018). “ Türkiye’de Kadın İstihdamının Gelişimi: Konya-Karaman Örneği” KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 20(34), ss. 18-28.
- GERNİ, G. M., (2001), Yönetimde Kadınlar, Beta Yayınları, İstanbul.

- HARKNESS, S., (2014), “Women’s Employment and Household Income Inequality.” In *Income Inequality: Economic Disparities and The Middle Class in Affluent Countries*, edited by J. Gornick and M. Jantti, 207-233. Stanford, CA: Stanford University Press.
- KORAY, M., DEMİRBILEK, S. ve DEMİRBILEK, T., (2000). *Gıda İşkolunda Çalışan Kadınların Koşulları ve Geleceği*, Ankara: T.C. Başbakanlık KSSGM.
- MCKINSEY & COMPANY, (2016). *Women Matter, Turkey’s Potential for The Future: Women in Business*.
- OECD, https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=LFS_SEXAGE_I_R&lang=en#
- ÖZ, S., (2011), “Kadın İstihdamında Sınıfta Kaldık”, Koç Üniversitesi, KULE Dergisi, (31).
- ÖZER, M. ve BİÇERLİ, K., (2004). “Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), ss. 55-85.
- ÖZER, M. ve BİÇERLİ, K., (2004). “Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, ss.55-86.
- ÖZTÜRK, Ö., (2007). “İstihdam Konusunda Kobilerin Önemi ve Kobi Alanında Eğitim İstihdam İlişkisi Açısından Kamu İstihdam Kurumunun Rolü,” *Uzmanlık Tezi*, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- PESARAN, M. H., (2004). “General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels”, *Cambridge Working Papers in Economics* No. 0435. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.153.5479&rep1&type=pdf>.
- PESARAN, M. H. ve YAMAGATA, T., (2008), “Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*”, 142(1), ss. 50-93.
- PESARAN, M. H., ULLAH, A. ve YAMAGATA, T., (2008). “A Bias-adjusted LM Test of Error Cross-section Independence.” *Econometrics Journal*, 11, ss. 105–127.
- TÜİK, “İstatistiklerle Kadın 2018” <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30707> , 09.09.2019.
- TÜSİAD, (2000). *Kadın – Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*, TÜSİAD, Yayın No: TÜSİAD-T/2000 -12/290, İstanbul.
- WORLD BANK, “World Development Indicators” <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=SL.AGR.EMPL.MA.ZS&country=> , 28.08.2019.

BÖLÜM 9

KALKINMANIN FİNANSAL TARİHİ*

Dr. Öğr. Üyesi Enver GÜNAY¹⁴

¹⁴ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, envergunay@hotmail.com

*Bu çalışma yazarın yüksek lisans tezinden genişletilerek üretilmiştir.

GİRİŞ

Sanayi devrimi ile ekonomik faaliyetlerin tümünde sermayenin baskın bir üretim faktörü olması ekonomik kalkınmanın en önemli unsurunun sermaye olmasını sağlamıştır. Üretim sürecinde yoğun sermaye kullanımı iktisadi büyüme ve kalkınmanın sınırlarını yıkmış, makine gücünün yarattığı devasa üretim yine makine gücü sayesinde uluslararası pazarlara ulaştığında iktisadi çevre genişlemiş hem yerel ve hem de uluslararası pazarlarda rekabet artmıştır. Serbest rekabetin öldürücü rekabete dönüştüğü süreç içinde, firmalar rekabetten geri kalmamak ve piyasadan dışlanmamak için, sermaye yoğun yatırımlara ağırlık vermeye başlamışlardır. Finansal piyasalar, sermaye yoğun yatırımların artmasıyla ortaya çıkan finansman ihtiyacından doğmuştur. Sermaye yoğun yatırımlar öz kaynakların imkân sınırını aştığından, reel sektörün ihtiyaç duyduğu ilave kaynaklar, mali piyasalar tarafından karşılanmıştır. Bu ilave kaynaklar dağınık tasarrufları toplayan bankalar tarafından, daha sonra da firmaların öz varlıklarını paraya çevirmesine imkân tanıyan sermaye piyasası tarafından karşılanmış ve finansal sektör reel sektörün arka planı haline gelmiştir. Gelişmiş ülkelerde kalkınmanın finansmanında daha çok sermaye piyasası; gelişmekte olan ülkelerde ise kalkınmanın finansmanının daha çok bankacılık sektörü tarafından organize edildiği görülmektedir. Kalkınmanın finansal tarihine bakıldığında; Finansal sektörle reel sektör arasında sağlıklı bir bağ oluşturulduğunda finansal kalkınmanın ekonomik büyümeye neden olduğu, finansal sektörle reel sektör arasında uyumsuzluk ortaya çıktığında ise ekonomik krizin ortaya çıktığı görülmektedir. Finansal krizin ortaya çıktığı ülkelerde bankacılık ya da sermaye piyasasının ağırlığına göre krizin işleyiş mekanizması da değişmektedir.

Bu çalışmada, finans piyasalarının tarihsel perspektiften gelişimi; tarihi dönemlerin özelliğine göre değişen iktisadi kalkınma tartışmalarında finansal istikrar, finansal büyüme ve ekonomik kalkınma ilişkisinin teorik açıklaması; finansal istikrar ve finansal kalkınmanın ekonomik büyümeye katkısı; sağlam bir finansal sistemin ön koşulları ile tarihsel süreç içerisinde gelişen finansal istikrar politikaları, araştırılmıştır.

1. FİNANSAL PİYASALARIN ÖNEMİ

Para piyasası ve sermaye piyasası gibi çeşitlilik gösteren finansal piyasalar piyasa ekonomisi içinde varlık gösteren piyasalardır. Kapitalizmin tarihsel gelişimi içinde bu piyasalarla ilgili kurallar ve düzenlemeler farklılık göstermiştir. Hareketli dinamik karakterleri ve ekonomik büyüklüğü nedeniyle finansal piyasalar iktisadi kalkınma politikalarının en önemli konularından birisidir. II. Dünya Savaşı sonrasında savaşın tahrip ettiği ülkelerde altyapı inşası için finansman sağlamak amacıyla Temmuz 1944'te Bretton Woods'da Birleşmiş Milletler bünyesinde düzenlenen konferansta uluslararası para sisteminin kurallarını belirleyen anlaşmalar imzalandı ve 20.yy'lı etkileyen uluslararası finans sistemi oluşturulmuş oldu. Bretton Woods anlaşmaları Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development) adıyla kurulan ve daha sonra adı Dünya Bankası (World Bank) olarak değiştirilen uluslararası kurumları meydana getirdi. Bretton Wood anlaşmaları ile para birimleri altına endekslenerek uluslararası para sistemi kullanılmaya çalışıldı. Yeni uluslararası para sistemi ile ABD doları değeri altına endekslendi ve dolar rezerv para birimi olarak kullanılmaya başlandı. Bretton Woods Sistemi'ne katılan ülkeler Bretton Woods anlaşmaları gereği milli para birimlerini ABD dolarına endekslediler. Bretton Woods uzlaşmasında ülkeler oluşturulan bu sabit kur etrafında en fazla yukarı ve en fazla aşağı hangi oranda devalüasyon ya da revalüasyona gideceklerini taahhüt ettiler. Böylece II. dünya savaşından sonra uluslararası para sistemi kurulmuş oldu. Kurlarını yüzde birlik bir bant aralığında bulundurmaya taahhüt eden ülkelerin dış ödemeler bilançosunda ciddi bir açık olması durumunda bir ülkenin döviz kurunu değiştirmesine (devalüasyon) izin veriliyordu. Savaş sonrası yeni uluslararası ekonomik sisteme katılan ülkeler dolaylı olarak milli paralarını sabit kur içinde tutma yükümlüğü altına giriyorlardı. Yerel para birimlerinin rezerv para, ABD doları, üzerinden konvertibilitesini sağlayan sistem, yapılan tamamlayıcı anlaşmalarla uluslararası ticarete serbestliğe gidilmesini, kısıtlayıcı gümrük tarifelerinin azaltılmasını ya da kaldırılmasını öngörmekteydi. Kurların sabitlenmesi, dış ticareti sınırlayan engellemelerin kaldırılması ve dış ticaretin liberalleştirilmesi sonucu oluşabilecek dış ticaret açıklarının ülkeleri devalüasyon veya revalüasyon yapmaya zorlamaması ve ortaya çıkması muhtemel

ödemeler dengesi problemlerini çözmek için, Uluslararası Para Fonuna (IMF) görevler verildi. IMF, ödemeler dengesinde oluşabilecek geçici dengesizlik durumlarında cari açık verebilecek olan ülkelere devalüasyon yapmadan kısa vadeli sermaye sağlamak ve ödemeler bilançosunda kısa dönemli açıkların kapatılmasında üye ülkelere destek vermek amacıyla görevlendirildi. Bretton Woods Sistemi anlaşmaları ülkelerin ödemeler dengesinde sorunlar çıktığında sorun yaşayan ülkelere ancak IMF'nin onayıyla yerli para biriminde %10 devalüasyona veya revalüasyona izin veriyordu. Bretton Woods Sistemini kuran anlaşmaya katılan ülkeler, neredeyse sabit kur taahhüt ettiklerinden, dolar uluslararası konvertibilitesi yüksek tek para olduğundan, dünyadaki dolar arzını tek ülke kontrol ettiğinden ve uluslararası sermaye uluslararası sistemde en tanınır para dolar ile hareket ettiğinden bu sistem uluslararası sermaye hareketlerine bir kısıtlama getirmekteydi. Bu kısıtlama ülkelerin finans piyasalarına para akışını dolaylı şekillerde engellediğinden finans piyasalarının gelişimin kısıtlamaktaydı. İktisadi kalkınmanın finansal tarihi Bretton Woods Sistemi döneminde, sistemin bu özellikleri nedeniyle sönük geçmiştir. Bretton Woods Sistemi; savaş sonrası dönemde ülkelerin toparlanmalarına, büyüme hızlarının artmasına, dünya ticaretinin büyümesine katkı sağladı. Keynes'yen iktisadın iktisadi kalkınma ve sosyal politikalar konusunda devletin sorumluluğunu öne çıkarmasının da etkisiyle işsizliğin düşmesi, ekonomik ve sosyal refahın savaş sonrası dönemde yükselmesi gözlemlendi. Keynes'yen müdahaleci ve sosyal devlet uygulamaları içindeki kalkınmayı sağlarken Bretton Woods dış ticari ilişkilerde bir istikrar sağlayarak ekonomik kalkınmayı destekledi. Ancak dünyada yeni ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların yükselmesi Bretton Woods Sistemini yüklenen ülkeleri zorladı ve ülkeler Bretton Woods Sistemini bazı alanlarda gevşettiler. Bretton Woods anlaşmaları ABD'ye ve ABD Merkez bankası FED'e yeni finansal sistemin devam etmesi bakımından bir takım sorumluluklar yüklemekte iken 1968 yılında ABD Merkez Bankası Bretton Woods anlaşmalarından kaynaklanan sorumluluklarını yerine getirmedi. Bretton Woods uzlaşması gereği FED; yaratmış olduğu Amerikan doları likiditesinin en az %25 karşılığının altın olmasını taahhüt etmekteydi, bunun yansırı FED'in 35 Amerikan doları'ndan üye ülkelere altın satma yükümlüğü bulunmaktaydı. ABD merkez bankasının altın karşılığı dolar basma ve üye ülkelere altın satma yükümlülüğünden; Bretton Woods anlaşmalarına aykırı bir biçimde tek

tarafı cayıması; Bretton Woods sistemini sarstı. ABD'nin 1971 yılında üye ülkelerle yaptığı anlaşmaya aykırı bir biçimde tek taraflı olarak dolar-altın, sabit kur, taahhüdünü iptal ettiğini ve Amerikan dolarını serbest dalgalanmaya bıraktığını açıkladığında, Bretton Woods Sisteminin parasal yönü çöktü ancak IMF ve WB gibi uluslararası kurumları varlığını sürdürdüler.

Bretton Woods sisteminin yıkılması ve ardından faiz oranlarının serbestçe belirlenmesine izin verilmesiyle birlikte finans piyasaları geçmişe oranla çok daha oynak hale geldi. Ayrıca gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere gerek doğrudan gerekse dolaylı sermaye akışı finans piyasalarını daha da karmaşıkladırdı. 1980 sonrası gelişen ekonomik konjonktür gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ilişkilerinin görece daha karmaşık bir biçimde belirlenmesine neden olmuştur. Bu gelişme de doğal olarak ekonomik bakış açılarını önemli ölçüde değiştirmiştir (Saltoğlu, 1998:8).

Finansal sektör, ekonomik büyümeye olumlu katkı sağladığı için önemlidir. Uzun dönemde finansal kalkınma ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki vardır. Literatürdeki çalışmalardan çıkan sonuçlara göre bankacılık sektöründe yapılan reformlar, finansal sektörün gelişmesini sağlamakta ve finansal aracılığın artması da ekonomik gelişmeyi sağlamaktadır (Emek, 2000:74). Ekonomik kalkınma yalnız finansal kaynaklarla teşvik edilemez, bununla birlikte finansal sektörde toplanan fonların yatırıma yönelik olarak talep edilmesi gerekir. Finansal sektör tasarruflarının artmasını teşvik etmekte ve geliştirdiği enstrümanlarla tasarrufların piyasada en etkin yatırıma dönüşmesini sağlamaktadır. Finansal sistemin etkin olmaması düşük yatırım ve düşük tasarruflara neden olarak ekonomik kalkınmayı engellemektedir. Finansal piyasalar yatırım fonları toplanmasını organize ederek ve toplanan fonların etkin kullanımını sağlayarak, ekonomik kalkınmaya destek olduğu gibi, finansal piyasalar serbest sermaye akışı nedeniyle ülkeleri ekonomik krizlere açık hale getirebilmekte ve kalkınmayı kesintiye uğratabilmektedirler. Finansal liberalizasyon stratejileri, gelişmekte olan ülkelerin, sermaye ve para piyasalarına akan fonlarla gelişme göstereceğini öngörmekteydi. Finansal serbestleşme Güney Doğu Asya ülkelerinde hızlı bir gelişmeye neden olurken 1997 sonunda bu ülkelerde yaşanan kriz, Rusya, Brezilya arkasından Türkiye krizleri, finansal gelişmeyle

ekonomik büyüme ilişkisine şüpheyle bakılmasına neden olmuştur. Gerek para, gerek sermaye piyasalarının tasarruflar ve ekonomik kalkınma üzerindeki olumlu etkisi, bunun yanında bu piyasaların yapıları gereği krize açık olması finansal sektöre verilen önemi artırmakta ve istikrarlı bir ekonomik kalkınma için mali sektöre ihtiyatlı yaklaşılmasına neden olmuştur.

Yarattığı risklere rağmen az gelişmiş ülkelerde kalkınma tercihi nedeniyle finansal piyasaların önemi artmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde finans piyasaları kısmen varlık göstermekte, ulusal derin sermaye piyasaları olmadığı için iktisadi yönden zayıf sektörleri (kamu kesimi dahil) krediler yoluyla destekleyen tek bankacılık sektörü kalmaktadır. Firmaların sermaye piyasası aracılığıyla kaynak bulma imkanı olmadığı için piyasayı bankalar fonlamaktadır. Mali sistemde sermaye piyasalarının olmaması, kredi maliyetini artırmakta ve bankacılık faaliyetini riske açık hale getirmektedir. Bu nedenle az gelişmiş ülkeler kalkınmanın finansmanı bakımından finans piyasalarını çeşitlendirmek ve finansal riskleri minimize edecek derinleşmeyi sağlayacak gelişmelere ihtiyaç duymaktadır.

1.1. Finans Sektörünün Tasarruflar Üzerindeki Etkisi

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri birbirinden farklılık göstermektedir. Bir kısım ülkeleri az gelişmiş, bir kısım ülkeleri de gelişmiş ülkeler olarak sınıflandırmak mümkündür. Bu ülkelerin ekonomik yapısına bakıldığında az gelişmiş ülkelerin tasarruf birikimi sorunuyla, gelişmiş ülkelerinse birikmiş tasarrufların verimli yatırımlara kanalize etme sorunuyla karşı karşıya olduğu görülmektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun finansal sektör hem tasarruf birikimi hem de tasarrufların etkin kullanımı sorununa çözüm olmaktadır.

1.1.1. Lüks Tüketim Özentisi ve Tasarruf

Keynes insan psikolojisini açıklarken insanın içgüdüsel bir hareketle nominal veya reel gelir artışıyla orantılı olarak, tüketimini de artırdığını ileri sürmekteydi. Ancak tüketim artışının gelir artışının gerisinde kalarak artacağını da kabul etmekteydi. Bu teze göre marjinal tüketim eğilimi gelir artıka azalacaktır. Başka bir deyişle ilk anda nominal gelir artışı tüketimi oransal olarak artırmakta ise de orta ve uzun vadede

tüketim artışı gelirin reel artış oranının altında kalacaktır (Yıldırım ve Karaman, 2001: 485).

Keynes hipotezine göre gelir artışının tüketilmeyen kısmının yani tasarrufların organize edilerek yatırımlara kanalize edilmesi gerekir. Finansal sektör ekonomide bu sorumluluğu üstlenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise tasarruf eğiliminin düşük olduğu kabul edilse bile, daha yüksek bir gelir düzeyine bir an önce kavuşma isteği finansal sektörün kâr getirisiyle gerçekleşebilir. Bu da gelişmekte olan ülkelerdeki düşük gelirli insanların tasarruf sağlamalarına neden olur. Sonuç olarak ülkenin gelişmiş ya da gelişmemiş olması önemli olmaksızın finansal sektör tasarrufları olumlu yönde etkilemektedir.

1.1.2. Genç Nüfus, Tüketim ve Tasarruf

Yaşın tasarruflar üzerindeki etkisiyle ilgili yapılan araştırmalarda genellikle tasarruf eğiliminin orta ve orta yaşın üzerinde arttığı gözlenmektedir. Tüketimin gençler arasında daha yaygın, tasarrufun daha düşük, yaşlılarda ise tüketim eğiliminin daha düşük, tasarruf eğiliminin daha yüksek olduğu ve genç toplumları tasarrufa alıştıranın daha zor olduğu kabul edilmektedir (Gürbüz,1995:35). İnsanın yaşlandıkça tasarrufa dönük davrandığı psikolojik bir olgudur. Yaşlılıkta rahat yaşama isteğinin yanında fertlerin aynı zamanda çocuklarına torunlarına rahat yaşam sürdürme amacıyla da tasarrufa gittiği bilinmektedir. Az gelişmiş ülkelerde nüfus oranına ve nüfusun dağılımına bakıldığında hem nüfus artış oranının hem de genç nüfusun yüksek olduğu görülmektedir.

Bu nedenle az gelişmiş ülkeler tasarruf birikimi sorununu çözmek için gelişmiş ülkelere daha fazla finansal kurumlara ihtiyaç duymaktadır. Gelişmiş bir finansal sektör alternatif yatırım araçlarıyla fertlerin tüketim kalıplarını değiştirebilir, yaşlıların tasarruf eğilimini destekler ve hatta genç nüfusu tasarruf alanına çekebilir.

1.2. Finansal Büyüme Ekonomik Kalkınma İlişkisinin Tarihsel Perspektifi: Teorik Yaklaşımlar

Kalkınmanın finansmanı ile ilgili teorik yaklaşımlar, finansmanın nasıl ve nerden sağlanmasına kadar geniş bir zeminde tartışılmaktadır. Bu tartışmalardan bir tanesine göre gelişmekte olan ülkelerde iki önemli sektör vardır. Bunlar tarım ve modern kapitalist sektördür ve geliştirilmesi gereken sektör modern kapitalist sektördür. Çünkü tarım sektöründe üretim faktörlerini artırarak sağlanan gelişim toprağın kıtlığından dolayı sınırlıdır. Oysa sanayi sektöründe sermayeyi arttırarak emeğin de eşgüdümüyle gelişim sağlanabilir. Sanayinin hız kazanması için tarım sektöründen kaynak transferinin yapılması gerekir. Bu da ancak devlet eliyle yapılabilir, devlet vergi yoluyla topladığı kaynakları iktisadi artı değer üreten sanayilere aktarmalıdır (Talas,1980:33).

Bu tartışmalardan ikincisine göre kalkınma modelinin kaynağı dış finansmandır. Borçlanma kalkınma da zorunlu bir finansman yöntemidir. Yatırım ve tasarruflar arasındaki boşluk iç borç ve dışarıdan gelen ekonomik yatırımlarla doldurulmalıdır.

Bu tartışmalardan üçüncü modele göre kalkınma bir tasarruf işidir, gelişmekte olan ülkelere esas sorun tasarruf düşüklüğüdür. Tasarrufla yatırım arasında yakın bir ilgi olduğuna göre, ekonomik gelişme mali piyasalarda oluşan tasarruf birikimiyle sağlanabilir.

1.2.1. Finansal Kalkınma ve Ekonomik Büyüme

Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisini araştıran ilk ve en kapsamlı çalışma Goldsmith'e aittir. Goldsmith'in bu çalışmasında finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğu istatistiksel olarak gösterilmiştir. Bundan sonra yapılan araştırmalar 1969'da yapılan bu kapsamlı çalışmadaki eksiklikleri gidermeye dönük araştırmalardır. Ülkelerarası verilerle gerçekleştirilen bu çalışmaların genel ampirik bulguları şöyle özetlenebilir (Saltoğlu,1998:9):

- a) Gerek banka gerek hisse senedi piyasaları, reel ekonomik büyümeye pozitif ve anlamlı bir biçimde katkıda bulunmaktadır.
- b) Ülkelerin özel bankalarındaki mevduat artışı büyümeye katkıda bulunurken, yerli para ve döviz cinsinden merkez bankası stoklarındaki artışlarda bu ilgi görülememektedir.
- c) Gelişmiş ülkelerdeki ilişki gelişmemiş ülkelere nazaran daha güçlüdür.
- d) Ülkelerin halka açılan şirket sayılarının artması reel büyümeye olumlu katkıda bulunmaktadır.

2000’li yıllarda finansal gelişme ile ekonomik gelişme arasındaki pozitif ilişki Beck vd’nin yaptığı çalışmalarla desteklenirken bir soru işareti kendini göstermektedir (Emek, 2000:74). Bu soru işareti; büyümeyle finansal gelişme arasındaki nedenselliğin yönü üzerinde durmaktadır ve ekonomik kalkınmanın mı, finansal sektörü geliştirmekte olduğu yoksa finansal gelişmenin mi ekonomik kalkınmaya neden olduğu, ikilem üzerinde yoğunlaşmaktadır.

1.2.2. Finansal Baskı ve Finansal Liberalleşme Teorileri

Finansal baskı ve finansal liberalleşme tartışmalarında farklılıklar gelişmekte olan ülkelerin temel problemleriyle ilgilidir. Finansal baskı taraftarları Keynesyen görüşe dayanarak düşük faiz politikalarıyla yatırımların desteklenmesini savunmaktadırlar. Keynesyen görüş bir psikolojik yasa öne sürmekte ve kişilerin bütün gelirlerini cari harcama biçiminde tüketmeyeceğini iddia etmektedir. Bu görüşe göre tüketim artışı gelir artışına eşit değildir ve gelir artışının altında kalır, artan gelirin bir bölümü tüketime gitmeyerek biriktirilmektedir (Talas, 1980:48). Keynes’e göre bireyler, faiz hadlerindeki değişikliklerden yararlanmak spekülasyon motifiyle ellerinde para tutmaktadırlar. Bu sebeple tam istihdam planlanmış tasarrufları, tam istihdam planlanmış yatırımlarından fazla olacaktır. Bu durumda yatırım tasarruf dengesi bakımından, daha az yatırım olacağından, denge gelir ve tasarruf azalışı ile sağlanacak ve ekonomi tam istihdamdan uzaklaşacaktır. Keynes burada tam istihdam yatırım, tasarruf dengesine; gelir (tasarruf) azaltarak değil de faizleri devlet eliyle düşürerek, yatırım harcamalarını artırmak suretiyle ulaşmayı önermektedir (Emek, 2000:61).

Keynes'yen iktisattan etkilenen politik uygulamalarda piyasada arz ve talebe göre belirlenmesi gereken faizlere hükümetler bilinçli olarak müdahale etmiş, faizler enflasyonun altında bir değer almışlardır.

Özelde negatif reel faiz politikası şeklinde uygulanan iktisat politikaları, finansal sektördeki her tür kısıtı müdahale sayan McKinnon ve Shaw tarafından eleştirilmiş ve bu tür kısıtlayıcı uygulamalar finansal baskı (financial repression) olarak adlandırılmıştır. McKinnon ve Shaw en etkin kaynak tahsisi olarak Klasik doktrinin serbest piyasa sistemini benimsediklerinden finansal baskı politikalarına karşı çıktılar, finansal baskı politikalarının finansal kalkınmayı engellediğini ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini ileri sürdüler (Emek,2000:62). Finansal serbestleşme yanlıları finansal sektörde radikal bir dönüşüm önermekte, tam finansal serbestleşmeyi savunmakta ve finansal sektördeki kalkınmanın ekonomik büyümeyi destekleyeceği temel varsayımından hareket etmektedirler. Yetmişli ve seksenli yıllarda özellikle uluslararası kurumlarda bu politika değişikliği önerisinin benimsendiği görülmektedir. Bu bağlamda IMF, ekonomik problem yaşayan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere istikrar paketlerinin ayrılmaz bir parçası olarak finansal sektörde liberalizasyonu önermektedir.

Finansal serbestleşme düşüncesinin şartlarını sıralamak mümkündür (Emek, 2000:60):

1. Finansal piyasalara rekabetçi özellik kazandırılması,
2. Yeni finansal kurumların sisteme girişini engelleyen kısıtların kaldırılması,
3. Faizi ve kredi sınırlamaları ile seçilmiş sektörlerle öncelikli kredi verilmesi uygulamasının yürürlükten kaldırılması,
4. Döviz yasaklamalarının kaldırılması.

Finansal serbestleşmeyi savunanlar gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını engelleyen sorunun yatırım eksikliği değil tasarruf yetersizliği olduğuna inanmaktadırlar. Bundan dolayı da finansal liberalizasyonu savunan iktisatçıların iktisat politikası önerileri tasarruf artışı sağlayan politikalar olarak kendini göstermektedir. Finansal liberalizasyon taraftarları; gelişmekte olan ülkelerde uygulanan faiz politikalarının bir sonucu olarak, bankalarda tutulan mevduatın

getirisinin, enflasyonun gerisinde kaldığını, bu nedenle kaynakların, bankacılık sektörü yerine değerli madenlere, gayrimenkullere ya da dövize yöneldiğini ileri sürerek finansal baskı politikalarının kaynakların etkin kullanımı sağlamadığını; ileri sürmektedirler. Finansal liberalizasyon taraftarları; bunun önüne geçmenin en önemli yolunun bankacılık sektörüne işlerlik kazandırmak olduğunu, faizlerin reel olarak pozitif hale getirilmesini ve böylece kaynakların onu çok daha verimli bir şekilde kullanacak olan bankacılık sektörüne yönlendirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Finansal liberalizasyon düşüncesine göre kaynaklar bankacılık sektörü tarafından verimli yatırımlara yönlendirildiğinde, bankacılık sektörüne kayan bu yeni kaynaklar, yatırımcıların kullanıma açık hale gelecektir.

1.2.3. Finansal Liberalleşme Teorilerine Eleştirel Yaklaşımlar

1980’li yıllarda yapısalcı iktisatçılar finansal serbestleşme teorilerine kapsamlı eleştiriler yöneltmişlerdir. Yapısalcılara göre verimli çalışmayan piyasalardan biri de finansal aracılık yapan bankacılık sektörüdür. Resmi bankacılık sektörü karşılık oranları, kredi tayinlaması, risk primi vs gibi araçlara bağlı olarak işlevsel olarak daralmaktadır. Resmi bankacılık sektörü dışında gelişen sektör daha verimlidir. Çünkü bu kuruluşlar piyasa ilişkilerinde birbir çalıştıklarından ya da mevduat munzam karşılığı gibi bir miktarı hesaplarında tutmadıklarından ve topladıkları paraların tamamını kredi olarak kullandırmaktadırlar. Yine yapısalcılar bankacılık sektöründeki mevduat munzam karşılıkları uygulanmasının bazı ülkelerde oldukça yüksek olduğunu, kaynakların hepsinin finansal aracılıkta kullanılmaması anlamına gelen bir uygulamanın kaynak israfı ve sıkıntıya neden olduğunu ileri sürmektedir. Politikacıların kaynakları resmi bankacılık kurumlarına verme isteği bankacılık sektörü dışındaki finansal aracılık yapan kurumları dışlayacağı için, toplamda daha az finansal aracılık yapılacaktır ve az kaynak yaratılacaktır. Çünkü daha önce resmi marketin dışında munzam karşılığa tabi olmayan kaynaklar, bankacılık sektöründe buna tabi olmak durumundadırlar. Sonuç olarak finansal libezalizasyon politikaları, pozitif etki yaratmadıkları gibi, daha verimli kullanılan informal piyasadaki kaynakları, verimsiz formel piyasaya çekerek ekonomik büyümeyi negatif olarak etkileyebilecektir (Emek, 2000:66). Yapısalcı literatürde finansal

serbestleşmenin ekonomik büyümeyi engelleyen sonuçları üç noktada özetlenebilir (Esen, 1998:25):

Birincisi: Finansal serbestleşme ile kredi faizleri hem formel hem de informal finansal sektörde artacaktır. Firmaların işletme sermayesi ihtiyacını büyük oranda borç finansmanı ile sağladığı bir ortamda kredi faiz giderleri, toplam üretim maliyeti içinde önemli bir paya sahiptir. Bu durumda faiz oranlarındaki önemli bir artış arz şoku niteliğinde olup fiyatları yukarı doğru itecektir.

İkincisi: Neo klasik yaklaşıma göre finansal serbestleşmenin başarılı olması, tasarrufların üretken olmayan aktiflerden banka mevduatlarına yönelmesine bağlıdır. Yapısalcılar riskten kaçınan yatırımcıların söz konusu portföy değişimini gerçekleştirmemeleri durumunda finansal serbestleşmenin başarısız olacağını ve büyümeyi sağlayamayacağını kabul etmektedir.

Üçüncüsü: gelişmekte olan ülkelerin geri kalmasının temel sebebi bu ülkelerdeki piyasaların verimli bir şekilde çalışmamasıdır. Bu ülkelerdeki birçok piyasada ağırlıklı olarak uygulanan fiyatların sabit olması kısa dönemde bu piyasaların etkin çalışmadığının göstergesi olarak kabul edilebilir.

Finansal serbestleşmeye dönük karşı eleştiriler McKinnon ve taraftarlarının görüşlerini değiştirmiştir. McKinnon ve taraftarları daha sonra finansal liberalizasyonun aşamalı bir şekilde gerçekleşmesinin mümkün olabileceğini kabul etmişlerdir. Bu tavsiyeler içinde özel olarak da finansal liberalizasyonun başarılı olabilmesi için gerekli koşulların istikrar politikalarıyla sağlanması gerektiğini vurgulamışlardır

1.2.4. Yeni Büyüme Modelleri Açısından Kalkınma Sürecinde Finansal Sektörün Rolü

Solow tarafından ortaya atılan ve geliştirilen Neo Klasik büyüme teorisi, şu temel niteliklere sahiptir: Model, tam rekabete ve sermayenin azalan getirisine dayanmaktadır. Modelde yatırım önemsizdir, bu modellerde tasarruf artışı bir süre için büyümeyi artırır, ancak yatırım

çoğaldıkça sermayenin işgücüne oranı artmakta, sermayenin marjinal ürünü azaldıkça da ekonomi durağan denge durumuna dönmektedir (Parasız, 1997:77). Bu nedenle yatırımın büyümeye etkisi geçicidir. Neo Klasik modeli zaafa düşüren sermayenin azalan getirisi olgusudur. Daha sonra modele beşeri sermayeyi de katarak, model değiştirilmeye çalışılmıştır. Beşeri sermayenin modele dahil edilmesi ile Neo Klasik büyüme modelinin önemli eksiğinin giderildiği kabul edilmektedir. Ancak Barro Neo Klasik modellerin beşeri sermayeyi de içerecek tarzda değiştirilmesinin fazla bir anlam ifade etmediğini söylemektedir. Barro'ya göre temel problem sermayenin marjinal getirisinin azalmasıdır. Ampirik çalışmalar Neo Klasik modelin birçok problemleri yanını ortaya koymaktadır. Örneğin teknolojik gelişmenin dışsal olduğu bir modelde aynı teknolojik imkânlarla ve tercihlere sahip ülkelerin gelir düzeylerinde ve büyüme oranlarında bir yakınlaşma olacağı öngörülür. Halbuki veriler böyle bir yakınlaşmanın olduğunu göstermemektedir.

İçsel Büyüme Modelleri; büyümenin bir kayıp değişkenden etkilendiğini düşünerek uzun dönemde büyümeyi etkileyen kayıp değişkeni bulmaya çalışmaktadır. Bunu da teknolojik gelişmeyi içselleştirerek yapmaktadır. İçsel büyüme modelleri, birtakım yenilikleri getirmektedir. Bu yenilikler bakımından; tam rekabetin dışına çıkılabilir, sermayenin azalan getirisi varsayımı yerine bunun sabitliği veya artan getirisi kabul edilebilir ve insan sermayesine önem verilir. İçsel büyüme modelleri sermayenin getirisi ile ilgili varsayımlar bakımından Neo Klasik büyüme modellerinden farklılaşmaktadır. İçsel büyüme modeli taraftarları sermayenin artan getirisini temel varsayım olarak kabul etmektedirler. İçsel büyüme modeli taraftarları sermayenin getirisinin azalmayacağını ya da genel düzeyde kalacağını; üretimdeki pozitif dışsallıklar, öğrenmenin kazandırdığı avantajlar, başkalarının geliştirilen tekniğin sağladığı yararların, sermayenin getirisini düşürmeyeceğini ya da aynı genel düzeyde kalacağını düşünmektedirler. Örneğin bir firma, fiziki sermaye stokunu artırdığında daha verimli nasıl üreteceğini öğrenir ve bu bilgiyi diğer firmalarla paylaşır. Bilginin kamu malı olması nedeniyle bir firmanın yaptığı yatırım doğal olarak kamu malının miktarını artıracığından, firmalar sermayenin azalan getirisiyle karşılaşacak iken dışsallıkların artması (bilginin paylaşımının işgücü verimliliğine etkisi gibi) nedeniyle, sermayenin sabit veya artan getirisiyle karşılaşacaktır (Kar

veTuncer, 1999: 8-10). İçsel Büyüme modelleri çerçevesinde, finansal sektörün büyümeyle ilişkisi tam da burada kurulmakta ve finansal sektörün önemi artmaktadır. Sermayenin azalan getirisini durduracak dışsallıklar yatırım artışıyla çoğalırken, yatırımı finanse etmek için finansal sektöre ihtiyaç olacaktır.

2. FİNANSAL İSTİKRARSIZLIK VE FİNANSAL İSTİKRARIN ÖN KOŞULLARI

Finansal piyasalardan kaynaklanan krizler makro dengeleri bozarak ekonomik küçülmeye neden olmaktadır. Finansal piyasalardan kaynaklanan krizleri önlemek ya da finansal krizlerin etkisini azaltabilmek alınacak bir takım ekonomik önlemlerle mümkün olabilmektedir

2.1. Finansal İstikrarsızlığın Ekonomik Sonuçları

Özel mülkiyetin topluma dağılımına bağlı olarak finansal istikrarsızlığın etkileri ağırlaşmakta, ekonomik çerçevenin de dışına çıkarak sosyal ve siyasal boyutlara ulaşmaktadır.

Nitekim Uzakdoğu ve Güney Amerika krizlerinde geniş halk kitlelerinin sokak gösterileri ve şiddet hareketleri hükümetleri zor duruma düşürmüştü. Hatta artan toplumsal gerginliğe bağlı olarak hükümetlerin çekilmesi gibi siyasal bedeller ödenmiştir. Finansal istikrarsızlığın en önemli sonucu ekonomiktir. Finansal krizin ekonomik sonuçlarını sıralamak gerekirse, bir finansal kriz (Altıntaş, 1999:39):

- Yüksek enflasyona,
- Devletin borçlanma ihtiyacı nedeniyle kamu bankaları üzerinde baskıların artmasına ve kamu bankaları kaynaklı fon talebinin artması nedeniyle faizlerin yükselmesine,
- Ödemeler dengesindeki açığın büyümesine, borçların çevrilemez duruma gelmesine, devalüasyon beklentisine ve yerli paradan kaçışa,
- Mali piyasalarda kilitlenmeye, kredi hacminin daralmasına, diğer yandan mevcut kredilerin yüksek faiz oranlarıyla geri çağrılmasına,

- Döviz cinsinden borçların artmasına, özel sektör firmalarının borçlarını ödeyemez duruma düşmesine, firmaların işletme sermayelerini kaybetmelerine ve işletmelerin kapanma noktasına gelmesine,
- Bankaların faiz ve kur riskleri nedeniyle ağır zarara düşmesine,
- Dış borçlanma imkânlarının daralmasına, hızla yükselen faizler ve borçların çevrilebilme kabiliyetinin azalmasına ve dış borçlanma ihtiyacının artmasına neden olmaktadır.

Bütün bu olumsuzluklar düşük büyüme hızı nedeniyle işsizliğin artmasına, dolarizasyona, enflasyona, yüksek faiz ve kur şokuna, bütçe açıklarına, iflaslara, vergi ve zam artışlarına, kamu borç yükünün artmasına yola açarak kalkınma için kullanılacak yatırım sermayesinin kaybedilmesine neden olmaktadır.

2.2. Sağlam Finansal Sistemlerin Ön Koşulları

Finansal sektörün kendisinden beklenen yararı üretmesi ve finansal gelişmenin ekonomik kalkınmayı sağlayabilmesi için finansal yapının sağlam olması gerekmektedir. Finansal istikrarsızlık makroekonomik yapıda bozulma yarattığından özellikle de banka krizlerinin özel piyasaya ve kamu sektörüne ilave maliyetler yüklediğinden, sürdürülebilir kalkınma için sağlam bir finansal yapıya ihtiyaç vardır. Finansal sektörün makroekonomideki öneminden dolayı istikrarsız finansal sektöre sahip ekonomilerde, finansal krizler reel sektörde bozulmalara ve istikrarsızlıklara neden olabilmektedir. Makro ekonomik büyüme ve reel sektörde iyileşme bakımından rasyonel bir yatırım projesinin karşılaştığı finansman sorunları, kamu ekonomisinin ve özel ekonominin genelinde bir istikrarsızlık yaratarak onu ekonominin bütününde bir sorun olarak büyütür. Sağlam finansal sistemlere sahip olmayan ülkelerde finansal istikrarsızlık ve banka krizleri; sermaye akışları üzerinde negatif etki yaratır. Finansal istikrarsızlık ve banka krizleri; Meksika ve Latin Amerika ülkeleri örneğinde olduğu gibi sermaye girişlerini kuruturken sermaye kaçışlarını hızlandırır (Dereli, 1996: 58).

Krizlerin nedeni ne olursa olsun finansal krizlere müdahale şarttır. Merkezi otorite; bankacılık ve diğer finansal kurumların

fonksiyonlarının durmasına izin veremez. Buradaki sorun, finansal istikrar stratejisinin nasıl belirleneceği ve kurtarma operasyonlarının nasıl yapılacağıdır. Çünkü banka kurtarma operasyonları mudiler üzerinde; paralarının her zaman kurtarılacağı anlayışını yerleştirirse, mudiler finans şirketlerinin ne kadar risk aldıklarını önemsemez, bankalar da altından kalkamayacakları riskli yatırımları finanse eder. Finansal sistemin sağlamlığı genel anlamda bir finansal sistemin olumsuz piyasa şartları ve şokları altında dahi istikrarlı kalabilme özelliğiyle ölçülür. Finansal sistem tüm şartlar altında ve değişen piyasa koşullarında işlerliğini devam ettirecek tarzda esnek bir yapıya sahip olmalıdır. Bir beklenmedik şok halinde sistem, kendine bir yol çizmeli istikrarsız bir makro ekonomi dahil dışsal şoklarla karşı karşıya kaldığında bile fonksiyonlarını yerine getirebilmelidir. Güçlü finansal sistemin ani şoklara karşı direnci, esnekliği ve finansal piyasaların çabuk toparlanma özelliği yanında, sağlam bir finansal sistemin temel özellikleri; makro ekonomik istikrar, finansal alt yapı, etkin düzenleme ve denetleme ve piyasa disiplini olarak sıralanabilir (Llewellyn, 1997: 2).

2.2.1. Makro Ekonomik İstikrar

Enflasyonist baskıdan kurtulmak için uygulanan sıkı para ve maliye politikaları gibi makroekonomik düzenlemeler bir finansal krizin habercisidir. Bu da genelde ekonomiyi durgunluğa iter. Çoğu finansal krizler makroekonomideki şiddetli dalgalanmalar sonucu olmuştur. Fakat bu durumdan, finansal istikrarsızlık ve banka krizlerinden tamamen makroekonomik istikrarsızlığın sorumlu olacağı şeklinde bir anlam çıkarılamaz. Çünkü makroekonomik istikrarsızlık banka krizlerinin nedeni olabileceği gibi, zayıf bir finansal sistem de makroekonomik istikrarsızlığın nedeni olabilir (Llewellyn, 1997: 21). Makroekonomik istikrarsızlık veya ekonomideki yapısal zayıflık finansal problemlerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Makro ekonomik problemler banka müşterilerinin iş şartlarındaki değişimler, genel ekonominin gidişatında yanlış varsayımlar, aşırı iyimserlik, faiz oranlarında ve uluslar arası sermaye hareketlerinde dalgalanmalar gibi çok çeşitli şekillerde olabilir. Bütün bu nedenlerin yarattığı ekonomik istikrarsızlık finansal sistemdeki problemleri daha da besler ve nihai olarak banka krizlerinin meydana gelmesine neden olur.

Bu konuyla ilgili sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan bütün ülkelerde birçok örnekler vardır. Finansal istikrarı olumsuz etkileyen makro ekonomik sorunlar şöylece sıralanabilir (Llewellyn, 1997: 24):

- Yanlış para ve maliye politikası uygulamaları ile bu yanlış politikaların yaratacağı istikrarsızlığın ön görülebilmesi,
- Karar verme sürecini olumsuz etkileyen, enflasyon oranında yüksek dalgalanmalar,
- Bütçe finansmanında sıkı finansman tekniklerinin kullanılması,
- Yabancılarla olan borçlarda yığılma ve döviz kurunda istikrarsız dalgalanmalar.

Yanlış para ve maliye politikası uygulamaları, enflasyon oranında yüksek dalgalanmalar, bütçenin katılığı, dış borç artışı ve kurlarda istikrarsızlık gibi makroekonomik problemlerle birlikte sorunlu bankacılık sistemine sahip ülkelerin bir diğer ortak problemi; “beklentilerde tutarsızlık ve varlık fiyatlarında aşırı ve sert yükselişler” olarak görünmektedir. Varlık fiyatlarındaki yükselişler iyimser hava yaratmakta, kredi teminatlarındaki şişkinlik bankaların kredi verme isteklerini artırmaktadır. Varlık fiyatları artışı borç verilebilir fonlarda talep artışına neden olur, iyimserlik yaratır, bunun sonucunda spekülasyon amaçlı varlık talebi borçla finanse edilir. Borçlular varlık fiyatlarındaki artışı izleyen süreçte borç-gelir rasyosundaki artıştan dolayı rahatlarlar, bankaların kredi açma arzuları artar, varlık fiyatları artışı nedeniyle kredi değeri beklentileri genişler. Finansal varlıkların değerinin artması borçlular için daha çok borçlanma, bankalar için de borçlularına açtıkları kredi miktarlarını artırmalarına neden olur. Varlık fiyatlarında hızlı yükselme bankaların kar iştahı nedeniyle riskten daha az kaçınmalarına, borçluların sahip olduğu varlıkların değerlendirilmesi nedeniyle bankaların borçlarını ödemediği onlara daha fazla güven duymalarına ve gösterilen teminatları yeterli görerek riski göz ardı etmelerine neden olur. Varlık fiyatları artışı böyle bir durum yaratırken, finansal kriz varlık fiyatlarındaki düşüşten sonra çıkar. Varlık fiyatları düşüşünde ellerindeki varlıkların değeri azalan yatırımcılar zarar ederler borçlarını ödemekte güçlüğü düşerler, banka teminatları değer kaybettiğinden banka kredileri tahsil edilemez, krediler geri dönmediği için bankalar zarara uğrar (Llewellyn, 1997: 25).

1929 yılında Amerika’da meydana gelen ekonomik bunalım, kapitalist yapının borsada oluşturduğu spekülasyon, varlık fiyatlarında yükseliş sonrası aniden varlık fiyatlarındaki düşüşten kaynaklanmıştır. 1929 bunalımı sürecinde kolay ve çok para kazanma hırsından beslenen güdülerle bankalardan yüksek faizlerle kredi alınarak tahvil ve hisse senedi talep edilmiştir. Para piyasasından sermaye piyasasına yönelen kaynaklar tahvil ve hisse senedi üzerinde yoğunlaştıkça, piyasada likidite talebi yükselmiş, likidite ihtiyacının karşılanamaması sonucu borsalara satışı sunulan aşırı miktarda hisse senedi ve tahvil satılamamıştır. 24 Ekim 1929 da satışı sunulan 13 milyar dolarlık tahvil ve hisse senedinin satılamaması seri halinde ve birbirleri ile bağlantılı iflaslara yol açmıştır (Talas, 1980:67).

2.2.2. Sağlam Finansal Altyapı

Finansal altyapı geniş anlamda banka kredilerini ödemekten kaçınmama kültürü, finansal kurumsallaşma, gelişmiş mülkiyet haklarının tanımlanması, alacak takibiyle ilgili güçlü yasal düzenlemeler ve şeffaflık gibi birçok unsuru içine alsa da; finansal altyapı dar anlamda şeffaflık ve sorumluluk, kıyı bankacılığı ve mevduat sigortası uygulaması şeklinde ele alınabilir.

2.2.2.1. Şeffaflık, Sorumluluk, Finansal Krizlerde Şeffaflık ve Sorumluluğun Rolü

Finansal krizlerin tarihsel oluşumuna bakıldığında ekonomik krizlerin derinleşmesinde; kamu otoritelerinin hem devlet hesabı hakkında hem de finansal sektör hesaplamaları bakımından şeffaflığa aykırı davranmalarının; rolü olduğu görülmektedir. Bu tarihsel tecrübe özel sektör, kamu kesimi ve uluslararası otoriteler bakımından şeffaflığı gerekli kılmaktadır.

2.2.2.1.(1). Şeffaflık ve Sorumluluğun Kapsamı

Şeffaflık ve sorumluluk politika yürütücülerin karar verme aşamalarıyla ilgilidir. Şeffaflık ve Sorumluluk finansal krizlerin oluşma sıklığı ile birlikte ortaya çıkan krizlerin şiddetini düşürür. Şeffaflık ve sorumluluk politika yürütücüsü hükümetlerin ekonomi politika tercihlerinin daha çabuk oluşmasını, karar verme süreçlerinin

hızlanmasını; hükümet tedbirlerinin ve finansal sistemden sorumlu kurumların finansal sorunu çözmek için işe daha erken başlamasını teşvik etmekte, belirsizliği azaltarak ekonomik krizlerin daha hızlı ve etkili çözümüne yardımcı olmaktadır. Şeffaflık ve sorumluluk özel kesimde doğru bilgi akışına neden olmakta, yatırımcıların rasyonel tercihlere yönlendirmekte, özel teşebbüs açısından da ortakların ortaklık faaliyetlerinin içerikleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmalarına imkân tanımaktadır. Bilginin toplanması ve paylaşılması bir maliyet içermektedir, bu nedenle daha fazla şeffaflık tekliflerinin fayda ve maliyetinin incelenmesi gerekmektedir. Bilginin fazla olması ya da bilginin herkese açık olması her zaman iyi sonuçlar vermez. Nitekim hem kamu hem de özel sektörün bazı bilgileri saklaması yasal haklardandır. Bilginin paylaşılması ekonomik etkinliği artırıyorsa özel sektör ve kamu sektörü bilginin ne kadar paylaşılacağına karar vermek durumundadır. Bilhassa az gelişmiş ülkelerde bilginin devletleştiği gerçeği göz önüne alınırsa eğer ekonomik etkinlik artacaksa özel sektörün bu bilgilerden faydalanmasına izin verilmelidir. Asya Krizinde mali piyasalarda krizin varlığına işaret eden ön bilgilerin olduğu ve piyasa iştirakçilerinin bu bilgilerden yararlanmadığı gözlemlenmiştir. Şeffaflık iktisadi sorunların çözümüne dönük politik teşviklerle birleşmelidir. Şeffaflık ekonomik problemlerin çözümüyle ilgili politik teşviklerle birleşmelidir (TBB, 1999b:11-12). Şeffaflık ve sorumluluk yan yana kullanılan kavramlar olmakla birlikte sorumluluk farklılık gösteren bir olgudur. Şeffaflık ve sorumluluk her ülkenin politik ve kurumsal koşullarına bağlı olmakta ve ülkeden ülkeye çeşitlilik göstermektedir. Sorumluluk daha çok kamu ve özel sektörde politika üretenler ile seçmenler arasındaki ilişkidir. Bir finansal krizde seçmenler bundan azami derecede etkilendiği zaman bir politik baskı gelişmekte, sorumluluk kamu ve özel sektörde artırılmaktadır. Sorumluluk her ülkenin seçmen ve temsil ilişkisine kültürüne, siyasal şartlarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Şeffaflık ise bilginin; küresel mali piyasalar dahil geniş bir kitleye açık olması ve mali piyasalarda bilginin kolayca elde edilebilir olmasıdır. Uluslararası mali sistem çerçevesinde şeffaflık ve sorumluluğun özel sektör, ulusal otoriteler ve uluslararası mali kurumlar bakımından benimsenmesi gerekmektedir. Şeffaflık ve sorumluluk iyi planlanmış ekonomik ve mali politikalar bakımından gerekli şartlardır ve bu iki özellik, özel sektörde, kamu sektöründe ve uluslar arası otoriteler üzerinde, doğru ve yerinde kararların alınmasına katkıda bulunmakta; kaynakların optimal

dağılımında, makro-ekonomik istikrarda, ekonomik büyüme ve refah artışında ilerleme sağlamaktadır.

2.2.2.1.(1).(a). Özel Sektörün Şeffaflık ve Sorumluluğu

Özel sektördeki şeffaflık ve sorumluluk eksikliğinin ağır sonuçları dünyadaki finansal krizlerde görülmüştür. Güneydoğu Asya ülkelerinde blançolar konusunda şeffaflık eksikliği, konsolide bilançoların hazırlanmaması, eksik ve hatalı muhasebe sistemleri ekonomideki zayıflıkların görülmesini engellemiş, yanlış bilançolardan ve hatalı muhasebe kayıtlarından hareketle kaynaklar yanlış yatırım tercihlerine yönlendirilmiştir. Kaynakların etkin dağılımı için özel sektörün şeffaflığına ihtiyaç bulunmaktadır. Mali piyasalarda faaliyet gösteren taraflara; gecikme olmadan doğru zamanda ve doğru bilgilendirmenin olması gerekir. Karar alma süreçlerinde sağlıklı bilgi akışının bozulması, farklı firmalar arasında tercihte bulunmayı ve firmaların mali durumlarını incelenmesini ve karşılaştırma yaparak karar alınmasını engellemektedir. Mali piyasalarda faaliyet gösteren taraflar; şeffaflık ve bilgi eksikliği nedeniyle yatırım kararlarını, eksik bilgilerden elde edilen çıkarımlara göre vermek zorunda kalmaktadırlar. Kötü yanlış ya da zayıf bilgilendirme, sonucu piyasa katılımcıları rakip firmaları tanıyamamakta, bu durum yanlış yatırım kararı verilmesine ve piyasada istikrarsızlığa neden olmaktadır.

Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi (International Accounting Standarts Committee-IASC) ve Uluslararası Menkul Kıymetler Komisyonları Örgütü (International Organization of Securities Commisions-IOSCO) gibi uluslararası gruplar tarafından geliştirilen standartlar uluslararası camiada özel sektör bilgilendirmelerinin unsurları ve amaçları konusunda bir görüş birliği oluşturmuştur.

Firmalar mali aktörlere mali tablolar ve diğer konularla ilgili bilgi sağlamalıdır. Bu kapsamda firmanın mali durumu, performansı ve mali pozisyonu ile gelecekteki projeler hakkındaki bilgi kamuoyuyla paylaşılmalıdır. Özel sektör bilgilendirmelerinin anlamlı ve anlaşılabilir olması için beş unsur gereklidir (TBB, 1999b: 7):

- **Zamanlama:** Maddi önemi olan bilgi; yüksek kalitede uluslararası kabul görmüş muhasebe standartlarına göre periyodik olarak (*en az bir yıllık ve tercihen geçici bazda*) ve zamanında yayımlanmalıdır. Finansal riske maruz kalma durumu, mali pozisyonu ve performansı hakkında daha sık aralıklarla bilgilendirme yapılmalıdır.
- **Bütünlük:** Mali tablolar; bilanço ve bilanço dışı bütün ilgili işlemleri kapsamlı ve değerlenmiş aktifleri, yükümlülükleri, gelir ve harcamaları göstermelidir.
- **Tutarlılık:** Muhasebe politikaları ve yöntemleri tutarlı olarak uygulanmalıdır, firmalar kullandıkları muhasebe politika ve yöntemleri hakkında bilgilendirme yapmalı, bu yöntemde yapılan değişiklikler ve etkileri konusunda da bilgi vermelidir.
- **Risk Yönetimi:** Firmalar karşılaştıkları riskler hakkında iç değerlendirmelerini yapmalı ve bu riskleri yönetmek için kullandıkları stratejiler hakkında bilgilendirme yapmalıdır. Mali kurumlar sorunlu aktifleri ve diğer sorunlu olabilecek kredileri tahmin etmeli ve bu konuda bilgilendirme yapmalıdır.
- **Denetim ve Kontrol Süreci:** Firmalar iç kontrolün etkin sistemlerini kullanmalı ve mali tablolar bağımsız denetçiler tarafından yıllık olarak yeniden gözden geçirilmelidir.

2.2.2.1.(1).(b). Ulusal Otoritelerin Şeffaflık ve Sorumluluğu

Ulusal otoritelerin başlıca sorumluluklarından birisi makro-ekonomik istikrarın korunmasıdır. Ulusal otoriteler sorumluluk ve şeffaflığı sağlama görevini makro-ekonomik istatistikler için veri yayınlama standartlarını evrensel standartlara yaklaştırarak, döviz rezervleri ya da dış borçlar gibi göstergeleri yine uluslararası kabul görmüş standartlara bağlı olarak kamuoyuna açıkladıklarında ya da para ve maliye politikası uygulamalarında şeffaf olabildikleri takdirde yerine getirebilirler. IMF ulusal otoritelere, doğru bilgi akışını sağlama konusunda, uluslararası veri yayınlama standartlarını kendi web sayfasından yayınlayarak yol göstermektedir. IMF bu şekilde ekonomik göstergelerin hangi kriterlere göre hazırlanacağını belirlemektedir. Makroekonomik istatistiklerin hazırlanması, döviz ve dış borç durumu, maliye ve para politikası

uygulaması konusunda IMF'in standartları aşağıdaki gibi özetlenebilir (TBB, 1999b: 8,16-19):

- **Makroekonomik İstatistikler:** IMF, Dünya Bankası ve diğer uluslararası kuruluşlar, ülkelere makroekonomik istatistikleri yanlış yorumlamaları konusunda yöntemler sunmaktadır. IMF veri yayınlama standartları ilan tahtasını (DSBB) Eylül 1996'da kurmuş ve web sayfasından yayınlamıştır. DSBB, IMF'in veri yayınlama esaslarını ve ülkelerin ulusal istatistiklerini elde ederken kullanacağı yöntemleri belirlemektedir.
- **Döviz Rezervleri:** IMF veri yayınlama ilan tahtasında (SDDS) döviz rezervleri konusunda bir aylık sürelerle bilgilendirme yapılmasını önermektedir. Tayland ve Kore ulusal para otoriteleri 1997 krizinde yabancı para likidite pozisyonu hakkında doğru ve kapsamlı bilgi vermemişti. Tayland veya Kore otoritelerince yabancı para likidite pozisyonu hakkında zamanında, doğru ve kapsamlı bilgi sağlamaları krizin önlenmesini muhtemelen sağlamayacaktı. Ama böyle bir bilgi döviz kurunda bir erken müdahaleyi gündeme getirecek ve otoritelerin politikalarını muhtemel bir krize göre ayarlamaları gündeme gelecekti. Döviz rezervleri konusunda zamanında ve sık yapılan bilgilendirmeler, döviz piyasasına karşı kötü niyetli müdahaleleri kısıtlayacaktır. Bu çerçevede IMF ile birlikte diğer para otoriteleri, özel sektörün bilgilendirilmesi bakımından doğru bilgilerin nasıl hazırlanacağını göstermektedir.
- **Dış Borç:** Ülkelerin yabancı para likidite riskine maruz kalması son mali krizlerin meydana gelmesinde önemli bir faktör olmuştur. Bazı Asya ülkelerinde mali sektörler, büyük miktarda kısa dönemli yabancı para cinsinden borç tutmaktaydı. Kriz meydana geldiğinde yabancı para cinsinden borcu geri ödeme çabaları kur üzerinde aşağı doğru bir baskı yapmıştır. Bir ülkenin uluslararası yatırım pozisyonu, yükümlülükleri, dış pozisyonu hakkında bilgilerin SDDS'ye üye olan ülkelere 6 aydan fazla gecikme olmadan yayınlanması esasa bağlanmıştır.
- **Maliye Politikası ve Para Politikası:** Finansal serbestleşme ile aktif fiyatların beklentilere göre oluşması, mali piyasaları ani politika değişikliğine karşı kırılğan hale getirmektedir. Ani

politika değişikliklerinin etkisini kırabilmek açısından IMF, maliye ve para politikasına dair iyi uygulama kurallarını web sayfasında yayınlamıştır. (www.imf.org)

2.2.2.1.(1).(c). Uluslararası Kurumların Şeffaflık Sorumluluğu

Uluslararası mali kurumların çalışmaları, şeffaflığın geliştirilmesinde önemli katkı sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, uluslararası kurumlar şeffaflık ve sorumlulukla ilgili ilkeleri belirlerken kendi iç bünyelerinde de şeffaflığa önem vermekte, yetkili kurullarda yapılan tartişmalar rapor halinde kamuoyuna sunulmaktadır. Uluslararası mali kurumların sorumluluğu dolaylı bir sorumluluktur. Uluslararası mali kurumların sorumluluklarının olmadığı yönündeki tartişma yersiz olmakla birlikte, birinci derecede bir sorumluluktan da söz edemeyiz. Uluslararası mali kurumların da sorumluluğu vardır, bu sorumluluk hissedarı olan ye ülke hkmetlerine karşıdır. Uluslararası mali kurumlara ye olan hükümetler, uluslararası mali kurumların karar mercilerindeki tartişmalara katılarak uluslararası mali kurumların faaliyetlerini ve alınan kararlar üzerindeki etkilerini izleyebilmektedir. Buna karşılıklı ye hükümetler de seçmenlerine karşı uluslararası mali kurumların faaliyetlerinden sorumludur. Uluslararası mali kurumlar bu sorumluluklarını şeffaflığı daha da artırarak yerine getirebilirler. 1 Nisan 1978 Jamaika oturumunda IMF'in statüsünü değiştiren bir karar çıkmıştır ve IMF'in statüsü farklılaşmıştır. Bu kararla bundan böyle, döviz kurları yönetiminde, özel çekme hakkının kullanılmasında ve demeler bilançosundaki dengesizliklerin giderilmesinde IMF'in hareket alanı ve sorumluluğu genişletilmiştir (Akdiş, 2000: 111). IMF ülkelere bir reform programı izlemeleri koşulu ile mali yardım sağlamaktadır. Ancak belli bir programdan sapan ülkelere kredi imkânlarını kısıtmaktadır. Burada şeffaflık önem kazanmaktadır. nk IMF belirli bir programı takip eden ülkelere daha fazla krediyi daha fazla şeffaf olmaları karşılığında vermektedir. IMF bu tutumuyla uluslararası mali sistemi şeffaflığa zorlamakta, mali sistemin istikrarını sağlama konusundaki gücünü bu yönde kullanmaktadır. IMF dışında uluslar arası çapta çalışma yapan iki kuruluş daha vardır. Bunlar Basel komite ve Uluslararası Sermaye Kurumları Teşkilatı'dır. Bu kurumlardan biri para piyasası, diğeri sermaye piyasası ile ilgili temel prensipleri üzerinde çalışmaktadır (Alp, 2000: s 306).

- **Basel Komitesi:** Dünya Bankası tarafından G-10 ülkelerinin (bu ülkelere ilave olarak Lüksemburg ve İsviçre'nin) merkez bankaları ya da bankalarla ilgili gözetim işlevini yerine getiren kuruluşların temsilcilerinin katılımı ile oluşturulmuştur. Bu komisyon uluslararası faaliyet gösteren bankaların ve genel olarak bankacılık sisteminin doğurabileceği riskleri minimize etmek için gerekli düzenlemeleri ve düzenlemelerin izlemesini yapan bir komisyondur. Komisyon işlevini yerine getirirken, üye ülkeler arasında bilgi alışverişinde bulunmakta, ulusal düzenleyici otoriteler arsında işbirliğini geliştirmekte ve bankalarla ilgili olarak belirlenen minimum standartları üye ülkelerin düzenleyici otoritelerine tavsiye etmektedir. Komisyon, bankalarla ilgili düzenleme ve gözetim konularında standartlar belirleyip bunların uygulanıp uygulanmadığını izlemektedir. (Alp, 2000: 306).
- **Uluslararası Sermaye Piyasası Kurumları Teşkilatı'nın (IOSCO) Çalışmaları:** Uluslararası sermaye Piyasası Kurumları Teşkilatı (The International Organization of Securities Commissions-IOSCO), üye ülkelerin menkul kıymetlerle ilgili olarak düzenleme ve gözetim işlevini yerine getiren kurumları arasında, sermaye piyasaları konusunda uluslararası düzeyde işbirliği ve koordinasyon sağlamak amacıyla 1984 yılında kurulmuştur. IOSCO, Basel komitesinin aksine, çok üyeli bir yapıya sahip olup, 50'den fazla üyesi vardır. Oldukça yüksek bir katılıma sahip olan kuruluş, çalışmalarını aşağıda belirtilen dört genel amaç etrafında yoğunlaştırmaktadır(Alp, 2000: 308):
 1. Gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde piyasaların düzgün ve etkin işleyişini sağlamak için, rasyonel düzenleme sisteminin oluşturulması konusunda işbirliği,
 2. Ülkelerin mali piyasalarının geliştirilmesi konusunda üyeler arasında karşılıklı işbirliği, bilgi ve tecrübelerin değiş tokuşunun sağlanması,
 3. Uluslararası menkul kıymet işlemleriyle ilgili standartların belirlenmesi ve etkin bir gözetim sisteminin oluşturulması konusundaki çabaların birleştirilmesi,

4. Piyasaların uluslararası düzeyde güven ve istikrar içinde çalışması için belirlenmiş olan standartların uygulanması ve uygulama sonuçlarının takibi konusunda taraflar arasında koordinasyonun sağlanması.

Teşkilatın Montreal’de yerleşik genel sekreterliği, yukarıda belirlenen genel ilkeler çerçevesinde üye ülkeler arasında alt çalışma grupları oluşturmakta ve bu grupların çalışmalarını koordine etmektedir.

Latin Amerika da bankacılık krizinin ortaya çıkmasına sorunlu kredi rasyolarının, ABD ve Finlandiya’dan daha düşük düzeylerde kamuya açıklanmasının neden olduğu bilinmektedir. Latin Amerika ülkeleri kriz döneminde bile pozitif kar rakamları açıklamışlardır. Pek çok ülkenin uyguladığı muhasebe standartları farklılık göstermektedir. Farklı muhasebe standartlarına rağmen, hepsinde temel amaç bankaların yayımladıkları mali tabloların gerçek durumlarını yansıtacak ve diğer birim ve kurumların analiz yapmasına elverecek şekilde düzenlenmesinin sağlanmasıdır. Bu açıdan bakıldığında bilançoların şeffaflığı ve doğruluğu önem kazanmaktadır. Bu konudaki uluslararası standartları yayma görevini Basel Komitesi sürdürmeye devam etmektedir. Ancak bankaların bağlı oldukları diğer finansal kurumlarla beraber faaliyet sonuçlarının bir bütün olarak görülmesi gerekmektedir. Bu da ancak mali tabloların konsolidasyonu ile mümkündür. Fakat Basel Komitenin son araştırmaları halen ülkelerin büyük çoğunluğunun konsolidasyona geçmediğini göstermektedir (Özdemir ve Özdemir, 1999: 53).

Bankalar açısından belirli bir düzeyde de olsa Basel Komitenin çalışmalarıyla birlikte belli adımlar atılmış olmakla beraber, sermaye piyasası ve özellikle sigorta şirketleri açısından uluslararası düzeyde yapılacak daha çok iş bulunmaktadır. Bankalar konusunda Basel komitesi tarafından alınan kararlara paralel düzenlemelere, sermaye piyasaları kurumları açısından da gidilebilmesi için Basel komitesi ile IOSCO (Uluslararası Sermaye Piyasası Kurumları Teşkilatı) arasında ortak çalışmalar başlamıştır. Sermaye piyasalarının ve sermaye piyasası şirketlerinin mali piyasalarda giderek ağırlık kazanması, bu konuda gerekli düzenleme ve gözetim çalışmalarının bir an önce hayata geçirilmesini gerektirmektedir (Alp, 2000: 309).

2.2.2.1.(2). Finansal Krizlerde Şeffaflık ve Sorumluluğun Rolü

Finansal piyasalardaki istikrarsızlıklar, para aklama gibi konularda, şeffaflığın etkili olabileceği düşünülmele birlikte, şeffaflığa duyulan ihtiyaç bu konuların çok daha ötesindedir. Küresel piyasalarda yatırımcılar çeşitli ülkelerde yatırımların niteliğini ve taşıdıkları riskleri değerlendirmenin yollarını aramaktadırlar. Finansal piyasaların etkin olarak işleyebilmesi için diğer piyasa koşullarına göre bilgiye olan ihtiyaç daha fazladır. Yatırımcılar tasarruflarının en verimli şekilde kimin tarafından kullanılacağını bilmek istemektedirler. Tasarruf sahiplerinin iyi bir tercihte bulunabilmeleri, finansal piyasalardaki yatırım araçları ve firmalar hakkında ayırım yapabilmeleri gereği bulunmaktadır. Böyle bir ayırım yapılmasına yönelik mekanizmalar ise kişisel güven, ün/şöhret, hileli işlemlere karşı etkin yasal sistemlerin var olduğunun bilinmesi ya da yatırımcıların yanlış kararlarından kaynaklanan kayıplarının en azından bir bölümünü telafi eden sigorta sisteminin varlığı olarak sıralanabilir. Ancak sigorta sistemlerinden kaynaklanan ahlaki yozlaşma ya da yasal sistemlerin ulusal sınırlar aşıldığında yeterli uygulama alanının olmaması gibi nedenler düşünülecek olursa söz konusu sistemlerin hızla globalleşen finansal piyasalarda her zaman etkin olarak çalıştığı görülmemektedir (Alparslan,2002:1).

Şeffaflığın artmasının finansal krizlerin tekrarlanma oranını azaltabileceği düşünülmektedir. Örneğin bankaların rücu işlemleri hakkında kamuoyunu bilgilendirmesinin ahlaki tehlike riskini düşüreceği kabul edilmektedir. Kamuoyu bilgilendirmeleri rücu düzenlemelerinin vadeleri, satılan aktiflerin miktarı ve beklenen zararlara ilişkin bilgiyi de içermektedir (TBB, 1999b: 10). Son dönemde şeffaflık finansal krizlerle yakından ilişkilendirilmiştir. Özellikle 1990'lı yılların sonlarında Asya'da yaşanan finansal krizlerde şeffaflık ilkesinin ihlal edilmesinin payı büyüktür. Daha fazla bilgi hükümetlerin, yatırımcıların ve finansal kuruluşların risk değerlendirmelerinin güvenilirliğini artıracaktır. Bilgi eksikliğinin tek başına finansal krizlerin nedeni olarak algılanması doğru olmayacaktır. Örneğin İskandinav ülkeleri en şeffaf sistemlere örnek gösterilirken bu durum onları finansal krizlerden korumaya yetmemiştir. Hatta bazı durumlarda şeffaflığın zararları bile olabileceği; örneğin zamanla

kendini düzeltme imkânı bulabilecek bazı zayıf finansal kuruluşların kapatılmasına yol açacağı öne sürülmektedir. Ne var ki şeffaflığın ekonomik etkinliği artıracığı ve önemli maliyetlerin yaratılmasına yol açabilecek negatif bilginin etkisini azaltabileceği tartışmasız bir gerçektir (Alparslan, 2002: 13).

2.2.2.2. Sınır Ötesi Bankacılık

Kıyı bankacılığı 1960'lı yıllardan itibaren vergi cennetleri denen adacık şeklideki ülkelerde oluşmaya başlamıştır. Kıyı bankacılığını (off-shore banking) destekleyen ondan yararlanan ve gelişimine destek veren, uluslararası mali merkezler olarak adlandırılan ülkeler bulunmaktadır. Uluslararası mali merkezler olarak adlandırılan ülkeler sundukları çeşitli avantajlarla önemli miktarlarda fonun kendilerinde toplanmasını sağlayabilmektedirler (Arslan, 1999:48). Bu ülkeler sundukları vergi avantajları, tam bir serbestlik ve denetimsizlik ile fon yatırımları ve finansal hizmetler bakımından dünya mali piyasalarının merkezi durumuna gelmişlerdir. Vergi cennetleri, gelir ve sermayeden vergi alınmaması banka ve ticari sınırların korunması, aktif bir banka sektörü altyapısı bulundurması, iyi bir iletişim ağı ve teknolojisine sahip olunması, istikrarlı bir politik ve ekonomik görüntü sergilemesi, yabancı sermayeye lütüfkar davranması gibi özelliklere sahiptir.

Off-shore bankalar denilince akla hemen, Bermuda, Jamaika, Panama, İsviçre, Lüksembourg, Bahreyn gibi ülkeler gelmektedir (Kızılot,1999b:47). Ayrıca son yıllarda bazı büyük devletlerde vergi cennetleri listesinde yer almaktadır. Bu ülkelerden biri olan Amerika Birleşik Devletleri çok özel bir vergi cenneti ve finansal merkezdir. Dünyada 60'dan fazla vergi cenneti bulunduğu ve bunların çoğunun büyük ve yüksek oranlı vergi uygulayan ülkelerin yakınında buldukları da bilinmektedir (Kızılot,1999a:175). Genel olarak olarak off-shore sistemi ve vergi cennetlerinin bankalar ve yatırımcılara sağladığı avantaj şunlardır (Advan, 1999:42,43):

1. Yatırımcılar mevduatları karşılığında, merkez bankasına sıfır faizle karşılık yatırmaktan kurtulurlar.
2. Tasarruf mevduatı sigorta fonuna prim ödemezler.
3. Bu tür bankalar daha yüksek faiz vaat ettikleri için mevduat çekerler.

4. Hesaplar yurt dışında gösterildiğinden, resmi olarak denetimlerden kaçarlar, ancak parayı ülke içinde kullanabilirler.
5. Yükümlülükleri az olduğu içinde bilanço karlarını artırırlar.

Bankaların yanında yatırımcılarda vergi cenneti ve kıyı bankalarından yaptıkları yatırımlar için çeşitli avantajlar sağlarlar. Bankalarda tutulan nakdi fonlar için elde edilen avantajların en önde geleni ise elde edilen faiz gelirlerine stopaj ve fon kesintisi uygulanmamasıdır (Akdiş,2000:s 44). Off-shore merkezleri de denilen bu bölgelerde toplanan fonların global mali sistem içindeki serbest hareketleri ise uluslararası sorunlara kaynaklık edebilecek bir güce sahiptir. Milli devletler kıyı bankalarına yatırılan fonlardan dolayı büyük kayıplarla karşılaşmaktadırlar. Bu kayıpları şu şekilde sıralamak mümkündür (Seyidoglu,1993:245):

1. Ülke; vergi kaybı ile karşılaşılıyor, faiz ülke dışında elde edilmiş görüldüğü için, faiz geliri beyan edilmeyebiliyor,
2. Merkez bankası kanuni karşılık toplayamıyor; tasarruf mevduatı sigorta fonuna prim alamıyor, bunun sonucunda da para politikası araçları etkisizleşiyor,
3. Merkez Bankası otoritesini ve güvenini, denetim organları denetim imkânlarını hazine de tam rekabeti sağlayamadığı için piyasa etkinliğini kaybediyor.

Görüldüğü gibi bu bölgelerde toplanan fonların global mali sistem içinde hareket etmesi uluslar arası mali sorunlara ve milli devletlerde ekonomik kayıplara yol açmaktadır. Fayda ve zararın büyüklüğünü ise buralarda toplanan fonların büyüklüğü belirlemektedir. Sınır ötesi bankacılık faaliyetlerinin ortaya çıkaracağı uluslararası sorunların önüne geçebilmek için “Basel Komitesi” sınır ötesi faaliyet gösteren bankaların gözetim ve denetimine ilişkin olarak ev sahibi ülke ile banka merkez ofisinin bulunduğu ülkeye ait sorumlulukları tespit etmiştir. Bu konuda hazırlanan belgelerin en yenisi “Sınır Ötesi Bankacılıkta Gözetim (the supervision of cross-border banking) dökümanıdır. Basle Komitesi tarafından hazırlanan bu dökümanlar,130 ülke tarafından onaylanmıştır.

2.2.3.3. Mevduat Sigorta Fonu Sistemi

Mali sistem içinde tasarrufları etkin biçimde kullanılarak ekonomik faaliyetin finansmanında rol üstlenen bankalar, likidite ve ödeyememe riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Diğer yandan bankacılık sektöründeki yayılma etkisi bir bankada çıkan bir problemi diğer bankalara yayarak tüm sistem için genel bir problem oluşturabilmektedir. Bu nedenle birçok ülke, banka mevduatlarına güvence sağlamaktadır. Uygulamada güvenceler çeşitli biçimlerde olabilmektedir. Bu güvenceler mevduatın korunmasının reddedilmesinden bankanın iflası halinde mevduat sahiplerine öncelik tanınması, gizli garanti, sınırlı garanti ve tam garantiye kadar çeşitlilik göstermektedir (Tülay ve Diğerleri, 1999:2).

Her ülke Mevduat Sigorta Sistemini (MSS) kurarken birtakım hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu hedeflerin bazıları gerçekçi olmaktan uzaktır. Örneğin gerçekleşmesi muhtemel bir krizin önlenmesi veya halen sürmekte olan bir krizin çözümlenmesi gibi hedeflere ulaşabilmek için mevduata tam güvence verilmektedir ki bu durum uzun dönemde bankacılık sisteminin sağlamlığı için gereken teşvik unsurlarıyla tam bir zıtlık göstermektedir. Çünkü mevduata verilen tam güvence piyasa dengesini bozabilir ve piyasanın olası ters gelişmelere karşı tedbir almakta zayıf kalmasına neden olarak, özel sektörün borçlularını ve kreditorlerini yüksek miktarda borç alma yönünde davranmaya itebilir (TBB, 1999a: 29).

Sağlam bir finansal sistemde mevduat sigorta sistemi kullanılacaksa, mevduat sigortasının kapsamı, devletin ve bankaların yükümlülüğü yasalarla belirlenmelidir. Yasa ve diğer düzenlemelerin anlaşılabilir olması, mevduat sahiplerinin kendi çıkarlarını koruyabilmesi ve rasyonel karar verilmeleri için gereklidir. Mevduat Sigorta Sistemi mevduat sahiplerinin, vergi mükelleflerinin çıkarlarına hizmet etmelidir. Şeffaf kolay anlaşılır yasa ve diğer düzenlemeler ile finansal sektörü politik müdahalelerden korunmak mümkün olur, devletin ve bankaların kamuoyuna karşı sorumlulukları şeffaf bir biçimde belirlenmiş olur. Mevduat Sigorta Sistemi karar mekanizmalarında ve danışma kurullarında bankaların temsil edilmesi bankaların, mevduat sahipleri ve vergi mükellefleri ile bir çıkar çatışması yaşamamaları açısından gereklidir. Sağlam bir finansal sistemde; hangi kuruluşların

Mevduat Sigorta Sistemine dahil edileceği ve hangi mevduat türlerinin kapsam altına alınacağı, kapsamın uyum seviyesi, primlerin riske göre nasıl belirleneceği, gözetim otoritelerinin ne tür bilgiye ihtiyaç duydukları ve kamuya hangi bilgileri açıklayacakları, Mevduat Sigorta Sistemini kendi faaliyetlerinden sorumlu tutarken siyasi müdahalenin önlenmesi, çıkar çatışmalarının en iyi nasıl çözümleneceği, Mevduat Sigorta Sisteminin, merkez bankasının ve gözetim otoritesinin bilgiyi nasıl etkin bir şekilde paylaşacağı ve işbirliği yapacağı, Mevduat Sigorta Sistemi uygulamaya konmadan önce mali olarak zayıf bankacılık sisteminin yeniden nasıl yapılandıracağı ve sermaye artışının nasıl sağlanacağı; konuları çözüme kavuşturulmalıdır (Tülay ve Digerleri, 1999:5).

2.2.3. Denetleme ve Düzenlemenin Rolü

Sağlam bir finansal sistem için mali piyasaların denetlenmesi bir zorunluluktur. Finansal piyasaların denetlenmesi ve düzenlenmesi önemli olmasına rağmen, fiilen iç denetim ya da dış denetimden hangi tür düzenlemenin başarılı olacağına ilişkin kuşku henüz giderilebilmiş değildir. Dışsal düzenleme için problem genel kuralların uygulanmasıyla ortaya çıkan karmaşa ve bürokrasidir. Finansal kurumlar kendi içsel risk analizi ve kontrol sistemlerine sahip olmalı, bu bir yükümlülük değil kurumsal bir kültür olarak kabul edilmelidir. Bu uygulamada risk kontrolörlerinin öncelikli sorumluluğu; denetleme yapılan firmaların yöneticilerinin, sahiplerinin ve kontrolörlerinin üzerinde olmalıdır. Dışsal denetim içsel denetimin daraltılmasına neden olmamalıdır. Dışsal denetimin şekil ve yoğunluğu farklılık gösterebilir, dışsal denetimde denk olmayan kurumlar denkmiş gibi muamele görebilir. Bu durumda dışsal denetim tatmin edici olmaz, bu açıdan bakıldığında eşitlik kurumların risk özellikleriyle ilişkilendirilmelidir. Risk karakterleri ve risk yönetimi farklı iki banka farklı muamele görebilir, fakat bu doğal farklılığı dış denetim tam olarak fark edip risk karakterleri ve risk yönetimi farklılığı olan bu duruma göre denetimi ayarlayamayabilir. İçsel denetim modelinin öne çıkarılmasının nedenlerinden biri de budur. Farklı firmaların farklı denetime tabi tutulmasının gerekliliğidir. İçsel denetim kontrolörlere farklı firmaları farklı denetime tabi tutma fırsatını sunabilir olduğundan, dışsal denetim içsel denetimin alternatifi olamaz.

Düzenleme ve denetleme birimlerinin etkili bir kontrol kurabilmeleri bu otoritelerin siyasi baskılardan bağımsız olmalarını gerektirmektedir. Ayrıca sahip oldukları yetki ya da para kaynakları; yasalarla belirlenmiş görevlerini gerçekleştirmeye elverişli olmalıdır. Düzenleme ve denetleme otoriteleri yaptırım gücüne, kuralları uygulama gücüne sahip olmalıdır. Düzenleme ve denetleme birimleri ile ilgili yasalar düzenlemenin sınırlarını kesin bir şekilde çizmeli ve düzenlemenin amaçları yasalarda çok somut bir açıklıkla tanımlanmalıdır. Düzenleme ve denetleme birimlerini ilgilendiren yasalar piyasa eksikliklerini ve hatalarını düzeltmeye yönelik olmalıdır, düzenleme finansal piyasalarda rekabeti engellememeli, teşvik etmelidir. Rekabet; tasarrufların etkin yatırımlara yönlendirilmesine ve finansal piyasalardaki müşterilere fayda sağladığından, finansal piyasalarla ilgili yasalar ve denetleme otoritelerinin düzenlemeleri, rekabet ile çatışma içinde olmamalıdır. Düzenleyici otoriteler piyasada disiplini sağlarken, piyasada serbest rekabetin oluşmasını ve piyasada doğması muhtemel riskleri kontrol etmeyi amaçlamalı; ancak piyasa yerine geçmemelidir. Düzenleyici otoriteler kaliteli insan istihdam etmeli ücret politikasıyla kaliteye insanları teşvik etmelidir. Ahlaki çöküntü yüzde yüz mevduat sigortasıyla engellenemediği için, mevduat sigortası sınırlandırılmalıdır.

Basel Bankacılık Gözetim Komitesi son yıllarda hem kendisine üye ülkeler hem de üye olmayan ülkelerde sürdürmekte olduğu çalışmalarını yoğunlaştırarak, ihtiyati denetimin tüm ülkelerde güçlendirilmesine yönelik gayret ve girişimleri arttırmıştır. Basle Komite bu doğrultuda iki ayrı doküman hazırlamıştır (TBB, 2000: 2):

- Bankacılıkta Etkin Gözetim ve Denetime İlişkin Temel Prensipler (The Principle For Effective Banking Supervision).
- Periyodik olarak güncellenen ve Basel Komitenin bankaların etkin denetimine ilişkin tasfiye kararları ve oluşturduğu standartları kapsayan rapor.

Bu dokümanlarda yer alan prensiplerin geliştirilmesi için Basel Komite Şili, Çin, Çek Cumhuriyeti, Hong Kong, Meksika, Rusya, Tayland'ın temsilcilerinden oluşan gruplarla çalışmıştır. Arjantin, Brezilya, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Malezya, Kore, Polonya ve

Singapur'dan oluşan diğer dokuz ülkede çalışmalara yakından katılmışlardır. Bankacılıkta gözetim ve denetime ilişkin prensiplerin hazırlık çalışmalarında birçok ulusal gözetim ve denetim otoritesinin temsilcileri ile görüş alışverişinde bulunulmuştur (Basel Komite, 1996: 52).

2.2.4. Piyasa Disiplini

Banka krizleri, alışık olunmayan piyasa durumlarını yaratan düzenleme rejimlerinde büyük değişikliklerden sonra olur. Türkiye'de banka krizleri, kamu bankalarının özelleştirilmesi ve özel bankaların sayılarının artırılmasından sonra baş göstermiştir. Politik etkiye açık, özerkliği dar, denetleme organları, Türkiye'de kriz öncesi dönemde etkin çalışmamıştır. Türkiye'de kriz haberi niteliğinde gelişmeler yaşanmasına rağmen denetleme organları politik merkezlerin güdümünde kaldıkları için müdahalede geç kalmışlardır. Özellikle bilançolardaki aşırı büyüme; rejim değişmelerinden sonra, piyasadan pay kapmanın yoğun olduğu ve bankalar rekabetinin kızıştığı dönemlerde; meydana gelirse bu büyüme bankaların risklerini artırır (TBB,1999c:3). Bankalar piyasadaki paylarını artırmak için rekabete giriştiklerinde risk sınırlarını zorlayarak yarışı kızıştırırlar, piyasadan daha fazla pay almak ve daha çok kaynağa ulaşarak kazançlarını artırmak için risklerin fiyatını indirirler. Bankaların bilançolarındaki aşırı büyüme dönemlerinde denetim ve kontrol sistemi daha zayıftır. Bankalar bilançolarındaki büyüme bankalarda kara vericilerin özgüvenini artırır ve bir iyimserlik havası yaratır. Bankaların kredi açtıkları alanlar dar bir iş sektöründe yoğunlaşırsa portföyler dengelerini kaybeder. Kontrolsüz büyüme isteği ve aşırı büyüme stratejileri aynı anda bütün bankalarda kendisini gösterirse kredi borçluları daha kolay kredi alırlar ve daha çok borçlanırlar, böylece daha çok riskli hale gelirler.

Banka krizleri sıklık gösterdiğinden finansal sistemin denetleyici otoriteleri, banka yönetici ve sahipleri, finansal piyasanın tüm katılımcıları için; bankacılık sektörünün disipline edilmesini sağlayacak etkili teşviklerin geliştirilmesi gerekir. Bu teşviklerin her biri kısaca şöyle açıklanabilir (TBB, 2000: 9-10):

Banka Sahipleri İçin Teşvikler: Bankacılık sektörünün disipline edilmesinde banka sahipleri için en uygun teşviklerden birisi bankaların öz sermayelerini artırılmasıdır. Bankacılık sisteminde banka sahiplerinin üstlendiği en önemli risk, işletmeye koydukları öz sermaye taahhüdüdür. Öz sermaye mevduat sahiplerine karşı bir iç sigorta fonu gibidir, bankaların kötü yönetimden dolayı iflas etmeleri halinde mevduat sahiplerinin paralarını geri almalarını sağlayacak ve şok krizlerde bankanın iflas direncini artıracak bir unsurdur. İflas halinde yüksek öz sermayeye sahip banka sahiplerinin kaybı diğerlerine göre yüksek olur, bu nedenle yüksek öz sermaye oranı banka sahiplerinin daha çok para kaybedecekleri anlamına geldiğinden, banka sahipleri banka sermayesini kaybetmemek için yöneticilerini ve onların davranışlarını kontrol eder. Düşük sermaye oranında ise banka sahiplerinin kaybı diğerlerine göre düşük olur, bu nedenle düşük öz sermaye oranı banka sahiplerinin daha az para kaybedecekleri anlamına geldiğinden, banka sahipleri için kayıplar yüksek olmadığından, banka sahipleri ve yöneticileri daha yüksek riskli yatırımları finanse ederek adeta kumar oynarlar. Finansal sistemde banka sahipleri yöneticileri etkili bir şekilde denetlemelidir. Finansal sistemde denetleyici otoriteler, bankaların kötü yönetiminden, banka sahipleri ve ortaklarını da sorumlu tutmalı ve onları hataların sorumluları arasında görmelidirler. Latin Amerika ülkelerinde başarısız bankaları kurtarma operasyonlarında kamu otoriteleri hataların esas sorumlusu olarak banka sahiplerini sorumlu tutmuşlardır (TBB,1999c:30).

Yöneticiler İçin Teşvikler: Düzenleyici otoriteler bütün finansal kurumları iç denetim ve risk kontrolü için teşvik etmeli, ısrarcı olmalı, hem de bu konularda yaptırım uygulamalıdır. Düzenleyici kurumların etkili bir iç yönetim ve risk kontrolü konusunda ısrarcı olmaları, finansal kurumlarda disiplin sağlar, kurum içinde yozlaşmayı önler, görevi kötüye kullanmayı ve bağlantılı kredi vermeleri önler. Banka sahipleri gibi yöneticiler de banka başarısızlıklarından sorumlu tutulmalıdır. Banka yöneticiliğinde standartlar artırılmalı yetenekli yöneticilere fırsatlar sunulmalı, banka yöneticiliğinde profesyoneller olmalıdır. Bankaların daha iyi yönetici standardı yakalamak için piyasaları rekabete açmaları yararlı olabilir. Bunu başarmak için iş aktivitelerinde sınırlamaları yabancı bankalara girişleri engelleyen unsurları kartel ve anti rekabetçi unsurları kaldırmak gerekir. Banka sahipleri ve yöneticileri için uygun teşviklerin bir araya getirilmesi

sağlam ve istikrarlı bir finansal sistemin oluşturulmasında katkıda bulunur.

Düzenleyicilerin Teşviki: Finansal kurumların ve finansal piyasa katılımcılarının güvende olması, finansal kurumların sistematik hatalardan uzaklaştırılması sorumluluğu düzenleme ve denetleme otoritelerinin sorumluluğundadır. Mali piyasalarda riskler arttığında kamu otoritesinin finansal piyasaları korumak ve istikrarı sağlamak için inisiyatif alması gerekir. Kamu otoritelerinin zamanında ve yerinde müdahalesi finansal piyasalardan kaynaklanan ekonomik kayıpları önceden engeller. Düzenleyici otoriteler daha bankaların kuruluş aşamasında standartlar koyarak önceden tedbir almalıdırlar. Bunun gibi düzenleme ve denetleme otoritelerine finansal problemler kendisini göstermeden, önleyici tedbir alma yetkisi tanınmalı düzenleyici önlemlerle riskleri kontrol yetkisi tanınmalıdır. Düzenleyici ve denetleyici otoritelerin iflas riski taşıyan zayıf kurumları kapatma yetkisine sahip olması gerekmektedir. Düzenleme ve denetleme otoriteleri; finansal problemlerin çözümünde ortaya çıkan maliyeti karşılayabilecek ya da finansal iflasların üstesinden gelebilecek mali kaynaklara sahip olmalıdır. Düzenleme ve denetleme otoritelerine mevduat sigortasının limitleri belirleme yetkisi tanınmalı, sınırsız mevduat sigortasının getireceği risklerden hızlıca kaçınılmalıdır. Düzenleme ve denetleme otoriteleri kamuoyuna güven vermeli tutarlı olmalı, politik etkiye kapalı olduğunu göstermelidir. Finans kurumları güvendedir, açıklamasının hemen ardından bu kurumlarının faaliyetleri durdurulmuştur ya da düzenleme otoriteleri bankaları fona devrederken aynı durumda olan başka bankaları idare etmiştir. Demirbank gibi portföyünde devlet kâğıtları bulundurmaktan dolayı sıkıntıya giren bankaları diğerlerinden ayırmamıştır. Müdahale otoriteleri öyle bir sistem kurmalıdır ki bankacılık sisteminin yeniden oluşturulmasında maliyete katlanırken ortaya çıkan maliyetin büyük bir oranını banka ortaklarına yüklemelidir. Problemlü kurumlar taahhütlerini yerine getirebilmek için yüksek faiz oranlarıyla borçlanmaya gittiklerinde, düzenleme ve denetleme kurumları bu bankaların yüksek faizle borç verenlerin eline düşmemesi için ani müdahale etmelidir. Borçlarını ödemeyecek durumda olan bankalarsa hemen el değiştirilmeli, satılmalı ya da kapatılmalıdır. Kurtarma operasyonlarında kullanılan kamu fonları minimum düzeyde tutulmalı veya kullanıldığında ise sıkı şartlara bağlanmalıdır.

3. TARIHSEL OLARAK FİNANSAL İSTİKRAR POLİTİKALARI

Literatürde istikrar programları ana hatlarıyla 3 başlık altında tasnif edilmektedir. Bunlar Ortodoks, Heterodoks, Ani ve Tedrici Programlar olarak sınıflandırılabilir.

3.1. Ortodoks İstikrar Politikaları

Ortodoks istikrar politikaları talep artışına neden olan unsurların bastırılmasına yönelik istikrar politikalarıdır. Ortodoks istikrar politikaları talebin kontrolüne odaklandığından geniş toplumsal desteğe ihtiyaç duyarlar. Ortodoks istikrar politikalarının içeriği sıkı para ve maliye politikalarına dayandığından, ortodoks istikrar politikalarının kredibilitesi yüksek olmalıdır. Ortodoks istikrar politikaları uygulamalarında, fiyatlar serbest bırakılırken kamu harcamalarını kısıtıcı vergi gelirlerini artırıcı bir politika izlenmektedir (Çolak, 2001a:52).

3.2. Heterodoks İstikrar Politikaları

Heterodoks istikrar politikalarında kamu ve özel sektörün anlaşarak fiyatları ve ücretleri dondurması esastır. Fiyatların ve ücretlerin sabitlenmesi kısa dönemde fiyat ücret spiralini dondururken bu sonuç toplum nezdinde programın inandırıcılığını artırmaktadır. Bu tür politikalar uygulanmaya başlanmadan önce ülkeye belli bir dış desteğin sağlanmasının gerekliliğinin yanında, iktisadi ajanların programa destek vermesi zorunluluğunu da gerektirmektedir. Heterodoks programların başarıya ulaşması için sadece fiyatların dondurulması yeterli olmamakta; para ve maliye politikalarının dengesizliğini ortadan kaldırmaya yönelik uygulamaları gerektirmektedir (Uygur, 1993:23).

Heterodoks programlarda geleneksel talep yönetimi politikalarının yanında, gelirler politikası araçlarının da kullanılması, enflasyonun sürüp giden bu bileşenini kontrol altına almaya yöneliktir (Esen, 1993: 29). Heterodoks istikrar programlarının üç dayanağı bulunmaktadır, bunlar:

1. Hiper enflasyonu kısa sürede durdurmayı amaçlayan fiyat ve ücretlerin dondurulması
2. Sabit döviz kuru
3. Bütçe açıklarının ortadan kaldırmayı amaçlayan mali disiplin ve bunlara yardımcı bir unsur olarak parasal reformdur.

3.3. Ani, Şok ve Tedrici İstikrar Politikaları

İstikrar genel programları, enflasyon oranını kabul edilebilir bir düzeye indirmek, ödemeler dengesindeki açığı azaltmak, kamu kesiminin borçlanma ihtiyacını düşürmeyi amaçlamaktadır. Ani (şok) istikrar politikaları ise ani ve şok kararlarla hedefe ulaşılmaya çalışılır. Politikaların uygulanmasında vergi oranları ve harcamalarla efektif talebi hızlı bir biçimde düşürme zorunluluğu bulunmaktadır. Çünkü programın başarısız olması durumunda daha yüksek oranlı bir enflasyon oranı ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu nedenlerden dolayı belli bir kredibilite düzeyinin olduğu ve hükümetlerce hiperenflasyon eşliğinin aşılmadığı ortamlar için istikrarın zamana yayılarak yumuşak şekilde sağlanması savunulmaktadır. Enflasyonun kronikleşmesine karşın hiperenflasyon düzeyine erişmemiş ülkelerin uyguladığı istikrar programı ise tedrici istikrar programı olarak adlandırılır. Bu tür programda diğer hedefler kamu harcamalarının disiplin altına alınması ve ödemeler bilançosu açıklarını azaltmak olarak sıralanabilir (Uygur, 1993:23). Programda ana hedef, bütçe açığını azaltmak olurken bütçe içerisinde faiz ödemelerinin paylarının düşürülmesi ara hedef olmaktadır. Tedrici politikaların uygulanmasına geçiş aşamasında programla ortaya çıkacak yükün, özellikle vergi yükünün, hangi kesimlerce taşınacağı ve programı uygulayacak olan siyasi erkin kararlılığı açıkça bulunmak zorundadır (Çolak, 2001b:3).

4. SONUÇ

İktisadi kalkınma tartışmalarının tarihi kuşkusuz Keynes'le başlamamıştır, ama Keynes'le büyümüştür. İktisadi kalkınma konusundaki Keynes'in önerisinin pratik sonuçlar vermesi tercihlerinin deflasyon sorunun çözümünde etkili olması, Avrupa ve Amerikan ekonomisinin yeniden kalkınmasını sağlaması, onun kalkınma yöntemini değerli kılmıştır. Keynes kalkınmayı bir yatırım meselesi olarak görmekte düşük faiz politikalarıyla yatırımların desteklenmesini

savunmaktaydı, onun bu önermesi literatüre finansal baskı politikaları olarak yerleşmiştir. Keynes'yen kalkınma tercihini eleştirenlerin de Keynes'in izinden giderek, önerilerinin pratik sonuçlar elde etmesi, stagflasyon sorunun çözümünde etkili olması, gelişmiş ekonomileri daha da güçlendirmesi, az gelişmiş ya da gelişmekte olan güneydoğu Asya ülkeleri gibi ülkelerde iktisadi kalkınmayı sağlaması, onların da kalkınma yöntemini değerli kılmıştır. Bu yeni liberaller kalkınmayı bir tasarruf meselesi olarak görmekte ve serbest faiz politikasıyla tasarrufların desteklenmesini savunmaktaydılar, onların bu önermesi de literatüre finansal serbestleşme olarak yerleşmiştir.

Her ne kadar iktisadi kalkınma yalnızca finansal kaynaklarla teşvik edilemez olsa da, 1980'lerden sonra görülen tarih içinde kalkınma hikâyeleri, finansal kaynaklardan destek almıştır. Finansal piyasalar; yatırım fonları toplanmasını organize ederek, toplanan yatırım fonlarını sermayenin rekabeti içinde en etkin yatırımlara yönlendirerek, kaynakların verimli kullanılmasını sağlamakta, ekonomik kalkınmayı pozitif etkilemekte, ancak deregülasyon politikaları ile uluslararası sermayenin akışına yol açarak, finansal derinliğe sahip olmayan ülkelerin ekonomilerini finansal ekonomik krizlere açık hale getirmiştir. Finansal serbestleşmenin ekonomik kalkınmaya neden olduğu 1980'lerden sonra gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki somut olgulardan görülmektedir. Ancak tarihsel sürece bakıldığında finansal serbestleşmenin seçici etki bıraktığı, finansal derinliği olan ülkelerde kalkınmayı desteklerken; finansal derinliği olmayan gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın yansira o ülkeleri batıracak riskler yarattığı, finansal krizlere yol açtığı görülmüştür.

Kalkınmanın finansal tarihi, günümüzde finansal piyasalardan destek almayan bir tarih yazamaz. Hiçbir ülkenin uluslararası finansal sistemin dışında kalmasının mümkün olmadığı bu ortamda, finansal derinliği olmayan, bankacılık, faiz, kur riskine açık, az gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmiş ülkeler de, finansal deregülasyondan önce sağlam finansal sistemler kurmalıdırlar. Finansal istikrarın ön koşulları yerine getirilmeli; makro istikrar sağlanmalı, özel, kamu kesimi ve uluslararası kurumlara şeffaflık ve sorumluluk yüklenmeli, finansal şirketlerin sahiplerinin sorumlulukları artırılmalı, Mevduat Sigortası güvenceleri gevşetilerek bireyler rasyonel tercihlere yönlendirilmeli, finansal piyasaların denetlenmesi ve düzenlenmesi yoluyla piyasa disiplini

sağlanmalıdır. Sağlam finansal siteler; ekonomik krizlere karşı ülke direncini artırarak, kalkınma hamlelerinde açık ekonomileri desteklese de, kalkınma mı finansal piyasaları desteklemekte, finansal piyasalar mı kalkınmayı desteklemekte olduğu ikileminin açıklığa kavuşmaması; hızlı kalkınma hikayelerinin, finansa dayalı kalkınma tercihlerine duyulan güvensizliği dağıtamayacağını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ADVAN, S., (1999).‘Uluslararası Bankacılık’, Finans Topluluğu,(Ekim-Aralık 1999), ss.34-46.
- AKDİŞ, M., (2000). Global Finansal Sistem, Finansal Krizler ve Türkiye, Beta, İstanbul, 150s.
- ALP, A., (2000). Finansın Uluslararasılaşması: Finansal Krizler, Çözüm Önerileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 432s.
- ALPARSLAN, M., (2002). Şeffaflığın Önemi Üzerine Bir Değerlendirme, TBB Bankacılık Araştırma Gurubu. www.tbb.org.tr/turkce/arastirmalar/Transparency.doc , 27.11.2002.
- ALTINTAŞ, H., (1999). “Global Ekonomilerde Finansal İstikrarsızlığın Ekonomik Analizi”, İktisat İşletme Finans Dergisi, 14, (163), ss. 37-54.
- ARSLAN, C., M., (1999). OffShore Bankacılık ve Türkiye Uygulamasının Değerlendirilmesi, Finans Topluluğu, (Ekim-Aralık 1999), ss. 46-52.
- BASLE KOMİTE, (1996). Bankacılık Etkin Gözetim ve Denetimine İlişkin Temel Prensipler. www.tbb.org.tr/turkce/calismalar.htm., 19.8.2001.
- ÇOLAK, Ö., F., (2001b). “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” , İşveren Dergisi, 11(12), ss. 1-5.
- ÇOLAK, Ö., F., (2001.a). “İstikrar Programı ve Kriz”, İşveren Dergisi, 11(9), ss. 5-10.
- DERELİ, D., (1996). “Meksika Mali Krizinden Türkiye’nin Alacağı Dersler”, Banka ve Ekonomik Yorumlar, 33 (7), ss. 53-63.
- EMEK, U., (2000). “Finansal Serbestleşmenin, İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkileri”, Rekabet Dergisi,1 (3), ss. 58-85.
- ESEN, O., (1993). “Hiper enflasyon Korkusu ve İstikrar Programları”, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 4 (8), ss. 19-34.
- ESEN, O., (1998). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Finansal Serbestleşme Programına Eleştirel Bir Yaklaşım”, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, (Nisan 1998), ss.23-31.
- GÜRBÜZ, B., (1995). “Finansal Gelişmenin Kalkınmaya Etkisi”, Banka ve Ekonomik Yorumlar, 32(9), ss. 5-20.
- KAR, M., ve TUNCER, M., (1999). “Finansal Kalkınma ve Ekonomik Büyüme”, www.econturk.org , 13.10.2001.
- KIZILOĞLU, Ş., (1999.a). “Vergi Cenneti ve Avantajları”, Yaklaşım Dergisi, (Mart 1999), ss. 173-181.

- KIZILOĞLU, (1999 b.). "Off-Shore Bankalardaki Mevduat Hesaplarının Beyanı", Yaklaşım Dergisi, (Mart 1999), ss. 43-49.
- LLEWELLYN, D., T., (1997). The Financial System and Economic Development: Efficiency Stability, Report Prepared For The XXII World Congress Of The International Union For Housing Finance, (27 October 1997), Bangkok, 40 s.
- ÖZDEMİR, A., ve ÖZDEMİR, E., (1999). "Bankacılık krizlerinin Kritiği: Uluslararası Literatür açısından Bir Değerlendirme", 2(9), ss. 48-55.
- PARASIZ, İ., (1997). Modern Büyüme Teorileri, Dinamik Makro Ekonomiye Giriş, Ezgi Kitap evi, Bursa, 164 s.
- SALTOĞLU, B., (1998). "Ekonomik Büyüme ve Finans Piyasalarının Gelişimi: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkeler", İktisat Dergisi, (Nisan 1998), ss. 8-15.
- SEYİDOĞLU, H., (1993). Uluslararası İktisat Gizem Yayınları, İstanbul, 704 s.
- TALAS, C., (1980). Ekonomik Sistemler, S. Yayınları, Ankara, 385 s.
- TBB (Türk Bankalar Birliği), (1999 a.). "Bankacılık Araştırma Grubu, Uluslararası Mali Krizler Çalışma Grubu Raporu", TBB Yayınları, İstanbul, 40 s.
- TBB (Türk Bankalar Birliği), (1999 b.). "Bankacılık Araştırma Grubu, Şeffaflık ve Sorumluluk Çalışma Grubu Raporu", TBB Yayınları, İstanbul, 27 s.
- TBB (Türk Bankalar Birliği), (1999 c.). "Bankacılık Araştırma Grubu, Bankacılıkta Mali Bünye Sorunları ve Yeniden Yapılandırma Ülke Uygulamaları Raporu", TBB Yayınları, İstanbul, 55 s.
- TBB (Türk Bankalar Birliği), (2000). Finansal İstikrar Forumu Raporu: Etkin ve Sağlıklı Çalışan Finansal Sistemlere İlişkin Temel Standartlar. www.tbb.org.tr/turkce/calismalar.htm , 23.8.2002.
- TÜLAY, B., ve DİĞERLERİ, (1999). Mevduat Sigorta Sisteminin Çeşitli Ülkelerde ve Türkiye'de Uygulaması, www.tbb.org.tr/turkce/arastirmalar, 15.7.2001.
- UYGUR, E., (1993). "Enflasyonun Aktörleri Faktörleri ve Anti Enflasyonist Politikalar", İktisat İşletme Finans ve Dergisi, (91), ss.17-23.
- YILDIRIM, K ve KARAMAN, D., (2001). Makro Ekonomi, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı Yayınları, Eskişehir, 581 s.

BÖLÜM 10

TÜRKİYE’DE FİNANSAL KALKINMIŞLIĞIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: ARDL ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel OKŞAK¹⁵

¹⁵ Bursa Uludağ Üniversitesi, İnegöl İşletme Fakültesi, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Bölümü, yukseloksak@uludag.edu.tr

GİRİŞ

Finansal kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak ve anlamak politika üreticiler ve finansal kurumlar ile bu kurumların yöneticileri için kritik önem arz etmektedir. Politika yapımcılar, finansal gelişimin arz kanadındaki rolünde bulunan ülkelerde merkez bankası yöneticileri, bankaların borç verme politikalarını yakından izlemektedirler. Bunu yapmıyor olmak, ekonomideki döngüyü tetikleyen finansal problemlere neden olabilmektedir.

Finans ve büyüme literatüründe, birkaç istisna dışında, finansal kalkınmışlık ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ve uzun vadeli bir ilişki olduğu konusunda kapsamlı bir fikir uzlaşısı mevcuttur. Ersel ve Kandil de (2006:103) finansal gelişme, iki kanaldan ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu; finansal kaynakları harekete geçirmek ve tahsis etmenin direkt kanal, para politikasının etkili olabilmesi için uygun ortamın yaratılmasının da dolaylı kanal olduğuna dikkat çekmektedirler. Finansal kalkınmanın ekonomik büyümedeki rolü üzerindeki geniş fikir birliği göz önüne alındığında, finansal kalkınmanın kökenlerini anlamak büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Andrianova ve Demetriades (2008:10) finansal kalkınmışlığın kaynaklarını aşağıdaki biçimde kategorize etmektedirler:

- Finansal serbestleşme ve banka özelleştirmesi gibi politika önlemleri
- Hukukun üstünlüğü ve ihtiyati düzenleme gibi kurumlar
- Reforma muhalefet ve sanayi ve bankacılık sektöründeki açıklık gibi politik ekonomi faktörleri.

Evans ve arkadaşlarına (2002:124) göre finansal kalkınma ve büyümeye ilişkin araştırmalarda genel olarak 3 farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki Solow'un kişi başına çıktıdaki sürdürülebilir büyümenin ancak egzojen teknik değişimin bir sonucu olarak mümkün olduğu seminal çalışmasına dayanan neoklasik büyüme modelidir. İkincisi ise Romer ve Lucas'ın çıktı büyümesinin temel belirleyicilerinin endojen değişkenler olabileceğine dayandığı endojen büyüme paradigmasıdır. Bu paradigmada, kişi başına üretim,

ekonomideki içsel güçler, özellikle insan sermayesi ve bilgi tabanı nedeniyle zamanla büyüyebilir. Üçüncüsü de Mc Kinnon-Shaw ve Fry'ın finansal piyasaların büyüme sürecinde önemine atıfta bulunmaktadır.

Ampirik çalışmalar sıklıkla finansal gelişme ve büyüme göstergeleri arasında olumlu bir ilişki bulsa da, bu sonuçların nasıl yorumlanması gerektiği konusunda tartışmalar devam etmektedir. Söz konusu tartışmalardan ilki, ampirik olarak finansal aracılık derecesinin nasıl ölçüleceği hakkındadır. Tipik olarak, finansal arabuluculuk, büyük ölçüde reel faiz oranı ve tümü önemli yorumlama sorunları yaratan çeşitli parasal büyüklükler tarafından desteklenmiştir. İkinci tartışma alanı, finansal gelişmeden büyümeye geçiş kanalıyla ilgilidir. Bazı çalışmalar McKinnon-Shaw hipotezini desteklerken, diğerleri finansal gelişme ölçütleri ile tasarruf veya yatırım oranları arasında açık bir ilişki olmadığı sonucuna varmaktadır (Gregorio ve Guidotti, 1995:433).

Önceki çalışmalar bankacılık sektörünün verimliliğinden kredilere, sermaye serbestisinden çevresel faktörlere kadar birçok parametre ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantı oluşturmaya çalışmaktadır. Finansal kalkınmışlık ve ekonomik büyüme bağlantısındaki çalışmalar, ilişkiyi analiz etmek için genellikle panel veriler kullanarak bahse konu değişkenler arasında pozitif ve negatif korelasyon arayışı içinde olmaktadır.

Son küreselleşme dalgası, nihayetinde ekonomik büyümeyi haklı çıkaran finansal kalkınmışlık yoluyla enerji tüketimine baskı yapmaktadır. Tariq ve arkadaşları Pakistan için yıllık verileri kullanarak 1976-2016 dönemini kapsayan bir büyüme denklemi oluşturarak ARDL ve doğrusal olmayan gecikmesi dağıtılmış otoregresif modeli (NARDL) ampirik bir çalışma yapmışlardır. Sonuç olarak, enerji tüketiminin ve ekonomik küreselleşmenin uzun vadede ekonomik büyümeyi önemli ölçüde artırdığı sonucuna varmışlardır. Bahse konu çalışma, finansal kalkınmadaki olumlu şokun ekonomik büyümeyi artırabileceğini ve finansal kalkınmadaki olumsuz şokun Pakistan'ın ekonomik büyümesini azaltabileceğini belirtmektedir. Bu, finansal kalkınmayı iyileştirmeyi amaçlayan herhangi bir politikanın Pakistan'ın ekonomik büyümesini artıracığı anlamına gelmektedir (Tariq, vd., 2019:1-2-13).

Finansal kalkınmışlık, çeşitli işlemlere sahip olması nedeniyle ekonomik büyümeyle bağlantılı olup finansal aracılık, işlem maliyetlerinin azaltılması ve çeşitlendirme ihtimallerini de bünyesinde barındırmaktadır. Teknoloji düzeyinde meydana gelen gelişmeler ekonomik büyümeyle etki etmekte bu da finansal kurumların genel işlevleri olan sermaye birikiminin derinleşmesine, iktisadi kaynakların optimal dağılımına katkı sağlamaktadır. Finans cephesi ekonomik döngü içerisinde yer alan fazla ve açık veren sektörlerin arasındaki dengeyi sağlamada aracılık rolü üstlenmektedirler.

Finansal kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair daha önceki deneysel çalışmalar, finansal gelişmenin ekonomik büyümeyle nasıl etkilediği konusunda genel bir sonuç ortaya koyamamaktadır. Finansal kalkınmışlık ve ekonomik büyümenin ardındaki mekanizmayı anlamak, politika yapıcılara verimli ekonomik politikaların tasarlanmasında ya da finansal döngülerin önlenmesinde / azaltılmasında yardımcı olmalıdır. Bir ekonominin gelişmesi, finansal sektörünün gelişmesini gerektirmektedir. Finansal sektörün gelişimi, yoksulluğun azaltılmasına yardımcı olan büyüme, büyük yatırımları sürdüren kurumların ve pazarların oluşması, gelişmesi sürecinde gerçekleşir. Bu bağlamda finansal kalkınma olası karlı yatırımlar hakkında daha iyi bilgi vermekte ve optimum sermaye tahsisini teşvik etmektedir. Başka bir deyişle, finansal kurumların oluşması, bilgi edinme maliyetinin azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, gün geçtikçe genişleyen finansal erişim, yenilikçilik ve refah kazancı yoluyla tüm ekonomiye yapısal bir değişim getirerek sistemi dinamik hale getirmekte verimliliğini arttırmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye’de finansal kalkınmışlık ve büyüme arasında bir ilişki olup olmadığını sorgulamak üzere 1969-2018 Dönemi’ne ait finansal sektör tarafından sağlanan iç kredi (credit3) ve Kişi başına düşen GSYİH (büyüme2) değişkenlerini ampirik bir analize tabi tutmaktadır.

1. LİTERATÜR

Geçmiş dönemler incelendiğinde konu hakkında yapılan değerlendirmelerde finansal sektörün ekonomik büyüme sürecinde yalnızca küçük bir rol oynadığı düşünülmekteydi. Küreselleşme ile birlikte finansal işlemlerin internet ortamında yapılmaya başlanması, finansal piyasaların derinleşmesiyle beraber iktisatçılar finansal kalkınmışlığın ekonomik büyüme üzerindeki etki düzeyinin arttığına dair sonuçlar oluşturmaya başlamışlardır.

Finansal kalkınmışlık ve ekonomik büyümeye odaklanan ampirik çalışmalar, araştırma perspektifine nedensellik ilişkisi yönünden tek ülkeli ve çok ülkeli olması ile metodoloji yönünden çeşitlendirme sunmaktadır. Finansal kalkınmışlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan önceki araştırmalar, tek bir ekonomiden örnekler sunmanın yanında çok sayıda ülke gruplarını da içeren araştırmalarla ilgilidir. Sunulan araştırmaların büyük kısmı sınırlı geçiş ekonomilerine ve az gelişmiş ülke örneklerine yöneliktir.

1.1. Finansal Kalkınmışlık, Enerji ve Çevre İlişkisi

Finansal kalkınma, sanayileşme yoluyla çevreyi olumsuz yönde etkilese de bir ülkenin büyümesi için önemlidir. Güçlü kurumların varlığı, bu olumsuz etki azaltılabilmektedir. Finansal kalkınma ile çevre ilişkisini inceleyen çalışmalardan biri Shah, Rızwana ve Ihtsham'a (2019) aittir. Çalışmada, CO2 ile finansal gelişme arasındaki ilişki 101 ülke ve 1995-2017 yılları için ekonometrik olarak tahmin edilmiştir. Finansal gelişmenin CO2 ile pozitif bir ilişkisi olduğu gösterilmiştir. Çalışma ayrıca, gelir ve finansal gelişme bağlamında çevresel Kuznets eğrisinin varlığını da doğrulamaktadır. Bulgular, finansal gelişimin, mülkiyet haklarının güvence altına alınması, devlet bütünlüğü ve finansal sektördeki serbestleşme gibi güçlü kurumsal çerçevelere eşlik etmesi durumunda çevre kalitesinin iyileştirilmesine yardımcı olabileceğini göstermektedir (Shah, vd., 2019:21437).

Shujah ve arkadaşları; ekonomik büyüme ve karbon emisyonu, küreselleşme ve çevresel bozulma, küreselleşme ve yenilenebilir enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında ve finansal gelişme ve enerji tüketimi arasında iki yönlü bir nedensellik

ilişkinin doğrulamaktadırlar. Ayrıca, enerji tüketiminden (yenilenebilir ve yenilenemeyen) karbon emisyonuna kadar tek yönlü bir nedensellik bulunduğuna da dikkat çekmektedirler (Shujah v.d., 2019:1-11).

Yapılan başka bir çalışmada enerji tüketimi ile CO2 emisyonları arasında çift yönlü bir ilişki olduğu ortaya konmaktadır. Ekonomik büyüme ile CO2 emisyonları arasında ve küreselleşme ile ekonomik büyüme, CO2 emisyonlarından finansal kalkınmışlığa, ekonomik büyümeden enerji tüketimine, enerji tüketiminden finansal kalkınmışlığa, küreselleşmeden enerji tüketimine ve küreselleşmeden finansal kalkınmışlığa tek yönlü nedensellik ilişkisi yine çalışmada dikkat çekilen hususlar arasında yer almaktadır. Bahse konu makalede OECD ülkeleri arasında yeşil teknoloji transferini destekleyen politikaların, yenilenebilir enerji sektörüne doğrudan yabancı yatırımı, yeşil altyapıyı desteklemek için finansal kalkınmışlık ve yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak enerji üretimini önermektedir (Zafar vd., 2019:13246-13258).

Yasin vd. (2019:1) 1996 -2016 yılları arasında 110 ülke için finansal gelişme, kentleşme, dışa açıklık, siyasi kurumlar ve enerji tüketiminin ekolojik ayak izleri üzerindeki etkilerini araştırdıkları ampirik çalışmalarında; enerji tüketiminin çevresel etkilerini, politik kurumlar, ticaret açıklığı ve kentleşmenin yapıcı çevresel etkilere sahip olduğunu tespit etmektedirler. Ayrıca finansal kalkınmışlığın, yalnızca az gelişmiş ülkelerde doğadaki insan talebini azaltmakta olduğuna dikkat çekmektedirler.

OECD ülkelerinde finansal gelişme ve çevresel etkilerini ele alan bir çalışma finansal kalkınmışlığı karbon emisyonları ve sera gazları (çevresel kalite göstergeleri) ve çevresel sürdürülebilirlik ile birlikte incelemektedir. Araştırma bulguları, bankalar tarafından özel sektöre verilen yerel kredilerin karbon emisyonları, sera gazları ve sürdürülebilirlik ile negatif ve önemli bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, özel sektöre verilen iç kredi ve ekonomik büyüme, karbon emisyonları, sera gazları ve sürdürülebilirlik ile pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırımların etkisinin olumlu ve karbon emisyonları, sürdürülebilirlik ile önemli ölçüde bağlantılı olduğu, ancak sera

gazlarıyla yalnızca pozitif ve önemli bir bağlantı göstermediğini ortaya koymaktadır (Ganda, 2019:6758).

1960–2014 döneminde Türkiye'de ticaretin açıklığı, finansal gelişme ve enerji ithalatının kişi başına düşen reel GSYH' üzerindeki etkisini inceleyen çalışmada; ticari dışa açıklığın ve finansal kalkınmanın kişi başına düşen reel GSYİH büyümesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Çalışmada, ticari ve finansal gelişmelerin faydalarını sürdüren politikaları benimsemesi ve enerji ithalatının ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisini dengelemek için yenilenebilir enerji kullanımının geliştirilmesi gerektiğini vurgulanmaktadır. Dahası, sonuçlar ticari dışa açıklığın, fiziksel sermaye stokunun ve finansal kalkınmışlığın kişi başına düşen reel GSYİH büyümesi üzerinde uzun ve kısa vadeli olumlu etkileri olduğunu göstermektedir. (Alsamara, 2019:1671).

Mevcut çalışmalar, finansal gelişmenin ekonomik büyüme ve çevre kirliliği üzerindeki etkilerini sırasıyla ele almış, ancak az sayıda çalışma finansal gelişmenin ekonomik büyüme ve çevre koruma üzerindeki etkilerini birleştirilmiş bir çerçeveden analiz etmiştir. Yue ve arkadaşları, 2002-2014 yılları arasında Çin'in 28 ilini araştırma hedefi olarak seçmiştir. Çalışmada ekonomik büyüme ve çevre koruma arasındaki kazan-kazan dengesini ölçmek için yeşil verimliliği kullanmışlardır. Yeşil verimliliği ekonomik verimlilik ve çevresel verimlilik olarak ikiye ayırmış ve sonra finansal gelişmenin ekonomik büyüme ve çevre koruma üzerindeki etkilerini birleşik bir çerçeve içinde incelemişlerdir. Çalışmada elde edilen birincil bulgular şunlardır; ilk olarak, finansal gelişme, Çin ekonomisinde kazan-kazan dengesi elde etmede elverişlidir ve ayrıca ekonomik büyümedeki olumlu etkiler çevre korumasından daha önemlidir; sermaye piyasası gelişimi hem ekonomik büyümeyi hem de çevre korumayı teşvik etmektedir, ve bu Çin'in kazan-kazan dengesinde de önemli bir rol oynamaktadır (Yue, v.d, 2018:36438).

1.2. Finansal Kalkınmışlık, Yatırım ve Sermaye İlişkisi:

Finansal sistemi geliştirme konusu, finansal literatürde ekonomik büyümenin bir göstergesi ve sermayenin büyüme için harekete geçirilmesini destekleyen itici güç olarak geniş bir şekilde incelenmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finansal kalkınmışlık, yatırım ve sermaye ilişkisi incelendiğinde farklı sonuçlar elde edilmektedir.

Kapidani ve Luci (2019), 1996-2016 arası 15 gelişmekte olan ülke için finansal kalkınmışlık ile yenilik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarında bankacılık sektörü tarafından daha yüksek düzeyde bir kredilendirilmenin patent başvuru sayısını olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Kapidani ve Luci'e göre finansal sistemdeki bankacılık dışı diğer finansal araçlar tarafından sağlanan kredi mobilizasyonu, inovasyon faaliyetlerinin artırılmasında daha düşük bir verimliliğe sahiptir. Yüksek eğitim seviyesine sahip ülkeler yenilikçilik ve yenilikçi uygulamaların geliştirilmesi için daha fazla çaba göstermektedir. Öte yandan, şirketler arasında teknoloji yeniliği ve süreçleri açısından daha yüksek rekabetçiliğin finansal sistemdeki fon talebini arttırması ve bunun da sistem gelişiminde iyileşmeye yol açmaktadır (Kapidani ve Luci, 2019:84).

Diğer yandan Çelik 'in çalışmasında uzun dönemde finansal gelişme ile doğrudan yabancı yatırım girişleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Çelik, finansal gelişmeyi arttırmak ve cari açıklarını finanse etmek için doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyaç duyan ülkelere doğrudan yabancı yatırımların çekilebilmeleri için risk ve belirsizliklerin ortadan kaldırmalarını önermektedir (Çelik, 2019:79).

1980-2014 dönemini kapsayan ve hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeleri içeren finansal gelişmişlik üzerine yakın zamanda yayınlanmış ve IMF veri tabanı kullanılan Bush'un (2019) çalışmasında, sermaye hesabı politikası ve finansal kalkınmışlık arasındaki etkileşimin, finansal olarak gelişmiş ülkeler için beklenen etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Politik açıklık düzeyinin sermaye akışına yol açtığına dikkat çekilmektedir. Son olarak, bir ülkenin uyguladığı politikanın küresel akıştaki payı üzerindeki etkisinin finansal kalkınmışlık

düzeinden de etkilendiğine dair kanıtlar sunmaktadır (Bush, 2019:559).

1.3. Finansal Kalkınmışlık ve Ekonomik Büyüme

Finansal kalkınmışlık ile ekonomik büyüme ilişkin uzun süredir yapılan teorik ve ampirik çalışmalar irdelendiğinde; ülke içi tasarrufların etkin bir hareket kabiliyetine sahip olması finansal kalkınmışlık üzerinde pozitif bir etki sağladığı görüşünün hakim olduğu görülmektedir. Benzer şekilde gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluğun azalmasının, uzun vadeli büyümede önemli rol oynadığı öngörülmektedir.

Etiyopya için 1975-2016 arası yıllık verileri kullanarak finansal kalkınmışlık ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı inceleyen bir çalışma; açıklayıcı değişkenler ile ekonomik büyüme arasındaki uzun vadeli ilişkinin varlığını doğrulamaktadır. Çalışmada elde edilen sonuçlar, Etiyopya'da finansal sektördeki ilerlemelerin hem kısa hem de uzun vadede ekonomik büyüme katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Kontrol değişkenlerinin azlığı dikkate alındığında, çalışma enflasyon ve devlet harcamaları dışındaki tüm göstergelerin uzun vadede ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkilediğini tespit etmiştir. Üstelik araştırmaya göre finansal gelişmeden ekonomik büyüme Granger nedensellik vardır (Tekilu ve Jemal, 2019:109-110).

1970-2015 yılları arasında Hindistan'da finansal gelişme, ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliğinin yoksulluğa etkisini ARDL yöntemi kullanarak inceleyen bir çalışma, finansal gelişme ve ekonomik büyümenin Hindistan'daki yoksulluğun azaltılmasına yardımcı olduğunu, gelir eşitsizliğinin ve enflasyonun ise yoksulluğu artırdığını göstermektedir. Çalışma, Granger nedensellik testi ile finansal kalkınmışlık ve ekonomik büyümeden yoksulluğa tek yönlü nedenselliği ortaya koymaktadır. Dahası, çift yönlü nedensellik eşitsizlik ve yoksulluk arasında bulunmaktadır. Çalışma, finansal kalkınmışlığı ve ekonomik büyümeyi artırmaya yönelik politikaların, şu anda Hindistan'da hâkim olan yüksek yoksulluk ve eşitsizliği azaltmak için benimsenmesini önermektedir (Shrawat ve Giri, 2018:1585).

1992'den 2012'ye kadar olan makroekonomik verilerle Çin'in finansal kalkınmışlığı ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi ampirik bir analizle inceleyen çalışma Çin'deki finans ve ekonomi arasında karşılıklı bir mekanizmasının olduğuna ve ekonomik büyümenin finansal derinleşme seviyesini önemli ölçüde arttırabileceği sonucuna dikkat çekmektedir (Aidong, 2019:1).

Her ne kadar Avrupa'da yer alan bir ülkede finansal kalkınmışlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ya da daha özelden, geçiş ekonomileri ile ilgili elde edilen sonuçlar konusunda fikir birliği oluşmamış olmasına rağmen, ortalama olarak böyle bir ilişkinin var olduğu literatürdeki çalışmalarda yer edinmektedir.

1993-2014 yılları arasında bankacılık sektörü ve borsa geliştirme göstergelerini kullanarak gelişmekte olan beş ekonomi için - Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney (BRICS)- finansal kalkınmışlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen makale; seçilmiş tüm bankacılık kalkınma göstergelerinin ekonomik büyümeyi pozitif olarak belirlediğini doğrulamaktadır. Çalışmanın ana sonucu, seçilen ekonomilerin finansal kalkınmışlığı ve ekonomik büyümesi arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu yönündedir. Ayrıca banka ve borsa faaliyetlerinin eşzamanlı gelişimi, bir ekonominin büyüme sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğuna da dikkat çekmektedir (Guru, vd., 2019:113-124). Benzer bir çalışmada ise finansal kalkınma sektörünün uzun vadeli GSYİH büyümesinin kritik bir şekilde etkilenmesine yol açacak yeterli performansı sağlamak için iyileştirilmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır (Olawaju, vd., 2018:954).

Bir ekonominin orta gelirli olarak sınıflandırılıp sınıflandırılmayacağı ampirik bir konudur. Orta gelirli ekonomileri alt orta gelirli ekonomilere ve üst orta gelirli ekonomilere bölmek ve bunları yüksek gelirli ekonomilerle karşılaştırmak için Dünya Bankası standartları uygulanmaktadır. Yang (2019), finansal sistem gelişiminin, yukarıda belirtilen üç ekonomi grubu arasında bir ülkenin ekonomik kalkınmasını nasıl etkilediğini test etmiştir. Yang, finansal kalkınmışlığın fiziksel sermaye stoku ve toplam faktör verimliliği kanalları aracılığıyla ekonomik büyümeye önemli katkı sağladığını tespit etmiştir. Çalışmada elde ettiği diğer sonuçlar ise bir; her üç grup

ekonomide de hisse senedi piyasası gelişimi ile ekonomik büyüme arasında nedensellik vardır; iki, yüksek gelirli ekonomilerde ekonomik büyüme ile hisse senedi piyasası gelişimi arasında ters bir nedensellik vardır; üç, bankacılık sistemi gelişimi ile enflasyon arasındaki geri bildirim, yalnızca alt orta gelirli ekonomilerde bulunmaktadır (Yang, 2019:74).

Finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz edildiği bir başka eserde de farklı bir sonuç ortaya konmaktadır. Finansal aracılığın hem insani hem de fiziksel sermaye birikimini etkilediğine dikkat çekilen çalışma; genel koşullar altında, ekonomik büyümenin, finansal kalkınmışlık ile ilgili monoton olmayan bir şekilde ortaya çıkabileceğine değinmektedir. Çalışmanın devamında çok fazla finansmanın büyümeye zarar verebileceğine dikkat çekilmektedir (Bucci ve Marsiglio, 2019:331).

1980-2014 döneminde Tunus'ta iyi gelişmiş kurumların ekonomik büyüme koşullarına etkilerini araştıran makale; ekonomik özgürlüğün büyümeye faydalı olduğuna vurgu yapmaktadır. Finansal gelişme ile gelişmiş kurumlar arasındaki ilişkiyi ve bunların ekonomik büyüme üzerindeki birleşik etkilerini desteklediğini belirtmektedir. Bu bulgular, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi geliştirmek için daha fazla ekonomik özgürlüğü ve iyi gelişmiş kurumları teşvik etme ihtiyacını ortaya koymaktadır (Oussama, vd., 2017:7).

1991-2014 dönemi için Dünya Bankası'ndan elde edilen 116 ülke ekonomisi hakkındaki verileri dikkate alarak yatırım fonları ile finansal kalkınmışlık arasındaki doğrusal olmayan ilişkiyi analiz eden çalışma; finans eşliğinin altındaki ülkelerin daha az, eşğin üstünde ise daha hızlı büyüdüklerini öngörmektedir. Ayrıca, sanayileşmiş ekonomilerde, kurumsal yatırımcılar kişi başına GSYH'nin büyümesini olumlu yönde etkilemektedir (Ruiz, 2018:218).

Finansal kalkınma ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi ampirik olarak inceleyen çalışma, finansal kalkınmışlığın bir dereceye kadar eşitsizliği azaltmaya katkıda bulunduğu ancak finansal kalkınmışlık daha da ilerledikçe, daha yüksek eşitsizliğe katkıda bulunduğu ortaya konmaktadır (Park ve Kwanho, 2017:2794).

ASEAN-5 ülkesi örneğini (Malezya, Endonezya, Singapur, Tayland ve Filipinler) kullanarak finansal sektör gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmada finansal kalkınmışlığın ekonomik büyüme üzerinde önemli bir olumlu etkisi olduğunu ortaya koymaktadır (Malarvizhi, vd., 2019:57).

2. METODOLOJİ

Bu çalışmada Türkiye’de finansal kalkınmışlık ve büyüme arasında bir ilişki olup olmadığını sorgulamak üzere 1969-2018 Dönemi’ne ait Finansal sektör tarafından sağlanan iç kredi (credit3) ve Kişi başına düşen GSYİH (büyüme2) değişkenleri ampirik bir analize tabi tutulmuştur. Veriler tamamı (WDI)Dünya Bankası’ dan elde edilmiştir.

$$\begin{aligned} \Delta büyüme2_t &= \beta_0 \\ &+ \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta büyüme2_{t-i} \\ &+ \sum_{i=0}^q \alpha_i \Delta credit3_{t-i} + \theta_0 büyüme2_{t-1} \\ &+ \theta_1 credit3_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1) \end{aligned}$$

Burada büyüme2 serisi Türkiye’nin 1969-2018 yılları için kişi başına milli gelir artış hızını, credit3 serisi Türkiye’de 1969-2018 itibariyle finansal sektör tarafından sağlanan yurtiçi kredileri göstermektedir. Eşitliğin sağ tarafında yer alan θ_0 ve θ_1 katsayıları seriler arasındaki uzun dönem ilişkisini gösterirken, β_i ve α_i katsayıları seriler arasındaki kısa dönem ilişkisini vermektedir. Yine tahmin edileceği üzere Δ birinci dereceden fark operatörü, β_0 modelin sabit terimi ve ε_t modelin beyaz gürültü hata terimi olarak isimlendirilir.

ARDL sınır testi ile seriler arasındaki kısa ve uzun dönemli dinamik ilişkiler birkaç aşamayla incelenir. İlk olarak yukarıdaki Model 1 tahmin edilir ve seriler arasında bir uzun dönem ilişkisinin varlığı, gecikmeli serilerin katsayılarının tümünün aynı anda sifıra eşit olduğunu iddia eden $H_0 : \theta_0 = \theta_1 = 0$ (yani seriler arasında uzun dönem ilişkisi veya eş-bütünleşme yoktur) sıfır hipotezine karşılık $H_1 : \theta_0 \neq \theta_1 \neq 0$ (yani seriler arasında uzun dönem

ilişkisi veya eş-bütünleşme vardır) alternatif hipotezi sınanır. Elde edilen F istatistik değeri Pesaran vd. (2001) tarafından belirlenen üst ve alt sınır değerleri ile karşılaştırılarak karar verilir. Eğer hesaplanan F-istatistik değeri tablo alt sınır değerinden küçükse H0 hipotezi kabul edilir. Şayet F-istatistik değeri tablo üst sınır değerinden büyükse H1 hipotezi kabul edilir ve F-istatistik değerinin alt ve üst sınır değerleri arasında kaldığı durumda ise karar verilemez.

Eğer ilki aşamada gerçekleştirilen sınır testi sonrasında seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisi tespit edilmiş ise bu durumda ikinci aşama olarak farklı model seçim kriterlerinden birini kullanarak seriler için en uygun gecikme uzunlukları saptanır. En uygun gecikmeli modelin ARDL (p,q) olarak belirlendiği varsayımıyla, buradaki “p” büyüme2 serisinin gecikme uzunluğu, “q” credit3 serisinin gecikme uzunluğunu temsil etmektedir.

Son aşamada ise aşağıda oluşturulmuş 2 no’lu hata düzeltme modeli yukarıda belirlenen en uygun gecikme sayıları kullanılarak tahmin edilir.

$$\text{büyüme2}_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta \text{büyüme2}_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_i \Delta \text{credit3}_{t-i} + \varphi \text{ECM}_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada β_i ve α_i modeli dengeye getiren kısa döneme ait dinamik katsayıları, ECM hata düzeltme terimini, φ kısa dönemdeki bir şok sonucunda modelin tekrar uzun dönem dengesine dönme ve ayarlanma hızını temsil etmektedir. φ katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması gerekir.

Çalışmamızda ayrıca seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını ve yönünü belirlemek amacıyla Toda-Yamamoto yaklaşımı ile Granger nedensellik testi yapılmıştır. Toda-Yamamoto yaklaşımına göre önce modelde yer alan serilerin maksimum bütünleşme dereceleri (dmax) tespit edilir. Daha sonra serilerin düzey değerleri kullanılarak kısıtsız VAR modeli oluşturulup bu oluşturulan modele ilişkin en uygun gecikme uzunluğu model seçim kriterleri kullanılarak belirlenir. En uygun modelin VAR(P) olarak belirlendiği varsayımıyla daha sonra VAR (P+dmax) modeli tahmin edilerek bu tahmin edilmiş olunan model için VAR Granger nedensellik/blok dışsallık testi uygulanır. Söz konusu VAR Granger nedensellik/blok dışsallık testi sonuçlarına göre

de hangi seriler arasında ve ne yönde nedensellik ilişkilerinin var olduğuna karar verilir.

3. ANALİZ SONUÇLARI

Serilerin durağanlık incelemesi, H_0 : Seriler durağan değildir sıfır hipotezini sınanan (Augmented Dickey-Fuller Test) ADF birim kök testi kullanılarak araştırılmıştır. Görüleceği üzere serilerin düzey değerleri için yapılan ADF birim kök testi sonuçları Tablo 1’de ve serilerin birinci farkları için yapılan ADF birim kök testi sonuçları ise Tablo 2’de raporlanmıştır.

Tablo 1: ADF testi sonuçları (düzeylerde) (sabitli model)

	ADF-Stat.	1%	5%	10%
Büyüme2	-6.815967	-4.15673	-3.50433	-3.18182
Credit3	-0.946139	-4.15673	-3.50433	-3.18182

Tablo 2: ADF testi sonuçları (I. farklarda) (sabitli model)

	ADF-Stat.	1%	5%	10%
Credit3	-6.581303	-4.16114	-3.50637	-3.18300

ADF birim kök testi sonuçlarında görüleceği üzere büyüme2 serisinin $I(0)$ yani düzeyde durağan olduğu ve credit3 serisinin ise $I(1)$ (yani birinci farklarında durağan) olduğu saptanmıştır. Mevcut serilerden hiç biri iki ve daha üst dereceden bütünleşik olmadıkları için bu serilere ARDL sınır testi yaklaşımını uygulayarak eş-bütünleşmenin var olup olmadığını sınavabiliriz. Ayrıca Tablo 3 te AIC kriterine göre en uygun modelin $AIC = 5.719544$ değeriyle ARDL (4,3) nin olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Sınır Testi Sonuçları

Model Selection Criteria Table
Dependent Variable: BUYUME2
Date: 07/20/19 Time: 14:20
Sample: 1969 2018
Included observations: 46

LogL	AIC*	BIC	HQ	Adj. R-sq	Specification
-122.549501	5.719544	6.077321	5.853569	0.115526	ARDL(4, 3)
-127.972312	5.737927	5.896939	5.797494	0.013646	ARDL(1, 1)
-122.192535	5.747502	6.145032	5.896419	0.104957	ARDL(4, 4)
-127.367714	5.755118	5.953883	5.829577	0.015803	ARDL(1, 2)
-125.397357	5.756407	6.034678	5.860649	0.050278	ARDL(4, 1)
-126.477723	5.759901	5.998419	5.849251	0.029488	ARDL(4, 0)
-129.511176	5.761355	5.880615	5.806031	-0.030080	ARDL(1, 0)
-124.549960	5.763042	6.081066	5.882176	0.060544	ARDL(4, 2)
-126.615400	5.765887	6.004405	5.855237	0.023661	ARDL(1, 3)
-127.921038	5.779176	5.977941	5.853634	-0.008162	ARDL(2, 1)
-127.308179	5.796008	6.034526	5.885358	-0.006194	ARDL(2, 2)
-126.370394	5.798713	6.076984	5.902955	0.009237	ARDL(2, 3)
-126.452872	5.802299	6.080570	5.906541	0.005678	ARDL(1, 4)
-129.511158	5.804833	5.963845	5.864400	-0.054605	ARDL(2, 0)
-127.843960	5.819303	6.057821	5.908653	-0.029909	ARDL(3, 1)
-126.154743	5.832815	6.150839	5.951949	-0.007346	ARDL(2, 4)
-127.294118	5.838875	6.117146	5.943117	-0.031363	ARDL(3, 2)
-129.343525	5.841023	6.039788	5.915482	-0.072482	ARDL(3, 0)
-126.360018	5.841740	6.159765	5.960874	-0.016377	ARDL(3, 3)
-126.154297	5.876274	6.234051	6.010299	-0.034551	ARDL(3, 4)

Büyüme2 serisi ile credit3 serisi arasında eş-bütünleşmenin varlığını araştırmak için yapılan sınır testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir. Buna göre, F-istatistik=7.987125 değeri 1%, 2.5%, 5% ve 10% anlamlılık düzeyleri için belirlenen üst-sınır değerlerinden büyük olduğundan dolayı H0 red edilip H1 hipotezi kabul edilmektedir. Türkiye de finansal derinlik(yani finansal kalkınmışlık) ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.

<i>Hesaplanan F istatistiği: 7.987125</i>	<i>Kritik Değerler</i>	
<i>Anlamlılık Düzeyleri</i>	<i>Alt-Sınır I(0)</i>	<i>Üst-Sınır I(1)</i>
10%	3.02	3.51
5%	3.62	4.16
2.5%	4.18	4.79
1%	4.94	5.58

Aşağıda Tablo-5’de yer alan modelin uzun dönem katsayıları ve Tablo 6’da Hata Düzeltmeli(ECM) tahminlerinde de anlaşıldığı beklenen negatif değeri (-1.472383) almış olması ve istatistiksel olarak anlamlı olması iki seri arasında eşbütünleşme (uzun dönem ilişkisi) olduğunu bir kez daha teyit etmektedir. 0.048078 olarak elde edilen uzun dönem katsayısı bize uzun dönemde Türkiye de finansal kalkınmışlığın büyümeyi arttırıcı yönde etkilediğini göstermektedir.

Tablo 5: ARDL(4,3) Modeli Uzun Dönem Katsayıları

Bağımlı Değişken: büyüme2				
Bağımlı Değişken:	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	P-değeri
büyüme2				
Credit3	0.048078	0.025836	1.860911	0.0707
C	0.89281	1.07531	0.83028	0.4117

Tablo 6: ARDL(4,3) Modelinin Hata Düzeltmeli Tahmini

Bağımlı Değişken: LOGY106				
	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	P-değeri
Δbuyume2(-1)	0.51967	0.24919	2.08540	0.0440
Δbuyume2(-2)	0.40159	0.20164	1.99159	0.0538
Δbuyume2(-3)	0.38392	0.14440	2.65865	0.0115
Δcredit3	-0.150356	0.127276	-1.181334	0.2450
Δcredit3(-1)	0.17995	0.13247	1.35835	0.1826
Δcredit3(-2)	-0.27042	0.13239	-2.04249	0.0483
ECM_{t-1}	-1.472383	0.292977	-5.025593	0.0000

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla Toda Yamamoto yaklaşımı ile Granger nedensellik testi uygulandı. Büyüme2 ve credit3 serileri I(0) ve I(1) olduğundan serilere ilişkin maksimum bütünleşme derecesinin (dmax'in) 1 olduğu görülmüştür. Serilerin düzey (level) değerleri ile 1 gecikme ile tahmin edilen sınırlandırılmamış (unrestricted) VAR modeli için AIC= 11.51307 ve 2 gecikmeli model için AIC= 11.66642 olduğu görülmektedir. AIC değerlerine göre VAR için optimal gecikme sayısı 1 dir. İki seri için en yüksek eşbütünleşme derecesi (maksimum fark= maximum difference)

1 ve VAR için belirlenen optimal gecikme 1 olduğu için aşağıda VAR(2) ye göre elde VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık testi sonuçları elde edilip aşağıda raporlanmıştır. Test sonuçlarına Test sonuçlarına göre Türkiye de finansal kalkınmışlık ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 7: Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Testi

Bağımlı Değişken: büyüme2			
<i>Dışlanan</i>	<i>Ki-Kare</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>Prob.-değeri</i>
Credit3	2.201407	2	0.3326
Tümü	2.201407	2	0.3326

Bağımlı Değişken: credit3			
<i>Dışlanan</i>	<i>Ki-Kare</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>Prob.-değeri</i>
büyüme2	1.202460	2	0.5481
Tümü	1.202460	2	0.5481

4. SONUÇ

Çalışmada finansal kalkınmışlık ve büyüme arasındaki ilişki Türkiye örneği üzerinde ele alınmıştır. Ele alınan iki seri için durağanlıkları analizler ile incelenmiş ve serilerden birinin I(0) ve diğerinin I(1) de durağan oldukları tespit edilmiştir. Daha sonra ARDL Modeli ile finansal kalkınmışlığın büyüme üzerinde uzun dönemli arttırıcı bir etkiye sahip olup görülmektedir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla Toda Yamamoto yaklaşımı ile Granger nedensellik testi sonucunda iki seri arasında herhangi bir nedenselliğin olmadığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- ANDRIANOVA, S. ve DEMETRIADES, P., (2008),“Sources and Effectiveness of Financial Development: What We Know and What We Need to Know”, In: Guha-Khasnobis B., Mavrotas G. (eds) Financial Development, Institutions, Growth and Poverty Reduction. Studies in Development Economics and Policy. Palgrave Macmillan, London, https://doi.org/10.1057/9780230594029_2
- AIDONG,W., (2019), “An Empirical Study On The Relationship Between China’s Financial Development and Economic Growth Based on Sensor

- Technology”, *EURASIP Journal on Wireless Communications and Networking*, 2019:42 (1), 1, <https://doi.org/10.1186/s13638-018-1322-z>
- ALSAMARA, M., ZOUHAIR, M., KARIM, B. ve MOHAMED, E., (2019), “The Impacts of Trade and Financial Developments on Economic Growth in Turkey: ARDL Approach with Structural Break.”, *Emerging Markets Finance & Trade*, 55(8), ss. 1671–1680, <https://doi.org/10.1080/1540496X.2018.1521800>
- BUCCI, A. ve MARSIGLIO, S., (2019), “Financial Development And Economic Growth: Long-Run Equilibrium and Transitional Dynamics”, *Scottish Journal of Political Economy*, Vol. 66, No. 3, <https://doi.org/10.1111/sjpe.12182>
- BUSH, G., (2019), “Financial Development and The Effects of Capital Controls”, *Open Economies Review*, 30, ss. 559–592, <https://doi.org/10.1007/s11079-018-09521-7>
- ÇELİK, İ. E., (2019), “Finansal Gelişmişlik Seviyesinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Rolü: Kırılgan Beşli Ülkeleri Açısından Bir Değerlendirme.” *Marmara University Journal of Economic & Administrative Sciences*, 41 (1): 65–82, <https://doi.org/10.14780/muiibd.582307>
- ERSEL, H. ve KANDİL, M., (2006), “Financial Development and Economic Growth in The MENA Countries”, *Contributions to Economic Analysis*, Vol., 278, ss., 103-136. [https://doi.org/10.1016/S0573-8555\(06\)78004-X](https://doi.org/10.1016/S0573-8555(06)78004-X)
- EVANS, A. D., GREEN, C. J. ve MURINDE, V., (2002), “Human Capital and Financial Development in Economic Growth: New Evidence Using The Translog Production Function”, *International Journal of Finance And Economics*, Vol.7, <https://doi.org/123-140>. [10.1002/ijfe.182](https://doi.org/10.1002/ijfe.182)
- GANDA, F., (2019), “The Environmental Impacts of Financial Development in OECD Countries: A Panel GMM Approach”, *Environmental Science and Pollution Research*, Vol.26, Issue 7, ss. 6758–6772, <https://doi.org/10.1007/s11356-019-04143-z>
- GREGORIO, D. J. ve GUIDOTTI, E., P., (1995). “Financial Development and Economic Growth”, *World Development*, Vol. 23, No. 3, ss. 433-448, [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(94\)00132-I](https://doi.org/10.1016/0305-750X(94)00132-I)
- GURU, B. K. ve INDER, S. Y., (2019), “Financial Development and Economic Growth: Panel Evidence from BRICS.”, *Journal of Economics, Finance & Administrative Science*, 24(47), ss.113–126, <https://doi.org/10.1108/JEFAS-12-2017-0125>
- HUANG, Y., (2011), “Determinants of Financial Development”, *Palgrave Macmillan*, London, 978-0-230-30249-5, <https://doi.org/10.1057/9780230302495>
- IFTIKHAR, Y., NAWAZ, A., CHAUDHARY, M. A., (2019), “Catechizing the Environmental-Impression of Urbanization, Financial Development, and Political Institutions: A Circumstance of Ecological Footprints in 110 Developed and Less-Developed Countries”, *Social Indicators Research*, ss.1-19, <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02163-3>

- KAIDI, N., MENSİ, S., BEN AMOR, İ., (2019), Social Indicators Research Volume 141, Issue 1, ss. 131–156, <https://doi.org/10.1007/s11205-018-1836-0>
- MALARVIZHI, C., A., N., YASHAR, Z., MAMUN, Al A. ve GHAZALI, Bin A., (2018), “Financial Development and Economic Growth in ASEAN-5 Countries”, *Global Business Review*, 20(1), ss. 57–71, <https://doi.org/10.1177/0972150918802684>
- MARINKO, S., MAŁGORZATA, P., R., (2019), “Financial and Economic Development Link in Transitional Economies: A Spectral Granger Causality Analysis 1991–2017. *Oeconomia Copernicana*, Vol.10, Issue1, ss.7-35, <https://doi.org/10.24136/oc.2019.001>
- MARIOLA, K., EDLIRA, L., (2019), “The Effects on Innovation from Financial Sector Development: Evidence from Developing Countries”, *Journal of Competitiveness*, (2), ss. 84-94, <https://doi.org/10.7441/joc.2019.02.06>
- MUHAMMAD, Z., SHAH, W. ve FUJUN, S.H., (2019), “The Impact of Globalization and Financial Development on Environmental Quality: Evidence From Selected Countries in The Organization for Economic Co-operation and Development (OECD)”, *Environmental Science and Pollution Research*, (2019), Volume 26, Issue 13, ss. 13246–1326., <https://doi.org/10.1007/s11356-019-04761-7>
- OLAREWAJU, O.M., GBENGA, W. A. ve VERNA Y., (2018), “Do Financial Development and Personal Remittances Matter in South African Economic Growth? A Bound Testing Investigation.”, *Business & Economic Horizons*, 14(5), ss. 954–969, <https://doi.org/10.15208/beh.2018.65>
- OLOHUNLANA, A. O. ve DAUDA, R. O. S., (2019), “Implications of financial development on poverty and in equality: Evidence from Nigeria”, *Romanian Economic Journal*, XXII(71):42-59. Retrieved from: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edsdoj&AN=edsdoj.0d109c8fd37b48c88457609496cfc3aa&site=eds-live>
- OUSSAMA, Z., HACHICHA, A. ve HACHICHA, F., (2017), “Financial Development, Economic Freedom and Economic Growth: New Evidence from Tunisia.” *Economic Review: Journal of Economics & Business / Ekonomska Revija: Casopis Za Ekonomiju i Biznis* 15 (2), ss. 7–18, <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=130855627&site=eds-live>.
- PARK, D. Ve KWANHO, S., (2017), “Economic Growth, Financial Development, and Income Inequality.” *Emerging Markets Finance & Trade* 53 (12), ss. 2794–2825, <https://doi.org/10.1080/1540496X.2017.1333958>
- RUIZ, L. J., (2018), “Financial Development, Institutional Investors and Economic Growth”, *International Review of Economics and Finance*, 54, ss. 218-224, <http://dx.doi.org/10.1016/j.iref.2017.08.009>
- SHAH, W.U.H., RIZWANA, Y., IHTSHAM, U. ve PADDA, H., (2019), “An Analysis Between Financial Development, Institutions, and The Environment: A Global View” *Environmental Science and Pollution Research*, (2019), Vol. 26, Issue 21, ss. 21437–21449, <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05450-1>
- SEHRAWAT, M. ve GIRI, A. K., (2018), “The Impact of Financial Development, Economic Growth, Income Inequality on Poverty: Evidence from India.”

- Empirical Economics, No. 4, 55, ss. 1585–1602, <https://doi.org/10.1007/s00181-017-1321-7>.
- SHUJAH U. R., CHEN, S. ve SAUD, S., (2019), “The Nexus Between Financial Development, Globalization, and Environmental Degradation: Fresh Evidence From Central and Eastern European Countries” *Environmental Science and Pollution Research*, ss. 1–15, <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05714-w>
- SHUJING, Y., ROU, L., HONGTAO, C. ve JIANHONG, Y., (2019), “Does Financial Development Promote the Win-Win Balance between Environmental Protection and Economic Growth?”, *Environmental Science And Pollution Research*, 25(36), ss. 36438–36448. <https://doi.org/10.1007/s11356-018-3549-y>
- TARIQ, M., XU, Y. ve FAQEER, M., (2019), “The Dirty Energy Dilemma via Financial Development and Economic Globalization in Pakistan: New Evidence From Asymmetric Dynamic Effects”, *Environmental Science and Pollution Research*, ss. 1–13, <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05752-4>
- TEKILU, T. ve JEMAL A., (2019), “The Causality Between Financial Development and Economic Growth in Ethiopia: Supply Leading vs Demand Following Hypothesis”, *Journal of Economics and Financial Analysis*, (1), 87, <https://doi.org/10.1991/jefa.v3i1.a25>
- YANG, F., (2019), “The Impact of Financial Development on Economic Growth in Middle-Income Countries”, *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 59, ss. 74–89, <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2018.11.008>

BÖLÜM 11

KAMU BORÇ STOKUNUN İNSANİ KALKINMIŞLIĞA ETKİSİ: ARDL ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Eda ÖZEN¹⁶

¹⁶ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, eda.ozen@bilecik.edu.tr

GİRİŞ

Kamu borç stoku kavramı bir ülkenin belirli bir döneme ait toplam iç ve dış borç miktarı olarak tanımlanabilir. Kamu borçlarındaki artış son yıllarda birçok ülkenin temel problemlerinden birini teşkil etmektedir. Bütçe açıkları ve bunlarla ilişkili yüksek kamu borçları mevcut ve yeterli bir çözüm olmadan, dünya ekonomilerinin gelecekteki en temel sorunlarından biridir. Yüksek kamu borcu, etkili maliye politikasının koşullarını daha da zorlaştırmakta ve aynı zamanda sermaye piyasalarında finansal kaynak aramada zorluklara neden olmaktadır. Dünyadaki ekonomik kriz, çoğu ülkede kamu borcunun keskin bir şekilde artmasına neden olmaktadır.

Kamu borcunun ekonomileri nasıl etkilediği sorusu uzun bir geleneğe sahiptir. David Ricardo 19. yüzyılda Ricardian denklik teoremini kurdu. Buna göre, bütçe açıkları bugün bir hükümetin mevcut veya gelecekteki kamu harcamalarını değiştirmeden vergileri kesmesi durumunda gelecekte daha yüksek vergiler gerektirmektedir. Hanehalklarının ileriye dönük oldukları göz önüne alındığında, ileride vergi yüklerinin değişmeden kalması için gelecekte daha yüksek vergi ödemek zorunda kalacaklarının farkına varacaklar. Sonuç olarak, hanehalkı vergi yükünü karşılamak için tüketimini azaltacak ve tasarrufları artıracaktır (Granier ve Fincke, 2009:1). Keynesyen yaklaşıma göre, piyasa ekonomileri doğası gereği dengesizdir ve özellikle bir ekonomide tam istihdamı sağlayacak kadar yüksek toplam talep üretme kabiliyetine sahip değildir. Sonuç olarak, talep yeterince büyük ise emek talebi de artar ve tam istihdam seviyesine yaklaşır. Buna ek olarak, bu görüşe göre, hükümetin borçlu olması veya kamu borcu bir sorun teşkil etmemektedir.

Global ekonomik kriz sonrası dönemlerde veya resesyon dönemlerinde gündem oluşturan kamu borç stokundaki sürekli artış tüm ülkelerde bir risk unsuru olarak tartışılmaktadır. Dolayısıyla literatürdeki incelemelerin büyük bir kısmı, kamu borç stokunda meydana gelen artışların ekonomik büyüme önünde bir engel teşkil edip etmediğine eğilmektedir. Göker (2005:164-165) çalışmasının bir bölümünde 1970'li yıllarda artmaya başlayan kamu borç stoku /GSYİH oranlarının ülkeleri, bütçelerini iyileştirmek, borç oranlarını düşürmek amacıyla

bazı istikrar tedbirleri uygulamaya yönelttiğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kamu borç stokunun azaltılmasına dönük politikalara da çalışmasında yer vermektedir. Knapkova vd. (2019:735); kamusal borçların genişlemesinin ardında ekonomik sebeplerden, tarihsel faktörlere oradan politik faktörlere kadar birçok gerekçenin bulunduğuna dikkat çekmektedir.

İnsani kalkınmışlık perspektifinde yapılan çalışmalar irdelendiğinde büyüme, beşeri sermaye, endeksleme gibi kavramlarla ilişkilendirilen çalışmaların ön planda olduğu görülmektedir. Ampirik çalışmaların da belli ülke grupları ve bölgesel yaklaşımlar ekseninde insani gelişmişlik indeksi etrafında toplandığını söylemek mümkündür. Akademisyenler ve politika yapıcılar insani gelişmeye yatırım yapmanın sadece yaşamları iyileştirmekle kalmayıp, aynı zamanda ekonomik büyümeyi desteklediği hususunda fikir birliği içerisindedir. Örneğin, Chikalipah ve Okafor (2019:21) Gregory – Hansen Eşbütünleşme, Stok-Watson Dinamik Sıradan En Küçük Kareler ve Vektör Hata Düzeltme Modeli kullanarak yaptıkları tahminlere göre, Nijerya için ekonomik büyüme ve insani gelişme uzun vadede bir ilişkiyi paylaşmakla birlikte ekonomik büyüme insani gelişme üzerinde uzun vadeli bir nedensel etkiye sahiptir.

Toplumsal refah düzeyinin yükseltilmesi hemen tüm ülkelerin genel hedefleri arasında yer almaktadır. İnsani gelişmişlik düzeyi de bir anlamda refah artışının en temel göstergelerinden biridir. Bu çalışmada Türkiye’de kamu borç stoku ve insani kalkınmışlık arasında bir ilişki olup olmadığını sorgulamak üzere 1990-2017 Dönemi’ne ait Merkezi Yönetim İç Borç Stoku (Borçstoku/milyon\$) ve İnsani Kalkınmışlık Endeksi (HDI)değişkenlerini ampirik bir analize tabi tutulmuştur.

1. DEVLETİN BORÇLANMA GEREĞİ VE BORÇLANMA TÜRLERİ

Devletin borçlanması; “kamu borç stoku” halinde kalıplaşarak ekonomide yerleşen bir kavram olduğu açıktır. Borçlanma ihtiyacı duyan ekonomiler sadece az gelişmiş ve gelişmekte olanlar değildir, gelişmiş ülkelerde borçlanma gereği duyan ekonomiler arasındadır. Fakat ülkelerin borçlanma gereği farklılaşmaktadır. Yani gelişmiş bir ekonomi ile gelişmekte olan bir ekonomi aynı nedenlerle ile borçlanma

gereği duymamaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerde kalkınma ve büyüme sağlamak için sermayeyi büyötmek temel amaçtır. Sermayeyi büyötmek ise tasarrufları arttırarak elde edileceğinden dolayı gelişmekte olan ekonomiler borçlanarak yatırım ve tasarruflarını arttırma yola giderler.

Borçlanma gereği olarak ortaya çıkan bir başka neden ise özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ölkeler için bütçe açıklarını finanse etmek amacı olabilir. Borçlanma gereği olarak ortaya çıkan üçüncü neden ise maliye politikasının bir aracı olarak kullanılmasıdır. Maliye politikası olarak vergiler ve kamu harcamaları ile ekonomide istikrar sağlamak temel amaçtır. Fakat dönem dönem ekonomilerde, borçlanma bir maliye politikası aracı olarak kullanılmaktadır.

Son olarak savaşlar, doğal afetler vb. olaylar neticesinde doğacak borçlanma ihtiyacı da devletin borçlanma gereği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun örnekleri de özellikle I. ve II. dünya savaşı sonrasında da ölkelerin yeniden toparlanması için borçlanmaya gittikleri tarihte görölmektedir. Borçlanma gereği olarak ölkelere göre daha farklı ve daha çok neden olabilir fakat yukarıda kısaca bahsettiğimiz nedenler tüm ekonomileri ilgilendiren genel nedenler olarak özetlenmektedir.

1.1. Borçlanma Türleri

Devlet borçlanma türleri; İç borçlar ve dış borçlar ve uzun vadeli borçlar ve kısa vadeli borçlar şeklinde iki sınıf olarak ayrılabilir. Borçlanmanın özelliklerine göre daha farklı kategorilere ayrıldığını da literatürde görmek mümkündür.

İç borçlanma; yerel piyasalardan sağlanan yani iç kaynaklardan elde edilen borç türüne denilebilir. Türkiye özelinde iç borçlanma dış borçlanmadan daha sonra ortaya çıktığı görölmektedir. İç borçlanma devlet ile vatandaşları arasında gerçekleşen ve ölk sınırları içerisinde devletin kontrolü altında gerçekleşen bir borçlanma türüdür. Bu yönüyle de dış borçlanmadan ayrılmaktadır.

Dış borçlanma; dış kaynaklardan yani yabancılardan sağlanan borçlar olarak ifade edilir. Dış borçlanma, Türkiye'nin de savaş ve sıkıntı

dönemlerden dolayı çok eksiden beri başvuru borç kaynaklarıdır. Dış borçlanma yabancı ülkelerden temin edildiğinden dolayı devletin kendi kontrolü ve yönetime altında olmayan bir borç türüdür.

Vadelerine göre borçlanma türlerinde kısa vadeli borçlar devletin bir yıla kadar (3, 6, 9 aylık şekilde) piyasaya sunduğu bonolar veya 5 yıla kadar vade tanınan borçlardan oluşmaktadır. Borçların değeri vadelerin uzunluğu ve kısalığına göre büyük önem taşımaktadır. Ayrıca kısa vadeli borçlar faizlerinin düşük olmasından dolayı tercih sebebidir.

Uzun vadeli borçlar ise; 5 yıldan daha uzun vadeli gerçekleştirilen bir borçlanma türüdür. Uzun vadeli borçlanmada, vadenin uzunluğu sebebiyle faiz oranının yüksek olması da kaçınılmazdır. Devletin uzun vadeli borçları tercih etme sebebi özellikle enflasyonu belli bir düzeyde tutmaktır.

2. DEVLET BORÇLANMASININ SONUÇLARI

Devletlerin borçlanmak için çok farklı nedenleri olmakla birlikte borçlanmadan ekonomik döngüsünü sürdürebilen devlet yok denecek kadar azdır. Borçlanma farklı nedenlerden de olsa ekonomiler için bir çıkış yolu olmaktadır. Fakat burada göz ardı edilmemesi gereken bu borçlanma neticesinde belirli sonuçların ortaya çıkmasıdır. İster iç borçlanma ister dış borçlanma olsun ya da kısa veya uzun vadeli borçlanma olsun hepsinin ekonomik ve sosyal sitem üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri mevcuttur. Özellikle literatürde de görüleceği üzere makroekonomik etkileri üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Ulusoy ve Cural'ın çalışmalarında artan iç borçlardan dolayı ekonomik büyümenin olumsuz etkilendiği, fiyat istikrarının sağlanamadığı, uzun dönemli makroekonomik politikaların uygulanmasının zorlaştığı vurgulanmıştır (Ulusoy ve Cural, 2006:2). Borçlanmanın büyüme, borçların dağılımına göre yatırım-tasarruf ikilisi ve enflasyon yani fiyat istikrarını etkilediği çalışmalarda ortaya konulmuştur.

Borçlanmanın sadece makroekonomik değişkenler üzerinde değil sosyoekonomik faktörler üzerinde de etkileri olduğunu söylemek mümkündür. Yine burada etkinin büyüklüğü ve yönü borçlanmanın kaynağına, nasıl değerlendirildiğine bağlı olarak sosyoekonomik

açından olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Toplumlarda sosyoekonomik düzeyi ölçmek için genellikle o toplumdaki insan kalkınmışlık seviyesi esas alınarak hareket edilmektedir. Bu çalışmada da merak edilen husus devlet borçlanması sonucu ortaya çıkan kamu borç stokunun insanı kalkınmışlık üzerinde ne yönde bir etkisi olduğudur. Her ülkenin ekonomik anlamda gelişmişlik seviyesi, borçlanma yöntemleri ve borç aldıkları kaynaklar farklılık göstermektedir. Bu sebeple bir ülkede borç stoğunda yaşanan değişiklikler neticesinde insani kalkınmışlık düzeyi olumlu etkilenirken bir başka ülkede olumsuz etkilenebilir. Bu sebeple çalışmayı sınırlandırmak amacıyla; kamu borç stoğunun insani kalkınmışlık üzerinde etkisini Türkiye örneği üzerinde incelemek üzere analizler yapılmıştır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın ana eksenini olan kamu borç stoku ile insani kalkınma arasındaki ilişki ele alınmıştır. Literatürdeki çalışmaların büyük bir kısmında ise kamu borcu ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Ancak son zamanlarda, 2008-2009 küresel finansal ve ekonomik krizinin bir sonucu olarak, birçok ekonomide kamu maliyesinin önemli ölçüde bozulmasına rağmen kayda değer bir canlanma da yaşanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanmasındaki ana gerekçelerden biri de kamu borç stoku ile refah düzeyini temsil etme kabiliyeti bulunan insani kalkınmışlık arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemektir.

Berke AB-13'de 1970-2011 döneminde kamu borç stokunun artmasının büyüme oranını ne yönde etkilediği panel veri yöntemiyle analiz etmiştir. Çalışmada, büyümeyi etkileyen kamu borç stoku değişkeni dışında diğer kontrol değişkenlerinin etkileri kontrol edildikten sonra AB-13'de kamu borcunun büyümeye etkisinin %90 eşik değerinin üzerinde negatif olduğu tespit etmiştir (Berke,2016:121).

Sosvilla-Rivero vd. 1961-2015 dönemi Avrupa Ekonomik ve Para Birliği (EMU) ülkeleri için hem merkezi hem de çevre ülkelerinden gelen yıllık verileri ARDL sınır testi yaklaşımını kullanarak, kamu borcunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisine dair yeni ampirik kanıtlar ortaya koydukları çalışmalarında kamu borcunun ekonomik

büyüme üzerindeki etkisinin EMU ülkeleri arasında farklılık gösterdiğini ve zamana göre de değiştiğini tespit etmişlerdir (Sosvilla-Rivero vd. ,2018:101).

Brzozowski ve Joanna yaptıkları araştırmada 1970–2012 döneminde geliş ve gelişmekte olan 48 ülkeden bir örnek kullanarak, ülke borcu stoku ile şirket dış borçlanma miktarı arasındaki etkileşimi araştırmışlardır. Kamu dış borcunun, özel sektörün dış kredi ve tahvil piyasalarına erişimini engellediğini tespit etmişlerdir. Çalışmada, uluslararası finansal piyasalardaki özel borç stoku, diğer özel alacaklılar dışındaki tüm kaynaklardan kamu dış borcunu olumlu yönde etkilendiği ortaya konmaktadır. Ayrıca banka krizlerinin, sermaye hesabının açıklığının ve ekonomik büyüme oranının hem kamu hem de özel dış borçlar üzerinde önemli bir etkisi olan makroekonomik değişkenler arasında yer aldığını gözlemlemişlerdir (Brzozowski ve Joanna ,2016:311).

Dış borcun büyüme üzerindeki doğrusal olmayan etkisini araştırmak için alternatif bir yaklaşım ile yapılan çalışmada; teorik bölümde, kamu dış borcunun üretim verimliliği üzerindeki etkisini analiz etmek için resmi ve gayri resmi sektörlerle içsel bir büyüme modeli geliştirerek, kamu dış borç payındaki artışın olumlu dışsallık etkisiyle üretim verimliliğini arttırdığı gösterilmiştir. Aynı çalışmada; kayıtlı sektörün boyutunun daha az verimli bir kayıt dışı sektör lehine azaltılması yoluyla ters etki yarattığına, elde edilen etkinin, optimum seviyenin ötesinde negatif olduğuna, büyük bir kamu dış borç stokunun, kayıtlı sektör boyutunu azaltan sıkı bir maliye politikasına yol açtığında üretim verimliliğini azalttığına dikkat çekmektedirler. Çalışmanın ampirik kısmında, gözlemlenmemiş heterojenliğe sahip stokastik bir sınır tekniği kullanarak, 1970-2005 dönemi için 27 gelişmekte olan ülke paneli için, dış kamu borcunun etkisiyle ilişkili dönüm noktasının% 84 oranında görüldüğünü teyit etmektedirler(Drine ve Nabi, 2010:487).

Bui (2018:486); Asya - Pasifik bölgesinde 22 ekonomiden oluşan bir panel kullanarak maliye politikasının (toplam iç kamu borcuyla ölçülen) finansal gelişim düzeyi üzerindeki doğrusal olmayan etkisini araştırmaktadır. Daha az gelişmiş finansal kurumsal altyapıda bulunan hükümetlerin (örneğin, gelişmekte olan piyasalar) güçlerini iç borç piyasasına müdahale ederek kötüye kullanma eğiliminde olduğuna

dikkat çekmektedir. Bui, daha iyi finansal kurumsal altyapının hükümetleri disipline etmesine yardımcı olduğunu göstermektedir. Çalışmanın sonuçları ise yerel kamu kesimi borcunun finansal kalkınma üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu, ancak sadece düşük finansal özgürlük ve entegrasyon düzeyinde olduğunu göstermektedir. Yüksek finansal özgürlük ve finansal entegrasyon, yerel kamu kesimi borcunun yoğunlaşan etkisini azaltacağına vurgu yapmaktadır (Bui ,2018:486).

Bir başka çalışma ise 1960 ve 2015 yılları arasında Güney Afrika'da kamu borç reformları, kamu borç eğilimleri ve kamu borç zorlukları ve buna bağlı borç yönetimi uygulamalarının kapsamlı bir analizini sunmaktadır. Çalışma Güney Afrika hükümetine uzun vadede borç patlamasını önlemek için borç yapısını ve kompozisyonunu sürekli izlemesini tavsiye etmektedir (Saungweme ve Odhiambo, 2018:39). Küreselleşme ile birlikte küreselleşme, borçlanma ve insani gelişmişlik arasındaki ilişki de son yıllarda araştırmaya ihtiyaç duyulan temel konu başlıkları arasındadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin küreselleşme temelli borçlardan etkilendiğini söylemek mümkündür. Çok sayıda borç dinamiği eşitsizliğinin düzeltilmiş insani gelişme üzerindeki etkilerini enstrümantal değişken ve etkileşimli gerileme ampirik stratejiler olarak kullanarak değerlendirdikleri çalışmalarında Asongu vd. borcun endojen veya küreselleşmeyle etkileşimli olup olmamasına bağlı olarak iki ana bulgu tespit edilmiştir. Borcun küreselleşmeyle (etkileşimli) içsel olduğu varsayımı altında, kapsayıcı insani gelişme üzerindeki etkili olduğunu (negatif veya pozitif) ortaya koymaktadırlar (Asongu v.d. ,2015:429).

Dünyanın dört bir yanında belediyeler, valilikler, eyaletler ve hatta uluslararası kuruluşlar insani kalkınmaya katkıda bulunabilmek için kamu kaynaklarını kendi uhdelelerinde kullanmaya yetkilidirler ve borç yüklerinin büyük bir kısmı da bu sebepten kaynaklanmaktadır. Bahse konu kaynakların temel iktisadi prensibin dışında yanlış yönlendirilmesi ve kullanılması da insani gelişmişlik üzerinde negatif etki oluşturmaktadır. Dos Santos vd. kamu borçluluğunun Brezilya belediyelerinin insani gelişimi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu amaçla, 2006'dan 2012'ye kadar 7 yıl boyunca 500 binden fazla kişinin yaşadığı Brezilya belediyeleri hakkında bilgiler toplayarak, istatistiksel teknik olarak, panel verilerle regresyon analizi yapmışlardır. Sonuçlar

kamu borcunun ve sosyal harcamaların zaman zaman büyük belediyelerin insani gelişimini etkilediğini, en etkili değişkenin ise zaman içinde yerel olarak çoktan çökmüş olan insani gelişme olduğunu göstermektedir (DosSantos vd. ,2018:356).

İlgün vd. (2017) az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde politik faktörlerin kamu mali dengesi üzerindeki etkisi inceledikleri çalışmalarında; 1985-2012 yılları arasında 49 az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için politik faktörleri temsil eden ondört değişkenin kamu borç stoku üzerindeki etkisi panel GMM yöntemi ile analiz etmişlerdir. Sonuçlar yönetim biçimi, politik istikrar ile meclis ve hükümet yapısı şeklinde gruplandırılabilir politik faktörlerinden onbir tanesinin kamu borç stoku üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu göstermektedir (İlgün vd., 2017:1).

Tsaurai 1994'ten 2014'e kadar olan verileri kullanarak, finansal gelişmeyi artıran bir kanal olup olmadığını araştırmaya odaklandıkları makalesinde; piyasalarda insani sermaye gelişimi kanalıyla ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyen finansal gelişme değişkenleri olduğunu ortaya koymaktadır (Tsaurai, 2018:223).

Ekonomik olarak gelişmiş bazı ülkelerde kamu borç stoku, vergi geliri eksikliği ve beraberinde getirdiği sosyal güvenlik sıkıntıları nedeniyle artmaya devam etmektedir. Bu ülkelerin çoğu düşük doğum oranlarından mustarıptır ve sonuç olarak daha az çocuğa sahiptir. Çocuk yardımı, doğurganlığı arttırmanın etkili bir yolu olabilir ve genç nüfus sayısındaki artışla gelecekteki daha yüksek vergi gelirlerine yol açabilir. Bahse konu çalışmayı hazırlayan Masaya ve Atsushi (2013:1) çocuk ödeneklerinin bir emekli maaşı sistemine sahip bir ekonomideki kamu borcunun GSYİH'deki payı olarak azaltılıp azaltılmadığını incelemiştir. Negatif olmayan bir borç politikası uzun vadede kabul edildiği sürece, tahvillerle finanse edilen çocuk ödenekleri, kamu borç stokunu GSYİH'nın bir payı olarak her zaman arttırdığını belirtmiştir (Masaya ve Atsushi ,2013:1).

1990 sonrasında günümüze kadar gelen dönemde Türkiye'de dış borç stoku üzerinde etkili olan ekonomik göstergeler ve bunların etki dereceleri belirlenmeye çalıştıkları eserlerinde Koyuncu ve Tekeli (2010:129-130); elde ettikleri sonuçlara göre, cari işlemler açığının ve

yurtiçi tasarrufların dış borç stoku üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedirler. Bunlardan yurtiçi tasarruf düzeyinin dış borç stoku üzerinde çift yönlü etkisi olduğu görmüş, kamu harcamaları ve iç borç stokundaki değişmelerin dış borç stoku üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisini tespit edememişlerdir (Koyuncu ve Tekeli ,2010:129-130).

4. DATA VE METODOLOJİ

Bu çalışmada Türkiye’de Borç stoku ve İnsani Kalkınmışlık İndeksi(HDI) arasında bir ilişki olup olmadığını sorgulamak üzere 1990-2017 Dönemi’ne ait Merkezi Yönetim İç Borç Stoku(Borçstoku/milyon\$) ve İnsani Kalkınmışlık Endeksi (HDI) değişkenleri ampirik bir analize tabi tutulmuştur. Veriler (WDI) Dünya Bankası’ dan ve T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı’ dan toplanmıştır.

$$\begin{aligned}
 \Delta LOGHDI_t &= \beta_0 \\
 &+ \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta LOGHDI_{t-i} \\
 &+ \sum_{i=0}^q \alpha_i \Delta LOGBORÇSTOKU_{t-i} + \theta_0 LOGHDI_{t-1} \\
 &+ \theta_1 LOGBORÇSTOKU_{t-1} \\
 &+ \varepsilon_t \quad (1)
 \end{aligned}$$

Burada HDI serisi Türkiye’nin 1990-2017 yılları İnsani Kalkınmışlık İndeksini, BORÇSTOKU serisi Türkiye’de 1990-2017 itibariyle Merkezi Yönetim İç Borç Stokunu(milyon\$) göstermektedir. Eşitliğin sağ tarafında yer alan θ_0 ve θ_1 katsayıları seriler arasındaki uzun dönem ilişkisini gösterirken, β_i ve α_i katsayıları seriler arasındaki kısa dönem ilişkisini vermektedir. Yine tahmin edileceği üzere Δ birinci dereceden fark operatörü, β_0 modelin sabit terimi ve ε_t modelin beyaz gürültü hata terimi olarak isimlendirilir.

ARDL sınır testi yaklaşımı ile seriler arasındaki kısa ve uzun dönemli dinamik ilişkilerin incelenmesi birkaç aşamayla gerçekleştirilir. Birinci aşamada yukarıdaki Model 1 tahmin edilir ve seriler arasında bir uzun

dönem ilişkisinin var olup-olmadığına, gecikmeli serilerin katsayılarının tümünün aynı anda sifıra eşit olduğunu iddia eden H_0 hipotezinin F testi ile sınanması sonrasında karar verilir. Söz konusu F testi yardımıyla $H_0 : \theta_0 = \theta_1 = 0$ (yani seriler arasında uzun dönem ilişkisi veya eş-bütünleşme yoktur) sıfır hipotezine karşılık $H_1 : \theta_0 \neq \theta_1 \neq 0$ (yani seriler arasında uzun dönem ilişkisi veya eş-bütünleşme vardır) alternatif hipotezi sınanır. Elde edilen F istatistik değeri Pesaran vd. (2001) tarafından belirlenen üst ve alt sınır değerleri ile karşılaştırılarak karar verilir. Eğer hesaplanan *F-istatistik* değeri tablo alt sınır değerinden küçükse H_0 hipotezi kabul edilir, eğer *F-istatistik* değeri tablo üst sınır değerinden büyükse H_1 hipotezi kabul edilir ve *F-istatistik* değerinin alt ve üst sınır değerleri arasında kaldığı durumda ise karar verilemez.

Eğer birinci aşamada gerçekleştirilen sınır testi sonrasında seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisi tespit edilmiş ise bu durumda ikinci aşama olarak farklı model seçim kriterlerinden birini kullanarak seriler için en uygun gecikme uzunlukları saptanır. En uygun gecikmeli modelin ARDL (p,q) olarak belirlendiği varsayımıyla, buradaki “p” HDI serisinin gecikme uzunluğu, “q” BORÇSTOKU serisinin gecikme uzunluğunu temsil etmektedir.

Son aşamada ise aşağıda oluşturulmuş 2 no’lu hata düzeltme modeli yukarıda belirlenen en uygun gecikme sayıları kullanılarak tahmin edilir.

$$\begin{aligned} LOGHDI_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta LOGHDI_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^q \alpha_i \Delta LOGBORÇSTOKU_{t-i} + \varphi ECM_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2) \end{aligned}$$

Burada β_i ve α_i modeli dengeye getiren kısa döneme ait dinamik katsayıları, ECM hata düzeltme terimini, φ kısa dönemdeki bir şok sonucunda modelin tekrar uzun dönem dengesine dönme ve ayarlanma hızını temsil etmektedir. φ katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması gerekir.

Çalışmamızda ayrıca seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını ve yönünü belirlemek amacıyla Toda-Yamamoto yaklaşımı ile Granger

nedensellik testi yapılmıştır. Toda-Yamamoto yaklaşımına göre önce modelde yer alan serilerin maksimum bütünleşme dereceleri (dmax) tespit edilir. Daha sonra serilerin düzey değerleri kullanılarak kısıtsız VAR modeli oluşturulup bu oluşturulan modele ilişkin en uygun gecikme uzunluğu model seçim kriterleri kullanılarak belirlenir. En uygun modelin VAR(P) olarak belirlendiği varsayımıyla daha sonra VAR (P+dmax) modeli tahmin edilerek bu tahmin edilmiş olunan model için VAR Granger nedensellik/blok dışsallık testi uygulanır. Söz konusu VAR Granger nedensellik/blok dışsallık testi sonuçlarına göre de hangi seriler arasında ve ne yönde nedensellik ilişkilerinin var olduğuna karar verilir.

5. ANALİZ SONUÇLARI

Serilerin durağanlık incelemesi, H_0 : Seriler durağan değildir sıfır hipotezini sınanan ADF(Augmented Dickey-Fuller) birim kök testi kullanılarak araştırılmıştır. Görüleceği üzere serilerin düzey değerleri için yapılan ADF birim kök testi sonuçları Tablo 1’de ve serilerin birinci farkları için yapılan ADF birim kök testi sonuçları ise Tablo 2’de raporlanmıştır.

Tablo 1: ADF Testi Sonuçları (Düzeylerde)(Sabitli Model)

	LM-Stat.	1%	5%	10%
LOGBORCSTOKU	0.609385	-4.3560	-3.5950	-3.2334
LOGHDI	-2.517277	-4.3560	-3.5950	-3.2334

Tablo 2: ADF Testi Sonuçları (I. Farklarda)(Sabitli Model)

	LM-Stat.	1%	5%	10%
LOGBORCSTOKU	-5.246660	-4.3560	-3.5950	-3.2334
LOGHDI	-3.664855	-4.3560	-3.5950	-3.2334

ADF(Augmented Dickey-Fuller) birim kök testi sonuçlarında görüleceği üzere LOGBORCSTOKU ve LOGHDI serilerinin I(1) (yani birinci farklarında durağan) olduğu saptanmıştır. Mevcut serilerden hiç biri iki ve daha üst dereceden bütünleşik olmadıkları için bu serilere ARDL sınır testi yaklaşımını uygulayarak eş-bütünleşmenin var olup olmadığını sınavabiliriz. Şekil 1'den görüleceği üzere BIC kriterine göre **-7.302681**

Değeri ile en uygun modelin ARDL (1,0) nin olduğu görülmektedir.

Tablo 3: BIC Kriterine Göre En İyi

Model Selection Criteria Table
Dependent Variable: LOGHDI
Date: 07/20/19 Time: 12:32
Sample: 1990 2017
Included observations: 27

Model	LogL	AIC	BIC*	HQ	Adj. R-sq	Specification
12	96.111824	-7.448946	-7.302681	-7.408378	0.996357	ARDL(1, 0)
8	96.759168	-7.420733	-7.225713	-7.366643	0.996377	ARDL(2, 0)
11	96.222306	-7.377784	-7.182764	-7.323694	0.996218	ARDL(1, 1)
7	96.992109	-7.359369	-7.115594	-7.291756	0.996266	ARDL(2, 1)
4	96.783306	-7.342664	-7.098889	-7.275052	0.996203	ARDL(3, 0)
10	96.248269	-7.299862	-7.056086	-7.232249	0.996037	ARDL(1, 2)
3	97.038635	-7.283091	-6.990561	-7.201955	0.996084	ARDL(3, 1)
6	97.010617	-7.280849	-6.988319	-7.199714	0.996075	ARDL(2, 2)
9	96.327534	-7.226203	-6.933673	-7.145067	0.995854	ARDL(1, 3)
5	97.210873	-7.216870	-6.875585	-7.122212	0.995923	ARDL(2, 3)
2	97.073264	-7.205861	-6.864576	-7.111203	0.995878	ARDL(3, 2)
1	97.251320	-7.140106	-6.750065	-7.031925	0.995697	ARDL(3, 3)

LOGBORCSTOKU serisi ile LOGHDI serisi arasında eş-bütünleşmenin varlığını araştırmak için yapılan sınır testi sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir. Buna göre, ARDL sınır testine göre **F-statistic=42.26248** değeri %1 deki 5.58 kritik değerinden büyük olduğu için H0 reddedilip H1 hipotezi kabul edilmektedir. Yani İnsani kalkınmışlık indeksi (HDI) ile kamu borç stoku arasında eş-bütünleşme ilişkisinin (uzun dönemli bir ilişkinin) olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Eş-bütünleşme için Sınır Testi Sonuçları

<i>Hesaplanan F istatistiği: 42.26248</i>	<i>Kritik Değerler</i>	
	<i>Anlamlılık Düzeyleri</i>	<i>Alt-Sınır I(0)</i>
10%	3.02	3.51
5%	3.62	4.16
2.5%	4.18	4.79
1%	4.94	5.58

Aşağıda Tablo-5'te ARDL Modelinin uzun dönem katsayı hesaplanmıştır. Eşbütünleşme teriminin beklenen negatif değeri (-0.036921) almış olması ve istatistiksel olarak anlamlı olması iki seri arasında eşbütünleşme (uzun dönem ilişkisi) olduğunu bir kez daha teyit etmektedir. Uzun dönemde Türkiye de kamu borç stokundaki %1 lik bir artış HDI yı %0.113 arttırmaktadır. Bu pozitif anlamlı ilişkinin varlığı ilgili dönemlerde Türkiye de kamu tarafından alınan borçların etkin bir biçimde doğrudan veya dolaylı olarak insani gelişmeyi arttıracak yatırım ve projelerde kullanıldığını ima etmektedir.

Tablo 5: ARDL(1,0) Modeli Uzun Dönem Katsayıları

Bağımlı Değişken: LOGHDI				
	Katsayı	Std. Hata	t- istatistik	P- değeri
LOGBORCSTOKU	0.113780	0.035988	3.161615	0.0042
C	-1.38038	0.44728	-3.08615	0.0051

Tablo 6: ARDL(1,0) Modelinin Hata Düzeltmeli Tahmini

Bağımlı Değişken: LOGHDI				
	Katsayı	Std. Hata	t- istatistik	P- değeri
$\Delta(\text{LOGBORCSTOKU})$	0.001825	0.006928	0.263396	0.7945
ECM_{t-1}	-0.03692	0.00363	-10.1707	0.0000

Tablo 7: Breusch-Pagan-Godfrey Testi

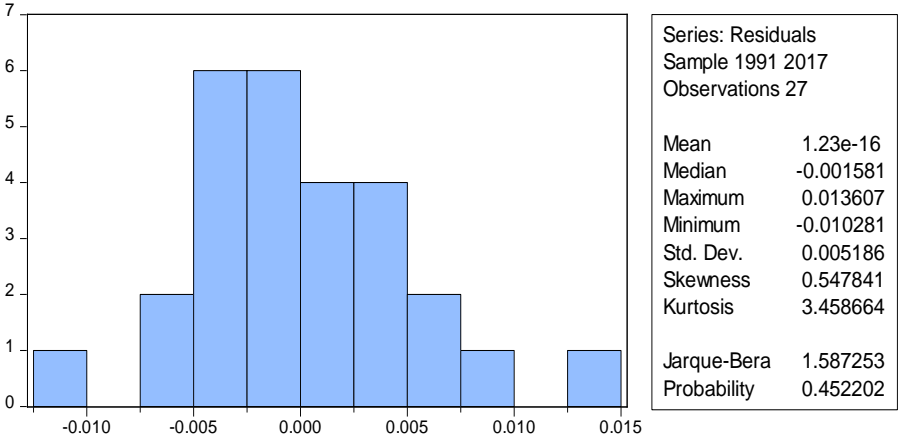
F-statistic	1.243879	Prob. F(2,24)	0.3062
-------------	----------	---------------	--------

Breusch-Pagan-Godfrey testine göre 1.243879 F-istatistik değeri için elde edilen P-değeri=0.3062 olduğundan “H₀: Modelin hata terimleri homoskedastik(sabit) varyanslıdır” hipotezi red edilemez ve bundan dolayı modelde değişen varyans sorunu yok demektir.

Tablo 8: LM Testi

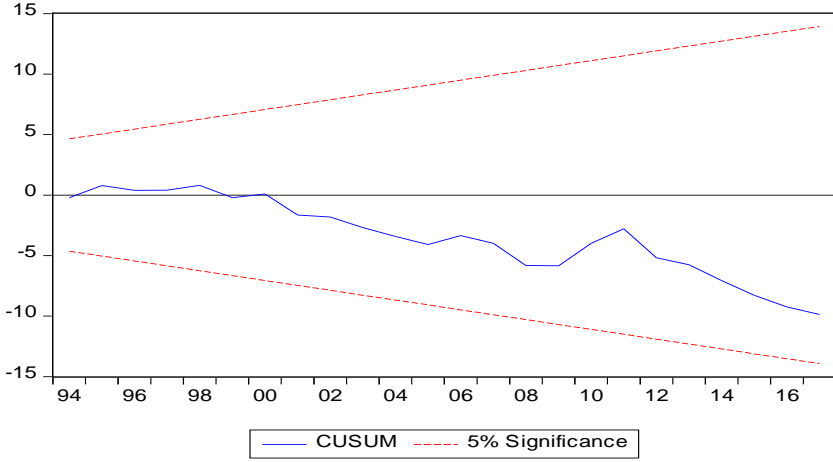
Breusch-Godfrey LM testi			
F statistic	0.570618	Prob. F(2,22)	0.5733

Breusch-Godfrey testine göre 0.570618 F-istatistik değeri için elde edilen P-değeri=0.5733 olduğundan “H₀: Modelin hata terimlerinde otokorelasyon sorunu yoktur” hipotezi red edilemez ve bundan dolayı modelde otokorelasyon sorunu yok demektir.

Grafik 1: Jarque-Bera test Grafiği ve Sonuçları

Grafik 1 de görüldüğü üzere elde edilen **1.587253** Jarque-Bera test istatistiği istatistiksek olarak anlamlı olmadığı için “H₀= Modelin hata terimleri normal dağılıma sahiptir” hipotezi red edilemez, yani hata terimleri normal dağılımlıdır.

Grafik 2: CUSUM grafiği

CUSUM katsayı stabilite(istikrar/tutarlılık) testine, göre, hata terimlerinin kümülatif toplamları %5 anlamlılık düzeyine göre belirlenmiş sınırlar içinde kaldığından dolayı modelin parametreleri istikrarlıdır.

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla Toda Yamamoto yaklaşımı ile Granger nedensellik testi uygulandı. LOGBORCSTOKU ile LOGHDI serileri $I(1)$ olduğundan serilere ilişkin maksimum bütünleşme derecesinin 1 olduğu görülmüştür. Serilerin düzey değerleri ile 1 gecikme ile tahmin edilen sınırlandırılmamış VAR modeli için Schwarz kriterine göre VAR için optimal gecikme sayısı 1 dir.

İki seri için en yüksek eşbütünleşme derecesi (maksimum fark= maximum difference) 1 ve VAR için belirlenen optimal gecikme 1 olduğu için aşağıda VAR(2) ye göre elde edilmiş nedensellik test sonuçları vardır. Test sonuçlarına göre iki seri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Tablo 9: Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Testi

Bağımlı Değişken: LOGHDI			
<i>Dışlanan</i>	<i>Ki-Kare</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>Prob.-değeri</i>
LOGBORCSTOKU	1.518645	2	0.4680
Tümü	1.518645	2	0.4680

Bağımlı Değişken: LOGBORCSTOKU			
<i>Dışlanan</i>	<i>Ki-Kare</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>Prob.-değeri</i>
LOGHDI	2.418372	2	0.2984
Tümü	2.418372	2	0.2984

6. SONUÇ

Çalışmada Türkiye’de 1990-2017yılları için ARDL sınır testi ile borçstoku (LOGBORCSTOKU) ile İnsani Kalkınmışlık İndeksi (LOGHDI) arasındaki ilişki uzun dönem için sorgulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre LOGBORCSTOKU ile LOGHDI arasında Türkiye’nin incelenen döneme ait borçstoku ve insani kalkınmışlık indeksi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu görülmüş ve borçstoku arttıkça insani kalkınmışlığın arttığını yani borçlanmanın insani kalkınmışlığı artırıcı yatırımlar üzerinde kullanıldığı izlenimi oluşmuştur. Ayrıca seriler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olup olmadığı da incelenmiştir. Elde edilen nedensellik testi sonuçlarına göre iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

KAYNAKÇA

- ASONGU, S.EFOBI, U. ve BEECROFT, I., (2015), Inclusive Human Development in Pre-crisis Times of Globalization-driven Debts. African Development Review, (4), s.428. <https://doi.org/10.1111/1467-8268.12158>.
- BERKE, B., (2016), Avrupa Birliği’nde Kamu Borç Stokunun Ekonomik Büyümeye Etkisi: Panel Veri Analizi, Sosyo-ekonomi, 24(27), ss.121-138, Retrieved from, <http://dergipark.org.tr/sosyoekonomi/issue/21087/227060>.
- BUI, D., (2018), How Financial Freedom and Integration Change Public Debt Impact on Financial Development in The Asia-Pacific: A Panel Smooth Transition Regression Approach, Australian Economic Review, 51(4), ss.486–501, <https://doi.org/10.1111/1467-8462.12279>.

- BRZOZOWSKI, M. ve JOANNA, S., (2016), The Interplay Between Public and Private External Debt Stocks, *International Finance*, ss.311–332, DOI, [10.1111/infi.12095](https://doi.org/10.1111/infi.12095), 19.03.2016.
- CHIKALIPAH, S. ve OKAFOR, G., (2019). “Dynamics Linkage Between Economic Growth and Human Development: Time Series Evidence From Nigeria”, *Journal of International Development J. Int.Dev.*31, ss.22–38, Published online in Wiley Online Library (wileyonlinelibrary.com), DOI: 10.1002/jid.3390, 07.09. 2018.
- DOSSANTOS, Y. D. BARBOSA, J. A. A. G. S., DINIZ, J. A. ve DE LIMA, S. C., (2018). Public Debt and Human Development in Large Brazilian Municipalities/ Endividamen to Publico E Desenvolvimento Humano Nos Grandes Municipios Brasileiros/ Endeudamiento Publico Desarrollo Humano en Los Grandes Municipios Brasilenos. *Cadernos de Gestao Publica e Cidadania*, (76), ss.356, <https://doi.org/10.12660/cgpc.v23n76.75420>.
- DRİNE I. ve NABI MS., (2010), Public External Debt, Informality And Production Efficiency İn Developing Countries, *Economic Modelling*, 27(2), ss.487–495, doi:10.1016/j.econmod, 14.10.2009.
- GÖKER, Z., (2005). “Kamu Borç Stokunun Azaltılmasında Maliye Politikalarının Rolü”, Akdeniz University Faculty of Economics & Administrative Sciences Faculty Journal / Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(10), ss. 163–181, Retrieved from, <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=27994242&site=eds-live>.
- GRANIER, A. ve FINCKE, B., (2009), Public Debt And Economic Growth, *Dynamic Modeling And Econometrics İn Economics and Finance Book Series (DMEF, vol.,11)*, Springer, Berlin, Heidelberg, <https://doi.org/10.1007/978-3-642-01745-2>.
- İLGÜN, M.F. ERDEM, E. ve MURAT, S., (2017). “Mali Disiplin Üzerinde Politik Faktörlerin Etkisi: Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Uygulamalı Bir Analiz”, *İstanbul İktisat Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 67(1), ss.1-23.
- KNAPKOVÁ, M. KIABA, M., ve HUDEC, S., (2019). “Impact of Macroeconomic Indicators on Public Debt of Slovak Republic”, *Journal of Business Economics & Management*, 20(4), ss. 734–753, <https://doi.org/10.3846/jbem>.
- KOYUNCU, F. ve TEKELİ, S., (2010). “1990 Sonrası Dönemde Türkiye’de Dış Borç Stoku Üzerinde Etkili Olan Ekonomik Faktörlerin Analizi”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2 (1), ss.123-130, Retrieved from, <http://dergipark.org.tr/ebd/issue/4855/66782>.
- MASAYA, Y. ve ATSUSHI, M., (2013), Public Debt, Child Allowances and Pension Benefits with Endogenous Fertility, *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal* ss.1–14, <http://dx.doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2013-11>, 7.11.2013.
- MURSHED, S. M., SALEH, M., (n.d.). “Human Capital Accumulation in Pakistan in The Light of Debt, Military Expenditure and Politics”, *Journal of Human Development And Capabilities*, 14(4), ss.520–558, <https://doi.org/10.1080/19452829.2013.827636>.

- SAUNGWEME, T. ve ODHIAMBO, N. M., (2018), Public Debt Dynamics in Emerging Market Economies: The Experience of South Africa, *Acta Universitatis Danubius. Administratio*, 10(1), s. 39, Retrieved from, <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edb&AN=133716981&site=eds-live>
- SOSVILLA-RIVERO, S., & GÓMEZ-PUIG, M., (2019), New Empirical Evidence on The Impact of Public Debt on Economic Growth in Emu Countries, *Revista de Economía Mundial*, (51), ss.101–120, Retrieved from, <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=136839349&site=eds-live>.
- TSAURAI, K., (2018), Is Human Capital Development a Channel Through Which Financial Development Influences Economic Growth? A Case of Emerging Markets, *Euro Economica*, 37(3), ss.130, Retrieved from, <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edo&AN=134153705&site=eds-live>.
- ULUSOY, A. ve CURAL, M., (2006). “Türkiye’de 1980 sonrası dönemde iç borçların sürdürülebilirliği”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), ss.1-21, Retrieved from, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423937196.pdf>.

EDİTÖRLERİN ÖZGEÇMİŞİ

Dr. Öğr. Üyesi M. Akif KARA:

1971 yılında Kahramanmaraş'ta doğdu ilk, orta ve lise öğrenimini burada tamamladı.1994 yılında Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F, Kamu Yönetimi bölümünden mezun oldu. Yüksek lisans (2002) ve doktora (2012) Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde tamamladı. Aynı üniversitede 1999-2012 arası Öğretim Görevlisi olarak çalıştı ve 2014 yılında Dr.Öğr. Üy. olarak atandı. Bölgesel kalkınma, mekânsal etkileşim, yöresel analiz, ekonomik büyüme ve sermaye hareketleri konusunda ulusal ve uluslararası düzeyde makale ve kitap bölümleri mevcut olup, Bölgesel Ekonomiler, Teori ve Politikalar isimli kitabı 2013 yılında Orion Kitabevi tarafından yayınlandı.

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAYLAN:

1970 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Şanlıurfa'da tamamladı. 1989 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümüne girdi ve 1993 yılında buradan mezun oldu. Ağustos 1995'te Uluslararası İktisat ve Kalkınma alanında New Mexico State University Department of Economics'ten Yüksek Lisans derecesini aldı. 2001 yılında KSÜ Pazarcık Meslek Yüksekokulu'na Öğretim Görevlisi olarak göreve başladı. 2014 yılında KSÜ İİBF İktisat Anabilim Dalından Doktora derecesini aldı. Halen KSÜ İİBF İktisat Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Sosyal Güvenlik, Gelir Dağılımı, Kayıt Dışı Ekonomi, Göç, Turizm Ekonomisi, Büyüme, Uluslararası İktisat alanlarında çalışmaları vardır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

IKSAD
Publishing House

978-625-7954-82-2